„A könyvtár csendes üzem, miután létrehozzuk, alig hallatja hangját, általában figyelmünkön is kívül esik. A veszély árnyéka eddig ritkán vetült rá. Ám a könyvtár nem egy külön világ. Kontaktus intézményként számos hatás érte, módosult arculata, funkciókészlete. Békés átalakulásai után most gyűjtögető életmódjáról át kell térnie a halászatra, vadászatra.”

Vörös Klára gondolatai mottóul szolgálhatnak a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézete, valamint Könyvtártudományi Doktori Programja által rendezett konferencián elhangzott előadások válogatását tartalmazó tanulmánykötetünknek.

Szerzőink a könyvtár- és információtudomány hazai és határon túli képviselőit egyaránt foglalkoztató aktuális kérdéseket tárgyalják, elemzik a könyvtárak valós és virtuális szerepét, miközben kitérnek azok információközvetítő és tudományos kutatómunkát támogató küldetésének több aspektusú problémafeltárására, jövőbeli feladataik széles körű vizsgálatára is.

ISBN 978-963-284-842-6

9 789632 848426

VALÓSÁGOS KÖNYVTÁR – KÖNYVTÁRI VALÓSÁG
KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK 2016

VALÓSÁGOS KÖNYVTÁR – KÖNYVTÁRI VALÓSÁG

KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK 2016

Szerkesztette
KISZL PÉTER és
BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS NELLI

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság
Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2016

*Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2015. november 23–24-én rendezett Valóságos könyvtár – könyvtári
valóság II. konferencián elhangzott előadások alapján készült tanulmányok*
<http://lis.elte.hu/vkkev>

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság
Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2016

Szerkesztette

KISZL PÉTER és BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS NELLI

ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet

Budapest, 2017

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság
Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2016

Szerkesztette:

Kiszl Péter és Boda Gáborné Köntös Nelli

Lektorálta:

Bényei Miklós, Dippold Péter, Tószegi Zsuzsanna

Olvasószerkesztő és tördelő:

Szabó Panna

Angol nyelvi lektor:

Adolf Adrienn

További munkatársak:

Farkas Csenge, Németh Katalin

Készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem 2016. évi tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatának keretében.

Kiadó:

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Könyvtár- és Információtudományi Intézet

<http://lis.elte.hu>, lis@btk.elte.hu

Budapest, 2017

Nyomtatás:

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISBN 978-963-284-842-6

TARTALOM

Kiszl Péter: Előszó.....	7
Szalay Péter: Bevezető	11
TUDÓSOK A VALÓS ÉS VIRTUÁLIS KÖNYVTÁRAKRÓL	
Frank Tibor: A könyvtáraktól az internetig?	15
Déri Balázs: Mentem-e a könyvtárak által elébb?	21
HAZAI ÉS HATÁRON TÚLI KÖNYVTÁRI ALTERNATÍVÁK	
Fodor Péter: Változó könyvtár. Probléma – elemzés – mérlegelés – cselekvés	31
Székelyné Török Tünde: Változások, irányok a magyarországi felsőoktatási könyvtárakban ...	39
Silvia Stasselová: The Modern Architecture of University Library Buildings – An Effective Marketing Tool	47
Hajnal Jenő: A Délvidéki Magyar Tudástár létrehozása	57
Kiszl Péter: Könyvtár- és információtudomány az új felsőoktatási szakstruktúrában	65
Gurka-Balla Ilona: Az erdélyi magyar nyelvű könyvtárosképzés története	79
Barátné Hajdu Ágnes: Könyvtáros életpálya, tudatos karrierépítés	89
OKTATÓINK KUTATÁSAIBÓL	
Dippold Péter: A fejezet tanulmányai elé	101
Bibor Máté János: Kettő az egyben: a Száz vers első kiadásai	103
Bella Katalin: „Kérem, ne legyen túl érzékeny.” Irodalompolitika és könyvkiadás Révai József minisztersége idején	111
Németh Katalin: A tárgyszavak fogalmi és megjelenítési problémái az egyházi gyűjtemények katalógusaiban: esettanulmány a domonkos könyvtár állományának tartalmi feltárása kapcsán	129
Boda Gáborné Köntös Nelli: Könyvtári minőségirányítás – a minőség szemlélet alkalmazása a dokumentumleírásban	139
Fodor János: Virtualizálódó örökségünk valóságos igények tükrében	147
Tószegi Zsuzsanna: A felhőtechnológia: szolgáltatási szintek, adatvédelem, szerzői jogi kérdések	153
Kerekes Pál: Könyvtári e-book: kölcsönzés és/vagy terjesztés?	161
Senkei-Kis Zoltán: A hallgatók percepciója a könyvtáros hivatásról	169
Sebestyén György: Új eredmények a 2010-es évek könyvtár- és információtudományában	177

TARTALOM

Fodor János: A tudományos digitalizálás példatára az egyetemi könyvtártudományi képzés tükrében.....	187
Mátyás Melinda: Jezsuita tudósok digitalizált kéziratgyűjteményei az ELTE Egyetemi Könyvtárban és lehetséges kutatási témáik	203
DOKTORANDUSZAINK KUTATÁSAIBÓL	
Bényei Miklós: A fejezet tanulmányai elé	213
Bilicsi Erika: A tudományos kommunikáció története a Journal des sçavans-tól az open access-ig	217
Kovácsné Koreny Ágnes: Hozzáférés és újrahasznosítás: a TEL és a Europeana a tudományos kutatás szolgálatában.....	225
Amberg Eszter: Kölcsönzés-e az e-kölcsönzés? Az elektronikus kölcsönzés jogi természetéről	233
Takács Dániel: Felhasználóazonosítás a könyvtári digitális szolgáltatásokhoz	239
Sörény Edina: A könyvtári stratégiai programok osztályozásának lehetőségei	247
Nemes László: Egyetemek, magánszektor és a könyvtárak	255
Juhász Éva: Könyvtáros coach szerepben – coaching a könyvtárban	263
Vass Johanna: Resource Description and Access (RDA): Eszköz a könyvtárak jövőbeli információközvetítő feladatainak ellátásához	271
Dávid Adrienne: A képek mint „jelentésteli felületek”: képi dokumentumok osztályozásméleti kérdései	281
ABSTRACTS	291
AUTHOR INFORMATION	303
FÉNYKÉPEK A KONFERENCIÁRÓL	308

ELŐSZÓ

„A könyvtár csendes üzem, miután létrehozzuk, alig hallatja hangját, általában figyelmünkön is kívüli esik. A veszély árnyéka eddig ritkán vetült rá. Ám a könyvtár nem egy külön világ. Kontaktus intézményként számos hatás érte, módosult arculata, funkciókészlete. Békés átalakulásai után most gyűjtögető életmódjáról át kell térnie a balászátra, vadászátra”¹ – Vörös Klára gondolatai akár az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete, valamint Könyvtártudományi Doktori Programja által 2015. november 23–24. között „Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II.” címmel rendezett konferencia,² illetve az ott elhangzott előadásokat válogatva felvonultató jelen lektorált tanulmánykötet mottójául is szolgálhatnak.

A mai könyvtár nem csak a könyvek tára. A dokumentumok mellett az emberi tényező éppen olyan fontos. A könyvtár egyre inkább egy olyan dinamikus intézmény, amelynek épületébe szívesen megy be az ember, ahol jól érzi magát, ahol beszélgetésre, találkozásra nyílik lehetősége. A könyvtár ún. harmadik hely – a családi fészkek és a munkahely után. A multifunkciós könyvtári világban – küldetésénél fogva, a kulturális örökség megőrzésével párhuzamosan – középpontban áll ugyan a dokumentum, de már nem a hordozó az elsődleges, hanem az információ. Kétség kívül a tartalom az, ami elsősorban számít, de szociális szerepük és közösségi térként való működésük is nélkülözhetetlen, ahogy a fenntartásukhoz szükséges források megteremtése is.

A könyvtárral minden társadalmi réteg találkozik, mindenki használó: van, aki a városi könyvtár, van, aki az országos szakkönyvtár, van, aki a felsőoktatási könyvtár, van, aki a gimnáziumi-iskolai könyvtár, van, aki pedig a nemzeti könyvtár falai között fordul meg. A „falakat” persze idézőjelben kell érteni, s nem csak a strandkönyvtárak vagy a dzsunkakönyvtárak esetében... Miért is? Gyakran éri kritika a könyvtárakat a helyben használók csökkenése miatt. De mi a helyzet a távhasználattal? Aki otthonról vagy a villamoson, távolról veszi igénybe a szolgáltatásokat, de az is lehet, hogy csak egyszerűen böngészi a honlapot, esetleg rekordokat tölt le a teljes szövegű adatbázisból, ő nem könyvtárhasználó? Ezeket a feltételeket nem a könyvtárak és a könyvtárosok teremtik meg? A mai használat nem egyértelműen jelenti a fizikai falak közötti megjelenést, a fejlett információtechnológiai eszközök világában ugyanis a mobilitás határtalan. Elsődlegessé vált a használó kényelme, de a színvonalában vitatott források tömkelegét nézve egyre inkább nélkülözhetetlen a könyvtáros támogató szerepe. Nem beszélve arról, hogy felgyorsult világunkban csak annyit, csak azt, csak olyan formában szeretnek használoink olvasni, amire éppen szükségük van. Se többet, se kevesebbet...

A könyvtár tehát – közvetlenül vagy közvetve – mindenkihez elér, a falusi gazdálkodótól kezdve a városi szakközépiskoláig, vagy a budapesti nyugdíjastól az agysebészig. A könyvtári rendszer Magyarország legnagyobb és leglátogatottabb, minden magyar állampolgár számára ingyenesen hozzáférhető kulturális intézményrendszere. Nem véletlenül fogalmaz úgy a törvény, hogy a könyvtár „mindenki által használható és meg-

közelíthető”.³ Ennélfogva elméleti és gyakorlati művelőinek igen nagy a felelőssége, de a hatalma is – bármily furcsán is hangzik e sokszor nem a helyén kezelt, valljuk be: nem a legmagasabb presztízsű foglalkozást tekintve. A társadalmi különbségek mérséklése, a hordozótól független tudásmegosztás, a mobil hálózatiság, az infokommunikációs technika rohamos fejlődése óriási alkalmazkodó-, és állandóan megújuló képességeket követel. A könyvtárosság, illetve a könyvtártudomány – évezredek tapasztalata nyomán – olyan tudást halmozott fel, amelynek értékkeremtő ereje vitathatatlan. A könyvtárosság éppen ezért hivatás, nem egy új keletű és rövid időre visszatekintő slágerszakma. Ezért is őrizzük féltve a könyvtár elnevezést, annak ellenére, hogy az félrevezető is lehet.

A könyvtár a dokumentumközpontú megközelítésen jelentősen túlmutató komplex szolgáltató közösségi-kulturális-tudományos intézmény. Olyan közgyűjtemény, ahol már nincsenek leláncolva a könyvek, a légy zümmögését sem hallani, sőt enni-inni, feküdni, de persze elmélyülten kutatni, s akár MTMT-zni, Stratégiai Adatbázist építeni is lehet – az otthoni dolgozószobánkban vagy a kertünkben ülve is, távoli eléréssel, virtuálisan.

A hazai könyvtár- és információtudomány bölcsője hagyományosan az ELTE szaktanszéke, doktori programja, illetve intézete – olyan egykori, neves tanáregyeniségekkel fémjelvezve, mint Kovács Máté, Fülöp Géza vagy Voit Krisztina. A kezdetben erőteljesen történeti irányultságú képzés fokozatosan alakult át – mindig az adott kor kihívásainak megfelelően –, s így született meg végül az informatikus könyvtáros alap- (BA), valamint a könyvtártudomány mesterszak (MA). Ezek specializációi felkészítenek nemcsak a könyvtári munkavégzésre, hanem akár a non-profit szektor más területein vagy a versenyszférában történő munkavállalásra, esetenként még önálló vállalkozás folytatására is.

A Könyvtártudományi Doktori Program meghatározó szereppel bír a könyvtári értékkeremtésben. Az elmúlt közel húsz esztendőben nálunk végzett a hazai könyvtáros szakma vezetőinek többsége és a könyvtárosképzésben dolgozó oktatók túlnyomó része is. Meg kell jegyezni, hogy a PhD szisztéma bevezetése előtt sem volt ez másképp: könyvtártudományi vonatkozású bölcsészdoktori (vagy az ún. kisdoktori) címek kizárólag az ELTE Könyvtártanszékén születtek. Számos prominens személyiség nálunk kapott doktorátust, így például Antall József miniszterelnök „Eötvös József és a Politikai Hetilap” című értekezésével. A PhD-képzésben 1997 óta végzettek száma ma már a félszáz felé közelít, és a hallgatói utánpótlásunkra sem lehet panasz. Szakmai kapcsolatrendszerünk egyre kiterjedtebb, nemcsak itthon, hanem külföldön is, melyet kötetünk is bizonyít.

A könyvtártudomány olyan, mint a levegő: nem lehet élni nélküle. Tudják ezt a többi diszciplína művelői is, azonban a sztereotípiák elhalványítása érdekében nem pihenhetünk egy percre sem, folyamatosan küzdenünk kell a megbecsülésért, még akkor is, ha más tudományok partnereiként, szolgáltatóiként egyből fájdalmas volna a hiányunk.

Hol tart a mai értékválságos környezetben a könyvtártudomány elmélete és gyakorlata? Melyek az egyes könyvtártípusok legfőbb kihívásai? Hogyan hat a könyvtárakra és a könyvtártudományi kutatásokra a piacgazdasági környezet, az állandó bizonyítási és megfelelési kényszer? Hogyan tudnak kevesebből többet nyújtani és részt vállalni a gazdaság élénkítésében? Hogyan viszonyulnak egymáshoz a hagyományos és elektronikus tartá-

lomszolgáltatási rendszerek? Hogyan segít a könyvtár a társadalmi különbségek mérséklésében, és nem utolsósorban itt, e falak között a kutatás-fejlesztés előremozdításában? Milyen irányba tart a könyvtárosképzés? Erre a kérdésre is válaszolnak határon innen és túlról egyaránt felvonultatott neves szerzőink, intézetünk oktatói és kutatói, valamint az egyes részterületek hazai szakértői.

Tavalyelőtt volt 140 éve, hogy Magyarországon lezajlott az első könyvtárosok számára szervezett szakvizsga, a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Hagyományaink köteleznek. Köteleznek arra, hogy szakmánkat továbbra is magas színvonalon és lelkiismerettel, értékek teremtésével és őrzésével műveljük, de ugyanakkor arra is, hogy eleget tegyünk a modern kor kihívásainak, a szüntelenül változó igényeknek. Az egyetemünkön folyó graduális és posztgraduális könyvtártudományi képzésnek, oktatásnak-kutatásnak sziklaszilárd múltja, jelene és jövője van; ahogy könyvtár is volt, van és lesz.

A tanulmányokhoz minden közreműködő munkatársam nevében, akiknek ezúton is köszönöm segítségüket, igazi szakmai töltekezést kívánok, és azt, hogy közösen, együtt formáljuk meg, virtuális világunkban milyen legyen a könyvtári valóság!

Budapest, 2016 szeptembere

Kiszl Péter
szerkesztő

Jegyzetek

- ¹ VÖRÖS Klára: Mi a könyvtár? Milyen a könyvtár? = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16. évf. 5. sz. 2007. 3. p.
- ² ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. konferencia programja absztraktokkal és prezentációkkal: [http://lis.elte.hu/vkkv/\[-\]VKKV2 és Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. Konferenciaprogram az előadások tartalmi összefoglalóival](http://lis.elte.hu/vkkv/[-]VKKV2%20%26%20Val%C3%B3s%C3%A1gos%20k%C3%B3nyvt%C3%A1r%20%E2%80%93%20k%C3%B3nyvt%C3%A1ri%20val%C3%B3s%C3%A1g%20II.%20Konferenciaprogram%20az%20el%C3%B3ad%C3%A1sok%20tartalmi%20%C3%B6sszefoglal%C3%B3ival). Szerk. BODA Gáborné KÖNTÖS Nelli – KISZL Péter. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2015. 42 p. Forrás: http://lis.elte.hu/KONYVTAR/pdf/2015_Vkkv2_absztraktkotet.pdf [2016. szeptember 15.]
- ³ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 54. § (1) a). Forrás: [http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=997001\[-\]40.TV](http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=997001[-]40.TV) [2016. szeptember 15.]

BEVEZETŐ

Semmilyen tudományterületet sem lehet könyvtár nélkül művelni, legyen szó természet- vagy bölcsészettudományról, a könyvtár tradicionálisan összeköti a különböző tudományterületek kutatóit. Néhány évtizeddel ezelőtt ez a tézis megkérdőjelezhetetlen volt. A tanuláshoz szükséges információk könyvekben, folyóiratokban, azaz papíralapú dokumentumokban voltak hozzáférhetőek, melyeknek elsődleges őrzőhelye a könyvtár, amely egyúttal a tanulás helyszínéül, közösségi térként is működött. Vegyész-ként magam is sok időt töltöttem könyvtárban. Emlékszem, amikor vastag kötetekben kerestük azokat az információkat, melyek alapján eldönthettük, hogy belekezdjünk-e egyáltalán valamely kutatásba. Sok időt töltöttem az Egyetemi Könyvtár épületében is, mivel annak olvasóterme ideális helyszínt biztosított mind az egyéni, mind a csoportos tanuláshoz, felkészüléshez.

Érdekes kérdés, hogy a mai változó világban a könyvtárak szerepe hogyan alakul át. Az olvasótermek, mint a tanulás helyszínei továbbra is fontos szerepet játszanak. Az egyetemi könyvtárhasználati statisztikák azt mutatják, hogy a hallgatók továbbra is előszeretettel töltik itt az idejüket vizsgaidőszakban. Az egyik fontos funkció, azaz a közösségi tér funkciója tehát továbbra is fennáll. A másik kiemelt funkció, az információhoz való hozzáférés biztosítása azonban kétségtelenül átalakulóban van. Újra saját példámat kell felhoznom: amióta a kutatáshoz szükséges folyóiratok, könyvek online elérhetőek, ritkán járok könyvtárba. Nem hiszem, hogy ezzel egyedül lennék: kényelmesebb a saját számítógépünket használva, az internet segítségével hozzáférni a szükséges információkhoz.

Ezzel eljutunk a könyvtár egyik legfontosabb új funkciójához, az online adatbázisok kezeléséhez és az azokhoz való hozzáférés biztosításához. Nyilván a régi kötetek az online világban is megmaradnak, azokat mindig lehet lapozgatni, használni. Az ezekhez való hozzáférés biztosítása – különösen a bölcsészettudományok terén – továbbra is elengedhetetlen. Az információs társadalom igényei azonban kétségtelenül átalakítják a könyvtárakat, következésképpen a könyvtártudományt. Az információhoz továbbra is hozzá kell férni, azt tudományos és gyakorlati szempontokat egyaránt mérlegelve kezelni kell. Kíváncsian várom, hogy a könyvtártudomány hogyan fog megfelelni az új kihívásoknak és hogy a jövő könyvtára hogyan fog kinézni. Hogyan alakul át a papíralapú információgondozás digitális információk gondozásává a könyvtár közösségi szerepének megőrzésével.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem továbbra is kiemelt szerepet szán könyvtárainak, s bízom benne, hogy ezek digitális átalakulása mintául szolgálhat a hazai felsőoktatás számára. Ehhez nagy szükség van a közös gondolkozásra, amelyre az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete, valamint Könyvtártudományi Doktori Programja által szervezett Valóságos könyvtár – könyvtári valóság konferenciasorozat

SZALAY PÉTER

egyedülálló alkalmat biztosít. Kívánom, hogy e kötet olvasói számos, a könyvtárak változó világbeli szerepével kapcsolatban feltett kérdésekre választ kapjanak az itt megjelenő tanulmányok elolvasása után.

Budapest, 2016 szeptembere

Szalay Péter
Eötvös Loránd Tudományegyetem, tudományos ügyek rektorhelyettese

TUDÓSOK A VALÓS ÉS VIRTUÁLIS KÖNYVTÁRAKRÓL

A KÖNYVTÁRAKTÓL AZ INTERNETIG?

FRANK TIBOR

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet Amerikanisztika Tanszék, egyetemi tanár

ABSZTRAKT

Az egyetemi oktatás során mind gyakrabban ütközöm abba az akadályba, hogy diákjaim – még a legkiválóbbak is – ódzkodnak a könyvtárak használatától, és egyre kizárólagosabban az internet-től, az adatbázisoktól, a virtuálisan s nem a kézbe foghatóan létező forrásoktól, adatoktól remélik feladataik megoldását. Minden félévben megdöbbsz, hogy a nagy múltú egyetemünkön tanuló hallgatók milyen kevéssé ismerik akár a legnagyobb budapesti könyvtárakat is, s hogy milyen sikere van azoknak a kurzusaimnak, amelyek – legalább a tanulmányi idő felében – könyvtárlátogatásokat is magukba foglalnak. Ilyen alkalmakkor szinte mindenkit meglep, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és hálózati könyvtárai, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi gyűjteménye, az MTA Akadémiai Könyvtára és kutatóintézeti gyűjteményei, az Országgyűlési Könyvtár, illetve az Országos Idegennyelvű Könyvtár nagyszabású budapesti gyűjtemény-együttese a maga közel 20 milliós (s így akár a washingtoni Library of Congress anyagához is közel jutó) könyvtári dokumentumával micsoda gazdagságát kínálja az elsődleges és másodlagos forrásoknak, a szakirodalomnak, a különgyűjteményeknek. Mégis, a diákok többsége ritkán vállalkozik a sokszor gyalogosan is megtehető útra, és szívesebben marad számítógépe mellett, ahonnan valamennyi kérdésére választ vár – és sokszor hiába. Mi ennek a távolságtartásnak, illetve vonzalomnak a pontosabb oka? Kényelemszeretet vagy ismerethiány? Rossz könyvtári propaganda, hiányos vagy elmaradozó könyvtár- (és könyv-) kezelési oktatás vagy az adatbázisok világának nálunk viszonylag hirtelen történő kinyílása? A számítógépek vonzó variabilitása, adatkapcsolati lehetőségei – esetleg könnyű: 'cut and paste' – adatkezelési technikái, szemben a régimódibb (és Magyarországon sokszor még ma is a kompjuterizálás gyermekkorát idéző) könyvtárhasználati lehetőségekkel? Ismerethiány, lustaság vagy a gépesített ismeretközlés és -továbbítás forradalmian új lehetőségei iránti szerelem? Az ismeretszerzés legtöbbször (de nem csak) jó értelmű „amerikanizálódásának” gyorsütemű térhódítása? Mit tehet a könyvtár és tudománya az egyensúly helyreállításának, a hagyományos gyűjtemények szerepének legalább részleges visszanyerése érdekében? Mit tesznek az amerikai (és sokszor az amerikanizált nyugat-európai) könyvtárak a könyvtárhasználat megkönnyítése, a valódi könyv és a valóságos könyvtár megszeretése, lehetőségeik jobb és korszerűbb kihasználása érdekében?

I.

Az általános iskola elvégzése után, s aztán gimnáziumi nyaraimon nyári állást kerestem. Először egy kertészetben kaptam munkát, de ez nem váltotta be reményeimet és más, vonzóbb lehetőséggel próbálkoztam. Az Egyetemünkön dolgozó Édesanyám segítségével az Egyetemi Könyvtárba kerültem, ahol – akkor Mátrai László kissé bör-

tönör szerű igazgatása alatt – kiváló szakemberek dolgoztak, akiktől rengeteg tanulhattam. A könyvtár akkor menedéket nyújtott a rendszer ellenfeleinek, korábban többek között Bibó István és Szalai Sándor is ott dolgozott egy ideig. Az én időmben (1962-től töltöttem ott több nyaramat) a kiválóan felkészült történész Tóth András volt a Szerzeményi Osztály vezetője, a munkatársak között volt Keresztényi József olimpiatörténész, Szalatnai Rezső, a Felvidékről leszármazó történész-író, Vértesy Miklós, Pajkossy Györgyné és Déri Miklósné könyvtárszakértők. Az igazgató könyvtáros-szaktudós helyettese Domanovszky Ákos volt.

Én a kitűnő, elsősorban franciás műveltségű Szabó-Froreich Antallal a kardex nevű folyóirat-nyilvántartás naprakész ellenőrzésében kaptam feladatot – máig emlékszem, ahogyan minden külföldi folyóirat címét az adott nyelv kiejtési szabályai-szokásai szerint mondta ki – minden esetben kifogástalanul. Akkor még sok százával jártak a szaklapok a budapesti Egyetemi Könyvtárba, amely tekintélyes tudományos központ volt, amellet, hogy sokáig egyetlen, ténylegesen könyvtárnak épült hazai intézményünk. Azokon a nyarakon megismertem a könyvtár erényeit és fogyatékoságait, az utóbbiak közül elsősorban azt, hogy a tudományos olvasótermen kívül, ahol referencia-kötetek sorakoztak a polcokon, lényegében minden könyv és folyóirat zárt raktárrendszerben kapott helyet, ahol a kötetek a könyvtárba való beérkezési sorrend szerint, tehát mindennemű tartalmi összefüggés nélkül kerültek a polcokra, és a beérkezésükkor, a Szerzeményi Osztályon bepecsételt nyilvántartási számuk szerint sorakoztak. Innen csak a raktárosok hozzhatták ki az olvasnivalót, az *access to information* útját a magyar rendszer akkor a legszigorúbban ellenőrizte és mereven korlátozta. Még élt a szabály, hogy 5 000 kötetenként egy-egy könyvtárosi hely illette meg a gyűjteményt, és a könyvtárosok nagyobb része nagy műveltségű szakember volt (az Országos Széchényi Könyvtár Nemzeti Múzeumbeli tájékoztatójában például Kemény G. Gábor és Fried István ült), ám a szépen gyarapodó, hatalmas Egyetemi Könyvtárat Mátrai akadémikus vigyázó szemei felügyelték. Ő ugyanis – akkor még meglévő szokás szerint – az épületben lakott is, s ablakából a fáma szerint távcsövön figyelte munkatársainak a szemközti Csemege áruházban töltött tízórai szünetének betartását. Nyáron kiült a Kárpátia étterem bukszusai mögé/alá (igen kistermetű ember volt), s onnan tartotta a percekre, ideiglenesen távozó munkatársakat megfigyelés alatt. Véde is, ellenőrizte is őket. A munkatársaknak pontosan 8:00 óráig kellett megérkezniük, amit minden reggel – az időpont megjelölésével – aláírásukkal kellett igazolni a ruhatárként is funkcionáló portán. Pontosán 8 órakor az aláírókönyvet felvitték az igazgatóhoz, aki a későn jövőket így név szerint meg tudta feddeni, s ezt olykor meg is tette. A Könyvtár viszont – Mátrai zseniális ötlete nyomán – akkor is, az ateizmus korában is folytatni tudta eredeti teológiai gyűjtését, ezt az agnosztikus gondolkodás, a bibliakritika, a vallástörténet címkei alá bújtatva el, kiegészítve a középkori történelem, illetve a Mátrait személy szerint érdeklő filozófia és pszichológia iránti érdeklődéssel. A korszak kétségtelen vívmánya volt az 1952-ben elfogadott és a könyvtárügy fejlesztéséről szóló 2.042-13/1952 (V. 14.) M.T. számú határozat, amely gyűjtőköröket állapított meg és a könyvtárak szerzeményezési munkáját ezek szerint határozta meg.

Az Egyetemi Könyvtár nagyolvasóterme a vizsgaidőszakban zsúfolásig megtelt diákokkal, a kölcsönzőben sorban álltak a Nyugat vagy a múlt ablakain kikémlenni vágyó olvasók, a tudományos olvasóban az Egyetem tanárai dolgoztak nap mint nap, Szathmári István nyelvész-professzorra emlékezem ott mindenki előtt. A könyvtári szakszerűség, a tudomány, a politikai elnyomás és a félelem esztendeit éltük, de nekem az Egyetemi Könyvtár szemnyitogató, pályaalapozó, örök emlékezetű hely maradt gyermekkori emlékeimben. Hálásan emlékezem vissza egykori könyvtári munkatársaimra, az akkori könyvtárosi gárda élvonalára.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak ebben az időszakban még 16 köteleespéldány járt a nyomdaktól, s erre élénk nemzetközi csere épült – miközben a politikailag veszélyesnek minősített dokumentumokat zárt anyagként őrizte a nemzeti könyvtár. Ezt a részleget példamutató módon, még a rendszerváltás előtt Juhász Gyula akadémikus, az OSZK akkori főigazgatója szüntette meg és az anyagot a könyvtár rendes állományába helyezték el. De nem csak Magyarországon volt ez a helyzet: még sok évvel később is, a hidegháború vége előtt ugyanezt tapasztaltam mind a Stanford University mellett működő Hoover Institution-ben és a washingtoni National Archives-ben, mind pedig a nagy moszkvai levéltárakban (IML, CGAOR), ahol még 1976-77-ben kutattam.

II.

Külföldi könyvtári tapasztalataim sajnos azt tudatosították bennem, hogy a magyar könyvtárügy jelentősen le van maradva a nemzetközi színvonalától. Mi a különbség például az amerikai és a magyar könyvtárak között?

Több éven át végzett Fulbright vendégprofesszori munkám (s azt követő amerikai vendégtanári meghívásaim) mellett 1988-tól kezdve számos nagyobb és kisebb könyvtárban, levéltárban dolgoztam, szerte az Egyesült Államokban. Legalaposabban a *University of California* különféle campusain működő gyűjteményeket ismertem meg, így a *UC Santa Barbara*, a *UC Davidson*, a *UCLA*, majd a *University of Nevada-Reno* egyetemi könyvtárában, a *Columbia University Butler Library*-ben dolgoztam, visszatérően. Összesen 45 amerikai köz- és magángyűjteményben folytattam könyv- és levéltári kutatómunkát, s ennek alapján azt kellett látnom, hogy az Egyesült Államok nemcsak a gyűjtemények megközelítése, feldolgozottsága és technikai felszerelése, hanem általános érvénnyel az információhoz való hozzájutás szabadsága tekintetében is sok-sok mérfölddel előttünk járt és jár még ma is – ha időközben sok vonatkozásban nálunk is megkezdődött a hátrány ledolgozása.

Az *access of information*, az információhoz történő hozzáférés, hozzájutás szinte egyenesen következik a liberális amerikai szabadságeszmények nagyfokú tiszteletben tartásából, rokonságban van a gondolat-, a szólás-, a vallás- és az akaratszabadság immár majd két és fél évszázad amerikai eszméiből – a francia és a brit felvilágosodás szinte közvetlen hatása nyomán. Ennek technikai megvalósulása a nagy amerikai egyetemek könyvtárainak szinte non-stop, „7/24” nyitva tartása, és különösen a nagyszerűen kifejlesztett, szabadpolcos hozzáférési rendszer, valamint a *Library of Congress* által min-

den egyes amerikai könyvnek kinyomtatása előtt közvetlenül juttatott jelzet, melyet az Egyesült Államokban kiadott könyvek mindegyike a belső címlap hátoldalán közöl. A könyvtárak e jelzetek alapján, tematikusan csoportosítják könyvanyagukat, s az így kialakított könyvtárszerkezetben diák és tanára egyaránt könnyen és gyorsan eligazodik. Már-már azt mondtam volna, hogy szinte túl könnyen, hiszen így elmarad az a fajta kutató-kereső munka, amelyen az én nemzedékem még felnőtt és iskolázódott. De a diákok és tanáraik energiái így a szinte „tálcán”, a *Library of Congress* elsőrangúan képzett könyvtárosai által több lépcsőben előkészített könyvanyag érdemi feldolgozására válnak fordíthatókká, az idő legnagyobb része a szabadpolcokon sorakozó, tematikus szakmai könyvgyűjtések tényleges tanulmányozásával telhet. Tanár és diák munkáját tovább segítik az egész Egyesült Államokban kötelezően használt, szigorú filológiai előírások és módszerek, melyeket a nagyfokú formai egységesítés igénye hívott életre: elsősorban a *Modern Language Association* (MLA), az *American Psychological Association* (APA), illetve a *University of Chicago* által felügyelt, minden elképzelhető részletre kiterjedő *Chicago Manual of Style* rendszereire gondolok, amelyek javarésze ma már nem csupán nyomtatott, hanem internetes formában is elérhető. Forrásanyag és módszertani előírás tehát minden egyetemi polgárnak automatikusan rendelkezésére áll.

A kutatót a nagyobb egyetemi könyvtárak és a levéltárak féltve őrzött (külön)gyűjteményei is hívogatják, mint a UC Santa Barbara Donald C. Davidson Libraryben felépített Charles Darwin (és evolúciós) gyűjtemény a maga 3 400 ritka kötetével, ugyanott az egykori jugoszláv jogtudós és politikus Fedor Nikić 15 000 kötetes Balkán-gyűjteménye, a német filozófus Hannah Arendt ugyancsak eredeti könyvtára a New York állambeli Bard College tulajdonában és sok hasonló kollekció. Sok helyen őriznek magyar vonatkozású (külön)gyűjteményeket is. A könyvtárakat egyébként már rutinszerűen közvetlenül is összekötik az egyetemek e-roomjaival, ezekkel az elektronikusan a lehető legkorszerűbben felszerelt tantermekkel, így könyvtár és oktatás a hagyományokhoz képest még egy fontos szálon összekapcsolódik. Egy-egy új kurzus meghirdetésekor, megindításakor az egyetemi oktató nemcsak a könyvtárnak, hanem a campus könyvesboltjának is leadja az általa előírt tankönyvek, forrásmunkák adatait, így azok a félév kezdete előtt már kölcsönözhető, illetve megvásárolható (olcsón is, ha a diák használt példányokkal is megelégszik). A tanárok a kiadóktól a felhasználandó könyvekből ingyenes tanári példányokat kapnak. A levéltárak a leginkább keresett kéziratokat mikrofilmre veszik, ennek egy-egy példányát elküldik a nagy amerikai könyvtári központoknak az Egyesült Államokon kívül is, Berlintől Hajdarábadig (Hyderabad). Az amerikai tudományosság világsikerének, a mára már több százas nagyságrendű Nobel-díjas amerikai diadalának egyik nagy titka az *access*, a könyvtári hozzájutás gyorsasága, kényelme, precizitása, megbízhatósága.

A titok másik nyitja, ma már nyugodtan hozzátehetjük, az adatbázisok létrehozásának és gazdagításának robbanásszerű menete, ami nálunk is elkezdődött és a hazai egyetemek és főiskolák nemzetközi besorolásának egyik záloga. Talán nem nagy túlzás, hogy a folyóiratok egyre nagyobb számának *on-line* elérhetősége, az adatbázisok, így elsősorban az EBSCO „család” forradalmasította a tanítás és a tanulás gyakorlatát és

kapcsolatát a tudományos élettel. S még valami: a könyv- és levéltári anyag, s az ezt feltáró katalógusok, inventáriumok, mutatókönyvek rohamosan folyó (különösen amerikai, de ezen át bennünket is érintő) digitalizálása révén a kutatás már-már „otthonról”, azaz a könyvtáron kívülről is sokféle helyen végezhető, a még nem digitalizált anyagokat számos külföldi könyvtárban a legnagyobb precizitással és biztonsággal 24 órán belül előkészíttethetjük (így már többek között Bécsben is). A digitalizálás, a szabadpolcos rendszerek kiépítése, az adatbázisokra történő rendszeres és jól átgondolt, a könyvtárak között összehangolt előfizetés nélkül a hazai felsőoktatás és kutatás újabb lépéshatárnyba kerülhet, kerül is a nemzetközi tudásipar és -forgalom térképén.

III.

Végül a magyar könyvtárügy előtt álló feladatokról néhány rövid, tézisszerű jelzés:

- (1) A könyvtárak szerepének átalakításával talán elkerülhetővé tehetjük az ott összegyűlt, irdatlan tudásanyag muzealizálódását, megakadályozhatjuk devalválódását, funkcióvesztését.
- (2) Meg kell akadályoznunk a könyvtári anyag felelőtlen selejtezését, biztosítanunk kell ennek könyvtár-szakmai és szaktudományos kontrollját (ld. az Országgyűlési Könyvtár nemzetközi parlamenti anyagának nem régi, szinte tragikus esetét).
- (3) A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Szegedi Egyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárának mintájára hozzá kell látnunk valamennyi nagy könyvtárunk modernizálásához, illetve ahol ez a munka elkezdődött, a munkálatok meggyorsításához.
- (4) Minden energiával folytatni kell a magyarországi könyv-, folyóirat- és iratanyag digitalizálását, s ezt központi kormányprogrammá kell emelni. Bizarrra fejlemény, hogy a magyar anyag digitalizálásában a minnesotai könyvtár messze előttünk jár, s az Egyesült Államok nagy közkönyvtárai (így többek között a *Library of Congress*, a *New York Public Library*, a *Columbia University Butler Library*) néhány éven belül már teljes gyűjteményük scannelését ígérik.
- (5) A könyvtárat az eddigieknél hatékonyabban tanulási és művelődési központtá kell tennünk, ehhez proaktív könyvtárosi attitűd és – már a képzésben is – az informatika eredményeinek magas szintű felhasználása szükséges.
- (6) Radikálisan fel kell emelni a nemzetközi adatbázisok előfizetésére szánt éves összegeket.
- (7) Az Egyetemet fel kell szerelni *minden diák rendelkezésére álló* komputer-termekkel, benne elegendő számú számítógéppel, nyomtatóval, xerox géppel és scannerrel.
- (8) A nagy előadótermeket elektromos vezérlőpulttal kell felszerelni, amelyekről az oktatók saját vizuális segédeszközeiket, de az internet által nyújtott egyre gazdagodó kép-, film- és hanganyagot, valamint minden más szemléltető eszközt kezelni tudnak.
- (9) Az egyetemi oktatás során gondoskodni kell integrált, korszerű könyvtárhasználati módszertani képzésről a szakmai órákon is (források kezelése, bibliográfia készítés, jegyzetelés, internet használat, adatbázisok felhasználása).

FRANK TIBOR

A könyvtáraktól az internetig? Nagy utat jártak be hazai könyvtáraink a II. világháború óta, de még hosszabb út áll előttük. Az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének konferencia sorozata ennek az útnak fontos állomása, s reményeink szerint előre lendítő motorja.

Irodalom

- Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei: Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae. 1–16. köt. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962–.
- KOVÁCS Máté (szerk.): A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Budapest, Gondolat, 1970. 722, [1] p.
- MÁTRAI László: A kultúra történetisége: válogatott tanulmányok és cikkek. Budapest, Gondolat, 1977. 417 p.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Két könyvtári törvénytervezet, 1947–1950. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 17. évf. 2. sz. 2008. 44–51. p.
- SÁRDY Péter: Áttekintés a magyar könyvtárügy fejlődéséről és helyzetéről. = Könyvtári Figyelő, 27. évf. különszám. 1981. 13–18. p.
- SKALICZKI Judit: Az Európai Unió és a hazai könyvtárügy. = Könyvtári Levelező/lap, 10. évf. 6–7. sz. 1998. 1–3. p.
- VARGA Katalin – MÉSZÁROSNÉ SZENTIRÁNYI Zita (szerk.): Összehasonlító könyvtárügy: tanulmánykötet a PTE FEEK 10 éves Könyvtár- és Információtudományi Intézete oktatóinak és hallgatóinak munkáiból. Pécs, PTE FEEK, 2014. 366 p.

Internetes források

- American Library Directory. Forrás: <http://www.americanlibrarydirectory.com> [2016. április 30.]
- The Atlantic. Forrás: [http://www.theatlantic.com/national/archive/2016/02/old-libraries-be\[-\]coming-new/460494](http://www.theatlantic.com/national/archive/2016/02/old-libraries-be[-]coming-new/460494) [2016. április 30.]
- Digital Public Library of America. Forrás: <https://dp.la> [2016. április 30.]
- I Love Libraries. Forrás: <http://www.ilovelibraries.org> [2016. április 30.]
- Mental Floss. Forrás: <http://mentalfloss.com/article/30701/10-amazing-north-american-libraries> [2016. április 30.]
- USA.gov/Libraries. Forrás: <https://www.usa.gov/libraries> [2016. április 30.]

Frank Tibor történész, az ELTE BTK Amerikanisztika Tanszékének egyetem tanára, az Angol–Amerikai Intézet korábbi igazgatója (1994–2001, 2006–2014), 2000-től az Amerikanisztika Doktori Program vezetője. Az MTA levelező tagja, a Royal Historical Society (London) tagja, a *Századok* c. folyóirat főszerkesztője.

MENTEM-É A KÖNYVTÁRAK ÁLTAL ELÉBB?

DÉRI BALÁZS

ELTE BTK Ókortudományi Intézet Latin Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár

ABSZTRAKT

Igen, biztosan, és nem is tudom eldönteni, melyik volt a legfontosabb. Gyermekkorom falusi művelődési házának könyvtára, amelyet lényegében végigolvastam? (Nem volt nehéz.) Egyetemista éveimben a Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum épületében, az Egyetemi, meg a kari magyar nyelvészeti könyvtár, Gabikával, és mindenekelőtt az Akadémia Keleti Könyvtára? (Írnám én a latin tanszéki könyvtárat is, de olyan nem volt, pontosabban a tanárok szobájában meg a szemináriumban leledztek a hozzáférhetetlen könyvek.) Fiatal kutatóként a barcelonai Katalán Nemzeti Könyvtár, annak is a szabadpolcos folyóiratolvasója? (Ott lettem medievista.) Az oxfordi Bodleian, az utóbbi 15 évben évenkénti zarándoklattal? (Végre, egy igazi-igazi könyvtár.) Igen, de mindnél inkább klasszika-filológiai tanszéki könyvtárunk, amelynek könyvei a Pesti Barnabás utcából a Kecskemétibe költözve összeköltöztek, míg 10 éve a Trefort-kerti F épület rossz hírű Erdős Caféja helyén egy felszuterénben találtak helyet. Olyan, amilyen, dohos is, foghíjas is, de a legjobb görög-latin könyvtár, és a miénk. A belső udvarra néző középkoros-patrisztikus kabinet a dolgozószobám. Saját sokszáz, örökre átadott könyvem is itt van körülöttem. Más-hova csak nagyon határozott céllal megyek. Két vágyam van: nyugdíjas koromban ingyenes segédkönyvtárosként itt maradhassak, és megérjem, hogy a világ összes könyvtárának minden kézírata, és minden könyv digitálisan hozzáférhető legyen. Bis hundertzwanzig. Miért is lenne lehetetlen gondolat, itt, a könyvtárban?

Igen, biztosan, még ha a középfokú nyelvtani alakban rejlő összehasonlítás elméletileg nem is problémamentes. Hiszen kihez-mihez képest? Lehet-e összehasonlítani azt a valóságosan létező Déri Balázst, aki fél életét könyvtárakban töltötte, azzal, aki könyvek és könyvtárak nélkül élt... volna, születési nevén Déri Tiborként?

Bár a cím, Vörösmarty-vers parafrázisa, heroikus-pesszimista tónust sejtet, optimista leszek. Kezdjük a legvégéről: könyvtár – mégpedig a Latin Tanszék könyvtára – a dolgozószobám. Verseimben egyik alteregóm, vagyis a modern osztott-hasadt személyiség egyik rész-személyisége Epignómidés, az alexandriai Könyvtár soha-nem-volt könyvtárosa. Nem is olyan régen, alig két évtizede, ami csak egy fiatal ember életében idő, nagy könyvtárat kellett volna feltúrni ahhoz, hogy kiderüljön: soha nem volt ilyen könyvtáros a Könyvtárban. Ma pár perc kattintgatással igen megnyugtatóan valószínűsíteni lehet a turpisságot. Ezzel is a könyvtárról beszélek, másféléről, más szerepéről, részben virtuálisról, de könyvtárról. Válaszolhattam-e hát nemmel Kiszl Péter kolléga megtisztelő fölkérésére másképpen, mint azonnal igennel. Különösen mert nem tudományos érvelésre, nézetek ütköztetésére kért föl, még csak nem is arra, hogy a szakmám szerint

elvárható módon az alexandriai vagy különösen a római könyvtárak manapság igen erőteljes kutatását mutassam be, hanem történetmesélésre vett rá. Remélem, valamivel több lesz belőle, mint egyszerű „sztorizás”.

Hogy elébb mentem-e, azt, ha elméletileg lehetséges volna, akkor sem lenne dolgom eldönteni. De hogy más lettem, az bizonyos. Gyermekkoromat egy, a fővárostól 40 kilométerre fekvő kisközségben, Tápiószőlőben töltöttem. Születésem után pár hónappal Orgovány legszélsőbb tanyájáról, a bugaci pusztára mellől, e kis falu külterületére, egy tanyabokorba költöztünk, de az iskolát 1960-ban már a faluban lakva kezdtem. Nagyparaszti, hajdan kispolgári magasságba ácsingózó, aztán háborús és kulákküldözős időkön keresztül munkáslátba lecsúszott családjunkban édesanyám nevelésének legfőbb célja az ő megvalósulatlan, s persze csak homályos célokra irányuló műveltségi aspirációinak beteljesítése lett. A háztartásbeli, majd kórházi, s még később vasúti éjszakai takarítónő, legvégül pénztáros egyetlen pihenése, gyönyörűsége pedig az olvasás volt. Nem csak hitbuzgalmi irodalmat és Bibliát olvasott, amint egy derék puritán vallási közösségben illett, hanem regényeket, életrajzokat is, hogy legalább fantáziavilágában elemelkedhessék a földhözragadt mindennapoktól. De anyai nagyanyám is, aki egyetlen osztályt sem járt, csak édesanyjától tanulta meg a betűvetést és a számolást, igen sokat olvasott. Leginkább az útleírásokat szerette, meg a történelmet. Sajátos rendben értette meg őket, vagyis összeviszta, de ettől is boldog volt. Anyám, hogy többet tudjon s a fiának ne kelljen szégyellnie a tanulatlanságát, a hatodik elemiben abbamaradt tanulmányait a nyolcadikig befejezte. (Első, tanyasi iskolája az utolsó lett, ahol osztatlan formában oktatás folyt, egészen a rendszerváltozásig. Még meg lehetne menteni a tanyasi Klebelsberg-iskolát... Múzeumnak). Tehát előttem két évvel haladva elvégezte a dolgozók általános iskoláját. Mindig büszke volt arra, hogy jobban ismerte az irodalmat, mint maguk a bizonyosan elég gyöngye általános iskolai tanítók.

Szegények voltunk, még a nagyon szegény falu átlagánál is szegényebbek. A gazdagabb múltból csak pár tucatnyi könyv maradt meg, de nagy becsben tartva. Vásárlásra lényegében nem jutott: karácsonyra, húsvétra, születésnapra kaptunk egy-egy könyvet, azokhoz jöttek az iskolai ajándékok. Az első saját könyvek. Hatéves koromban karácsonyra megkaptam akkori vallási közösségünk új énekeskönyvét. Fél év után már jól tudtam olvasni, hiszen nem a funkcionális analfabétizmusra előkészítő ostoba olvasás-„tanítási” módszerekkel tanultunk. Kottát pedig már a betűk előtt is olvastam, mert egy amatőr zeneti alaptanfolyamon lábatlankodva megtanultam; ahogy lényegében magam tanultam meg a hangszerjáték alaplépéseit is. Az énekeskönyvben leginkább az indexeket, a himnológiai jegyzeteket szerettem, hamar betéve tudtam őket. És íme, zenetudós lettem, a huszonkét éve általam alapított Magyar Egyházzene című szakmai folyóirat felelős szerkesztője vagyok.

Anyukám magának, de nekem s később öcsémnek is a falusi művelődési ház könyvtárából kölcsönzött könyveket; éjszakai műszakból hazafelé bukdácsolva hetente-kéthetente tért be az állomásról hazafelé útba eső könyvtárba. Már 9–10 évesen én is odaszoktam. A könyvtárba, meg a szakkörökbe. Ó, falusi művelődési házak, apró, szét-

olvasott könyvtárak, lelkes-botcsinálta népművelők, mentem, mentünk volna nélkületek elébb? Faltam a könyveket, előbb meséket, aztán 9–10 évesen, nagyanyámmal együtt, az útleírásokat. Még megvannak azok a kislakú jegyzetfüzeteim, amelyekbe az ismeretlen szavakat gyűjtöttem ki szép akkurátusan. Az Ibn Battúta útjairól szóló könyvből oldalakon sorjáznak az arab, perzsa, török szavak, kifejezések. Nos, az egyetemen iranisztikát végeztem, és Indiában, Egyiptomban, Törökországban, s legutoljára, a legutolsók között, Szíriában gyűjtöttem zenét. Közel negyven év múlva teljesült a vágyam, hogy Aleppóba menjek. Ugye, sejtik, hogy mit gondolok? Mi is dőlt el kilencévesen?

Ahogy más is. A falusi szatócsbolt üres, poros kirakatában, ahová gyakran küldtek vásárolni, egyszer megjelent egy könyvecske. Még ma is előttem van, ahogy megláttam az Olcsó Könyvtár sorozat négyforintos könyvét. Az Ilias első tizenkét énekét. Fogalmam sem volt, hogy hogy nevezik vagy egyáltalán nevezni kell-e valahogy, de rájöttem a hexameter kényszeres lüktetésére. Nem is hiányzott nekem a folytatás. Az egyetemen a görög szakon aztán elolvastam, végig, a második tizenkét éneket is. És, ime, az utóbbi években itt a Karon a kreatív írás minor keretében metrikát, legelőször mindig hexametert tanítok. Ekkorról is megvannak a jegyzetfüzeteim: szétolvastam az ókori mitológiát. Ma is megvan Boronkay Iván Római regék és mondák című kötete, szüleim húsvéti ajándéka 1966-ból. És ime, Boronkay Iván 18 évig volt főnököm a Magyarországi Középkori Latinság Szótárának szerkesztőségében. Ami ma vagyok, az voltam már 1966-ban, 12 éves koromban is. Nem véletlen, hogy hagyományos kultúrákban ez a nagykorúság határvonala. Ezen az sem módosít, (csak mélyrétegekbe bukkott le a korai élmény, hogy 18 éves koromban újra felbukkanjon), tehát nem módosít ezen, hogy kamaszkorom sokkal inkább telt a természettudományos könyvek olvasásával. Akkoriban falun nem volt felvilágosítás, az iskolában sem. Innen-onnan hallottunk, általában nagyobb testvérektől, ezt-azt. Azt sem tudtam, hogy hol keresgéljek a könyvtárban, (azt azért éreztem, hogy ott megtalálom a válaszokat, mert a könyvtár mindenre választ ad), mígnem megtaláltam az „orvosi” könyveket, s bennük azokat a bizonyos információkat... Jóleső volt az ismeretek biztonsága. Természettudományos érdeklődésem is a tápiósülyi, majd a jóval nagyobb gyömrői községi könyvtárban bontakozott ki. Az otthoni viszonyok elől is menekülve délutánjaim vagy növénygyűjtéssel a határban, vagy a hajdani katolikus közösségi házból lett művelődési ház könyvtárában teltek, amikor épp nem a szomszédban voltam, a templomban, orgonán gyakorolni, vagy a káplántól, az egyetlentől, akitől lehetett a faluban, latint tanulni. Az alvóvárosi közönség olvasását Kassai néni, egy nyolc osztályt meg valami tanfolyamot végzett könyvtáros irányította. Mindenkinek tudott ajánlani könyvet, mert „mindent” elolvasott, s még tisztes vásárlási kerete is volt: a külön kívánságokat is teljesítette.

Az egyetem. Nem is tudom eldönteni, melyik volt a legfontosabb könyvtár egyetemi éveim alatt. Hol ez, hol az, amint érdeklődésem módosult. A Latin Tanszéken meg a Görögön a szemináriumi könyvtárban órák voltak, ritka nap, ha az ember jóban volt Rimóczi Mártával, és kisebb szolgálatokat tett neki, akkor hozzájutott egy-egy könyvhöz. De a legfontosabb könyvek meg a folyóiratok a tanári szobákban voltak. Olvasóterem

nem létezett. Hallottam például, hogy van egy nagyon nagy szótár, a Thesaurus. Úgy ejtették ki a tanárok a nevet, mint valami nagy misztériumot. A Thesaurus a professzori íróasztal mögött volt, üvegszekrényben. Olyan heves vágy gyötört érte még később is, hogy amikor egy egyetemi könyvtári kolléga autót akarván vásárolni, eladta a sorozatát, haladéktalan megvettem. Olvasni, akár két óra közt tanulni hát a magyar nyelvészeti könyvtárba jártunk, a felejthetetlen Kiss Gabikához. Esténként a Széchényi Könyvtárba, a Nemzeti Múzeum épületébe vagy kölcsönözni a Szabó Ervin Könyvtárba. „Ah kínos élet, reggel estve öltözni-vetkezni kell”, olvastuk a Hídavatás adekvát sorait a ruhatárban.

Később az iranisztika, leginkább Telegdi Zsigmond ajánlásai határozták meg könyvtárválasztásomat. Az általa irányított vallástudományi tanulmányaimhoz az Egyetemi Könyvtár volt a bázis, sokszor kölcsönöztem ki neki is könyveket; de figyelmeztetett, másnak csak *annak* az olvasójegyével szabad kölcsönözni, s ezt ő is megtartotta. Illetve, hogy szabad, sőt hasznos is bejegyzéseket írni, de csak a legfinomabb ceruzával, és csak a lapszélre. Nyelvészeti, klasszika-filológiai, vallástörténeti könyvek százai őrizhetik szépségesen hurkolt betűit. Elég elolvasni, amit ő kiemelt, hihetetlen nyelvtudása pedig a világnyelvek és számos keleti nyelv szövegeinek javítására is feljogosította. A tanulmányok vége felé az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményébe szoktam át. Vezetője tartotta nekünk a perzsa nyelvgyakorlatot, és orientalista diákok, fiatal kutatók, ott találkoztunk rendszeresen. Nagy tanáraink velünk szemben vagy mellettünk. És akárhányszor magán-kiselőadásokat is tartottak, vagy segítettek tudományos kérdésekben. A folyosó másik végében, a nagyolvasóban, ahol sokkal tovább maradhattam, hogy az Akadémia utcai hitvány albérletbe minél később kelljen hazamennem, a második egyetem működött. Patrisztikus és vallástudományi érdeklődésem miatt elsősorban Vidrányi Katalin mellé csapódtam, de Kiss János, Bencze György és sokan mások, meg azok a morzsák, amik asztalukról lehullottak, talán fontosabbak voltak, mint az olvasás.

Az említett szótárszerkesztőség, első munkahelyem akkoriban az Eötvös Kollégium egy szobájában, az irodalomtudományi intézeti szárnyon működött. Két turnusban dolgoztunk hatan-heten, így engem évekre a kollégiumi könyvtár raktárának egy hátsó szögletébe telepített főnököm. Az az igazság, hogy elég konfliktusos volt a viszonyunk, de kivel nem vagyok konfliktusban... Legelőször az ókortudomány bibliográfiájának készítésével foglalkoztam egy teljes éven át. Feladatom az ókori Kelet és a vallástudomány részmunkája volt, de lényegében a könyvtár teljes ókori és keleti anyaga átment a kezem között. Kevés hasznosabb dolgom volt az életemben. S hogy mit jelent a közvetlen hozzáférés, nem pedig kérőcédulák után a könyvre várni, mit jelent célzott keresés helyett csak úgy, megérzés alapján, csak úgy, ezt-azt a polcról leemelve vagy polcokat végiglapozva olvasni, azt ezekben az években tapasztaltam meg. Hogy aztán egy sokkal nagyobb kincstárba jussak.

28 éves koromban jártam először ösztöndíjjal Barcelonában, s napjaim az első egy hónap alatt nagyrészt a Nemzeti Könyvtárban teltek. Az óváros eme középkori, gótikus épülete, hajdan leprakórház, hatalmas termeiben szabadpolcon találtam az engem érdeklő (minden érdekelt!) ókortudományi, középkortudományi folyóiratok százait, és mivel inhüvelygyulladás miatt nem tudtam jegyzetelni, volt, hogy a kérelmet sem tudtam ki-

tölteni, csak lapozni, hát, azzal töltöttem az időt, hogy a középkoros katalanisztikai témát alaposan kibővítve sokszor órákon keresztül ácsorogva a végeláthatatlan polcok előtt, hol ebbe, hol abba belekapva olvastam. Valójában ez és a következő talán tíz év rendszeresen ismétlődő alkalmak lettek az én általános medievisztikai képzésem.

De a könyvtár nemcsak könyv, folyóirat és kéziratok. Hanem könyvtárosok, előbb csak segítőkész emberek, aztán barátok. Egy alkalommal, már sokadikára, kéréscédula kitöltésére kértem egy rokonszenves könyvtárosnőt, aki végül rákérdezett, hogy miféle csodabogár vagyok. Máig tart vele és családjával a mély barátság. Talán felerészben nekik köszönhetem Katalónia módszeres kirándulásokon való megismerését, de hetekre kölcsönkaptam vidéki házukat is, minden hétvégén egész heti étellel felszerelve, hogy fordításaimat készíthessem. Gazdagok, megtehették, de akkor is baráti gesztus volt: egy könyvtárban megalapozott barátságé. Csak természetes volt akkortájt az is, hogy szinte ingyen másolhattam képtelen mennyiségű anyagot, és amikor szükségem volt valamire, bármikor utánam küldték postán. Ettől kezdve évente egyszer-kétszer, volt, hogy többször is kijutottam, sőt a nyolcvanas években fél évig egyetemi órákra is jártam, s témám, Raimundus Lullus és más középkori szerzők szakirodalmán kívül kéziratokat is tanulmányoztam, a barcelonai teológia könyvtárától kezdve a mallorcai katolikus teológián, a katedrális könyvtárában, a városon kívüli Real monostorában vagy a mallorcai Lullus Intézet March-könyvtárában. Az a bizalom és az a készségesség, amivel néha abszurd kéréseimet is teljesítették, (hazaindulás előtt mindenki nekem másolt...), ahogy odafigyeltek rám (Llorenç, a March könyvtárosa egy alkalommal tudtomon kívül odaszólt a Randa-hegyi ferenceseknek, hogy ha egy nagyon fáradt fura figura érkezik a rekkenő hőségben, akkor lássák el) katalán útjaimnak egészen különös tónust adtak. Ami meglepő: ez a készségesség ma, a professzionális, mindennel ellátott könyvtárak korában is mindenütt megmaradt. Nemcsak a katalánul beszélő közép-európai csodabogárnak szól. Fiatal kollégámmal pár éve is megtapasztaltuk ezt a megindító készségességet, nagyvárosi könyvtárakban éppúgy, mint vidéken.

Felejtethetlen az a pár forró hét is, amelyet, Rákóczi Ferenc néhány latin művének kiadása miatt, a Bibliothèque Nationale-ban és a troyes-i városi könyvtárban töltöttem. A rue Chrétien de Troyes-i könyvtár parányi olvasójában egy afrikai, egy koreai és egy magyar tudóska izzadt reggeltől estig a kéziratok fölött, hogy aztán a középkori épületekben valószínűtlen gazdag városban sétáljon, a korai zárás után némiképp bosszúsan... (Hosszú ennek az előtörténete. Megbízóimtól követeltem, hogy láthassam a kéziratokat, mert az autopsziát soha semmi nem pótolja. Ma ezt nem tehetném meg. Gonosz könyvtárosok attól kezdve, hogy digitalizálnak valamit, senki emberfiának nem mutatják meg.)

A 90-es években valósultak meg hosszú keleti utazásaim, amelyekről kisgyermekként álmodoztam. Bangha Imre indológus révén nemcsak India különböző részeit jártam be a Himalájától Ceylonig, Méghálaja államtól Rádzsaszhánig, Keralától Dardzsilingig, hanem oxfordi tanárságot elnyervén évente meghívott látogatásra, s most családja is rendszeresen vendégül lát. Neki köszönhetem egy igazi könyvtár rendszeres használatát. Hogy mit jelent egy szakkönyvtár, azt az oxfordi Keleti Intézet könyvtára mutatta meg.

És hogy mi egy igazi-igazi nagy könyvtár, azt a Bodleian. A „minden elérhető” élményét. Az utóbbi 15 év évenkénti zárándoklatai legalább pár hétre azt az illúziót adják meg, hogy elvégre tudós lennék. Kialakult a könyvtárazás szertartása: reggel a Cherwell partján 8-ra imára sietek a Magdalen College kápolnájába. (Néha csak kettesben zsoltározgatunk Michael atyával.) Aztán egy gyors reggeli, majd 9-kor első vagyok a ruhatárban. Este 6-kor egy evensongon veszek részt valamelyik híres kórus énekével valamelyik közeli college-ban, majd utána vissza még három órára este tízig. A személyességből azért elég sokat veszített a könyvtár, ma már szakozatlan könyvet nem hoznak ki az embernek, bárhogy kéri, legföljebb a kedvéért gyorsan megcsinálják; azt hiszem, az olvasó is kevesebb, de a könyvtár nekem mégis csak „a” Könyvtár a digitális technikákra való átállás után is. Mindig találok egy kedves megértő könyvtárost, aki nem néz oda, amikor egy nap már 10-edszer viszem a szkennelhez vagy a xeroxhoz (persze, igen gondosan vigyázva az előírásokra, nem hajtva ki, nem nyomorgatva) azt a könyvet, amelyből mindig csak 5%-ot másolok ki... És csak ritkán kell bosszankodnom, hogy nem pontosan ugyanazon a helyen van pár hónap múlva egy téma könyvanyaga, merthogy akkora a szaporulat, hogy néha át kell rendezni az éig érő szabadpolcokat... És ma már legalább olyan fontos a korlátlan digitális hozzáférés biztosítása is. A normális kép ez a mai könyvtárban: ott van előttem a laptop, rajta a digitális folyóirat vagy akármi más, de körbepátyázod könyvekkel. Másra használsz, elmélyült olvasásra, ide-oda lapozásra a könyvet, és a gyors keresésre, pl. szótárban is, hiszen annyival könnyebb, a netet.

Igen, a Bodleian, de mindnél fontosabb nekem a mi (csak kelet-középeurópai mércével valaminek számító) klasszika-filológiai tanszéki könyvtárunk, amelynek könyvei a Pesti Barnabás utcából a Kecskemétiútebe jöven a tanári szobákból összeköltöztek, (nem egy kollégában alig múlt sebet okozva, hogy kedvenc kötetei nem a keze ügyében vannak), míg tíz éve a Trefort-kerti F épületben, a rossz hírű Erdős Café helyén egy felszuterénben találtak helyet. Ó, ha egyszer elkészülne az omladozó E épület, és ha oda költözhetnének...! Olyan helyről, amelyet az első pillanatban alkalmatlannak nyilvánítottak a szakemberek a könyvtári funkcióra. Azóta túléltünk egy borzalmas csőtörést, amely pótolhatatlan károkat okozott, s bár olyan, amilyen, dohos is, foghíjas is, de a legjobb görög-latin könyvtár a mi szemhatárunkon, és a miénk. Görögös, latin és ókori filozófiai kollégáim pályázataik jelentős részét, sok tízmillió forintot fordítják, fordítottuk könyvvásárlásra, illetve ma már digitális anyagok beszerzésére is, hogy az alapvető kézikönyvek és a szakirodalom nélkülözhetetlen része, valamint a legfontosabb oktatási könyvsegédletek rendelkezésre álljanak. A pályázat eredménye persze nem csak tőlünk függ, így elég hektikus a beszerzés. De úgy látszik, állapítjuk meg szomorúan, ha valami elérhető, már nem is olyan érdekes. Sok hallgatóknak, látom, csak díszlet a könyvtár. Vagy céltudatosan veszik le, ami nekik kell. A véletlen fölfedezés élménye nem érinti meg őket.

A felszuterén belső udvarra néző középkoros-patrisztikus kabinetje a dolgozószobám. Az sem ritka, hogy 12 órát töltök benne. Saját sok száz, örökre az egyetemnek átadott könyvem is itt van körülöttem, meg a tanszék emeletén tavaly az első 600 kö-

tettel alapított vallástudományi-liturgikai szakkönyvtár-kezdeményben. Hivatalos dolgozószobámban a tanszék 17–19. század eleji anyaga található. Az ápolatlan, gombás állomány kezelésére nincs pénz. Az utóbbi években nem hallunk pályázatokról, amelyek az igen értékes, de fertőző állományt használhatóvá tennék. Egy vezető egyetemi könyvtári kolléga a szobában egyetlen szippantástól allergiás rohamot kapott. Kivizsgáltattam magamat, állítólag nem okozott fertőzést a tüdőmben, de mindenesetre jobb a felvégről az alvilági dohba levonulni. Máshova, más könyvtárba ma már csak nagyon határozott céllal megyek. Két vágyam van: nyugdíjas koromban ingyenes segédkönyvtárosként itt maradassak a tanszéken, valamint hogy megérjem: a világ összes könyvtárának minden kézírata, és minden könyv digitálisan hozzáférhető legyen. Bis hundertzwanzig. Miért is lenne lehetetlen gondolat, hátha elébb megy a világ, legalább ebben?

Igen, már mondtam: a saját könyvtárhasználatom is átalakult a kezdődő digitális korban. Figyelmesen, nyugodtan, feldolgozó olvasással szinte csak nyomtatott anyagot lehet olvasni, gondolom ezzel más is így van, ma is. Csak kényszerből folyamodom a nálunk beszerezhetetlen vagy nagyon sürgős könyvek internetes olvasására; vagy (az esőerdőket kockáztatva), kinyomtatva olvasom, ami fontos. Más a szánkázás a világhálón. A gyors ellenőrzés. A jegyzetkészítés... Jellemző a megoszlás: mostanában a fiatal kollégám, Földváry Miklós István által magyarországinak azonosított *Benedictionale Strigoniense* intertextuális hátterének felderítésével foglalkozom. Jobbomon a *Patrologia Latina* teljes sorozata: a figyelmes olvasásra. A gépen, az egyik képernyőn ennek digitális változata, a villámgyors rákeresésre. A másik képernyőre meg írok.

És milyen szívesen támaszkodnám hasonlóan megbízható digitális anyagokra magyar vonatkozásban is. Ezt várnám, várnánk el; vagy ha legalábbis átfogó koncepciót látnánk, tűkön ülve, de szívesen kívánnánk pl. egy hibátlan MEK-et... Mert azért most nem egészen erről van szó. Micsoda hiányok! És klasszikus irodalmi szövegeinkben hemzsegnak a hibák. Az a legkevesebb, hogy a helyesírási sztenderdtől eltérő írásmód „kijavul”, sokszor olvashatatlanok az időmértékes versek. Ments Isten, hogy csak úgy, alapos átolvasás nélkül improvizáljunk: a múltkor egy irodalomtörténeti órára nem vittem föl a megbízható nyomtatott szöveget, bekapcsolom a wifit, működik, Oidipus király: bejön, felolvasom a szöveget, Apollónról szól, és előjön ez a szó: „jóisten”. Nekem még a léírt szó szent. Hirtelen elbizonytalanodtam. Te Jóisten, ez lenne a szövegben? Hát persze, hogy nem: „jósisten” kellett volna. Jó lenne, ha ugyanazzal a felelősséggel készülnének a mai digitális anyagok, mint a könyvnyomtatás legszebb napjaiban.

Pedig ma már könyvtártól és könyvtárostól ezt is elvárnám. Szép-szép, hogy amerikai könyvtárak beszkennek a magyar kiadványokat, ha éppen az kerül a kezükbe, de tán a mi dolgunk lenne ez. A kulturális emlékezet átadásának harmadik nagy paradigmaváltásakor óriási, látható, megismerhető, megvitatható projektekkel kellene digitalizálni egész, egész írott és képi kulturális örökségünket. Nekünk, magyaroknak elsősorban a magyart. Ha már szegények vagyunk. Talán itt kellene szorgalmazni a digitális átállást; NKA-pályázóként (mint egy szakmai folyóirat főszerkesztője) tapasztalom, mindenáron a netre akarnak kiszorítani. Csak a netre.

És amikor meg digitalizálni akarunk? A nevezett fiatal kolléga a Bölcsészkar legnagyobb futó OTKA-pályázatával a középkori latin liturgia teljes forrásanyagának feldolgozását tűzte ki célul, az általa kinevelt fiatal, nagyrészt még hallgatói munkatársi csoporttal. Szinte teljes anyaguk van már az ősnymtatványok korából, a latin liturgia eme nagy rögzítésének idejéből, Írországtól Erdélyig. Az európai könyvtárak egy része rendkívüli energiákkal látszik digitalizálni anyagát, s a hozzáférés, ha sokszor borsos áron is, megoldható. Ugyanők számos kisebb helyen, vidéki francia, spanyol stb. könyvtárakban megrendelik a digitalizálást, és így a következő pár évben bizonyosan lényegében teljes anyaguk alakul ki ebben a kutatási körben. A nyomtatványok és kódexek tételekénti leírása rendkívüli energiákkal folyik, a máshol kezdett projektek tapasztalatai alapján fejlesztett keresőopcióik már ma is elképesztő mennyiségben ontják magukból a rendszerezett adatokat. Nos, időről időre tárhelyet kunyerálnak az egyetemi informatikai igazgatóságtól, de nem azok jóindulata hiányzik ahhoz, hogy pl. egy adott ünnep vagy egy liturgikus tétel európai forrásai egy mozdulattal megjelenjenek a digitalizált kódex vagy nyomtatvány lapján. A továbblépést az egyetem tárhelyeinek bővítése jelentené e projektben, és máshol is. Az egyetem, ismereteink szerint meg is teremtette a fejlesztés anyagi alapjait. Igen ám, de beruházási tilalom van. Igen, beszerzési tilalom van: nem luxusfüggönyökre, ergonomikus székekre, hanem szerverfejlesztésre.

Végül, nem csak valamiféle munkakönnnyítő eljárásról van szó. Legalább e tekintetben a kiteljesedő demokráciáról: az emberi kultúrához való egyetemes hozzáférésről a Föld bármely pontján.

Apokaliptikus napjainkban különösen fölerősödik bennem az a gondolat, hogy a végtelen sebezhető emberi kultúra legalább virtuális megmentésére mindenütt, de nálunk aztán különösen óriási energiákat kellene fordítani. A maiaknál sokkal többet. Lehet, hogy még kevesebb, bár ki tudja?, lenne a valóságos látogató, de virtuális látogatóként sem kevésbé szeretnénk és becsülnénk meg könyvtárainkat, mint az alexandriait, a Bodleiant, meg a kis falusi könyvtárat. Elég cudar a világ. De nem a könyvön és a könyvtáron múlt, hogy nem ment sokkal előbb. Adjunk neki még egy esélyt!

Déri Balázs klasszika-filológus, muzikológus egyetemi tanár, az ELTE BTK Professzori Tanácsának elnöke, a Vallástudományi Központ vezetője, az Ókortudományi Intézet Latin Tanszékének tanszékvezetője.

HAZAI ÉS HATÁRON TÚLI KÖNYVTÁRI ALTERNATÍVÁK

VÁLTOZÓ KÖNYVTÁR. PROBLÉMA – ELEMZÉS – MÉRLEGELÉS – CSELEKVÉS

FODOR PÉTER

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, főigazgató

ABSZTRAKT

A korszerű könyvtár tudástár és információs központ, amely hozzájárul az életminőség javításához, az esélyegyenlőtlenség csökkentéséhez. Szolgáltatásaival növeli az egyén versenyképességét, megfelel a hazai és nemzetközi szakmai elvárásoknak. Alkalmas közösségi és kulturális szabadidős programok lebonyolítására; jól megközelíthető, s 24 órás hozzáférést biztosít. Rendelkezik programmal és képes prioritásokat megfogalmazni. Differenciált szolgáltatásaival használó- és olvasóbarát; hatékony személyzettel rendelkezik. De mi a használói elvárás? Hogyan jelenik meg a kommunikációs és információs technológia a bibliotékákban? Mit jelent a multi-platforomos technológia alkalmazása, az akadálymentesség, s milyen kihívásokat rejt a többnyelvűség vagy a távhasználat követelménye? Befolyásoló tényező-e a társadalmi megítélés? Van-e összefüggés a társadalmi hasznosság és a finanszírozás között? Van piacképes szolgáltatása? Törvényben előírható az ún. ingyenes használat, mint állampolgári jog, de ezt ki finanszírozza? S mit tehet ma a könyvtár? Hogyan használhatja fel a rendelkezésére álló működési forrásokat szigorúan, célirányosan? Milyen alternatív források, finanszírozási eszközök, lehetőségek vonhatók be a könyvtár működtetésébe? Mit jelent a feladatorientált szervezet-fejlesztés és a hatékony humánerőforrás menedzsment? Hogyan függ össze a könyvtári stratégia, a könyvtáros pályakép, az életpálya-modell? Mik lehetnek a könyvtáros képzés irányai, lehetőségei, gyakorlata? Ezekre, a korszerű könyvtár funkcióit és működését alapvetően befolyásoló kérdésekre keresi a választ az előadás.

A könyvtárosok, a könyvtárak az utóbbi évtizedekben is folyamatosan keresik azokat a megoldásokat, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a bibliotékák szolgáltatásai megfeleljenek a használói elvárásoknak. Szinte közhely, hogy a felgyorsult világban nagyon fontos, hogy a kultúrákövetítés e tradicionális intézménye képes legyen proaktivitásra. Miért fontos ez? Fontos azért, mert ma már nem elegendő a jelenségekre reagálni, s az sem elegendő, hogy ha elérünk valamit, elégedetten hátradőlünk, az eredményeken megpihenünk. Folyamatosan szükség van az intézmény állapotának felmérésére, új ötletek bevezetésére, a szolgáltató könyvtár folyamatos gyakorlatára.

A folyamat és fordulópontjai

A *probléma* mint jelenség, jelzés az intézmény, a menedzsment felé, hogy ezt érzékelve erre megoldást kell találni. A folyamat időben lehet igen rövid, de kellő odafigyelés hiányában fáziskésésbe is kerülhetünk. A reakció gyorsasága, tartalmának minősége komoly presztízs-növekedéssel járhat, ellenkező esetben ugyanakkor jelentős szakmai és megítélési veszteséget okozhat.

Az *elemzés* folyamata a probléma megoldásához járul hozzá. Ez tekinthető a legnehezebb, legösszetettebb feladatnak. Az elemzés metodikája ugyanis befolyásolja, hogy milyen irányú alternatívákat készítünk el a szakasz végén. A sokféle megoldás kínálata a majdani választást, döntést segítik.

A *mérlegelés* szakasza azt a felelősségvállalást jelenti, amelynek során mód adódik arra, hogy a javaslatok közül azt válasszuk, amelyik alkalmas a probléma valóságos megoldására. Ismert, hogy ebben a fázisban a gondos mérlegelés látszatát keltő tétovaság éppen a döntés meghozatalát odázhhatja el.

A *cselekvés* során a meghozott döntéshez a megvalósítás teljes feltételrendszerét is biztosítani kell, teljességre törekedve megvalósítani az elhatározott döntést. Ha menet közben kiderül, hogy szükséges a módosítás, akkor annak megtételéhez újra kell elemezni az okokat, mérlegelni a lehetséges, újabb alternatívákat. Vagyis az új döntést korrekciónak tekintve, az eredményesség érdekében kell cselekedni.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy – a teljesség igénye nélkül – ezekre a kérdésekre keressük a megoldásokat: a változó gazdasági, társadalmi környezetben a bibliotéka helyének, szerepének változásaira milyen válaszok adhatók. Természetesen ezek nem törekednek a teljességre, sokkal inkább a magyarországi könyvtárak működési tapasztalatai alapján tesszük fel kérdéseinket, fenntartva a továbbgondolás lehetőségét.

Mi a korszerű könyvtár?

A kérdés felvetése koronként megismétlődik. A válasz az adott kor összefüggés-rendszerében, műveltségképében helyezhető el.

Napjainkban a hazai és nemzetközi szakmai körökben megerősödött az a vélemény, hogy az tekinthető korszerű könyvtárnak, amelyik egyszerre tudástár és információs központ, azaz a változó és eltérő használói igényeket képes kiszolgálni. Egyszerre felel meg a hagyományos könyvtárképnek és az IT-világ napi elvárásainak. Különböző adatbázisai révén 24 órás szolgáltatást képes nyújtani, s hozzájárul az életminőség javításához. A téma gazdag irodalma éppen az intézmények sokrétűségét emeli ki, hiszen egyénenként változó elvárás fogalmazódik meg a könyvtárral szemben. Ha sikerül egyénre szabottá tenni a szolgáltatást, akkor a könyvtár képes növelni az egyén versenyképességét, hozzájárulhat a helyi közösségek működéséhez, nyitottsága révén komplex módon képes kulturális szerepkört betölteni, s alkalmas közösségi és szabadidős programok szervezésére, befogadására.

Főbb elvárások a public library-vel szemben

Az itt számba vett legfontosabb elvárások természetesen számos olyan helyi adottsággal bővíthetők, amelyek nélkül egy könyvtár kevésbé felelne meg a helyi használói elvárásoknak.

Az első kérdés, hogy *hol helyezkedik el a könyvtár*. Ez eléggé változatos képet mutat. Van, ahol a városközpontban található, van, ahol a település peremén, de jó közlekedéssel. Évtizedekkel ezelőtt kíváncsi voltam, hogy csendes hely vegye körül. Ma már az a fő szempont, hogy tömegközlekedéssel könnyen elérhető legyen. Az utóbbi másfél évtized kifeje-

zett elvárása – és éppen az olvasók, a használók részéről –, hogy a könyvtár fizikailag és virtuálisan is akadálymentes legyen. Rendelkezzen egyre gyarapodó adat- és információs bázissal. Válgják a település tanulási központjává, adjon módot virtuális könyvtárkénti használatra, olyan szolgáltatásokat biztosítson, amelyekhez mindenki hozzáférhet. Az esélyegyenlőség elve alapján, igény szerint, legyen képes személyre szabott szolgáltatást, kiszolgálást is nyújtani.

A használói elvárás

A kulturális szolgáltatások nagy rendszerén belül a könyvtári szolgáltatás a sajátosságai révén van jelen a kultúra-közvetítésben. A könyvtáros, a könyvtár számára meghatározóan fontos annak feltérképezése, hogy a könyvtár olvasói, használói, látogatói mit várnak el a bibliotékától. Ma ennek tárháza a hagyományos felméréstől a napi, interneten történt bejegyzésig igen változatos. Az elvárásnak megfelelni szinte lehetetlen, mert az esetek jelentős részében egyéni ötletek, javaslatok, kritikák fogalmazódnak meg. A válszadás minden esetben a könyvtár felelőssége és kötelessége.

Az általános tapasztalatok alapján az olvasó, a használó a szolgáltatásokhoz gyorsan, időtől és tértől függetlenül akar hozzájutni. Ugyanakkor jogosan várja el a hiteles tájékoztatást és ő maga is igényt tart arra, hogy tájékozódjon. Éppen ezért fontos, hogy a könyvtárat használó kiszolgálása – az ő elvárásának megfelelően – személyesen és/vagy virtuálisan történjen. Mindezt kulturált körülmények között legyen lehetősége megkapni. Ez egyaránt érvényes a valóságos és a virtuális könyvtár esetében. Éppen ezért megkerülhetetlen kérdés a könyvtárlátogató, az olvasó, a bibliotékát használó és a könyvtáros kapcsolata. A segítség, a kiszolgálás valós tevékenység, amely hozzájárul a könyvtáros és a könyvtár megítéléséhez. Az imageépítés hosszú és nehéz folyamat, lerombolása viszont annál rövidebb időt vesz igénybe. Jogos a felvetés, hogy konfliktusok esetén kinek van igaza? A válasz erre – a tapasztalatok alapján – a könyvtáros nagyobb toleranciájával adható meg, de a menedzsment feladata a munkatársainak megvédése.

A szolgáltató könyvtár

A könyvtár szolgáltató, amelyet sokan, sokféleképpen vesznek igénybe. Ehhez minden könyvtár számára szükség van programkészítésre, amely rövidebb és hosszabb távú elképzeléseket fogalmaz meg. Ezen belül szükséges *prioritásokat* megfogalmazni, hiszen egyszerre nem állhat rendelkezésre *anyagi és humán erőforrás*. Ez a legnehezebb feladata a menedzsmentnek, hiszen a sokféle jó ötlet, a sokirányú kívánság megfelelő súlyozást kíván. Ezt a folyamatot a munkatársak széles körével együtt gondolkodva, vitázva lehet elindítani. Fel kell készülni a *paradigmaváltásokra*. Az új vezetési technikák alkalmazása az utóbbi két évtized fejlődésének, fejlesztésének is a követelménye.

A *többfunkciós könyvtár* jelenléte megvalósítja a differenciált szolgáltatás elvét, ugyanakkor természetes, hogy mindez a minőségbiztosítási folyamat részeként épül be a könyvtár mindennapjaiba.

Az állandóan bővülő és változó dokumentumok gyűjteményfejlesztési koncepciót és újfajta gyűjteménymenedzsmentet feltételeznek.

Ahhoz, hogy korszerű szolgáltató könyvtár valósuljon meg, szükséges a működéshez és a fejlesztésekhez a források biztosítása a fenntartó részéről, amely jól kiegészül a különböző pályázati lehetőségekkel. Ahhoz, hogy a könyvtár *használó- és olvasóbarát bibliotéka* legyen, *szakmai megújulásra képes szakemberekre* van szükség.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) fejlesztési fordulópontjai

Az 1. sz. ábra a FSZEK utóbbi két évtizedben végbement fejlesztéseinek részben tartalmi, részben feltételrendszerbeli változásait mutatja be.

Fontos kiemelni, hogy a könyvtár menedzsmentje mindig is fontosnak tartotta a folyamatosságot és folytonos megújulást. E nélkül nem lehetséges minőségi szolgáltatást végezni. Szükséges a fejlesztési koncepciók kidolgozása során a prioritások megfogalmazása.

A FSZEK hálózatfejlesztés keretében 2002–2014 között 11 új könyvtárat épített és létesített, illetve 21 nagy rekonstrukciót és 13 kisebb átalakítást valósított meg. Így a FSZEK – a Központi Könyvtárral együtt – ma 50 könyvtári szolgáltató helyen áll a lakosság rendelkezésére. Ezek anyagi forrását a fenntartó Fővárosi Önkormányzat, a kerületi önkormányzatok, a Nemzeti Kulturális Alap pályázata, illetve az állami címzett támogatások tették lehetővé.

1. ábra: A FSZEK fejlesztésének fordulópontjai

A FSZEK 2014. évi adatai:

1. 3,2 millió dokumentum
– a harmadik legnagyobb közkönyvtári gyűjtemény Európában
2. 304 ezer regisztrált használó
3. 5,9 millió látogató

- személyes 2,3 millió
- távhasználó 3,6 millió
- 4. 6,7 millió igénybe vett dokumentum
- 5. 50 könyvtár
- 6. 423 fő foglalkoztatott
- 7. 2,246513 milliárd Ft költségvetés
 - ebből támogatás 1,628085 milliárd Ft

Mitől korszerű a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár?

A FSZEK az ország legnagyobb közkönyvtára, országos szakkönyvtár, a könyvtári rendszer meghatározó intézménye, amely jelen van a nemzetközi és a hazai szakmai közegben.

A könyvtár évszázados tapasztalatokat figyelembe véve végzi munkáját. Folyamatosan figyeli a nemzetközi és magyarországi szakmai trendeket és szemléletet, mindezeket elemzi, mérlegeli a hasznosnak tartott elemeket, azokat gyakorlati munkájába beépíti. Rövidebb-hosszabb távú fejlesztéseit a kidolgozott koncepciók, programok mentén, rugalmasan végzi. Rendelkezik tervezési, megvalósítási tapasztalattal és olyan felkészült, elkötelezett szakembergárdával, amely alkalmas arra, hogy könyvtárszakmai, pénzügyi, műszaki, üzemeltetési kérdések egyidejű mérlegelése alapján végezze munkáját.

A FSZEK az utóbbi másfél-két évtizedben élt a megújulás lehetőségével. Ennek a sokrétű és összetett feladatnak csakis koncepciók kidolgozásával, technológiai váltásokkal tudott megfelelni.

Az eredményesség feltétele volt és ma is az, hogy a humán- és pénzügyi erőforrásokat célszerűen, racionálisan használta, használja fel. Ennek egyik meghatározó eleme, hogy a szakmai kollégák azon a helyen végezzék a munkájukat, ahol erre az intézménynek szüksége van. Ez folyamatos odafigyelést, konzultációt kíván a menedzsment részéről.

A könyvtár sokoldalú partnerkapcsolatai nélkül feladatát nem tudná hatékonyan végezni. Ez megnyilvánul a fenntartóval, a kerületi önkormányzatokkal, a kulturális kormányzattal, a civil szervezetekkel való együttműködésben egyaránt.

Egy könyvtár ismertsége, megítélése folyamatos minőségi szolgáltatást kíván, hogy elismert legyen olvasói és szakmai körökben. Nem lehet egy eredményre hivatkozva „hát-radőlni”, mindig szükség van a nyitottságra, a megújulásra.

A könyvtár és a társadalom kapcsolata

Ebben a fejezetben olyan témakört érintek, amely – tapasztalatom szerint – vitára készítheti az olvasót. Olyan kérdések felvetését tartom indokoltnak, amelyre a válaszkérés igénye ma megkerülhetetlen.

A társadalom könyvtárról alkotott képe, megítélése meghatározó ahhoz, hogy hol helyezkedik el a *társadalmi hasznosság* mezőjében. A különféle időszakokban végzett, olykor eltérő szemléletű felvetések összegzésével az állapítható meg, hogy a könyvtárak az *élethelyzet*, *társadalmi helyzet*, *szabadidő ráfordítás*, *kulturális kínálat* összefüggésében, valamint a kultúráközvetítő intézményrendszerben fontos alapintézmények.

Ha a társadalom meghatározónak tartja a könyvtárat, akkor ennek megfelelően kezelik – helyi és országos szinten – a mindenkori döntéshozók is. Ebben az összefüggésben van szoros kapcsolat a társadalmi megítélés, a hasznosság és a finanszírozás között.

Néhány témakör felvetésével a továbbgondolkodást lehet elősegíteni:

- Könyvtári ingyenes használat. Ez a törvényben előírható mint állampolgári jog. A kérdés az, hogy ezt ki biztosítja, ki finanszírozza? Az állam, az önkormányzat jelentősen bővülő szerepvállalása a kistélepülések ellátórendszerében ma már komoly előrelépést jelent e tekintetben. Ugyanakkor a gazdasági válságot követően továbbra sem egyértelmű, hogy a fenntartó és a használó milyen arányban vállal(hat) anyagi terheket.
- A könyvtár alig képes a jelenlegi szerkezetben saját bevételeit növelni. Ha mégis megteszi, ez nem biztos, hogy előnyösen, kedvezően ítéltetik meg.
- Az utóbbi évek izgalmas kérdése, hogy milyen könyvtárra van szükség. Természetesen megjelennek olyan nézetek, hogy az IT világában nincs szükség a hagyományos könyvtárra, hiszen egyre több minden hozzáférhető virtuálisan. A másik nézet továbbra is fontosnak tartja a hagyományos bibliotéka megtartását. A nézetek között van a könyvtáros, a könyvtár. Itt szembe kell nézni azzal a kérdéssel, hogy mi az olvasó, a használó, a látogató elvárása a ma könyvtárával szemben. Ha a felmérések alapján összegeznénk a választ, azt mondhatjuk, hogy egyénileg eltérő igények fogalmazódnak meg: egyszerre kell a könyvtáraknak megfelelni a hagyományos és virtuális könyvtárral szembeni sokszínű igényeknek. Ezért nem mindegy, hogy ismerjük-e a könyvtárhasználók elvárásait és/vagy miért (csak) a mi könyvtárképünket kínáljuk? Az egyes korosztályok másképpen minősítik és értékelik a könyvtárat, másképpen viszonyulnak a tájékozódás világában elérhető gazdag információkhoz. Ezek azok a változások, amelyekre reagálni szükséges, mert könnyen le- és kimaradunk a kulturális szolgáltatás világából.
- Évek óta vita a piacképes szolgáltatás. Ebben a témakörben pro és kontra vélemények is vannak. Ha van ilyen szolgáltatás, miért nem kap szerepet, miért nem mutatjuk be? Ha nincs, akkor miért beszélünk róla? A megoldásokat nyilvánvalóan a kettő között kell keresni. Azonban itt is párbeszéd szükséges, de elsősorban azokkal, akik érintettek, akik ezt elvárják, igénylik.

Mit tehet ma a könyvtár?

Folyamatosan figyeli, elemzi a könyvtárhasználati szokásokat. A változásokat mérlegeli és rájuk proaktív módon reagál. Ha valamelyik szolgáltatás iránti érdeklődés érzékelhetően csökken, akkor határozottan változtat. A hazai könyvtárak ezen a területen nagyon jó példákat tudnak felmutatni. A külföldi hírek pedig éppen a probléma egyidejűségét és azonosságát erősítik. Kétségtelen, erre nyitottnak kell lenni.

A rendelkezésre álló működési források szigorú, célirányos felhasználása indokolt és szükséges a feladatorientált szervezetfejlesztéshez, a hatékony és rugalmas feladatellátáshoz. Mindehhez racionális, megújuló gazdálkodásra van szükség. A humánerőforrás szakmai továbbképzésével és – megfelelő foglalkoztatás mellett – a frissen végzett és az újonnan belépő kollégák jelenlétével új szemléletet, új lendületet kívánunk adni.

Egyre nyilvánvalóbb, hogy a fejlesztési forrásokat pályázati úton lehet megszerezni. Az Európai Unió a 2014–2020 közötti időszakra már ismert lehetőségei a korábbi időszakokhoz képest továbbra is hátrányosan érintik Budapestet és Pest megyét. Itt elsősorban az infrastrukturális alapokra lehet gondolni, hiszen a rendező elv a statisztikai GDP, ez pedig csak egy átlag, a valóságot nem tükrözi.

A minőségi szolgáltatás követelménye ma már igen határozottan jelenik meg. Ennek megfelelni kellő felkészüléssel, kellő tapasztalatok birtokában lehetséges. További követelmények:

- Minden szakmának, minden intézménynek szüksége van *stratégia készítésére*. Szakmai konszenzus nélkül azonban nehéz stratégiai tervet készíteni és megvalósítani. A szakmai szervezetek (Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Informatikai és Könyvtári Szövetség) által kezdeményezett konferenciák hatására – *stratégiaalkotás, életpályamodell* – azonban csak lassan formálódnak programmá az elképzelések. Itt is szükséges megerősíteni a könyvtári terület *rendszerismerletét*, mert e nélkül nem lehetséges a cselekvés.
- A *közösségvezérelte* (community-led) könyvtár koncepciójának megjelenítése a hazai bibliotékákban.
- A *szolgáltató szemlélet és gyakorlat*, mint elvárás érvényesítése.
- Az épületek elhelyezésének és berendezésének szem előtt tartása, figyelembe véve a jó hazai és külföldi trendeket.
- Az új típusú elvárások, a kompetenciák számba vétele.

Ezek együttes végiggondolása minden könyvtár esetében ajánlott. (Különösen érdekes probléma mindez napjainkban a nemzeti könyvtár helyzetének megítélésében. Az új nemzeti könyvtár épületének elhelyezése mellett alapvető kérdés a könyvtár küldetése, szerepvállalása, megítélése a hazai könyvtári rendszerben.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest kiemelkedő kulturális közintézménye. Megfelel a hazai és nemzetközi trendeknek és a korszerű szakmai követelményeknek. Rendelkezik megújuló szakmai programmal, megújuló szakemberekkel, megújuló intézményrendszerrel. Képes minőségi szolgáltatást nyújtani. A könyvtári rendszer meghatározó intézménye.

Irodalom

- FODOR Péter – HAVAS Katalin: Könyvtári protokoll. Budapest, Könyvtári Intézet, 2007. 86 p.
- FODOR Péter: Minőség a könyvtárban – korszerű közkönyvtár. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16. évf. 10. sz. 2007. 3–10. p.
- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fejlesztési koncepciója a 2002–2007 közötti időszakra. Forrás: http://www.fszek.hu/rolunk/szervezet/strategiai_terv/archivum/?article_hid=2394 [2016. január 12.]

FODOR PÉTER

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár stratégiai fejlesztési terve a 2008–2013 közötti időszakra. Forrás: http://www.fszek.hu/rolunk/szervezet/strategiai_terv/archivum/?article_hid=2352 [2016. január 12.]

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár stratégiai terve 2014–2020 közötti időszakra. Forrás: [http://\[-\]www.fszek.hu/rolunk/szervezet/strategiai_terv/?article_hid=27729](http://[-]www.fszek.hu/rolunk/szervezet/strategiai_terv/?article_hid=27729) [2016. január 12.]

Fodor Péter 1969-ben népművelés és könyvtár, 1973-ban történelem szakon végez, majd 1984-ben az ELTE-n doktorál. 1968 óta dolgozik közművelődési, múzeumi, könyvtári intézményekben, a kultúráirányítás, igazgatás különböző területein. 1998-tól a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója. 2003–2015 között az Informatikai és Könyvtári Szövetség elnöke. 2005–2010 között az Országos Könyvtári Kuratórium tagja. 1998–2000 között a Nemzeti Kulturális Alap kurátora. 2003-tól könyvtári szakértő. Több évtizedes oktatási tapasztalattal rendelkezik, 2005-től a Pécsi Tudományegyetem címzetes docense.

VÁLTOZÁSOK, IRÁNYOK A MAGYARORSZÁGI FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁRAKBAN

SZÉKELYNÉ TÖRÖK TÜNDE

ELTE Egyetemi Könyvtár Gyűjteményszervezési Osztály, osztályvezető

ABSZTRAKT

Az elmúlt néhány évtizedben a könyvtárakkal szemben megfogalmazott elvárások a külső körülmények átalakulásával párhuzamosan jelentősen módosultak. A hagyományos munkafolyamatok átalakulnak, a könyvtári tevékenységek sorában a hangsúlyok áthelyeződnek, új szolgáltatások születnek. Az egyetemek között kialakult versenyhelyzetben fontos kérdés, hogy a könyvtáraik mennyire képesek a jogszabályokban meghatározott feladataikat rugalmasan, a mindenkori igényekhez alkalmazkodva ellátni, miközben a tőlük telhető leghatékonyabb módon támogatják az egyetem stratégiai céljait és a kutatást is. A könyvtár ügyfeleinek és a könyvtárosok kommunikációjának színterei, a papíralapú és elektronikus állománygyarapítás módszerei, a gyűjtött, feltárt és tárolt dokumentumok jellege, a feldolgozásuk folyamata – a teljesség igénye nélkül néhány munkafolyamat azok közül, melyek átalakulása a mindennapok része. Mindeközben módosul a hagyományos szemlélet is: a dokumentumközpontúság helyére egyre inkább az adat- és információszolgáltatás kerül, mely gyakran stratégiai jelentőséggel bír.

Valamennyien találkozhattunk már a könyvtáros szakma jövőjével kapcsolatos, bizonytalanságot tükröző gondolatok megfogalmazásával („... nem tudjuk, hogyan alakul a könyvtáros szakma...” „... mi lesz egy évtized múlva a jelenlegi könyvtárak szerepe...”¹⁾) mind az elektronikus, mind a nyomtatott sajtó hasábjain, vagy szakmai diskurzusokon. Van-e alapja az aggodalmaskodó szavaknak, meghatározható-e a változó környezetben a felsőoktatási könyvtárak átalakuló funkciója?

Felsőoktatási könyvtárak a statisztikák tükrében

Ha ezekről az intézményekről és a jelenlegi helyzetükről szeretnénk képet alkotni, célszerű az objektív számadatokhoz fordulnunk: a személyes, illetve a távhasználatok száma fontos mutató lehet a felsőoktatási könyvtárak szerepének elemzéséhez.

1. ábra: A felsőoktatási könyvtárak személyes- és távhasználatának alakulása 1998–2013 között

A Könyvtári Intézet statisztikai adatai alapján készített grafikonon (1. ábra) látható, hogy amíg a személyes használat csökkenő tendenciát mutat, addig a távhasználatok száma dinamikusabban növekszik. Mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy a statisztikai adatok korlátozottan precízek és „csak bizonyos megbízhatósági szinten és hibahatárral jellemzik” a kiválasztott tevékenységet.³ Ezúttal azonban még erősebb kétségeinket kell megfogalmaznunk: 2015 elején a könyvtárosok levelezőlistáján zajlott vita éppen az adatszolgáltatások idején bontakozott ki azzal kapcsolatban, hogy a YouTube-on elérhető, a könyvtár szolgáltatásait népszerűsítő film megnyitása beleértendő-e a kért adatkörbe és mi a teendő, ha ugyanez a kisfilm a könyvtár portáljáról érhető el. Talán most nem is az a lényeg, hogy mi lett a vita végkicsengése, hogy egyáltalában sikerült-e közös álláspontra jutniuk a hozzászólóknak, hanem sokkal inkább az, hogy láthattuk, az intézmények mennyire eltérően értelmezik a távhasználat fogalmát és ebből következően azt gondolhatjuk, hogy a szolgáltatott tartalom is különböző.

A használati statisztikával kapcsolatos következő kritikai megjegyzés az MTMT (Magyar Tudományos Művek Tára) adatbázisának építéséhez kapcsolódik: a könyvtárosok által tartott, az adatbázis használatát bemutató előadások, a publikációs jegyzékek rögzítése, javítása, idézettségkeresés, az ellenőrzések folyamata során azok az egyetemi polgárok is kapcsolatba kerülnek a könyvtárakkal, akik nem beiratkozott olvasók. Ők mint könyvtárhasználók nincsenek nyilvántartva a hivatkozott adatsorban.

Mivel a statisztikai mutatók nem tükrözik pontosan a felsőoktatási könyvtárakra jellemző folyamatokat, eredményesebb lehet a hagyományos tevékenységek átalakulása-

nak, a hangsúlyok áthelyeződésének és az új szolgáltatások megjelenésének áttekintése a teljesség igénye nélkül.

Szerzeményezés, gyűjtemény és tudásvagyon menedzselése

Amerikai és németországi felsőoktatási könyvtárakban több példát is láthatunk arra, hogy a beszerzendő dokumentumokat teljes egészében a könyvtár használói határozzák meg. A DDA (demand-driven acquisition) módszer lényegéhez tartozik emellett a gyorsaság is: a megrendeléstől számított néhány napon belül a dokumentum már az olvasó rendelkezésére áll. Magyarországon pozitív példaként említhető a Budapesten működő CEU (Central European University) gyakorlata, ahol a hallgatók kutatásaihoz szükséges szakirodalmat teljes körűen beszerzik. Az eljárás mód szélesebb körben való hazai alkalmazásának gátat szab a felsőoktatási könyvtárak szűkös költségvetése, valamint az egyetemekre jellemző bürokratikus ügyintézés, ami több héttel is megnövelheti a vásárlás folyamatát. A hátráltató tényezők ellenére az ELTE központi könyvtára az Aleph integrált rendszerén keresztül indítható dezideráta szolgáltatás bevezetésén dolgozik jelenleg, amelynek előfeltétele az informatikai problémák megoldásán túl a megfelelő beszerzési keret biztosítása és egy egységes, az ELTE valamennyi könyvtárára érvényes szabályrendszer kidolgozása.

A beszerzések módjának átalakulása mellett változott a gyűjtött dokumentumtípusok köre, illetve a hordozó. Az időszaki kiadványok jelentős része online vagy online is elérhető, a papíralapú könyvek mellett megnövekedett az e-könyvek száma. Robbanásszerű elterjedésükről azonban semmiképpen nem beszélhetünk: az akadályt jelentő tényezők között meg kell említenünk, hogy Magyarországon az elektronikus vagy digitális kiadványokat 27%-os ÁFA terheli, míg a nyomtatott verzió kedvezményes, 5%-os ÁFA kulcs alá tartozik. Az adatbázisok a felsőoktatási könyvtárak alapvető feladatát, az oktatás, a kutatás szolgálatát támogatják. Az Oktatási Minisztérium 2001-ben az azal a céllal indította az Elektronikus Információs szolgáltatás (EISZ) programot, hogy megteremtse a kutatói, oktatói információs infrastruktúra alapjait. A projekt 2009-ig központi finanszírozású volt, ezt követően az állami források mellett megjelent az intézményi önrész. Az új fizetési modell bevezetésével párhuzamosan markáns változás történt a célközönsége körében is, amely kibővült a közkönyvtárakkal.

Előtérbe került a teljes szövegű tudományos közlemények, a képi dokumentumok archiválásának, metaadatolásának és szolgáltatásának kérdése. Az egyetemek tudásvagyonának reprezentálása, az intézmény tudományos publikációinak, kutatási eredményeinek nyilvántartása és archiválása, a PhD-dolgozatok közzététele, az oktatási anyagok, valamint az úgynevezett szürke irodalom körébe tartozó dokumentumok tárolása, szolgáltatása céljából a felsőoktatási intézmények többsége létrehozta a saját repozitóriumát. A HUNOR (HUNGarian Open Repositories) tagjai egy közös keresőfelületet alakítottak ki annak érdekében, hogy a tudományos eredmények hazai és nemzetközi ismertségét hatékonyan javítsák.

Digitalizálás

A digitalizálás legfontosabb indoka az állományvédelem mellett az archiválás, a kulturális örökség megőrzése és a szélesebb használói kör számára való hozzáférés biztosítása. A felsőoktatási intézmények könyvtárai saját egyetemük szellemi és tárgyi objektumai mellett elsősorban azokat a gyűjteményeiket digitalizálják, melyek különleges értéket képviselnek, és nem esnek a szerzői jogi szabályozás hatálya alá.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár digitalizálási tervében is elsőbbséget élveznek a kézirategyűjtemény és a 20. század előtti dokumentumgyűjtemény unikális darabjai: a 8 000 egységből álló grafika anyag és a Hevenes – Kaprinai – Pray kollekció a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) pályázatán kapott támogatás segítségével elsőként került be az ELTE repozitóriumába. A kisnyomtatványok feldolgozása és digitalizálása 2011-ben kezdődött és a folyamatos munka eredményeként a 35 000 darabból álló gyűjteménynek jelenleg mintegy harmada érhető el az ELTE elektronikus katalógusán keresztül.

Feldolgozás, csatlakozás adatbázisokhoz

Az integrált könyvtári rendszerek megjelenésével megteremtődtek a feltételei a számítógépes együttműködésnek: a könyvtárak közötti adatcserével megvalósulhat az egyszeri feldolgozás, többszöri felhasználás elve. A központi számítógépes szolgáltatások alapja a géppel olvasható katalogizálás, a MARC-formátum (MACHINE READABLE CATALOGUING), ugyanakkor a közös katalogizálási szabályok alkalmazása is elengedhetetlen feltételként említhető. Áttekintve a hazai szabványok és szabályzatok rendszerét, megállapíthatjuk, hogy a szabályozatlan területek mellett elavult, sokszor egymásnak ellentmondó előírások vonatkoznak egy-egy könyvtári munkafolyamatra, az irányelvek nincsenek összhangban a nemzetközi tendenciákkal. Mindez arra kényszeríti a könyvtárakat, hogy úgynevezett házi szabályzatokat gyártsanak, ami az erőforrások pazarlásán túl az egységesség elvét csak az adott intézményen belül biztosíthatja. Az említett problémák a MOKKA-ban (Magyar Országos Közös Katalógus) is tükröződnek: például ugyanarról a dokumentumról több rekord betöltődik az adatbázisba abban az esetben, ha a duplumellenőrzés során a rendszer 110 karakterből álló duplumkulcsa eltérést érzékel.

A MOKKA egyúttal a könyvtári dokumentumok lelőhely-nyilvántartását is magában foglalja, az ODR (Országos Dokumentumellátási Rendszer) a könyvtárközi dokumentumellátást biztosítja. A felsőoktatási intézmények aktivitása e téren évről évre csökken, bár a küldött dokumentumszám még mindig meghaladja a kért kiadványok számát. Mindez arra enged következtetni, hogy ezek a könyvtárak olyan gyűjteményekkel rendelkeznek, melyek máshol nem, vagy csak elvétve lelhetők fel (2. ábra).

2. ábra: A felsőoktatási könyvtárak könyvtárközi kölcsönzésben való részvétele 1998–2013 között

Az OSZK tárgyalásokat kezdett az OCLC-vel (Online Computer Library Center) annak érdekében, hogy a MOKKA állománya bekerüljön a WorldCat adatbázisába. A megállapodás időpontja egyelőre nem ismert, pedig stratégiai jelentőségű kérdésről van szó: jelenleg a magyar tartalom, a magyar irodalom, a magyar nyelvű tudomány jelenléte a világkatalógusban nemzetközi viszonylatban minimális.

A MaNDA (Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet) által koordinált közfoglalkoztatási programhoz levéltárak, múzeumok mellett könyvtárak is csatlakoztak: a digitalizált dokumentumok és metaadataik feltöltése részben folyamatos, részben az úgynevezett kötegelt feltöltés módszerével válnak elérhetővé. Ez utóbbi eljárás informatikai megoldása a közeli hónapokban várható, ezt követően közel egymillió rekorddal bővül az archívum állománya. Ezzel párhuzamosan a MaNDA adatokat szolgáltat az európai digitális adatbázis, a Europeana számára.

Szolgáltatás

A hagyományos könyvtári feladatok (a már létező dokumentumok, publikációk beszerzése, gyűjtése szolgáltatása és őrzése) helyett egyre inkább előtérbe kerül az intézmény kutatómunkájának támogatása, a szerzők publikációs tevékenységének segítése. A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár kifejezetten ilyen céllal hozta létre az SZTE Szerzői Eszköztár elnevezésű szolgáltatását.

Jellemző tendencia a könyvtárak nyitva tartási idejének jelentős megnövelése: a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára például a hét minden napján (munkaszüneti napokon is) 24 órában várja az intézmény dolgozóit és hallgatóit. A könyvtárak nemcsak

a tanuláshoz szükséges forrásokat szolgáltatják, hanem biztosítják a megfelelő tanulási teret is, maguk is képzőhelyekké válnak.

Változások, irányok

Ha a kört kitágítjuk és a jellemző változásokat, irányokat a szakkönyvtárak vonatkozásában is vizsgáljuk, néhány, országos jelentőségű projektet kell megemlítenünk.

- ALIADA (Automatic Publication Under Linked Data Paradigm of Library Data) projekt: A Szépművészeti Múzeum könyvtárában zajló program fő célkitűzése, hogy feloldja a múzeumi és könyvtári rendszerek zártságát, biztosítsa adataik automatikus közzétételét a szemantikus webben egy nyílt forráskódú szoftver létrehozásával.
- Nemzeti névtér létrehozása: az OSZK koordinálásával alakuló bizottság tevékenységébe már több felsőoktatási intézet is bekapcsolódott.
- Crowdsourcing: a közösségekben, a tömegben (crowd) rejlő tudást hasznosítva képes hatékony megoldásokat találni egy-egy megfogalmazott kérdéskör vagy probléma megoldására. A könyvtári területeken kevésbé kihasznált lehetőség alkalmazása például fotókon szereplő emberek és helyek azonosítására, kéziratos anyagok begépelésére, az optikai karakterfelismerés hibáinak javítására képzelhető el.
- Big Data: a felsőoktatási intézményben előállított nagy mennyiségű adat strukturált kezelését jelenti, melynek tárolása, integrálása, elemzése, szolgáltatása hozzájárulhat a versenyképesség növeléséhez.
- A könyvtárakban dolgozók köre jelentősen módosult: a szakalkalmazottak (könyvtárosok, informatikusok, restaurátorok, könyvkötők stb.) mellett hallgatók, önkéntesek és közfoglalkoztatottak is részt vesznek a napi munka ellátásában.
- További kérdés, hogy az elektronikus tananyagok tárolása, archiválása és hozzáférhetővé tétele területén a felsőoktatási intézmények könyvtárai milyen szerepet vállaljanak.

Országos feladatok ellátása

A felsőoktatási intézmények könyvtárai és a szakkönyvtárak több esetben országos feladatok ellátására vállalkoztak. A Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum 2002 óta építi a MATARKA-t (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa). Többnyire Magyarországon megjelenő tudományos és szakmai folyóiratok tartalomjegyzégeit dolgozza fel, elvezet a kiválasztott folyóiratok honlapjára, hozzáférést ad ugrópontok segítségével a cikkek teljes szövegéhez, ha azok szabadon elérhetők az interneten. Közvetítésével a cikkek másolata megrendelhető az OSZK-tól.

A Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) 2009-ben kezdte meg a működését az MTA Elnökségének határozata alapján. Létrehozásának célja a hazai tudományos kutatás eredményeinek hiteles nyilvántartása. Az MTA tagintézményeinek együttműködésével indított programhoz folyamatosan csatlakoztak az egyetemek, a projektgazda az MTA Könyvtár és Információs Központ. 2015. július 13-tól az MTMT működését a módosított MTA törvény szabályozza.

A HUNGARICANA közgyűjteményi portál üzemeltetője az Országgyűlési Könyvtár és Budapest Főváros Levéltára. A portál kivitelezője az Arcanum Adatbázis Kft. Fő törekvése a nemzeti gyűjteményekben (könyvtár, levéltár, múzeum) fellelhető kultúrkinccsek, történelmi dokumentumok hozzáférhetővé tétele.

Összegzés

Látható, hogy a rendszerben egyszerre van jelen a forráshiány és a párhuzamosságokból eredő pazarlás. Ki vagy mi lehet az ellentmondás feloldásának kulcsa? Részben a mindenkori kormányzattól várhatunk támogatást, másrészt jogosan tartunk igényt az Országos Széchényi Könyvtár koordináló szerepének markánsabb érvényesítésére. De megoldást kínálhat a Berlinben 2015 őszén rendezett konferencián (Staff Training Days Library, Humboldt Egyetem) megfogalmazott gondolat is: sok esetben gyors és hatékony eredmény születhet a régió vezető egyetemi könyvtárainak közvetlen együttműködésével.

Irodalom

- HAJNAL WARD Judit: A változások menedzselése a felsőoktatási könyvtárakban. = Könyvtári Figyelő, 19. (55.) évf. 2. sz. 2009. 280–283. p.
- HORVÁTH Ádám: Könyvtári és múzeumi adatok automatikus publikálása a szemantikus weben – az ALIADA projekt jelenlegi állása. Forrás: [https://videotorium.hu/hu/recordings/\[-\]details/10396,Konyvtari_es_muzeumi_adatok_automatikus_publikalasa_a_szemantikus\[-\]_weben_-_az_ALIADA_projekt_jelenlegi_allasa](https://videotorium.hu/hu/recordings/[-]details/10396,Konyvtari_es_muzeumi_adatok_automatikus_publikalasa_a_szemantikus[-]_weben_-_az_ALIADA_projekt_jelenlegi_allasa) [2016. február 28.]
- LIGETI Csák: Statisztikusok egymás között: számbázis pontosság a statisztikai tájékoztatásban. Forrás: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2000/2000_05/2000_05_384.pdf [2016. február 13.]
- A magyarországi könyvtárak statisztikai adatai. Forrás: <http://ki.oszk.hu/content/statisztika> [2016. február 28.]
- A MaNDA megkezdte az adatexportot az Europeana felé. Forrás: [http://mandarchiv.hu/cikk/\[-\]2802/A_MaNDA_megkezdte_az_adatexportot_az_Europeana_fele](http://mandarchiv.hu/cikk/[-]2802/A_MaNDA_megkezdte_az_adatexportot_az_Europeana_fele) [2016. február 25.]
- MARC Standards. Forrás: <https://www.loc.gov/marc> [2016. február 28.]
- SZTE Szerzői Eszköztár. Forrás: <http://szerzoknek.ek.szte.hu> [2016. február 25.]

Székelyné Török Tünde az ELTE Egyetemi Könyvtár Gyűjteményszervezési Osztályának vezetője, a Könyvtári Tanács tagja, az Egyetemi Könyvtári Szolgálat IKR Koordinációs Bizottság Formai Almunkabizottságának vezetője.

THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS – AN EFFECTIVE MARKETING TOOL*

SILVIA STASSELOVÁ

Pozsonyi Egyetemi Könyvtár, főigazgató

ABSZTRAKT

Az egyetemi könyvtárak modern épületei nemcsak az oktatás és a kutatás számára fontos minőségi háttérrel biztosítják, hanem nagyon hatékony marketingeszközök is. Sok sikeres egyetem csábítja potenciális hallgatóit a kampuszán található modern és progresszív egyetemi könyvtári épülettel. A világon számos egyetem vált ismertté köszönhetően az egyetemi könyvtári épületeik különleges építészeti megoldásainak, ami bizonyos esetekben sokkal értékesebb, mint az új könyvtári épület létrehozásába fektetett kezdeti beruházás. A tanulmány az egyetemi kampuszok szívében található különféle modern könyvtári épületek egyedülálló felépítését mutatja be: a Delfti Műszaki Egyetem Egyetemi Könyvtára (Delft, Hollandia); az Országos Műszaki Könyvtár a Cseh Műszaki Egyetem kampuszán (Prága, Csehország); a Ružomberoki Katolikus Egyetem Egyetemi Könyvtára (Ružomberok, Szlovákia); és a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem Egyetemi Könyvtára (Bécs, Ausztria). A 21. század az információ koraként ismert, de a könyvtári terek reneszánsza is elhozta minden könyvtárhasználónak. A könyvtárhasználók számára a könyvtári terek rendkívül értékessé kezdenek válni a külső stresszfaktorok ellensúlyozásában és a progresszív tanulási központok létrehozásában.

The University Library in Bratislava

At the beginning I would like to introduce the University Library in Bratislava,¹ which is the oldest research library in Slovakia located in three historical buildings at the heart of Historical Centre. These buildings went through a reconstruction from 2002 to 2006 at the amount of approximately 19 million EUR.

University Library in Bratislava is the largest and the most visited Slovak research library. It was founded as the library of the Slovak University in 1919, but it has never become an integral part of the university, what is very interesting that we do not have any official connections to the University of Comenius even if our history is running together. In 2019 we will celebrate our 100 years' anniversary, so very soon, in three and a half a year. So, we have to prepare ourselves very well for this important event. This library served as the National Library in addition to its academic functions from the very beginning since 1919 until 1954. It is managed and financed by the Slovak Ministry of Culture.

* Az előadást lejegyezte Adolf Adrienn, szerkesztette és kiegészítette Barátné Hajdu Ágnes.

All three main library buildings are protected historical monuments. And what is interesting: one of the library buildings is the historical palace of the Hungarian Royal Chamber which was built by the order of the queen Maria Theresa in 1751–1753. This historical palace became the seat of the Hungarian Diet – or the Hungarian Parliament in other words – in the 19th century. The Hungarian Parliament used to have meetings here from 1802 to 1848, so in the 19th century. Another important building or extraordinary building we have is the historical building of the old monastery Clariseum. Two palaces are connected. The palace on the left has glass roof, and we have also two internal gardens. These internal gardens we have in the very heart of the historical city of Bratislava – or Pozsony as you know it in Hungarian. The following historical picture of the building of the Hungarian Royal Chamber on the left (Figure 1 and Figure 2), and Michael's Gate tower – it is up on the top of the street where this building is located and now it belongs to the library.

Figure 1: The Hungarian Royal Chamber on the left²

There is the main entrance to the director's office and the old monastery. The church does not belong to us, but the monastery, the rest of the building, is serving the library and its users. And the third palace we have is the Pauli Palace, which was also rebuilt. And this is some moments from the interiors of the library before its first reconstruction in 1950.

THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS – AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

Figure 2: The Hungarian Royal Chamber

In the middle of the last century it went through a huge reconstruction and since then just 10 years ago was the second stage.

Just to compare how the building was looking like before the reconstruction: this is the internal square of the Pauli Palace where you can see some librarians and some musical events, and now it is after the reconstructions (Figure 3). The square which was open-air before now became internal baroque square with glass roof, and many interesting events are being held here, also conferences and we are also very welcome to people who come to Bratislava to see our historical building.

Figure 3: The Pauli Palace before and after the reconstruction

It makes a very nice atmosphere for this internal square for the users.

There is the Liszt pavilion, in 1720 Franz Liszt played here a concert, or at least they say he was having a concert here. So, this was the previous music pavilion before the reconstruction and now you can see how it looks like after the reconstruction (Figure 4). This is one of the most beautiful views on the Bratislava castle, so this is really a wonderful view from our historical garden on the monuments of the historical city. Now it is closed to the public, just users can use it and mostly in the summer, but I am thinking – as the new general director – on opening our buildings at least in part for the tourists and people who are not registered, because really we have to be an open institution not closed that much as we are in the present.

Figure 4: The Liszt pavilion

We are open for the users, but for the tourist not very open until now. The monastery is also a wonderful building which has an internal square. And here are the two neighbouring palaces: the Pauli Palace and the palace of the Hungarian Royal Chamber. They are connected, and you can walk inside and do not have to go out to the street, or at least librarians do not have to, but there are some barriers for users, because at the Hungarian chamber there is the director's office mainly and some administration offices. Behind the main entrance we became a very modern library; we have a lot of IT technologies, books and modern equipment. There is the lecture hall we have in the underground, and new storage which was built at the Liszt garden. The new library building is very popular and well visited from the public and the official audiences, too. One month ago we had a very important guest at our library. The general secretary of the United Nations visited the university library on the 19th October 2015. Mr. Ban Ki Moon visited more historical sights of Slovakia, but he came to the library to see the very valuable Bašagić-collection of Islamic manuscripts. He was very much impressed by these historical manuscripts; some of them were dated to the 12th century, so they are very valuable and we are very happy to own them. They are part of the UNESCO world heritage.

Now we come to the main part of the presentation which is about *the modern architecture of university library buildings as an effective marketing tool*. Modern architecture of

THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS – AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

university library buildings does not represent any important high quality background for education and research only, but also a very effective marketing tool.

Additional university library buildings

Many successful universities influence their potential students by modern and progressive university library buildings located at their university campuses. Numerous universities in the world became well-known thanks to an exceptional architecture of their university library buildings. The 21st century is well-known as the information age, but it also brings the renaissance of a library space to all library users, especially now when there are a lot of stress factors outside and these libraries can create progressive learning hubs. This presentation documents a unique architecture for exceptional modern library buildings located at the heart of university campuses which became symbols of the universities. The selection was made by me from my archive, because I made all of the photographs about these buildings. Of course there are much nicer and more beautiful university buildings all over the world, but at least these I really visited and I can comment on what is really interesting on these architectural solutions.

The Catholic University in Ružomberok

The first university library at the north of Slovakia: It is based in Ružomberok, where the Catholic University is placed (Figure 5).

Figure 5: University libraries in Ružomberok and Delft

Opening of this library building was on 25th September, 2013. This library became a symbol of the catholic university, and what is very interesting it was built from volunteer donations of individuals and legal entities. These donations were collected at the amount of nearly 3 million EUR. From this amount the library was built and also from some other fund-raising support, but this success of fund-raising campaign exceeded many expectations and served as a major marketing tool for the nation-wide promotion of the Catholic University in Ružomberok raising the visibility of its activities. There is some information about the library building: different colours have been used on the

floors in order to facilitate users' orientation in the building as an effective way how to shorten the time necessary to gain the information-sources they are looking for. The library offers creative spatial design allowing its users to choose dynamic or silent zones for their study. It has comfortable seats and sofas, and offers good facilities for relaxing or also having creative discussions in small groups. The library has 7 floors, 2 silent study rooms, 1 computer study room, conference room and lecture hall. Users can use the university library open space, all computers located in the library. They can borrow notebooks and they can also bring their own pieces to the library. Wi-Fi is available everywhere. There are many self-check facilities, biblioboxes, copiers, book scanners. There is also a bookstore and café available in the building. And all holdings are using Radio Frequency Identification (RFID). The building is situated in the middle of the campus. It has a very modern structure and the various coloured floors helping users in orientation in the building. It is a very open space, also the glass walls open the space, you can see everywhere from the floors. They are using a very modern way of information systems. There are some sofas in front of the bookstore, computer study room for creative discussions of users. They are really welcoming. It is close to High Tatra Mountains, maybe one hour from there. These are the lecture halls and individual study places. The interior is very variable and flexible. There are separated silent study rooms. It is important because many libraries I have visited start to organize such places; they divide dynamic and silent zones. The information system area in this new library building is very interesting, because they organized the interior like it has small squares and streets, for example they have a Vatican square or Andrej Hlinka street. Sometimes users can be oriented by librarians just to 'follow the street or square which is inside the library.' Very nice, dominant parts of the library are the artistic masterpieces inside its interior. These are the navigations at the streets and squares and this is a masterpiece of art which is high and connects three floors and it is a main catholic pray.

The Technical University Library in Delft

This library was opened in 1998 like a symbol of modern university library building. The architect office which designed it was Mecanoo Architecten. It is in the middle of the campus. Before the library was built the campus had a dominant building, where is the main lecture hall of the technical university of Delft, the main aula, which is looking a little bit like a frog. Before the project of the new library they were thinking about the idea how the building should look like and there is a proverb that 'frog needs grass', so the library was projected with green roof. It is a kind of a grass hill, the library is inside. It is one of the students' favourite places, where they can relax during their study days if they have free time. The entrance looks like a secure entrance, but if you go into the library you are very much surprised by its high ceiling. It looks like a cathedral of knowledge or something like that. If you go inside this green hill and inside you are fascinated by the huge space and high ceilings. One of the most interesting symbols of this library is the four-floor-high shelf system which you can walk through by using the stairs up

THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS – AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

and down. It is beautiful, it looks like an artistic piece. There is also a play of the lights in the evening. It has blue walls, a wonderful look at the main wall, just in the opposite of the main entrance. The main symbol of this library is a concrete cone with a metal tip running from this grass hill. It looks like an Indian tepee somewhere on the prairie, because you know the Netherlands is the country of lowlands, so any grass hills is very much interesting for Dutch people, therefore this university library became a very much attracted place. There are individual study places inside, and it also gives daylight to the library from outside. Users can see each other from one floor to the other.

The National Library of Technology in Prague

In 2009 another nice building of university library was opened. It has similarities with the library where I come from. This National Library of Technology (Figure 6) is not connected to the Czech University of Technology in Prague, so it is an independent research library, but it is located in the heart of the university campus and is very much used by university students very much the same as our library, because we are in the centre and most of our users are students. It was opened on the 9th September, 2009. It was designed by Czech architects, and it was given many awards, for example Building of the Year in 2009, Outstanding Concrete Structure, Library of the Year. There is open space inside. On the façade you can see the information, it is wide: 263 meters.

Figure 6: *The National Library of Technology in Prague*

This is a very nice way to promote the library, which is a technical one. The interior really represents its users. The main entrance is open for public, not just for users, but for everybody. All the rest of the library where users have possible access is connected to many staircases and the open atrium. You can see from one floor to the other, so it has a very open structure. The library is very famous and visited with the coloured floors, which is not the artistic idea, but it is really dynamic, and shows the statical pressure on the floor for those who are interested in statics. It is in the middle showed by the red colour, and then closer and closer to the wall the pressure on the floor is smaller and smaller. This is great for civil engineering students, when they are coming to the library,

SILVIA STASSELOVÁ

they can see how it really works, but it is a beautiful interior design as well. There are artistic masterpieces on the walls in the atrium: 200 drawings of Dan Perjovschi, who is a famous Romanian artist. These paintings are very funny and very controversial. Many people like them, but many do not. But most of them are very famous among the users. It became also one of the symbols of the library. You can see many funny pictures and caricatures which really promote the library. This is the way how to make it interesting and famous. For example, very rich man is the one who owns the books.

The University Library of the Vienna University of Economics and Business

The University Library of the Vienna University of Economics and Business (Figure 7) was opened in 2013. The architect was Zaha Hadid, a very famous British architect. The whole campus of University of Economics and Business was built during 4 years after 6 years design for 12 billion EUR, which is a huge amount of money. This is the largest university campus in Europe. The library was designed and built between 2008 and 2013. It is a huge beautiful library, and it looks like a spaceship inside. It is beautiful, a really extraordinary interior design; there are a lot of attractions, e.g. the cafeteria which looks like a library, etc. It can be interesting not just for students but also for architects and researchers. From here you can see part of Vienna and the Prater.

Figure 7: The University Library of the Vienna University of Economics and Business

The library building has individual study rooms for learning alone; and the rest of the library is very dynamic, open. There is a book store open for users, a cafeteria. There are modern technology and wonderful design with beautiful furniture.

THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS – AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

It is very important that university library should become the symbol of the university, so the top management of the universities should invest to the libraries, because they can really help to promote the university and to gain more and more students interested in studying at the university. These marketing outcomes are more valuable than the initial investment to the reconstruction or the new library buildings. It is very crucial to emphasise that it is not a lost investment, but the return always goes back to the university.

References

¹ Website of the University Library in Bratislava: www.ulib.sk [10 September, 2016]

² The old pictures are from the collection of the University Library in Bratislava, the author of the study provided them for us. The rest of the pictures were created by the author herself.

Silvia Stasselova a pozsonyi Egyetemi Könyvtár főigazgatója, a Szlovák Könyvtárosok és Könyvtárak Egyesületének elnöke.

A DÉLVIDÉKI MAGYAR TUDÁSTÁR LÉTREHOZÁSA

HAJNAL JENŐ

Magyar Nemzeti Tanács (Vajdaság), elnök

ABSZTRAKT

A nemzeti kulturális örökség részeként a délvidéki/vajdasági magyarság szellemi örökségének digitalizálása alapvető fontosságú közösségi érdek, amelynek megkerülhetetlen intézményei a magyar érdekeltségű közkönyvtárak. Mindez megköveteli a kulturális értékek – különösen a szellemi örökség – felé fordulást: a szülőföld, a táj magyar történetének virtuális felfedezését, és az elmúlt sok száz esztendő műveltségi eseményeire való fényderítést. Életünknek és szellemi alakulásunknak ugyanis olyan korszakába léptünk, amely a teljességet igényli, s nem lehet meg sem annak az örökségnek a termékeny felszívása nélkül, amelyet kisebbségi létünk csaknem egy évszázada halmozott fel, sem a tájainkkal kapcsolatban álló több mint ezeréves múlt tudatosítása nélkül. A digitalizálási tevékenység összehangolása és nyilvántartása elengedhetetlen a költségek kímélése, a munka hatékonyságának növelése, a digitalizálás minőségének biztosítása és a felhasználó tájékoztatása szempontjából. Átfogó célunk, hogy közgyűjteményeink, mindenekelőtt könyvtáraink váljanak alkalmassá az információs társadalom és a digitális korszak kihívásainak kezelésére, és feleljenek meg az új korszak követelményeinek. Közvetítésükkel digitális formában is legyen elérhető a vajdasági magyar nemzeti közösség szellemi öröksége, amely így szabadon, hozzáférhető módon segítheti a kutatást, a képzést, az önképzést, és megfelel a nemzeti kultúra megőrzésére irányuló Kárpát-medencei célkitűzéseknek is. A cél: egy sokszereplős, változékony, de stabil alapon nyugvó tudástár felépítése, amelynek tartópillérei a vajdasági magyar közgyűjtemények adatbázisai lehetnek azok folyamatos fejlesztésével, integrációjával és nemzetközivé tételével.

Talán még sosem éreztem ennyire találónak a Magyar Tudomány Ünnepeének mottóját kisebbségi léthelyzetünkre vonatkoztatva, mint épp az idejét, mely szerint: „*A tudomány evolúciója: a valós és a virtuális világok*”. Mi ennek a „valós és virtuális világoknak” az összetettségét lassacskán már egy évszázada úgy éljük meg, mint ahogyan azt Szenteleky Kornél, a vajdasági magyar irodalom atyja a Magyar gyarmatok című, 1927 augusztusában megjelent írásában megfogalmazta: „minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, és ebben az életre kelésben nincs karon fogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga”.¹ Ez volt az a történelmi pillanat, amikor tudatos belátását tapasztaljuk annak, hogy Trianon után „valós” önálló szellemi életre van kényszerítve az utódállamokban születő magyar kultúra, mert „csak a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak az emlékezet tulajdonává”.²

Nevezhetnénk ezt a pillanatot a vajdasági magyar kultúra megszületésének is, ha megfeleldkezhetnénk arról a kényszerhelyzetről, amelyben a kisebbségek kulturális azonosságát a „virtualitás”, az elrejtettség jellemzi, vagyis nemzetállami keretek között „azoknak a kisebbségi azonossági alakzatoknak a neve, amelyek nem kapcsolódnak a nemzetállamhoz,

nem jelennek meg az állam elnevezésében, láthatatlanok a nyilvános szférában”.³ Ahhoz ugyanis, hogy egy kisebbség önazonossága megnyilvánulhasson, szembe kell néznie az-
zal a kihívással, hogy milyen mértékben lehetséges kisebbségi azonosságainak kommu-
nikációja, és hogy miben határozhatja meg identitásának magvát.

Ez olyan stratégiai célkitűzés, mely szerint a szélesen értelmezett kultúra a vaj-
dasági magyar nemzeti közösség fejlesztésének egyik nagyon fontos eszköze, hiszen a
kultúrának kulcsszerepe lehet a társadalmi igazságosság megteremtésében, a szociális
integrációban; de választ adhat a kor legfontosabb társadalmi problémáinak – akár az
identitáskeresésnek – megoldására is. Éppen ezért tartottuk a Vajdaságban lényegesnek
a kultúra egészének stratégiai szintű felértékelését és fejlesztésének kidolgozását. Ehhez
legfontosabb eszközünk a nemzeti tanácsokról, továbbá a kultúráról szóló törvény volt,
valamint azok a tartományi és uniós fejlesztési tervek, amelyek szerint a kulturális fej-
lesztés a területfejlesztés elengedhetetlen része. Ezen a területen tevékenységünk tehát
elsősorban afelé fordult, hogy a kultúra területén feladatot vállalók között kialakuljon és
erősödjön a közös tervezés és cselekvés igénye.

Ezért látom a nemzeti kulturális örökség részeként a délvidéki/vajdasági magyarság
szellemi örökségének digitalizálását alapvető fontosságú közösségi érdeknek, amelynek
megkerülhetetlen intézményei a magyar érdekeltségű közkönyvtárak.

A „könyvtári valóság” ugyanis az, hogy a Vajdaságban túlnyomórészt magyar
nyelvű könyvtári dokumentumokkal rendelkező könyvtárakról, kizárólag magyar kisebbsé-
gi könyvtárügyről nem beszélhetünk, hiszen a könyvtárak egységes rendszert alkotnak,
amelynek élén a Szerb Matica Könyvtára mint nemzeti könyvtár áll, majd a törzskönyv-
tárak és a közművelődési könyvtárak következnek.

Ebben a jelenleg igen laza hálózatban a közművelődési könyvtárak száma 44,
vagyis minden községben (kommunában) egy-egy ilyen intézmény működik összesen
196 könyvtári részleggel. Közülük 34-ben összesen 969 074 magyar nyelvű könyv ta-
lálható (ez a teljes könyvvállománynak kb. a 21,40%-a). A legtöbb magyar nyelvű könyv
Szabadkán (102 489), Topolyán (90 290), Zomborban (65 713), Zentán (45 413), Ma-
gyarkanizsán (44 332), Óbecsén (38 611), Nagykikindán (29 303), Adán (27 853), Újvi-
déken (23 380), Kishegyesen (20 764) és Temerinben (20 000) található.⁴

A vajdasági könyvtári életben sajátos szerepet tölt be a Kapocs Könyvtári Cso-
port mint hivatalosan nem bejegyzett, azaz „virtuális”, de mégis nagyon is valóságos
érdekeket képviselő szervezet. A könyvtárcsoport azt a feladatot vállalta fel ugyanis,
hogy ellássa a térségünkben működő magyar könyvtárak együttműködésének szerve-
zését, hogy gondoskodjék a helyi könyvtárügyet építő szolgáltatások és képzések meg-
szervezéséről, illetve egyéb könyvtári és közművelődési szolgáltatásokról. Napjainkig
már sikerült leraknia egy olyan működő információs-módszertani könyvtári központ
alapjait, amelynek elsődleges feladata lett a vajdasági magyarság anyanyelvű információ-
ellátásának segítése és a közművelődési könyvtárak fejlesztése.

Az utóbbi évek arról tanúskodnak, hogy magyar érdekeltségű könyvtáraink régi
funkciójukat jelentősen kibővítve az információs társadalom fontos közintézményeivé

váltak. A közösségi élet periferiájáról mindinkább kisebbségi létünk centrumába kerülnek, azaz többszörösen is nyitottá válnak, vagyis: az új kihívások kipróbálásának színterei, a kibővülő ismeretszerzési lehetőségek megismerésének és begyakorlásának helyei. Ennek esélyeit erősítették azok az anyaországi fejlesztések is, amelyekben mind fontosabb szerephez jutott a délvidéki korszerű közművelődési tevékenységekhez kapcsolódó informatikai rendszerek kiépítése. A számítógépek segítségével pedig a könyvtárnak kiemelkedően fontos szerepe lett abban, hogy az informatizálódó társadalmon belül – határokon átnyúlva – a Kárpát-medence valamennyi magyar közössége informált társadalommá, sőt tudástársadalommá váljon, mégpedig saját anyanyelvén.

Mindez azonban megköveteli a kulturális értékek – különösen a szellemi örökség – felé fordulást: a szülőföld, a táj magyar történetének virtuális felfedezését, és az elmúlt sok száz esztendő műveltségi eseményeinek megismerését. Életünknek és szellemi alakulásunknak ugyanis olyan korszakába léptünk, amely a teljességet igényli, s nem lehet meg sem annak az örökségnek a termékeny felszívása nélkül, amelyet kisebbségi létünk csaknem egy évszázada halmozott fel, sem a tájainkkal kapcsolatban álló több mint ezeréves múlt tudatosítása nélkül. A digitalizálási tevékenység összehangolása és nyilvántartása elengedhetetlen a költségek kímélése, a munka hatékonyságának növelése, a digitalizálás minőségének biztosítása és a felhasználó tájékoztatása szempontjából. Átfogó célunk, hogy közgyűjteményeink, mindenekelőtt könyvtáraink váljanak alkalmassá az információs társadalom és a digitális korszak kihívásainak kezelésére, és feleljenek meg az új korszak követelményeinek. Közvetítésükkel digitális formában is legyen elérhető a vajdasági magyar nemzeti közösség szellemi öröksége, amely így szabadon, hozzáférhető módon segítheti a kutatást, a képzést, az önképzést, és megfelel a nemzeti kultúra megőrzésére irányuló Kárpát-medencei célkitűzéseknek is. A cél: egy sokszereplős, változékony, de stabil alapokon nyugvó tudástár felépítése, amelynek tartópillérei a vajdasági magyar közgyűjtemények adatbázisai lehetnek azok folyamatos fejlesztésével, integrációjával és nemzetközivé tételével.

2011 novemberében készült el a vajdasági magyarság 2012–2018 közötti kulturális stratégiája. Egy olyan dokumentum, amely az intézményes működés alapfeltétele, és amely közösségünk kulturális küldetésének hatékony megvalósítását tűzte ki célul, stratégiai feladatát pedig egy olyan nyitott kultúrának építésében látja, amely a külső hatásokra fogékony, azokat folyamatosan földolgozni és integrálni képes, amely önazonosságát nem változatlanágában őrzi, hanem tudatos megújulásában és szintézisében munkálja ki. Ezért lett a kulturális stratégia alapvető célja a vajdasági magyar kulturális háló kialakítása és működtetése, amelynek „eredményeképpen a hivatásos intézmények és az amatőr művelődési élet alakítói az örökségvédelem és értéktéremtés minden területén a kulturális tér egyenletes fejlesztését valósíthatják meg”.⁵

A stratégiai célok megvalósításában fontos menedzseri feladatok hárulnak a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézetre is, hogy a rendelkezésére álló intézményi eszköztárral (tervezés, szervezés, koordinálás, infrastruktúra, szakembergárda stb.) minél eredményesebbé tegye a vajdasági magyar nemzeti közösség kulturális küldetését.

Egyébként a tíz évvel ezelőtt létrehozott intézményben az elmúlt időszakban folyamatos, szerteágazó és az intézmény alaptevékenységeit (közgyűjteményi, közművelődési és tudományos-kutatói) egyensúlyban tartó munka folyt, amelynek eredményeképp létrejött és napról napra bővül a vajdasági magyar könyv-, lap-, folyóirat-, kép-, mozgókép- és levéltári gyűjtemény, az ún. dokumentációs központ, információs adatbankja pedig országos hírűvé vált. A társadalomtudományi kutatómunka, igaz, egyelőre csak külső munkatársakkal, de kézzelfogható eredményekkel büszkélkedhet (ezek közül kiemelkedik a bibliográfiák készítése, a vajdasági magyarság kronológiája, az 1941 és 1948 közötti időszakra vonatkozó levéltári kutatások, valamint visszaemlékezések rögzítése és írásos formában történő lejegyzése). Az intézet további feladatai közé tartozik a könyvtárosok, a közművelődési szakemberek, az amatőr színjátszók és rendezők szakmai továbbképzésének megszervezése; a Vajdasági Magyar Művelődési Portál és a Vajdasági Magyar Digitális Adattár működtetése; továbbá az intézet „vonzáskörzetébe” tartozó területeken magyarországi, Kárpát-medencei és nemzetközi kapcsolatok ápolása.

A 2012 és 2018 közötti időszakban a Magyar Nemzeti Tanács által kiemelt jelentőségű közgyűjtemények egyik legjelentősebb projektje a vajdasági közgyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású műtárgyak és a szellemi örökség megőrzése és gyarapítása. Mindez sürgős szoftverfejlesztéseket és a közgyűjteményi digitális objektumok módszertani kezelésének a mielőbbi kidolgozását igényli a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek mint közgyűjteményi regionális központnak, továbbá az adai, magyarkanizsai, óbecsei, szabadkai, topolyai és zentai kompetenciaközpontoknak a közvetítésével: (1) Adán a Szarvas Gábor Könyvtárban; (2) Magyarkanizsán a József Attila Könyvtárban; (3) Óbecsén a Népkönyvtárban és a Városi Múzeumban; (4) Szabadkán a Városi Könyvtárban, a Városi Múzeumban és a Történelmi Levéltárban; (5) Topolyán a Népkönyvtárban és a Városi Múzeumban; továbbá (6) Zentán a Városi Könyvtárban, a Városi Múzeum és Képtárban, valamint a Történelmi Levéltárban.

Most folyik – alkalmazva a digitalizálásra, a feltárássra és a megőrzésre vonatkozó ajánlásokat és szabványokat⁶ – a digitális tartalmak begyűjtésének, feldolgozásának és hosszú távú megőrzésének szervezett kialakítása. Hagyományaink főbb digitalizálási területei: a népi műveltség, a történelmi hagyományok, a szépirodalom, az épített és képzőművészeti örökség (a román, a gót, a reneszánsz, a barokk és klasszicizmus építésze és festésze, a történelmi festészet, a secesszió és az impresszionizmus ugyancsak festészeti és építészeti hagyománya, a két világháború közötti festészet és szobrászat, a művésztelepi alkotóműhelyek értékteremtése), a zenei hagyományok (különösen a dalkultúra), a filmgyártás emlékei, a színházi élet, a tudományosság szöveges emlékei (történetírás, néprajz, szociológia, filozófia, földrajz, gazdag pedagógiai tevékenység).⁷ A vajdasági magyarságra vonatkozó vagy ott publikált dokumentumok digitalizálandó műfajai: könyvek, hírlapok és folyóiratok, továbbá kisnyomtatványok, plakátok, térképek, statisztikai adatbázisok, néprajzi kéziratos szakértői anyagok, személyi kéziratos hagyatékok, intézményi levéltári anyagok, archiválható audiovizuális anyagok stb.

A digitalizálás alapfeltétele a hagyományos leíró adatok (bibliográfiai leírások) szabványos rögzítése digitális formában (retrospektív konverzió), valamint a speciális dokumentumok (kéziratok, kották, térképek, régi könyvek stb.) leíró adatainak szabványos rögzítése úgyszintén digitális formában: *bibliográfiák* (repertóriumok, cikk-, életmű-, tematikus bibliográfiák); *sajtótörténet; egyes szakterületek és művészeti ágak szellemi örökségének digitalizálása*; Kismonográfiák (1976–1993), Gemma Könyvek (1976–), Forum Kiskönyvtár (1979–1990), legjelentősebb íróink életműsorozata (1983–), Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár (1981–1989), egyéb könyvsorozatok: Jugoszláviai Magyar Könyvtár (1932–34), Kalangya Könyvtár (1933–1934), Kisebbségi Könyvtár (1937–1938), Híd Könyvtár (1939–1940), Színpadunk (1945–1951), Jugoszláviai Magyar Írók (1946–1949), Jugoszláviai Magyar Irodalom (1956), Zentai Füzetek (1960–), Symposion Könyvek (1963–1990), Zentai Monográfia Füzetek (1964–), Hitélet Kiskönyvtára (1967–1980), Életjel Miniatűrök (1968–1995), Temerini Füzetek (1969), Életjel Könyvek (1973–), a Hungarológiai Intézetnek, illetve A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének könyvsorozatokon kívül megjelent egyéb, több mint harminc kiadványa (1973–), a Vajdaság Helységeinek Földrajzi Nevei 1–14. (1975–1989) [Topolya, Szabadka, Kishegyes, Ada, Zenta, Szenttamás, Temerin, Magyarkanisza, Óbecse, Gombos, Kúla, Bezdán, Doroszló és környéke földrajzi neveinek adattára] című kiadványsorozat, nyelvatlaszok 1–3. [Penavin Olga, Matijevics Lajos / A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza (1978), Penavin Olga / Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz (1984), Penavin Olga / Bácskai magyar nyelvjárási atlasz (1988)], Symposion-lemezek (1979), az Irodalomtudományi Dolgozatok 1–3. (1980–1992) című könyvsorozat, az Értekezések, Monográfiák 1–24. (1982–1991) [néprajzi, délszláv–magyar kapcsolat-, művelődés-, színház-, sajtó- és irodalomtörténeti, valamint nyelvészeti tárgyú szerzői munkákat, illetve szövegválogatásokat tartalmazó] könyvsorozat, a Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 1–4. (1982–1990) [Gombos és Doroszló népzeneje, Az al-dunai székelyek népdalai, A drávaszögi magyarok dalai, A szlavóniai szigetmagyarság népdalai] című könyvsorozat, Nyelvművelő Füzetek 1–4. (1984–1993) című könyvsorozat, Topolyai Füzetek (1985–1990), Új Symposion Füzetek (1988–89), a Jugoszláviai Magyar Nyelv Rétegei 1–2. (1991) [helyi vonatkozású (nyelvjárási tárgyú, szakszókincset bemutató) kiadványok] című könyvsorozat, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára (1992–); *az 1940-es évek tragikus eseményeiről szóló könyvek elektronikus feldolgozása; folyóiratok, évkönyvek*: Kalangya (1932–1944), Hétről-Hétre (1934–1935), Híd (1934–1940, 1945–), Üzenet (1971–), Létünk (1972–), Új Symposion (1964–), Tanulmányok (1969–), Hungarológia Intézet Tudományos Közleményei (1969–1976), Hungarológiai Közlemények (1976–); *napi- és hetilapok*: Bács megyei Napló / Napló (1903–1944), Hírlap (1921–1929), Délbácska / Reggeli Újság (1920–1944), Torontál (1892–1941), Sombori Újság (1925–1931), Új Hírek (1930–1941), Szabad Vajdaság / Magyar Szó (1944–), 7 Nap (1946–); *lexikonok*: Kalapis Zoltán / Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. I–III. (2002–2003), Gulyás Gizella / Kortárs vajdasági magyar művészek lexikona (2003), Balázs-Arth Valéria / Délvidéki Magyar

Képzőművészeti Lexikon (2007), Gerold László / Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon. 1918–2000 (2001), Hódi Sándor, Hódi Éva / Vajdasági magyar ki kicsoda 2010; *statisztikák*: Sebők László / A Vajdaság nemzeti és felekezeti statisztikája településenként (1850, 1863–2002); *térképek*: vajdasági többnyelvű útvonalkereső térkép elkészítése, a vajdasági városok térképei, Kocsis Károly / a Vajdaság etnikai viszonyainak változása, Délvidék, Jugoszlávia, a Vajdaság közigazgatási viszonyainak változása; *kronológiák*: Mák Ferenc / Magyarok a Vajdaságban (1918–1944), Vékás János / Magyarok a Vajdaságban (1944–1954), Vékás János / Magyarok a Vajdaságban (1955–1964), Vékás János / Magyarok a Vajdaságban (1965–1994); *fotóarchívum*: események, rendezvények, régi képes levelezőlapok, egyéni gyűjtemények stb. elektronikus tárolása; *hangtár*: a Vajdasági Magyar Népzenei Archívum teljes anyagának digitális rögzítése és leltárba vétele, Bodor Anikó, Burány Béla, Borús Rózsa, Király Ernő, Tripolsky Géza néprajzi hagyatékának digitalizálása, az Újvidéki és a Szabadkai Rádió hangzó dokumentumainak archiválása; *mozgóképtár*: a vajdasági magyar kultúra mozgóképeken őrzött örökségének (film, színház, televízió, rendezvények, események stb.) leltárba vétele és digitalizálása; *az eleve digitális formában keletkezett objektumok kezelése*.

A digitalizálás következő lépése magának a tudástárnak a felépítése lesz. Ennek alappillérei a regionális és a tizenkét kompetenciaközpont adatbázisai lesznek.

„A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnes, irányítója”⁸ – vallotta Németh László már 1928-ban. A felvetett gondolatok fényében még inkább úgy látszik, hogy nagymértékben tőlünk, könyvtárainktól, intézeteinktől is függ, hogy tájainkon és a Kárpát-medencében is képes lesz-e még jobban megerősödni ez a „belső mágnes”, kohéziós erő, „életet szabályozó elv”, amelynek segítségével még mindig átörökökíthetők a belsővé váló magatartásnormák, a példák összessége, mégpedig a legkevésbé közvetlen, de épp ezért a leginkább hatékony módon.

Irodalom

¹ SZENTELEKY Kornél: Új életformák felé: egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek (1922–1930). Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999. 156. p.

² LOTMAN, Jurij: Szöveg–modell–típus. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973. 276. p.

³ LOSONCZ Alpár: Európa-dimenziók: kultúra, kontextus, kisebbség – fenomenológiai távlatok. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002. 249. p.

⁴ ČAMBER, Silvija: Analiza rada narodnih biblioteka u Vojvodini za 2014. godinu [A vajdasági közkönyvtárak 2014. évi tevékenységének elemzése]. Novi Sad, Biblioteka Matice srpske, 2015. 3–4., 16–17. p.

⁵ Vajdasági magyar kulturális stratégia 2012–2018. Szabadka, Magyar Nemzeti Tanács Közigazgatási Hivatala, 2011. 4. p.

⁶ NOKI Plusz Bizottság: Országos Könyvtári Digitalizálási Terv (2007–2013). Forrás: [http://\[-\]ki.oszk.hu/content/orsz-gos-k-nyvt-ri-digitaliz-l-si-terv-2007-2013-national-digitisation-\[-\]plan-libraries-2007-2](http://[-]ki.oszk.hu/content/orsz-gos-k-nyvt-ri-digitaliz-l-si-terv-2007-2013-national-digitisation-[-]plan-libraries-2007-2) [2016. január 8.]

⁷ Vö. BORI Imre: A hagyományok feltárásának feladatáról. In: Uő: Identitáskeresőben: művelődéstörténeti tanulmányok – művelődéspolitikai cikkek. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 144–145. p.

⁸ NÉMETH László: Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk. In: Uő.: Az én katedrám: tanulmányok. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 98. p.

Hajnal Jenő magyartanár, könyvtáros, kulturális mediátor, a nyelvtudományok magisztere, tudományos kutató, a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 1954-ben született Bácsgyulafalván. Dolgozott középiskolai tanárként, rádióriporterként, újságíróként, fordítóként, a zentai közművelődési központ (1988–2006) és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (2006–2014) igazgatójaként. A Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagja (2004–).

KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNY AZ ÚJ FELSŐOKTATÁSI SZAKSTRUKTÚRÁBAN

KISZL PÉTER

ELTE BTK KITI, intézetigazgató egyetemi docens

ABSZTRAKT

A Kormány 2014 decemberében fogadta el a felsőfokú képzés stratégiai céljait 2030-ig rögzítő, Fokozatváltás a felsőoktatásban című fejlesztési koncepciót, melynek első lépéseként 2015 júniusára befejeződött a szakstruktúra átalakítása. A felsőoktatásban szerezhető képesítések jegyzékéről és új képesítések jegyzékbe történő felvételéről szóló, 139/2015. (VI. 9.) számú kormányrendelet szerint a társadalomtudomány (Social Science) képzési területen szerezhető könyvtáros végzettségek: informatikus könyvtáros (Library and Information Scientist) BA-szakképzettség (informatikus könyvtáros – Library and Information Science – alapképzési szak); okleveles informatikus könyvtáros (Library and Information Scientist) MA-szakképzettség (könyvtártudomány – Library Science – mesterképzési szak). A jogszabály megerősíti a könyvtárostanár osztatlan tanárszakot is, azonban speciális helyzeténél fogva erre nem térünk ki a jelen tanulmányban. A mesterképzés továbbélése a 2015 márciusában, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (ELTE BTK) megalakult Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiuma (KIKK) erőfeszítéseinek is köszönhető, mely céljaul tűzte ki a képzés folyamatos korszerűsítését, az országos szakmai álláspontok kialakítását, illetve az intézményi vélemények egységesítését. A hazai képzőhelyek és a munkaadók-munkavállalók reprezentatív szakmai szervezeteit tömörítő, példamutató összefogásra azért is mutatkozott égető szükség, mert a Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR) bevezetése nyomán a Magyar Rektori Konferencia (MRK) közreműködésével 2015 júliusában elkezdődtek a képzési és kimeneti követelmények (KKK) felülvizsgálati folyamatai. A BA és MA szintű könyvtárosképzés új KKK-inak kidolgozására szolgáló munkabizottság felállítására és vezetésére a KIKK elnöke kapott felkérést az MRK-tól, aki a Kollégium tagjait vonta be az alap- és mesterszak tartalmi modernizációjának előkészítésébe. A szakmai egyeztetések eredményeiről, azaz a képzés jövőbeli kereteit meghatározó KKK-k főbb jellemzőiről, illetve az előttünk álló és megoldásra váró további feladatokról szól a tanulmány.

„Mindenki annyit ér, abogy betölti hívatását”
Arany János¹

A könyvtárosképzés alap- és mesterszintje

A *Fokozatváltás a felsőoktatásban* címet viselő felsőoktatási stratégiának,² mely 2030-ig rögzíti a főbb célokat és a speciális beavatkozási területeket, a Kormány 2014. december 22-i ülésén adott zöld jelzést. A végrehajtás első elemeként a jelenlegi *szakstruktúra felülvizsgálatára* került sor, melyet az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) Felsőoktatásért Felelős Államtitkársága végzett – többek között – a Magyar Rektori Konferencia

(MRK) szakbizottságainak bevonásával. A Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Bizottság 2015. február 25-i tanácskozásáról kiszivárgott sajtóhírekből³ értesültünk arról, hogy az *informatikus könyvtáros mesterszak (MA)* is szerepel a *megszüntetendő szakok* listáján, így gyors és hatékony szakmai fellépésre volt szükség. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézete (ELTE BTK KITI) kezdeményezésére 2015. március 24-én tárgyalóasztalhoz ültek az érintett *hazai képzőhelyek*, valamint a *munkaadók* és *munkavállalók* reprezentatív szakmai szervezeteinek képviselői.⁴

A tárgyalás eredményeképpen született *szakmai állásfoglalás* kimondja, hogy az informatikus könyvtáros mesterképzés szerves része kell, hogy maradjon a magyarországi felsőoktatási kínálatnak.

Az EMMI Felsőoktatásért Felelős Államtitkársága, továbbá az MRK Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Bizottsága részére eljuttatott, valamennyi megjelent vezető szakember aláírásával ellátott nyilatkozat a mesterképzés fenntartásának szükséges volta mellett érvelt. Az indoklásban a szakértők az alábbi nemzetközi tapasztalatokra hivatkoztak.

Az *EUCLID* (European Association for Library & Information Education and Research) tantervfejlesztési irányelveiben⁵ a bolognai deklarációnak megfelelő *három szintet (BA, MA, PhD)* ajánlja követendőnek. A 12 munkacsoportban, mintegy 150 európai egyetemi oktató bevonásával zajlott, mindmáig a legnagyobb mértékű szakmai együttműködés során készült, több mint 240 oldalas *European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education*⁶ is arra a következtetésre jut, hogy a szakmai teljesség miatt a mesterképzés elengedhetetlenül szükséges.

Németország példája szintén jól illusztrálja, hogyan valósult meg a bolognai rendszerre való áttérés: az egyetemek többségében a BA mellett MA-képzés is folyik, s PhD-val egyetlen tudományegyetemen, a berlini Humboldt Egyetemen egészül ki a felsőoktatási kínálat.

A jelenlegi európai gyakorlat tehát a háromfokozatú képzési rendszer. Ennek a modellnek az átvételére törekednek a SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation) tagállamai is.⁷

Magyarországon az egyetemi szintű (mai megfelelője az MA-képzés) könyvtárosképzés az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán indult meg az 1948/1949-es tanévben, s azóta folyamatosan, megszakítás nélkül, eredményesen működik. Bő egy évtizeddel az alapítás után, 1958-ban itt zajlott le az első könyvtartudományi doktori szigorlat. Jelenleg a Debreceni Egyetemen (DE), az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE), az Eszterházy Károly Főiskolán (EKF), a Nyugat-magyarországi Egyetemen (NYME), a Pécsi Tudományegyetemen (PTE) és a Szegedi Tudományegyetemen (SZTE) folyik informatikus könyvtáros mesterképzés. Ezen intézményeken túl a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) és a Szent István Egyetem (SZIE) keretein belül végezhető alapszak (utóbbi hamarosan az Eszterházy Károly Főiskola részeként működik tovább⁸).

A háromfokozatú képzés (alap, mester és doktori) a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan *különbőle típusú intézményekben* való munkára készíti fel a hallgatókat:

1. A BA-fokozat elvégzése után a hallgatók leginkább közkönyvtárakban, kisebb információszolgáltató intézményekben helyezkednek el.
2. Az MA-képzés befejezését követően a hallgatók a szakterületi ismeretekhez kapcsolódóan speciális munkakörökben képesek dolgozni: nagyobb közkönyvtárakban, felsőoktatási könyvtárakban, szakkönyvtárakban, vállalati könyvtárakban, a versenyszférában és a közigazgatásban. A hatályos jogszabályok eltérő képzettségi követelményeket állítanak a különböző könyvtárosi munkakörökhöz: MA-s végzettséggel lehet könyvtárakban vezetői munkakört betölteni, de MA-szintű diploma kell a főkönyvtárosi, tudományos kutatói kinevezésekhez éppúgy, mint a kulturális szakértői, szakfelügyeleti tevékenységhez. A kutatás, a fejlesztés és az innováció területén nélkülözhetetlen a tudásvagyon menedzselésének ismerete, amelyet az MA-s szint terem meg.
3. A PhD-képzés fő feladata a tudományos kutatói utánpótlás, ezáltal – többek között – a könyvtárosképzés számára a minősített oktatók biztosítása.

A képzőhelyek tisztában vannak a könyvtári és információs szektor *munkaerő-piaci igényeivel*, a képzési és kimeneti követelmények keretein belül ehhez alakítják tantervi hálójukat.

A mesterképzés adja a hallgatóknak azt a biztos alapot, amelyre építve a könyvtáros szakma meg tudja oldani az egyes területek nemzeti fejlesztési stratégiáinak szinergiájából adódó és a könyvtárakra épülő feladatokat. A Kormány *Nemzeti Infokommunikációs Stratégiájában (2014–2020)*⁹ a könyvtáraktól is várja, hogy „a köznevelésben és a felnőttképzésben résztvevő pedagógusok és képzők” digitális kompetenciáit fejlesszék, valamint az „elektronikus közszolgáltatásoknak (pl. digitális könyvtári, levéltári és archívum szolgáltatások, kulturális örökséghez vagy helytörténeti kutatásokhoz kötődő digitalizációs projektek stb.)” elmélyítésében is a könyvtáraknak kell felvállalni a vezető szerepet. Az elvárások országos szintű megvalósításához *nem elegendő az informatikus könyvtáros BA* végzettségű diplomás munkavállaló. Olyan szaktudásra van szükség, melynek kialakítása a *mesterképzés feladata*. A jelenleg folyó *könyvtáros életpályamodell* kidolgozása kapcsán szintén kiemelt hangsúlyt kap az MA és az általa megszerezhető kompetenciák köre.

A fent jelzett szakmai tanácskozás résztvevői nem látták indokoltnak az informatikus könyvtáros BA szakelnevezés megváltoztatását. Amennyiben a BA és MA szint közötti különbség egyértelmű és világos elhatárolását tartja szükségesnek a felsőoktatási irányítás annak érdekében, hogy az jobban igazodjon a képzés tartalmához és nemzetközi terminológiájához (Library and Information Science), kizárólag az informatikus könyvtáros mesterszak *könyvtár- és információtudományi mesterszakra* történő átnevezése lehet reális.

Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiuma

A felvázoltakon túl a szakmai találkozón fontos megállapodás született. Az informatikus könyvtáros BA és MA szakalapítási konzorcium munkájának több évvel ezelőtti befejezése óta újfent igény mutatkozik a képzőhelyek szorosabb együttműködésére, a gyakoribb és szorosabb kapcsolatfelvételre, eszmecserére. Ezen indítatásból – a képzés folyamatos korszerűsítése, az országos szakmai álláspontok kialakítása, illetve az intézményi vélemények egységesítése érdekében – az egybegyűlteket megalakították a *Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiumát* (KIKK), melynek elnökévé Kiszl Pétert, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének igazgatóját választották.¹⁰

Úgy véljük, a KIKK erőfeszítéseinek is köszönhető az a pozitív fejlemény, hogy a Kormány 139/2015. (VI. 9.) Korm. rendelete a felsőoktatásban *szerezhető képesítések jegyzékéről és új képesítések jegyzékbe történő felvételéről*¹¹ (megjelent a Magyar Közlöny 2015. június 9-i számában) szerint ezután is lehetőség nyílik informatikus könyvtáros BA és MA végzettséget szerezni a *társadalomtudomány (Social Science)* képzési területen:

- „A 29.” számú képzés: *informatikus könyvtáros (Library and Information Scientist) szak-képzettség* (informatikus könyvtáros – Library and Information Science – alapképzési szak);
- „M 105.” számú képzés: *okleveles informatikus könyvtáros (Library and Information Scientist) szak-képzettség* (könyvtártudomány – Library Science – mesterképzési szak).¹²

Látható, hogy az oktatásirányítás által meghatározott *szak és szak-képzettség* a mesterképzésnél nem egyezik meg (szak: könyvtártudomány, szakképzettség: okleveles informatikus könyvtáros), sőt, a *magyar és angol szakelnevezéseken* egyaránt van mit csiszolni –, erre a későbbiekben még utalni fogunk.

A jelen tanulmány nem tárgyalhatja részletesen, de további teendőként ehelyütt meg kell említeni, hogy a jelentkezési adatok folyamatos monitorozása mellett dolgozunk kell a felvettek számának növelésén is.¹³

Új, tanulási eredmény alapú képzési és kimeneti követelmények

A Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság – az MRK szakbizottságainak koordinálásával, az új szakjegyzékkel összhangban – 2015 júniusában elindította az egyes felsőoktatási szakokhoz (17 felsőoktatási szakképzés, 112 alapképzés, 254 mesterképzés, összesen 383 képzés) tartozó, Az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 15/2006. (IV. 3.) OM rendeletben meghatározott¹⁴ *KKK-k tartalmi modernizációját*.¹⁵ A *Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area* (ESG),¹⁶ azaz a felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdjeiben meghatározott, *kimeneti fókuszú* tanulási eredmények alkalmazásának vizsgálatára kötelezi a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságot (MAB) a jogszabályi háttér is.¹⁷

A BA (6 félév, 180 kredit) és MA (4 félév, 120 kredit) szintű könyvtárosképzés új KKK-inak kidolgozására szolgáló *munkabizottság* felállítására és vezetésére Kiszl Péter,

a KIKK elnöke kapott felkérést az MRK-tól, aki magától értetődően a Kollégium tagjait vonta be az alap- és mesterszak tartalmi modernizációjába. A KIKK elnöke 2015. július 15-én, a Budapesti Corvinus Egyetemen tartott országos KKK-konzultáción már így képviselte a szakterület BA és MA képzési szintjeit.

Többszöri egyeztetés után, 2015. augusztus 24-én az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében összeülő munkabizottság¹⁸ megállapította, hogy a 2006-tól (BA), illetve 2009-től (MA) használt informatikus könyvtáros KKK-k – *a tudományos és a munkaerő-piaci, valamint a gazdasági szempontoknak egyaránt megfelelő – korszerűsítését* időszzerűnek tartja. Ez nem indokolja azonban az informatikus könyvtáros képzési rendszer teljes formai és tartalmi átszabását, sokkal inkább bizonyos új ismeretkörök bevezetését, és az elavultak – gondos felülvizsgálat utáni – módosítását, esetleg elhagyását, az MKKR-hez történő igazodást. Munkánkat befolyásoló vezérelvként idézzük: „*A képzési keretrendszerek lényegi újítása, hogy a képzéseket nem az azokat kibocsátó iskolatípusok vagy a képzési idő hosszával kategorizálják (mint teszi azt pl. az ISCED rendszer¹⁹), hanem képzési szintenként megfogalmazzák azokat a tudásokat, képességeket és más kompetenciaelemeket, amelyeket adott képzések kiadásához szükségesnek tartanak. E megközelítés nem a „bemenetre” fókuszál, ugyanis a tanulók sok helyről származó, sokféle tudással, képességekkel, kompetenciákkal érkezhetnek, hanem azt fogalmazza meg, hogy ezeknek milyen szintje, szervezettsége jön létre a tanulási folyamat végén, a „kimenetkor”. A kimenetorientáltság egyre nagyobb teret hódít a tanításról és a tanulásról való gondolkodás, a képzési programok tervezése és a minőségértékelés terén is.*”²⁰ A következő fontos szempontot is kiemeljük az instrukciók közül: „*mindegy, hogy az illető hol és hogyan lett erre alkalmas. Vagyis nem a tanítási folyamat az érdekes, hanem „csak” az, hogy mi lett a tanulás eredménye. Az ehhez elvezető folyamat, képzés, felkészítés, gyakoroltatás (tartalom és módszertan, tehát a megvalósítás módja) az adott képző intézmény hatásköre, beleértve azt is, hogy abba – saját versenyelőnyének megteremtése érdekében –, milyen intézményi sajátosságokat épít bele.*”²¹

A „Könyvtári, levéltári ismeretek, információkezelés” 322-es ISCED-kód „*az információk kiválogatásának, begyűjtésének, szervezésének, valamint az adatgyűjtemények tárolásának és az információfelhasználás előmozdításának tanulmányozását jelenti. E területbe tartoznak a könyvtári programok.*”²² Releváns közgyűjteményi (levéltári és múzeumi vonatkozásokat nem érintve) képzési területek, melyek nemzetközileg indukálják az oktatás tartalmának kialakítását is: dokumentáció, információkutatás, információtudomány, informatikus könyvtáros, könyvtár, könyvtári programok, könyvtáros, könyvtáros-asszisztens, könyvtárosképzés, okleveles informatikus könyvtáros, okleveles könyvtáros.²³

Az EMMI szakértői anyagaiból is kiolvasható a *hatályos KKK-ka*²⁴ *való összhang*, illetve a módosítások kimeneti irányultságú tartalmi módosításának (szabályozásának) igénye, azaz:

- a maradéktalanul egymásra épülő *alap- és mesterszakok* (egy-egy ciklus közötti viszonyok újragondolása);
- a képzés *tanulási eredményeinek* – az eddig megismert *tudás, képesség, attitűd* mellett a Magyarországon bevezetett *autonómia és felelősség* szerinti – képzési területenként

közreadott, képzési területtől független, általános,²⁵ valamint képzési területtől függő, specifikus²⁶ szintleíró jellemzőinek meghatározása;

- a szak szerkezetének leírása, a tanulási eredmények azonosítása a képzést azonosító *(rész)diszciplínákkal* és azok *kredittartományaival*;
- *nagyobb mozgáster* a helyi tantervek alakításában (intézményi hatáskör és autonómia kiszélesítése).

Az MRK KKK-átalakítás oldalára²⁷ feltöltött dokumentumok (ajánlások, útmutatók, tájékoztatók, sablonok, prezentációk stb.) felhasználása, figyelembevétele, valamint a többszöri személyes és e-mailes konzultációk, illetve az EMMI szakértőinek véleményezése után 2015 novemberére készültek el az ágazati irányítás elé terjesztett legújabb – véglegesnek azonban még nem tekinthető – KKK-változatok. A tervek szerint a hamarosan megszülető *miniszeri rendelet* alapján a változások a *2017-es felvételi eljárástól* induló képzésekben érvényesülnek majd először. Jelen kézirat leadását követő kihirdetése után a szakajtóban teljes terjedelmében, egy önálló tanulmányban közölni és kommentálni fogjuk az új képzési és kimeneti követelményeket. Előzetesen, eddigi munkánkba betekintve, az 1. táblázatban (benne dőlt betűvel jelezve a későbbiekben szükséges, de a KKK-rendeletben nem megvalósítható korrekciókat) ismertetjük a legfőbb tartalmi elemeket, és néhány *alapelvre* hívjuk fel a figyelmet:

- Mindvégig törekedtünk az elmélet és a gyakorlat egyensúlyának megteremtésére, a munkaerő-piaci és a hallgatói elvárások, a nemzetközi tudományos trendek, ugyanakkor a hazai szakmai sajátosságok és felsőoktatási hagyományok beépítésére, a *rendszer szemléletű* megközelítésre.
- Fontosnak tartjuk a jelenleg „könyvtártudomány”-ra módosított *mesterszak* elnevezését *könyvtár- és információtudományra* változtatni. Ezt már a KIKK 2015. márciusi állásfoglalásában is jeleztük, és a fentebb felsorolt ISCED kategóriák – nem beszélve a nemzetközi trendekről – szintén egyértelműen alátámasztják kérésünk jogosságát.
- A bizottság kifejezte az angol nyelvű elnevezés korrigálásának igényét is, melyre – az MRK-tól kapott tájékoztatás szerint – külön rendeletmódosítás során lehetőség nyílik a közeljövőben. A „Library and Information Scientist” (BA) és a „Librarian and Information Scientist” (MA) angol nyelvű szakképzettség félrevezető. Javasolt változatok: „Bachelor of Library and Information Science”, illetve „Master of Library and Information Science”. Szóba jöhet – elfogadható – további alternatívák: „Bachelor of Arts in Library and Information Science”, „Master of Arts in Library and Information Science” vagy „Bachelor of Humanities in Library and Information Science”, „Master of Humanities of Library and Information Science”.
- A szak *orientációja* elkülönül a két szinten: BA – gyakorlat-orientált (60–70% gyakorlat), MA – kiegyensúlyozott (40–60% gyakorlat).
- A képzés céljának meghatározásai, az elsajátítandó szakmai kompetenciák (tudás, képesség, attitűd, autonómia és felelősségvállalás) maradéktalanul tükrözik a BA-

és MA-szint *egymásra épülését*, illetve leképezik a képzési területtől független és a társadalomtudományi képzési terület tanulási eredmény alapú, 6. és 7. szintű leíró kimeneti jellemzőit, valamint a bölcsészettudományi és társadalomtudományi terület általános tartalmi ajánlásait.

- Tantárgyi szintű szabályozás nem lehetséges, a kimeneti jellemzőkhöz igazodó, a szakképzettség szempontjából meghatározó diszciplínák, tudományágak, illetve szakterületek kredittartományokkal történő meghatározására nyílt lehetőség. A *tantárgyi* részletességű hálótérvek elkészítése *intézményi hatáskör*, nincs folyamatszabályozás (pl. alapozás, törzsképzés, kötelező és választandó tanegységek).
- Szakirányok nem jelennek meg a rendeletben, így alap- és mesterszinten egyaránt *specializációkról* beszélhetünk, melyek meghatározása ugyancsak intézményi hatáskör, a KKK-kban nem tüntethetők fel.²⁸
- A *szakmai gyakorlatok* sajátosságainak taglalása sem tartozik a KKK általi szabályozás körébe, mivel egyik szinten sem éri el az egybefüggő 6 hetet.²⁹
- A bizottság a kétszakosság sok évvel ezelőtti megszűnése miatti űr betöltése érdekében igyekezett a lehető legszélesebb *MA bemenetet* biztosítani. A nem informatikus könyvtáros alapképzési szakról, továbbá a korábbi főiskolai szintű könyvtáros, informatikus könyvtáros szakokról érkezők számára a szükséges 50 kreditből 30 legyen előírható a felvételhez, majd a hiányzó 20 kredit megszerzésére a képzés első két félévében nyíljon lehetőség.
- Alap- és mesterszakon egyaránt egy élő *idegen nyelvből* államilag elismert, középfokú (B2) komplex típusú nyelvvizsgát vagy ezzel egyenértékű érettségit vagy oklevelet javasoltunk.³⁰
- Végül tudni kell azt is, hogy a 6. és 7. szint KKK-inak kialakítását hamarosan követi a *doktori képzés* (8. szint) rendszerének reformja.³¹

1. táblázat: A könyvtárosképzés alap- és mesterszintjének fontosabb jellemzői

	BA	MA
Szak megnevezése (angol)	informatikus könyvtáros (Library and Information Science)	<i>könyvtártudomány (Library Science)</i>
Szakképzettség (angol)	informatikus könyvtáros (<i>Librarian and Information Scientist</i>)	okleveles informatikus könyvtáros (<i>Librarian and Information Scientist</i>)
Képzési idő	6 félév	4 félév
Kreditszám (ebből szakdolgozat és szabadon választható)	180 kredit (10 kredit és 9 kredit)	120 kredit (20 kredit és 6 kredit)
Orientáció	gyakorlat-orientált (60–70 % gyakorlat)	kiegyensúlyozott (40–60 % gyakorlat)

Képzési cél	Olyan szakemberek képzése, akik könyvtárosi ismeretekre és korszerű informatikai tudásra tesznek szert, melynek birtokában képesek a különböző típusú könyvtárak, valamint a tájékoztatási, információfeldolgozási és -közvetítési feladatokat végző szervezetek gyakorlati szaktudást igénylő munkaköreinek betöltésére. Képesek tudás-, információ- és kultúráközvetítő tevékenységre, segítség nyújtására a digitális írástudás és az információs műveltség elsajátításában az egész életen át tartó tanulás során. Felkészültek tanulmányaik mesterképzésben történő folytatására.	Olyan szakemberek képzése, akik a megszerzett könyvtár- és információ-tudományi, továbbá informatikai ismereteik birtokában az információs és tudástársadalom alapintézményeiben (könyvtárakban, gazdasági, üzleti, közigazgatási, államigazgatási, valamint információs szolgáltató intézményekben és központokban, továbbá egyéb informatikus könyvtáros képzettséget igénylő területeken) – a korszerű információs technológia teljes eszköztárát hasznosítva – képesek az információs tartalmak előállításával, szervezésével, feldolgozásával, tájékoztatásával, archiválásával kapcsolatos feladatok elvégzésére és az ezekhez kötődő szolgáltatások tervezésére és menedzselésére, a tudás, az információ és a kultúra közvetítésére. Képesek továbbá aktív szerepet vállalni a tudásdisszemináció és a kutatástámogatás területén. Felkészültek tanulmányaik doktori képzésben történő folytatására.
Szakterületek	<ul style="list-style-type: none"> - társadalom- és bölcsészettudományok 15–25 kredit; - könyvtártan és információs szervezés 30–40 kredit; - menedzsment ismeretek 5–20 kredit; - informatika 15–25 kredit; - kommunikációs ismeretek 5–20 kredit - választható specializáció 35–50 kredit 	<ul style="list-style-type: none"> - társadalom- és bölcsészettudományok 5–15 kredit; - tartalommenedzsment, tudásgazdálkodás 10–25 kredit; - tudománymetria, kutatástámogatás 5–15 kredit; - gazdasági és vezetési ismeretek, - szervezetfejlesztés 5–15 kredit; - szaknyelvi ismeretek 4–10 kredit; - választható szakspecifikus szakmai ismeretek 35–50 kredit
Idegennyelvi követelmény	egy élő idegen nyelvből államilag elismert középfokú (B2), komplex típusú nyelvvizsga	egy élő idegen nyelvből államilag elismert, középfokú (B2), komplex típusú nyelvvizsga
Szakmai gyakorlat	300 óra (15 kredit)	150 óra (10 kredit)

Bemenet	A felsorolt tárgyak közül egyet emelt szinten kell teljesíteni: angol nyelv, francia nyelv, német nyelv, olasz nyelv, orosz nyelv, spanyol nyelv, magyar nyelv és irodalom, matematika, társadalomismeret, történelem, informatikai alapismeretek, informatika. ³²	Informatikus könyvtáros alapképzési szak, továbbá a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény szerinti főiskolai szintű könyvtáros, informatikus könyvtáros szak, továbbá azok az alapképzési és mesterképzési szakok, illetve a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény szerinti szakok, amelyeket a kredit megállapításának alapjául szolgáló ismeretek összevétele alapján a felsőoktatási intézmény kreditátviteli bizottsága elfogad. Az alapképzéstől eltérő mesterképzésbe való belépéshez a korábbi tanulmányok szerint szükséges minimális kreditek száma legalább 30 kredit.
---------	---	--

Közös célok mentén

A korszerű felsőoktatás csak a hallgatók, a tanárok, a gyakorlóhelyek, a szakmai partnerek és szervezetek, a munkaadók és a felhasználók szoros együttműködése mentén lehet sikeres. Tudományterületünk elméleti és gyakorlati művelői mindezt felismerve ismét bizonyították: a Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiuma szervezeti kereteiben *közösen*, konszenzusok mentén, erőiket egyesítve kívánnak továbbhaladni, *megújulni*, alkalmazkodni a környezet változásaihoz és a modern kor igényeihez. Egyben azonban biztosak lehetünk: kompetenciák, deszkriptorok és kreditek ide vagy oda, minden leírt követelmény annyit ér, amennyi *hasznosul* a képzésben, majd a napi munkavégzés során.

Jegyzetek

- ¹ ARANY János: Őszikék. 27. Hírlap-áruló. Forrás: [http://mek.oszk.hu/00500/00596/html/\[-\]ciklus/28.html](http://mek.oszk.hu/00500/00596/html/[-]ciklus/28.html) [2016. január 8.]
- ² Fokozatváltás a felsőoktatásban: a teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. [Budapest, 2014.] 94. p. Forrás: [http://www.kormany.hu/download/3/44/40000/fels%C5%91\[-\]oktat%C3%A1si%20strat%C3%A9gia.zip](http://www.kormany.hu/download/3/44/40000/fels%C5%91[-]oktat%C3%A1si%20strat%C3%A9gia.zip) [2016. január 8.]
- ³ Ld. pl. Nyolc egyetemi szakot alakíthat át a kormány. HVG. Forrás: [http://hvg.hu/itthon/\[-\]20150312_felsooktatasi_atalakitas](http://hvg.hu/itthon/[-]20150312_felsooktatasi_atalakitas) [2016. január 8.]
- ⁴ Bővebben: KISZL Péter: Az informatikus könyvtáros alap- és mesterszak aktualitásairól a Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiuma megalakulásának tükrében. = Könyvtári Levelező/lap, 27. évf. 7. sz. 2015. 3–12. p.; KISZL Péter: Újratervezés a könyvtárosképzésben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 11–12. sz. 2015. 399–414. p.
- ⁵ EUCLID guidelines for curriculum development. Forrás: <http://euclid-lis.eu/wp-content/uploads/2014/03/euclid-guidelines-cur-dev.pdf> [2016. január 8.]
- ⁶ European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education. Edited by Leif Kajberg and Leif Lørring. Copenhagen, Royal School of Library and Informa-

- tion Science. 2005. 241 p. ISBN 8774152920 Forrás: <http://euclid-lis.eu/wp-content/uploads/2014/02/european-curriculum-reflections.pdf> [2016. január 8.]
- ⁷ BARADOL, A. K.: Bologna Process of Library and Information Science education in SAARC countries: a proposal. Forrás: <http://conference.ifla.org/past-wlic/2009/86-baradol-en.pdf> [2016. január 8.]
- ⁸ Elkészült a Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság az intézmények átalakítási javaslatával. Forrás: <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszeriuma/felsooktataser-felelos-allamtitkarsag/hirek/elkeszult-a-felsooktataser-felelos-allamtitkarsag-az-intezmenyek-atalakulasi-javaslatival> [2016. január 8.]
- ⁹ Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020: az infokommunikációs szektor fejlesztési stratégiája (2014–2020) v7.0 2014. február 2. 134 p. Forrás: <http://2010-2014.kormany.hu/download/b/fd/21000/Nemzeti%20Infokommunik%C3%A1ci%C3%B3s%20Strat%C3%A9gia%202014-2020.pdf> [2016. január 8.]
- ¹⁰ Megalakult a Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiuma. Forrás: <https://www.elte.hu/hir?id=NW-6954> [2016. január 8.]
- ¹¹ 139/2015. (VI. 9.) Korm. rendelet a felsőoktatásban szerezhető képesítések jegyzékéről és új képesítések jegyzékbe történő felvételéről.
- ¹² A 283/2012. (X. 4.) Korm. rendelet a tanárképzés rendszeréről, a szakosodás rendjéről és a tanárszakok jegyzékéről továbbra is tartalmazza a könyvtárostanár osztatlan közismereti tanári mesterszakot kétszakos képzésben, ember és társadalom műveltségi területen.
- ¹³ A közelmúltban megjelent, elsősorban a hallgatói létszámok alakulását vizsgáló elemzések: ESZENYINÉ BORBÉLY Mária: A tanulás szerepe az életpálya-építés során: az iskola-rendszerű képzés. = Könyvtári Figyelő, 25. évf. 1. sz. 2015. 9–16. p.; MURÁNYI Péter: Számokba fojtva... = Könyvtári Figyelő, 25. évf. 1. sz. 2015. 17–28. p.
- ¹⁴ A teljes képhez ld. még: A felsőoktatási szakképzések képzési és kimeneti követelményeiről szóló 39/2012. (XI. 21.) EMMI rendeletet, valamint A tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendeletet.
- ¹⁵ Időszerű a felsőoktatás képzési és kimeneti követelményeinek megújítása. 2015. június 10. 16:08 MTI. Forrás: <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszeriuma/felsooktataser-felelos-allamtitkarsag/hirek/idoszeru-a-felsooktatas-kepzesi-es-kimeneti-kovetelmenyeinek-megujitasa> [2016. január 8.]
- ¹⁶ European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA): <http://www.enqa.eu> és Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. 27 p. Forrás: http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf [2016. január 8.]
- ¹⁷ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 67. § (4a): „A MAB a szakértői véleményét a (3) bekezdés a) pontjában és a 8. § (2) bekezdésében szabályozott eljárásokban a felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdjeinek (Standards and Guidelines in the European Higher Education Area, a továbbiakban: ESG) figyelembe vételével hozza meg. Az oktatási hivatal határozatában ismertetni kell a MAB ESG-nek való megfelelésről hozott szakértői megállapítását.”
- ¹⁸ Tagok: Barátné Hajdu Ágnes (Magyar Könyvtárosok Egyesülete), Eszenyiné Borbély Mária (Magyar Könyvtárosok Egyesülete – Informatikai és Könyvtári Szövetség közös oktatási- és képzési munkabizottsága), Fodor Péter (Informatikai és Könyvtári Szövetség), Gilányi

Attila (Debreceni Egyetem Informatikai Kar Könyvtárinformatika Tanszék), Kiszl Péter (ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet), Lengyel Molnár Tünde (Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatica Intézet Humáninformatika Tanszék), Murányi Péter (Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kar Történet- és Társadalomtudományi Intézet Könyvtár- és Információtudományi Intézeti Tanszék), Nagy Zsuzsanna (Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma), Ritzl András (Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája), Sándor Klára (Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalomtudományi Intézet Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék), Varga Katalin (Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet). Az Informatikai és Könyvtári Szövetséget Fodor Péter mandátumának lejárta után, Ramháb Mária 2015. május 13-án megválasztott elnök képviselte a testületben, illetve konzultációs partnerként jelen volt Virágos Márta, az MRK Könyvtári Főigazgatók Bizottságának elnöke. A felsorolt szakembereken túl Kenyéri Katalin, az EMMI Kultúráért Felelős Államtitkárság Közgyűjteményi Főosztály Könyvtári és Levéltári Osztály közigazgatási tanácsadója is segítette a KKK-verziók létrehozását. A munkabizottság adminisztrációs háttérét Boda Gáborné Köntös Nelli és Németh Katalin (ELTE BTK KITI) biztosította, melyért ezúton is köszönettel tartozunk.

- ¹⁹ ISCED: International Standard Classification of Education. Forrás: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-standard-classification-of-education.aspx> [2016. január 8.]
- ²⁰ DERÉNYI András – VÁMOS Ágnes: A felsőoktatás képzési területeinek kimeneti leírása – ajánlások. Budapest, Oktatási Hivatal, 2015. 7. p. Forrás: <http://www.mrk.hu/wp-content/uploads/2015/06/Kimeneti-leirasok-BELIV-FUZET-NYOMDA.pdf> 3. p. [2016. január 8.]
- ²¹ Ajánlás a KKK-k újraírásához. Forrás: <http://www.mrk.hu/wp-content/uploads/2015/06/Aj%C3%A1nl%C3%A1s-a-KKK-%C3%BAjra%C3%ADr%C3%A1s%C3%A1hoz.docx> [2016. január 8.]
- ²² Képzési területek egységes osztályozási rendszere 2003. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2003. 24. p. Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/info/02osap/nomen/KEOR.pdf> [2016. január 8.]
- ²³ Képzési területek egységes osztályozási rendszere. Melléklet (Részletes betűrendes jegyzék). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/info/02osap/nomen/KEORMelleklet.pdf> [2016. január 8.] Paradox módon a könyvtártudomány nem szerepel a felsorolásban, miközben pedig az információtudomány megtalálható. A szakelnevezés meghatározásakor ez a tény sem hagyható figyelmen kívül.
- ²⁴ A KKK irányított gráfjait, az intézmények adatait és képzéseit, a törzsadatokat ld. a Felsőoktatási Információs Rendszer – FIRGRÁF FIR2 képzési struktúra oldalain: <http://fgrgraf.educatio.hu> [2016. január 8.]
- ²⁵ Képzési területtől független, általános kompetenciák képzési szintenként. Általános kompetenciák MKKR 6. szint, felsőoktatási 1. ciklus (alapfokozat). Forrás: http://www.mrk.hu/wp-content/uploads/2015/06/008_altalanos_plakat_6szint_JAV.pdf [2016. január 8.]; Képzési területtől független, általános kompetenciák képzési szintenként. Általános kompetenciák MKKR 7. szint, felsőoktatási 2. ciklus (mester fokozat). Forrás: http://www.mrk.hu/wp-content/uploads/2015/06/009_altalanos_plakat_7szint_JAV.pdf [2016. január 8.]
- ²⁶ A társadalomtudományi képzési terület tanulási eredmény alapú, szintleíró kimeneti jellemzői. 6. szint. Felsőoktatási 1. ciklus. (alapfokozat; BA, BSc). Forrás: http://www.mrk.hu/wp-content/uploads/2015/06/006_tarsadalomtudomanyi_kepzesi_terulet_tanulasi_eredmeny_alapu_sintleiro_kimeneti_jellemzo_i.pdf [2016. január 8.]

content/uploads/2015/06/032_tarsadalom_plakat_6szint_JAV.pdf [2016. január 8.]; A társadalomtudományi képzési terület tanulási eredmény alapú, szintleíró kimeneti jellemzői. 7. szint. Felsőoktatási 2. ciklus. (mesterfokozat; MA, MSc). Forrás: [http://www.mrk.hu/\[-\]wp-content/uploads/2015/06/033_tarsadalom_plakat_7szint_JAV.pdf](http://www.mrk.hu/[-]wp-content/uploads/2015/06/033_tarsadalom_plakat_7szint_JAV.pdf) [2016. január 8.]

²⁷ Magyar Rektori Konferencia KKK-átalakítása: <http://www.mrk.hu/kkk-atalakitas> [2016. január 8.]

²⁸ A 15/2006. (IV. 3.) OM rendeletben megfogalmazott, az informatikus könyvtáros mester-szakra vonatkozó előírásokkal kapcsolatban a 38/2014. (IV. 30.) EMMI rendelet 46. § (8) bekezdése a következő változásokat hozta: „A Rendelet 3. számú melléklet VII. TÁRSADALOMTUDOMÁNY KÉPZÉSI TERÜLET fejezet 10. INFORMATIKUS KÖNYVTÁROS MESTERKÉPZÉSI SZAK alcím a) 2. pontjában a „választható szakirányok” szövegrész helyébe a „választható specializációk” b) 8. pont 8.3. alpontjában ba) a „szakirányok” szövegrész helyébe a „specializációk” bb) az „Internet technológia” szövegrész helyébe az „Internettechnológia” bc) a „szakirány” szövegrész helyébe a „specializáció” szöveg lép.”

2014. április 30. után az informatikus könyvtáros mesterképzésben szakirányok helyett tehát specializációk indíthatók. Ugyanez a rendelet az alapképzés vonatkozásában is egyértelművé teszi, hogy az informatikus könyvtáros képzésben kizárólag specializációk léteznek: 38/2014. (IV. 30.) EMMI rendelet 30. § (2) bekezdése: „A Rendelet 2. számú melléklet III. TÁRSADALOMTUDOMÁNY KÉPZÉSI TERÜLET fejezet 5. INFORMATIKUS KÖNYVTÁROS ALAPKÉPZÉSI SZAK és 6. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS MÉDIATUDOMÁNY ALAPKÉPZÉSI SZAK alcím a) 3. pontjában a „társadalomtudományi” szövegrész helyébe a „társadalomtudomány” b) 6. pont 6.2. alpontjában a „szakirányhoz rendelhető” szövegrész helyébe a „specializációhoz rendelhető” c) 8. pontjában a „szakirányokhoz tartozó” szövegrész helyébe a „specializációkhoz tartozó” szöveg lép.

A szakirány definíciója a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról szerint: 108. § 33. szakirány: „az adott szak részét képező önálló szakképzettséget eredményező, speciális szaktudást biztosító képzés. (pl. romanisztika alapszak szakirányai az egyes nyelvek, mint az olasz, francia stb.).”

A specializáció definíciója a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról szerint: 108. § 31. specializáció: „az adott szak részét képező önálló szakképzettséget nem eredményező, speciális szaktudást biztosító képzés.”

Az MRK „Ajánlás a KKK-k újraírásához” című (i. m.) dokumentuma szintén kimondja: „Ugyancsak egyértelmű, hogy szakiránynak csak azokat tekintjük, amelyek megnevezése a szak nevében (a diplomában) is megjelenik majd, a többi „csak” specializáció, amelyek nem igényelnek KKK-szabályozást, és az adott intézmény hatáskörébe tartoznak.”

²⁹ A 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 15. § (3), 44. § (1)–(4), illetve 85. § (3) bekezdése szerint akkor kell feltüntetni, ha a szakmai gyakorlat a 6 hét időtartamot eléri.

³⁰ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról „51. § (1) A felsőfokú tanulmányok befejezését igazoló oklevél kiadásának előfeltétele a sikeres záróvizsga, továbbá – ha e törvény másképp nem rendelkezik – az előírt nyelvvizsga letétele. Ha a képzési és kimeneti követelmény szigorúbb feltételt nem állapít meg, az oklevél kiadásához a hallgatónak be kell mutatnia azt az okiratot, amely igazolja, hogy a) alapképzésben egy középfokú, „C” típusú általános nyelvi vagy középfokú (B2 szintű) általános nyelvi, komplex, b) mesterképzésben a képzési és kimeneti követelményekben meghatározott államilag elismert vagy azzal

egyenértékű nyelvvizsgát tett (a továbbiakban: nyelvvizsga). A tantervben a felsőoktatási intézmény meghatározhatja, hogy milyen nyelvekből tett nyelvvizsgát fogad el, azzal a megköttessel, hogy a középiskolai érettségi bizonyítvány által tanúsított, illetve az érettségi vizsgaként elfogadott nyelvvizsgát általános nyelvi – komplex – nyelvvizsgaként köteles elfogadni.”

³¹ Figyelem: változik a doktori képzés. Eduline. 2015. szeptember 28. Forrás: http://eduline.hu/-/felsooktatas/2015/9/28/Figyelem_valtozik_a_doktori_kepzes_3UUW1F [2016. január 8.]

³² 423/2012. (XII. 29.) Korm. rendelet a felsőoktatási felvételi eljárásról 3. melléklet

Kiszl Péter könyvtáros és közgazdász végzettségű habilitált egyetemi docens, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének igazgatója, Információtudományi Tanszékének és Könyvtártudományi Doktori Programjának vezetője, az informatikus könyvtáros BA és a könyvtártudomány MA szak felelőse. Kutatási területei: információ- és tudásmenedzsment, üzleti információ, könyvtárosok és információs szakemberek vállalkozói kompetenciafejlesztése.

AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVŰ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS TÖRTÉNETE

GURKA-BALLA ILONA

Babes-Bolyai Tudományegyetem, egyetemi tanársegéd

ABSZTRAKT

A felsőfokú könyvtárosképzés Erdélyben is az elmúlt évtized könyvtár-szakmai és felsőoktatási változásaihoz igazodott. A kolozsvári egyetemi fokú magyar nyelvű képzés könyvtár-stratégiai tényezővé, a könyvtáros-pálya kulcskérdésévé vált, sőt öröndetesen erősödött a tanszék és a hallgatók leendő munkáltatói közötti kapcsolat. A szaksajtó és a média is előnyösen járult hozzá a fejlődéshez. Az érvényben levő kormányrendelet értelmében az egyetemi szak elnevezése „informatikus könyvtáros”, „információs menedzser” lett a „könyvtáros” szakképesítés mellett, ezzel is jelezve a nemzetközi trendekhez való igazodást. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen már a kezdetektől hagyománya van a könyvtárosképzésnek. Már Gyalui Farkasék is nagy hangsúlyt fektettek e szak egyetemi szintű képzésére. A II. világháború után sajnos csak román nyelvű volt a szakmai képesítés, az is csak Bukarestben. A 90-es években azonban újra lehetővé vált, hogy magyar nyelven is elvégezhessek a diákok a könyvtárszakot. Először főiskolai szinten (3 éves), majd egyetemi szinten (4 éves képzés után) kaptak a diákjaink történelem- és könyvtárszakos diplomát. A bolognai rendszerben csak a 3 éves könyvtárszakos alapképzés maradt meg, de reméljük, hogy a korábbi hazai könyvtárosképzés egyik jelentős vívmányát, a kétszakosságot a bolognai folyamat egyszakos struktúrájába is át lehet majd menteni; ehhez a leendő munkahelyeknek, a könyvtáraknak és más információ-szolgáltató helyeknek, az iskoláknak is érdekük fűződik. Az egyetemi képzést mindvégig jelentősen támogatta a helyi szinten, a nagyobb művelődési központokban folyó szakmai továbbképzések és tanfolyamok megszervezése. Közös célunk lépést tartani a szakmabeli változásokkal és az állandóan megújuló információs társadalom kihívásaival.

A felsőfokú könyvtárosképzés Erdélyben is az elmúlt évtized könyvtár-szakmai és felsőoktatási változásaihoz igazodott. A kolozsvári egyetemi fokú magyar nyelvű képzés könyvtár-stratégiai tényezővé, a könyvtáros pálya kulcskérdésévé vált, sőt öröndetesen erősödött a tanszék és a hallgatók leendő munkáltatói közötti kapcsolat is. A szaksajtó és a média is előnyösen járult hozzá a fejlődéshez.

Az érvényben levő kormányrendelet¹ értelmében az egyetemi szak elnevezése „informatikus könyvtáros”, „információs menedzser” lett a „könyvtáros” szakképesítés mellett, ezzel is jelezve a nemzetközi trendekhez való igazodást. A szakról bővebben a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) honlapján olvashatnak.² Az egyetem alapításától kezdve (1872) az erdélyi magyar nyelvű nevelés sarokköve, alappillére. 1940-ben tanévnyitó ünnepi beszédében Hóman Bálint, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter így összegezte e tudományegyetem művelődéspolitikai jelentőségét: „Ennek

az ősi erdélyi, avagy magyar szellemnek legjellemzőbb sajátosságai közé tartozik a nemzetbomlasztó ellentétek, a felekezeti, a nemzetiségi, a hivatásköri, a nemzedékközi és osztályközi viszályok enyhítésére és megszüntetésére irányuló tudatos törekvés s a művelődés után való hatalmas vágyakozás. [...] Erdély népének a művelődés után való vágya jut kifejezésre íróinak, művészeinek, tudósainak, de éppen így falusi népének, városi iparosainak, tanítóinak, papjainak, főurainak nemzeti művelődésünket gazdag értékekkel gyarapító munkásságában. [...] A művelődés vágya hívta életre hosszas előkészítés után [...] a Ferenc József Tudományegyetemet is.”³

Sajátossága az egyetemi könyvtárhoz való szoros kötődése, amelyet az egyetemmel egyidőben létesítettek. E rangos intézmény nemcsak teret nyújt a képzéshez, hanem a szakmai felkészülésre, a gyakorlatra is lehetőséget teremt a diákok számára. Élettér a könyvtár – tanulásra, munkára, kutatásra és kommunikációra – diákok, tanárok és mindenki számára. Hagyományra építkező jelenként nyílik meg előttünk ez a „közösségi tér”. A hagyományos cédulakatalógusok mellett számítógépek sokasága biztosítja az online katalógushoz való hozzáférhetést. Sőt, a multimédia teremben a könyvtár által előfizetett és a helyi adatbázisok⁴ is lekérdezhetők, s az ingyenes internethasználat itt és az olvasótermekben is biztosított. Az olvasói igényekhez igazodva több termet szabadpolcos olvasótermekké alakítottak át. Az egyetemi könyvtár jeles könyvtárosai, igazgatói közül elsőként említjük Szabó Károlyt (1824–1890), az első „könyvtárőr”-t, aki először az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában, majd 1872-től az egyetemi könyvtárban töltötte be ezt a tisztséget. Ferenczi Zoltán (1857–1927) volt az Egyetemi Könyvtár következő igazgatója 1891 és 1899 között, őt Erdélyi Pál (1864–1936) követte 1900-tól 1919-ig. E minőségében ő szervezte meg a könyvtár új épületbe költöztetését, berendezését és működését. Külön kiemelem jeles könyvtárosaink közül Gyalui Farkas (1866–1952) nevét, aki 1891-től a kolozsvári egyetemi könyvtárban dolgozott és 1901-től 1919-ig egyetemi magántanárként a könyvtár tanszék vezetője. E minőségében elsőként dolgozta ki a könyvtárosképzés intézményes rendszerét. Pogányné Rózsa Gabriella a *Könyvtári Figyelő*ben megjelent tanulmányában tudományos alapoossággal elemzi Gyalui Farkas e tevékenységét Sebestyén Györgyre hivatkozva: „Elévülhetetlen érdemei vannak Gyalui Farkasnak abban, hogy a könyvtári ismeretek Magyarországon úgyszintén egyetemi diszciplínává – ha nem is ’igazi’ tanszékké, de egyetemen oktatható és oktatandó elismert tudománnyá – emelkedtek”.⁵

A korabeli külföldi és magyar szaksajtó sokat foglalkozott e kérdéssel, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1898-tól kezdődően rendszeresen tartott „Könyvtárnoki tanfolyam”-okat.

A felsőoktatás bevonása a szakképzésbe azonban minden kétséget kizáróan Gyalui Farkas kezdeményezésére történt meg.⁶

A *Magyar Könyvszemle* Gyalui Farkas kinevezéséről így tudósított 1901-ben: „A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ő méltósága dr. Gyalui Farkas [1898. január 6-a óta] kolozsvári egyetemi könyvtárőrnek a kolozsvári egyetemen a könyvtártudományokból történt magántanári képesítését jóváhagyta s nevezettet ezen állásában megerősítette. [...]

Különös jelentőséget ad egyébként ezen eseménynek az a körülmény, hogy a bibliografia először foglal helyet általa magyar főiskolán a tudományos kollégiumok sorában. S a kolozsvári egyetem kétség nélkül büszke lehet arra, hogy ebben a tekintetben megelőzte az ország első egyetemét.”⁷

Gyalui Farkas szavait idézve: „Ami az egyetemi katedrát illeti, ha három egyetem volna, s három katedra volna, az is kevés volna. Mert nem könyvtárosokat [...], de ügybarátokat, bibliofileket, könyvszerető s ismerő embereket képezni kell, s ha ilyeneket ezrével képezünk ki: annál jobb.”⁸ Gyalui legfontosabb könyvtárelméleti és könyvtártani közleményei: A nyomdatermékek köteles példányai (Kolozsvár : Minerva, 1897); Külföldi közkönyvtárakról : tanulmány Németország, Svájc, Franciaország, Anglia, Hollandia, Belgium és Ausztria nevezetesebb közkönyvtáiról (Kolozsvár : Ajtai, 1900); A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon (Kolozsvár : Ellenzék Ny., 1903); Legkedvesebb könyveim (Budapest : Singer és Wolfner, 1902); A magyar könyvtárak jövőjéről (Budapest : Franklin, 1904).

A könyvtártudomány területei Gyalui Farkas értelmezésében: a könyvtárak „tudományos és közmívelődési intézmények”, s mint könyvtári rendszernek a feladatai közé tartozik: az állandó és rendszeres megőrzés, a legteljesebb nyilvánosság, a szolgáltatás⁹, a tudás minél demokratikusabbá tétele¹⁰ [...] Nézetei szerint a könyvtártudomány több, egymástól jól elkülöníthető részre tagolódik:¹¹

1. terület: Az intézmények jelenére és jövőjére vonatkozik a könyvtártan. A könyvtártan másik tartalmi egysége az állomány kezelése: elhelyezése, védelme, rendezése és feldolgozása, melynek lehetőség szerint nemzetközileg egységes elvek, szabályok szerint kell történnie.
2. terület: Történeti megközelítésben a könyvnyomtatás története, a könyvtörténet és a bibliográfia (összességében a bibliológiai irányzat), ezek a kutatások teszik lehetővé a múlt patriotikum irodalmának a regisztrálását, ezáltal hozzáférhetővé válását, szolgáltathatóságát is; de éppily elengedhetetlen a könyvtárak, könyvtári intézmények történetének feldolgozása és megismertetése.¹²
3. terület – külön területként nem említette, de szintén e diszciplína részének tekintette az olvasás vizsgálatát: a művelődés- és olvasásszociológiát – a mai terminológiával élve. „Legkedvesebb könyveim”¹³ című összeállításában híres magyar írók, tudósok vallanak legjelentősebb olvasmányélményeikről.¹⁴

Hivatalos kinevezése¹⁵ után kurzusait 1902 februárjában kezdte meg. Előadásaiiban az egyetemi szintű könyvtárosképzés megszervezésének egyik első szószólójaként hivatkozott Rullmannra.¹⁶ A könyvtárosképzés súlypontjairól szólva előfeltételnek tekintette a hivatás gyakorlásához a megfelelő nyelvtudást (latin, görög, francia mellett héber, angol, olasz, spanyol). Ehhez kell társulnia a segédtudományok (történet- és irodalomtudomány, tudományfelosztások) ismeretének, illetve ezekre az alapokra épülnek a „szaktárgyak”: a kézirattan, nyomdászattörténet, könyvkereskedelemtörténete, művészeti ismeretek (pl.

illusztrációs technikák), a könyvtártudomány tudománytörténete, a könyvtárismeret, a könyvtár- és a levéltár, illetve a katalogizálási gyakorlatok. Az egyetem tanrendjei¹⁷ alapján ismeretes, hogy Gyalui Farkas – néhány félév kivételével – heti két órában tartott ingyenes előadásokat¹⁸ – mindegyik tantárgyat általában két szemeszteren keresztül oktatva a hallgatóknak.

A meghirdetett leckék (tanegységek) címei nagyjából megegyeznek a *Grafikai Szemlé*ben közltekkel: 'A könyvtárak története és fejlődése' elnevezésű előadások; 'Az elméleti és gyakorlati könyvtár' – a korabeli, még kissé kialakulatlan terminológiai rendszer miatt – 'bibliotheconomia' megjelöléssel illette; a 'Bibliográfia' című tantárgy hangsúlyozottan a magyarországi könyvészetek történetével, fejlődésével foglalkozott; az 1912/1913-as tanévben 'Az időszaki sajtó története és bibliographiája' címmel új kurzust indított.

Gyalui a saját életére visszatekintve így foglalta össze életpályáját: „[Kolozsvárott] maradtam könyvtárosnak [...] testemmel megvédeni azt a könyvtárt és levéltárt, melyben Erdély múltjának annyi kincse van. [...] egyetemre vittem szakomat tudománynak, mert magam elé tűzött legfőbb feladatomból volt, legyen az országban minden faluban és városban nyilvános könyvtár. Ezen dolgoztam, agitáltam, több mint 1000 hallgatónak 18 éven át ezt tanítottam s erre képeztem ki őket. A szépirodalom, melyre Petelei szánt, első szerelmemnek megmaradt, de amint megszólalt bennem, önként egy-egy bájos téma, feljegyeztem és félretettem. Író és poéta volt elég, de, külföldön megtanultam, hogy könyvtárépítő és könyvtárakért agitáló nincs. Végeztem ezt. Itt maradtam 1918 után is.”¹⁹

1919 után azonban az ígéretes kezdet ellenére a magyar nyelvű erdélyi könyvtársképzés szinte teljesen megszűnt, s 1945 után már csak román nyelvű volt, az is csak Bukarestben. Majd 1989 után, a 90-es években újra lehetővé vált, hogy magyar nyelven is elvégezhessek a diákok a könyvtár szakot. Képzésük helyszíne az egyetemi könyvtár volt, és ma is az.

1990 után a kolozsvári egyetemi fokú magyar nyelvű képzés könyvtárstratégiai tényezővé, a könyvtáros pálya kulcskérdésévé vált, sőt, a könyvtár szakot felölelő Történelem és Filozófia Kar és a hallgatók leendő munkáltatói közötti kapcsolat is jelentősen erősödött. Az egyetemi könyvtár nemcsak a tanulmányok színhelye, hanem munkahely is a továbbiakban – végzős diákjaink számára.

Főiskolai szintű (3 éves) volt a képzés 1995 és 1999 között. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán román, magyar és német nyelven sajátíthatták el a hallgatók a történelem–könyvtár szakot. A magyar tagozaton 55-en végeztek.

Egyetemi szintű négyéves képzés 1998 és 2008 között volt – 60 egyetemi hallgató végezte el magyar nyelven a történelem–könyvtárszakot – kettős diplomát kapva: történelemtanári és könyvtáros képesítést.

A bolognai rendszerben 2005-től kezdődően csak a 3 éves könyvtárszakos alapképzés maradt meg, amely időközben ötvöződött az információtudományi szakképesítéssel. 2005-től napjainkig 29-en végezték el ezt a szakot magyar nyelven.

Így valósult meg és építkezik tovább ma is a Gyalui Farkasék által kezdeményezett alapokra a könyvtárosképző szakirány a Babes-Bolyai Tudományegyetemen. Hadd tegyük hozzá azt is, hogy Romániában egyedül Kolozsváron volt és van egyetemi szintű magyar nyelvű könyvtáros szakmai képzés. 1995 után napjainkig könyvtárszakon tanító tanáraink: Sipos Gábor, Újvári Mária Magdolna, Zaharia Etelka, Sebe Katalin, Poráczky Rozália, Olimpia Curta, Doru Radosav, Ioan Aurel Pop, Lucia Hosu, Nagy Róbert, Rüszt-Fogarasi Enikő, Pál Judith, Lupescu Makó Mária, Lönhárt Tamás, Tóth Szilárd, Vekov Károly, Ungvári-Zrinyi Imre, Salat Levente, Vincze Orsolya, Zörgő Noémi, Kiss Dénes, Kádár Magor, Benedek József, jómagam és még sokan mások.

A Könyvtár- és információtudomány szak²⁰ jelenleg érvényes tanrendje²¹ lényegében megegyezik az eddigiekkel, újdonság azonban az információtudomány és a kommunikációelmélet tantárgyainak a bevezetése és az informatikai alapismeretek elsajátítása.

A továbbiakban remélhetőleg a korábbi hazai könyvtárosképzés egyik jelentős vívmányát, a kétszakosságot a bolognai folyamat egyszakos struktúrájába is át lehet majd menteni. Ehhez a leendő munkahelyeknek, a könyvtáraknak és más információ-szolgáltató helyeknek, illetve az iskoláknak is érdeke fűződik.

Az utolsó húsz évben Erdélyben 89-en végezték el magyar nyelven egyetemi szinten a könyvtárszakot a kolozsvári BBTE-n, és 55-en főiskolai szinten. Eddig összesen 144-en szereztek Kolozsváron diplomát könyvtárszakkból (először történelemmel párosítva, majd az új trendhez igazodva az információtudománnyal ötvöződve). Az „informatikus könyvtáros” és „információs menedzser” szakirányok társultak tehát a „könyvtáros” szakképesítéshez, ezzel is jelezve a nemzetközi trendekhez való igazodást. Új trend ez a kolozsvári könyvtárosképzésben: könyvtár- és információtudomány együtt.

A szakmai továbbképzéseket és a tanfolyamokat is felvállalta az egyetem. A Babes-Bolyai Tudományegyetem szervezésében magyar nyelven is tartottak az iskolai könyvtárosok kérésére továbbképző tanfolyamokat. Elmondhatjuk, hogy az egyetemi alapképzést mindvégig jelentősen támogatta a helyi szinten, a nagyobb művelődési központokban folyó szakmai továbbképzés és tanfolyamok megszervezése is. A szaksajtó és a média is előnyösen járul hozzá a szakmai fejlődéshez, az előrelépéshez. A továbbképzésekről, a szakmai találkozókról, a kerekasztal-beszélgetésekről stb., minden fontosabb eseményről a médián keresztül is tájékozódunk.

Szakmai továbbképzéseket a résztvevők igényei alapján helyi szinten is szerveznek. A Hargita megyei könyvtárosok blogján például rendszeres tájékoztatást lehet kapni a helyi továbbképző és szakmai tevékenységekről.²²

Tanáraink és diákjaink rendszeresen részt vesznek a tudományos konferenciákon. Az egyik legrangosabb szakmai rendezvényen, a Magyar Könyvtárosok IV. Világtalálkozóján 1996-ban Zaharia Etelka tartott előadást *Könyvtárosképzés Erdélyben* címmel,²³ aki az 1995-1996-os tanévben a *Tudományos tájékoztatásról és a bibliográfiák rendszeréről* tartott előadásokat egyetemi hallgatóinknak. Az V. Világtalálkozón, 2000-ben az egyetemi könyvtár igazgatónője, Poráczky Rozália tartotta meg előadását *A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár 1990 és 2000 között* címmel.²⁴ 2004-ben a VI. Világtalálkozón jómagam

beszéltem *Helytörténeti kutatások megkönnyítése az interneten. Műhelytitkok adatbázisok összeállításáról* címmel.²⁵ 2013-ban pedig a VII. Világtalálkozón volt diákjaink és az egyetemi könyvtár digitális laboratóriumában dolgozó kollégáink, Brem Ágnes és Bodnár Róbert adott elő (*A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár digitalizálási tevékenysége*).²⁶

Hírt kaphattunk és kapunk a médiában több rangos eseményről, többek között A Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének (RMKE) 2015. október 14–15-én „Könyvtárak a minőségért” témakörben tartott konferenciájáról, ahol diákjaink biblioterápiái és olvasásfejlesztési kutatásairól tartottam előadást. Ugyancsak ezen a konferencián számolt be élményeiről színes és gazdag képanyagban Kiss László, a sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Elméleti Líceum könyvtárosa, aki 2015 júliusában a Bolyai Nyári Akadémián is tartott beszámolót a jelentős vállalkozásáról: a Fekete-tengertől a Fehér-tengerig (Hágáig) tartó bicikliútjáról, valamint az iskolai könyvtárosok nemzetközi konferenciáján való részvételéről. Utazását a Facebookon is nyomon követhettük. Mindenhol lelkesen fogadták és több találkozót szerveztek vele.

Hazatérve lelkesen megosztotta kollégáival és az érdeklődőkkel élményeit. A konferencián a hazai iskolai könyvtárak mai helyzetéről tájékoztatta a résztvevőket.

Szakmabeli hírforrásaink még:

1. A ReMeK-e-hírlévlél, a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének (RMKE) elektronikus könyvtári hírlapjának a rovatai.²⁷

2. A kolozsvári BBTE Könyvtár- és információtudomány szak magyar nyelvű honlapja²⁸ és Facebook-oldala.²⁹

Egyetemünk magyar nyelvű honlapján, Facebook-oldalunkon minden jelentős szakmai találkozóról, diákjaink életének néhány jeles eseményéről és minden közérdekű információról hírt kapunk.

Hallgatóink szakdolgozataikban kifejtett kutatásaik során jelentősen hozzájárultak a könyvtáros és információmenedzser szakma elismertetéséhez: helytörténeti bibliográfiákat,³⁰ sajtóbibliográfiákat készítettek,³¹ olvasásszociológiai felméréseket végeztek, régi könyvek digitalizálási folyamatát mutatták be, jelenleg az e-book iskolai könyvtári használatáról is végeznek kutatásokat, valamint biblioterápiái tevékenységekre is vállalkoznak, természetesen megfelelő szakmai háttérrel, elsősorban az olvasásfejlesztésre szűkítve.

ERASMUS, CEPUS-ösztöndíjjal a szegedi, a pécsi, és hamarosan a budapesti tudományegyetemeken is betekintést nyerhetnek a külhoni diákéletbe, részt vehetnek az ottani kutatásokban, és visszatérve Kolozsvárra, idehaza tudják értékesíteni és továbbfejleszteni tanulmányaikat.

Egyelőre csak az alapképzésben van arra lehetőségünk, hogy diákjaink magyar nyelven végezhesék tanulmányaikat.

Román nyelven is tartanak évente szakmai továbbképző tanfolyamokat az egyetemi könyvtárban, az egyetem és könyvtárunk honlapján értesülünk e képzések időpontjáról és helyszínéről. Román nyelvű felsőbb fokú mesteri (a svájci ETH Egyetemmel együttműködve) és doktori képzés is van könyvtár- és információtudomány szakirányokban.

Könyvtár- és információtudomány szakos diplomásaink magyar nyelven folytatják magasabb szintű, magiszteri tanulmányaikat az örökségvédelem keretében, doktori tanulmányaikat pedig a Történelem és Filozófia Kar professzorainak irányításával.

A kolozsvári könyvtár szakos egyetemi hallgatóinknak nemcsak a tanulmányaik, szakmai gyakorlatuk színhelye, élettere, közösségi tere az egyetemi könyvtár, hanem munkahely is lett sokuk számára.

A könyvtár jelenlegi aligazgatónője, Poráczky Rozália 2000-ben, a Könyvtárosok Világtalálkozóján tartott már említett előadásában ezt külön hangsúlyozta: „Az elmúlt tíz évben jelentősen emelkedett a hálózatban³² dolgozó könyvtárosok száma. Míg 1990-ben 148, addig 2000-ben 174 fő a szakmai munkatárs. Közülük jelenleg 23 a magyar könyvtáros (1997-ben számuk 16 volt).”³³

Hivatástudatuk által ösztönözve alkalmazzák végzőseink a mindennapi életben egyetemi tanulmányaik során elsajátított tudásukat. Bizonyosságot tesznek arról, amit Kristóf György, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának dékánja mondott 1944-ben: „[...] az egyetem mindenek előtt tudományt művelő, *tudományos* intézet [...] Nem tudásra nevel, hanem tudományra; nem kész ismereteket, tanokat, dogmákat közöl, hanem az ismeretlenre, a homályosságokra, a sötét foltokra akar világot vetni. [...] az egyetem léte és lényege a probléma megoldása, a kétségek helyén rend és bizonyosság teremtetése. Közvetlenül vagy közvetve ezt végezni a hivatása és rendeltetése az egyetem minden egyes dologi vagy személyi alkotó elemének: a laboratóriumoknak, szemináriumoknak, könyvtáraknak, a professzoroknak, a tudományos segédszemélyzetnek stb. egyaránt. És ezt a tudományos munkát megismerni, megérteni, átélni, hogy aztán egy egész életen át [...] magunk is cselekvő, alkotó, a tudományt továbbfejlesztő tagjai lehessünk a szellem köztársaságának [...]”³⁴

Ez a szellem hatja át a kolozsvári egyetemi könyvtár tevékenységét már több mint egy évszázada, ennek ösztönzésére ma is nyitottak minden újra az itt dolgozó „könyvtárőrök”, mai nyelven mondva „információmenedzserek”, és az ebben az élettérben tanuló, gyakorlatozó diákjaink is e hagyományok szellemében vállalják a jövő újabb és újabb kihívásait. Az itt dolgozókkal együtt cselekvő és alkotó részesei az egyetemi könyvtárban zajló munkafolyamatoknak.

1992-ben kezdte meg tevékenységét az informatika labor a könyvtárban, 1995-től már a VUBIS programban dolgozva építették az online katalógust, 1999-től pedig az ALEPH integrált könyvtári rendszerben készítették a bibliográfiai rekordokat. Jelenleg a könyvtár teljes cédulakatalógusa digitalizálva van³⁵. Emellett párhuzamosan végzik a retrospektív konverziót is az új könyvek feldolgozása mellett³⁶. A hozzáférhetőség szempontjából elmondhatjuk, hogy a dokumentumszolgáltatás hagyományos és digitális formában, de teljesen integrált rendszerben történik. A Digitális Könyvtár négy fő részből áll: a Transilvanica gyűjteményből (mely tartalmazza a nemzeti kulturális örökségbe és a folyóiratokba tartozó megfontoltan kiválasztott kiadványokat); a kérésre digitalizált és a más intézményekkel való együttműködés során keletkezett dokumentumokból, valamint a saját kiadványokból. A Transilvanica gyűjteményt 2008-tól építik és

az Erdélyre vonatkozó digitalizált dokumentumokat tartalmazza, jelenleg 115 kéziratot, 596 régi és ritka könyvet, 2 116 ikonografikus dokumentumot és más dokumentumokat találhatunk ebben a Digitális Könyvtárban. 2012-től az EBSCO Discovery Services (EDS) keresőrendszert használják, amelynek segítségével egy időben lehet az online katalógust használni és a könyvtár által hozzáférhetővé tett adatbázisokat lekérdezni. A Digitális Könyvtár anyagában a DSpace segítségével a teljes szövegben lehet keresni, és nagyon barátságos a kezelőfelület az olvasók számára. A könyvtárnak saját B-kategóriás folyóirata is van, a Philobiblon.³⁷

E fentebb ismertetett szoros kapcsolat a BBTE hallgatói, tanárai és az egyetemi könyvtár között „élő és a jövőbe tekintő közösségi teret” hozott létre Kolozsváron. Apáczai Csere János diákjaiként mi is teli batyuval lépünk az Életbe, és töretlen hittel követjük azokat, akik tudással feltarisznyáznak és utat mutatnak a továbblépéshez, s amikor eljön az idő, mi is továbbadjuk majd mindazon kincseket, amelyeket örökül ránk hagytak az elődeink.

Irodalom és jegyzetek

¹ A 2011-ben hozott 966-os számú kormányrendelet értelmében, amelyet megerősítettek a 707/2012, a 493/2013, 580/2014, 575/2015, 376/2016 rendeletek.

² A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi szakja. Forrás: http://kmti.hiphi.ubbcluj.ro/oktatas/alapkepzes/konyvtar_informaciotudomany_szak [2015. október 30.]

³ Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila, TAMÁS Lajos szerk. Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 11. p.

⁴ Mint például EBSCO, Springerlink, Emerald, ProQuest, JSTOR, Exford Journals, ScienceDirect, Arcanum stb.

⁵ POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Habent fata sua libelli et bibliothecarii: Gyalui Farkas életútja és könyvtártani munkássága. = Könyvtári Figyelő, 50. évf. 4. sz. 2004. 763–793. p. Forrás: [http://ki.oszk.hu/kf/2004/01/habent-fata-sua-libelli-et-bibliothecarii-gyalui-farkas-elet\[-\]utja-es-konyvtartani-munkassaga/#posts](http://ki.oszk.hu/kf/2004/01/habent-fata-sua-libelli-et-bibliothecarii-gyalui-farkas-elet[-]utja-es-konyvtartani-munkassaga/#posts) [2015. október 30.]

⁶ SEBESTYÉN György: Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve: az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének rövid története. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001. 33. p.

⁷ A könyvtári tudományok a kolozsvári M. Kir. Ferencz-József Tudomány-Egyetemen. = Magyar Könyvszemle, (9. évf.) 4. sz. 1901. 417. p.

⁸ Több forrásban is olvasható, hogy Gyalui egyetemi előadásainak összesen mintegy ezer hallgatója volt, konkrét adat magántanári működésének kezdetéről, hogy egy-egy kurzusán 60–100 egyetemista vett részt. [GYALUI Farkas: Stockinger: A magyar könyvtárak jövőjéről (Ismertetés). = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1905. 586. p.]

⁹ GYALUI Farkas: A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, Ellenzék Nyomda, 1903. 5. p.

¹⁰ Gyalui Farkas levele Szabó Ervinhez. Kolozsvár, 1903. február 5. In: Szabó Ervin levelezése: 1893–1904. Budapest, Kossuth, 1977. 248. p.

- ¹¹ GYALUI Farkas: A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, Ellenzék Nyomda, 1903. 12–19. p.
- ¹² GYALUI Farkas: A székely-udvarhelyi ev. ref. gimnázium könyvtára. = Magyar Könyvszemle, 19. évf. 4. sz. 1895. 332. p.
- ¹³ GYALUI Farkas: Legkedvesebb könyveim. Budapest, Singer és Wolfner, 1902. 160 p.
- ¹⁴ Gyalui munkájából is származó válogatás olvasható a Magyar Bibliofil Társaság 1991-es évkönyvében. Könyv és betűk: írók, költők vallomásai a könyvről. Budapest, Magyar Bibliofil Társaság, 1991. (A Magyar Bibliofil Társaság évkönyve) 5–32. p.
- ¹⁵ 1901. október 10-én
- ¹⁶ RULLMANN, F. : Die Bibliothekseinrichtungskunde zum Theile einer gemeinsamen Organisation, die Bibliothekswissenschaft als solche einem besondern Universitätsstudium in Deutschland unterworfen. Freiburg, Wagners'sche Buchhandlung, 1874. 23–24. p.
- ¹⁷ A kolozsvári „Ferencz-József” Magyar Királyi Tudomány-Egyetem almanachja és tanrendje. Kolozsvár, Ajtai, 1901–1918.
- ¹⁸ „A fizetésnélküli rendkívüli és magántanárok a rendes leckepezéért vagy ennél magasabbért tarthatják előadásukat. A 45. §-ban jelzett [kötelező illetve megengedett] ingyenes előadások tartása is szabadságukban áll.” – olvasható A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem tanulmányi, fegyelmi és leckepezés szabályzatának 55. paragrafusában. A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem tanulmányi, fegyelmi és leckepezés szabályzata. Kolozsvár, Ajtai, 1893. 19. p.
- ¹⁹ GYALUI Farkas levele Jakab Ödönhöz. Kolozsvár, 1930. március 25. OSZK Kézirattára, Levelestár.
- ²⁰ A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Könyvtár- és információtudományi szakja. Forrás: http://kmti.hiph.ubbcluj.ro/felveteli/alapkepzes_nappali [2016. június 13.]
- ²¹ A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Könyvtár- és információtudományi szak tanrendje. [Szerzői fordítás.] Forrás: <http://hiphi.ubbcluj.ro/studii/licenta/biblioteconomie.html> [2016. június 13.]
- ²² A Hargita megyei magyar iskolakönyvtárosok blogján található továbbképzések, szakmai tevékenységek. Forrás: <http://hriskonyvtaros.blogspot.ro/search/label/Tov%C3%A1bbk%C3%A9pz%C5%91k> [2015. november 10.]
- ²³ A Magyar Könyvtárosok IV. Szakmai Találkozójának programja (Budapest, 1996. augusztus 7–10). Forrás: http://vilagtalalkozo.oszk.hu/talalkozo_1996 [2016. június 13.]
- ²⁴ PORÁCZKY Rozália: A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár 1990–2000 között. [Elhangzott 2000-ben, Budapesten a Magyar Könyvtárosok V. Világtalálkozóján]. Forrás: <http://vilagtalalkozo.oszk.hu/sites/vilagtalalkozo.oszk.hu/files/dok154.pdf> [2016. június 13.]
- ²⁵ GURKA-BALLA Ilona: Helytörténeti kutatások megkönnyítése az interneten: műhelytitkok adatbázisok összeállításáról. Forrás: <http://vilagtalalkozo.oszk.hu/sites/vilagtalalkozo.oszk.hu/files/dok124.pdf> [2016. június 13.]
- ²⁶ BREM Ágnes – BODNÁR Robert: Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár digitalizálási tevékenysége [előadás a Magyar Könyvtárosok VII. Világtalálkozóján, Budapest, 2013. Május 28–29-én]. Forrás: http://vilagtalalkozo.oszk.hu/sites/vilagtalalkozo.oszk.hu/files/brem_agnes_bognar_robert.pdf [2016. június 13.]
- ²⁷ Az RMKE körlevelén elérhető elektronikus hírlap; megrendelhető a lapszerkesztő e-mail-címén, jelenleg: bakai.magdolna@gmail.com.

²⁸ A kolozsvári BBTE Könyvtár- és információtudomány szak magyar nyelvű honlapja. Forrás: <http://kmti.hiphi.ubbcluj.ro> [2016. június 13.]

²⁹ A kolozsvári BBTE Könyvtár- és információtudomány szak Facebook-oldala. Forrás: [https://\[-\]www.facebook.com/BBTE-K%C3%B6nyvt%C3%A1r-%C3%A9s-inform%C3%A1ci%C3%B3tudom%C3%A1ny-szak-245530092313812](https://[-]www.facebook.com/BBTE-K%C3%B6nyvt%C3%A1r-%C3%A9s-inform%C3%A1ci%C3%B3tudom%C3%A1ny-szak-245530092313812) [2015. november 10.]

³⁰ A *Szabadság* című napilap cikkanyagának feldolgozásával Kolozsvár helytörténeti bibliográfiái eszköztárhoz járultak hozzá; más települések helytörténetéhez is készítettek szakbibliográfiákat a helyi sajtótermékek feldolgozásával (Tordaszentlászló, Ördöngösfüzes, Érmihályfalva, Nagyszalonta, Csíkszereda, Kézdivásárhely és környéke).

³¹ Repertóriumot készítettek az Ellenzék című kolozsvári lap cikkanyagáról, a Keresztyén Szó hiányzó részeiről, két könyvtáros szaklapról.

³² A kolozsvári egyetemi könyvtár hálózati könyvtár, azaz 34 fiókintézmény és tanszéki könyvtár tartozik hozzá. Forrás: <http://www.bcucuj.ro/filiale/filiale.php> [2016. június 13.]

³³ PORÁCZKY Rozália: A kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár 1990-2000 között. Forrás: <http://vilagtalalkozo.oszk.hu/sites/vilagtalalkozo.oszk.hu/files/dok154.pdf> [2016. június 13.]

³⁴ KRISTÓF György: Az egyetem hivatása. Kolozsvár, Nagy Jenő könyvnyomdája, 1944. (Egyetem és egyetemi munka: előadások a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem összes hallgatói számára) 13–14. p.

³⁵ 2008-tól kezdték a meglévő katalógusokat digitalizálni. Az első hagyományos katalógus 454 063 katalóguskártyáját 395 html oldalon 9589 pdf-ben rögzítettek, 1 pdf lap 50 katalóguskártyát tartalmaz.

³⁶ 2016 júniusában már 675 900 bibliográfiai rekordot tartalmaz az online katalógus, az új és a retrospektív anyagot együtt.

³⁷ A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár honlapja. Forrás: <http://bcucuj.ro> [2016. június 20.]

Gurka-Balla Ilona 1990 óta könyvtáros a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban. Doktori dolgozatának megvédése (1996) után, 1999-től a Babes-Bolyai Tudományegyetemen tanársegéd, s a Történelem és Filozófia Kar keretén belül a könyvtár- és információtudomány szakirány tudományos irányítója.

KÖNYVTÁROS ÉLETPÁLYA, TUDATOS KARRIERÉPÍTÉS

BARÁTNÉ HAJDU ÁGNES

ELTE BTK KITI, tanszékvezető egyetemi docens

ABSZTRAKT

A közgyűjteményi és kulturális területen elsőként a Magyar Könyvtárosok Egyesülete kezdett bele egy lehetséges életpálya modell kialakításába. Az előadás időrendben végigveszi a 2014 júliusától napjainkig tartó folyamat legfontosabb lépéseit a bejelentéstől, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség közös Könyvtáros Életpályamodell Bizottság megalakulásán keresztül, az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) szervezésében létrejött kulturális életpálya modell munkacsoportja munkájának elindulásáig. Ahhoz, hogy egy életpálya elemeit meghatározzuk, mindenképpen tisztázni kell a karrier meghatározó tényezőit, a siker szubjektív és objektív elemeit, illetve mindezek kapcsolatát az önismerettel. A sikeres életpálya nagyban függ a társadalmi és gazdasági környezetünktől, valamint az ezek által kínált lehetőségektől, melyek lehetnek motiváló, de gátló hatásúak is. Cél egy olyan kiszámítható, átlátható, igazságos, objektív és motiváló életpálya modell felvázolása, mely lehetőséget ad az érintett könyvtárosoknak a tudatos karrierépítésre. A teljesítmény a legtöbb munkakör esetében jól megragadható, jellemezhető, objektíven mérhető a könyvtárban is, azonban vannak olyan tevékenységek, amelyek csak hosszútávon ítéltelők meg, pl. tehetséggondozás. A munkával kapcsolatos teljesítmény három kritériuma: a munkakörhöz kapcsolódó tevékenységek, a munkakörhöz köthető tulajdonságok, a munkakörhöz kapcsolódó eredmények. Az előadásnak különös aktualitást ad, hogy a Könyvtáros Életpályamodell Bizottság az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetben tartja üléseit.

Preambulum

A pedagógus előmeneteli rendszer társadalmi vitájával, majd életbelépésével az életpályamodell fogalma a közgondolkodás homlokterébe került.¹ Annak ellenére, hogy az életpályát érintő elméleti és empirikus szakirodalom már régóta foglalkozik a témával, a kérdés megközelítésének kontextusa, de különösen az attitűdje a 2010-es évek kezdetétől megváltozott. Ez a folyamat egyértelműen köthető az aktuális társadalmi és politikai folyamatokhoz. Erre reagálva a tárgykör átalakulását figyelhetjük meg a humán erőforrás-gazdálkodással foglalkozó szakemberek célkitűzései, valamint a szakmapolitikai törekvések megformálásában.

A közgyűjteményi és kulturális területen elsőként a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) kezdett bele egy lehetséges életpályamodell kialakításába. A tanulmány időrendben végigveszi a 2014 júliusától napjainkig tartó folyamat legfontosabb lépéseit a bejelentéstől, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ) közös Könyvtáros Életpályamodell Bizottságának megalakulásán keresztül,

az EMMI szervezésében létrejött Kulturális életpályamodell munkacsoport munkájának elindulásáig. Az áttekintésnek különös jelentőséget ad, hogy a Könyvtáros életpályamodell bizottság az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetben tartja üléseit.

A Könyvtáros életpályamodell bizottság megalakulása

A pedagógus és a könyvtáros hivatás számos elemében hasonlít egymásra. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy hagyományosan nagy az átjárás a két pályán dolgozó szakemberek között. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a munkakörök, a karrier, a fizetések és számos más tényező tekintetében is folyamatos az összehasonlítás; az előnyök, hátrányok és kompetenciák elemzése. Természetes, hogy a preambulumban említett, a pedagógusok előmeneteli rendszeréről szóló, nagy hatású jogszabály, mely nemcsak a karrier, hanem a követelmények, a kompetenciák, a minősítés tekintetében (csak néhány elemet kiemelve) átalakítja a tanárok hivatását, komoly változásokat indukál a további ágazatok esetében is. A helyzetet árnyalja, hogy az iskolákban dolgozó könyvtárostanárok, könyvtárostánítók mellett könyvtáros munkakörben is számosan dolgoznak – többek között olyanok, akiknek a könyvtáros diploma mellett nincs pedagógusi végzettségük – és a jogszabály szabta keretek őket kizárják a pedagógus életpályamodell hatálya alól. Így a több oldalról is jelentkező feszültség – a pedagógusok és a könyvtárosok fizetése körül megmutatkozó hatalmas szakadék, illetve az iskolai könyvtárosok körében kialakult feszültség – az MKE vezetőségét arra indította, hogy elébe menjen a folyamatoknak, sőt esetleg azokat munkájával, javaslaival serkentse és segítse. Annál is inkább, mert az életpályamodellek más területen is megjelentek, illetve elindult a kidolgozásuk, mint például a közszolgálati, a rendvédelmi, az egészségügyi stb. pályával kapcsolatban. A kérdéssel való foglalkozás szükségességét erősítette, hogy a könyvtárosok kor szerinti megoszlását megvizsgálva nyilvánvalóvá vált a középgeneráció hiánya és a nyugdíjazás felé közeledő réteg kimagasló mértéke. Ugyanakkor a könyvtárosképzésben is több olyan új elem jelentkezett, melyekkel mind a pályára való kibocsátás, mint a pályán tartás érdekében foglalkoznunk kellett.²

Az MKE 46. vándorgyűlése kis plenáris ülésén jelentette be először Bakos Klára MKE elnök a Könyvtáros Életpályamodell Bizottság életre hívását, valamint a közös gondolkodás haladéktalan elindítását. Földiák András – a Közművelődési és Közgyműteményi Dolgozók Szakszervezete (KKDSZ) akkori elnöke – örömmel csatlakozott a gondolathoz, és az összefogás fontosságára hívta fel a figyelmet, ugyancsak a soproni vándorgyűlésen.

Mint ahogy már annyiszor, amikor az egész könyvtáros társadalmat érintő kérdések merülnek fel, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöksége mindig a Könyvtári és Informatikai Szövetséggel partnerségben kívánja azt megoldani. Így történt ez ebben az esetben is, és 2014. szeptember 17-én az MKE és az IKSZ közös Könyvtáros Életpályamodell Bizottsága megtartotta első ülését. Fontos kiemelnünk, hogy a bizottság megalakulása és a javaslat kidolgozása elsőként történt meg a közgyűteményi és a kultu-

rális területen! Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete felajánlotta, hogy az üléseket az intézetben tartsuk, melyet ezúton is hálásan köszönünk.

A Könyvtáros Életpályamodell Bizottság összetétele

A tagokat a két nagy könyvtáros szervezet delegálta.

- Az MKE részéről: Bartos Éva, Barátné Hajdu Ágnes, Kührner Éva, Eszenyiné Borbély Mária, Redl Károly, míg
- az IKSZ részéről: Ásványi Ilona, Benczekovits Beatrix, Fülöp Attiláné, Hászonné Kiss Katalin, Horváth Sándor Domonkos, Nagy Zsuzsanna lett tagja a bizottságnak.

A tagságban mind a könyvtártípusok, mind a szakmai kompetenciák és gyakorlatok tág köre képviselve van, azért, hogy ebben a tekintetben is a lehető legszélesebb lefedettséget és reprezentációt biztosítsunk az életpályával kapcsolatos tárgyalások során.

Az életpálya fogalma és jellemzői

A könyvtáros életpályával már több esetben foglalkoztunk a múltban³, például 2001-ben, amikor a könyvtáros életpálya alakításának kérdéseit vettük számba. A 2003–2007 közötti könyvtári stratégia – többek között – a könyvtáros életpálya alakulását befolyásoló tényezőket vizsgálta, valamint az MKE a 2005. évi, Hivatása könyvtáros címmel Gödöllőn megrendezett vándorgyűlésének központi témájául is a könyvtáros hivatást választotta.

A témát érintő gondolatokat fogalmaz meg az MKE – jelenleg a szervezeteken belüli megvitatás alatt álló – 2016–2021-es időszakra vonatkozó stratégiai terve, amikor kiemeli a következőket: „Hatékony érdekérvényesítés és érdekképviselés. A szakmai érdekvédelmi tevékenység további erősítése, együttműködve más könyvtáros és civil szervezetekkel” – szükségességét.

Az életpálya alappilléreiként tekinthetünk a *képzés*, az *előmenetel* folyamatára és az *illetményrendszer* hármasára. Jelen tanulmányunkban elsősorban az előmenetel kérdését boncolgatjuk.

Egy-egy hivatás életpályájával kapcsolatban mindig is modellekben gondolkodtunk, amikor a bemeneti követelményeket, az előmenetelt és illetményrendszert együttesen tekintettük. Természetesen nem mindig neveztük így, de akár az illetménytábla, akár egy-egy személyes karrier mind-mind modellszerűen felfogható, sőt ábrázolható. Ahhoz, hogy hatékony és magas színvonalú, minőségi munkát várhassunk – bármely munkahelyen és munkakörben –, szükség van az érezhető megbecsülésre és biztonságra életpályánk teljes időtartama alatt.

Az életpályamodellt gyakran összetévesztik és/vagy összemossák a teljesítményértékeléssel, mely legtöbbször valamilyen módon beépül a rendszerbe, de semmiképpen sem öncélúan és kizárólagosan. A teljesítménymérés és -értékelés ugyanakkor fontos eleme lehet egy objektív, összehasonlítható, standardizált eszközrendszernek, melyre építve struktúrát és dimenziót adhatunk a modelleknek. A Szabó Szilvia, Stréhli-Klotz Georgina szerzőpáros a közszolgálati munkával kapcsolatban írott megállapításai teljes

mértékben adaptálhatók a könyvtári területre: „Az új kihívások szükségszerűvé tették a korábbi, szeniorátuson alapuló közigazgatási életpálya-modell felülvizsgálatát annak érdekében, hogy a közigazgatás képes legyen megtartani az új követelményeknek jobban megfelelő szakembereket is. Magyarországon az emberi erőforrás-menedzsment – stratégiai jellegének elismertetésén túl – alapvetően ezekkel a kihívásokkal szembesül, és próbál rájuk releváns és hosszú távon is fenntartható megoldásokat kidolgozni. A gyakorlat és a kutatási eredmények egyöntetűen bizonyítják, hogy az emberi erőforrások *stratégiai alapú és integrált menedzselése* nélkül a közszolgálat egésze, de az egyes szervezetei sem képesek a velük szemben támasztott összetett elvárásokat kielégítve, eredményesen működni.”⁴

A Könyvtáros Életpályamodell Bizottság első ülésén megfogalmazottak alapján a modellalkotás célja a kulturális ellátás színvonalának emelése, melynek alapfeltétele a bevezetőben már felvázolt hármas alappillér: a képzés, az előmenetel és a megfelelő illetményrendszer, továbbá a megbecsülés és a biztonság.

Tudatos karrierépítés

Ahhoz, hogy egy életpálya elemeit meghatározzuk, mindenképpen tisztázni kell a karrier tényezőit, a siker szubjektív és objektív elemeit, illetve mindezek kapcsolatát az önismerettel, melyet azonban csak egy másik tanulmány keretében lehet kifejtetni. A sikeres életpálya nagyban függ a társadalmi és gazdasági környezetünktől, valamint az ezek által kínált lehetőségektől, melyek lehetnek motiváló, de gátló hatásúak is. Cél egy olyan kiszámítható, átlátható, igazságos, objektív és motiváló életpályamodell felvázolása, mely lehetőséget ad az érintett könyvtárosoknak a tudatos karrierépítésre.

A teljesítmény

A teljesítmény a legtöbb munkakör esetében jól megragadható, jellemezhető, sőt objektíven mérhető a könyvtárban. Azonban vannak olyan tevékenységek, amelyek csak hosszú távon ítéltethők meg, mint például a tehetséggondozás, hiszen ennek eredménye gyakran csak évek múlva látható, és esetleg nem is számszerűsíthető. Ilyen esetekben a számszerű mérés helyett az értékelést választhatjuk, pl. hozzáállás, a kompetencia stb.⁵ Szakács Gábor vizuálisan is megjeleníti teljesítményértékelési technikákat (1. ábra).

1. ábra: Teljesítményértékelési technikák⁶

A munkával kapcsolatos teljesítmény három kritériuma (2. ábra):

- a munkakörhöz kapcsolódó tevékenységek,
- a munkakörhöz köthető tulajdonságok,
- a munkakörhöz kapcsolódó eredmények.

2. ábra: A teljesítmény dimenziói⁷

Ezekre az értékelési technikákra és dimenziókra kell építeni a könyvtáros életpályamodellben is.

Tudatos karrierépítés a diákévek alatt

A karrierépítés speciális, és esetünkben igen lényeges területe, amikor a leendő könyvtáros, informatikus könyvtáros, könyvtárostánár a pályára kerülést megelőzően, illetve a pályakezdéssel egyidejűleg tudatosan készül a hivatására, és kezdi meg karrierjének építését, majd gondozását. Ez az időszak egy hosszú távú karrierstratégia kezdetének tekinthető.

Jellemzően korán és tudatosan kell elkezdni. Az időpont mindenképpen legalább a végzés előtt 1–2 évvel legyen, akár BA-ról, akár MA-ról legyen szó. Ez természetesen függ a hallgató munkába állási terveitől. A tudatosság számos területen és választásban megnyilvánulhat:

- a szabadon választható tárgyak köre,
- specializációk, minorok,
- szakdolgozati téma és témavezető,
- kutatás (egyéni, intézeti, intézeten kívüli),
- bekapcsolódás a tudományos diákköri munkába,
- publikációs lehetőség, például referátumkészítés,
- kompetenciafejlesztés, például nyelvi kompetenciák,
- [...]

A szakmai gyakorlati hely megválasztása komoly szerepet játszhat mind az ismeretek szélesítésében, mind egy speciális tudás kialakításában, de leendő munkahelyként is van realitása.

Tanulmányaik során a diákok között kialakuló kapcsolati rendszer segítheti a tervek megvalósítását, sőt gyakran évekig, ha nem életük végéig végig kíséri őket a pályájukon. Hasonló kapcsolati rendszert alakíthatnak ki a hallgatók a már pályán lévő kollégákkal, egyes munkáltatókkal, ha bekapcsolódnak az egyes szakmai szervezetek munkájába, részt vesznek például a Magyar Könyvtárosok Egyesülete rendezvényein. Évek óta jó gyakorlatként tekintenek az MKE vezetősége és a könyvtárak képviselői arra, hogy az ELTE informatikus könyvtáros hallgatói szép számban, a képzőintézmények közül messze kiemelkedő mértékben vesznek részt a vándorgyűléseken.

A tudatos karriertervezés egy nemzetközileg is elfogadott formája a hallgatói csere, az egyetemi évek alatt folytatott ERASMUS tanulmányok egy-egy külföldi egyetemen. Az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetében tanulók számára például jelenleg 19 külföldi egyetem kurzuskínálatából van lehetősége választani.⁸

A tudatos karrierépítés egyik fontos lépcsőfoka az álláskeresés. Pár évvel ezelőtt az álláskeresés időpontja erősen kitolódott, gyakran csak több diplomával, és tapasztalat nélkül, a húszas éveik végén kezdtek ismerkedni a munkaerőpiaccal az egyetemisták. Ma számos okból eredően ez az idő lényegesen előrébb került, gyakran már egyetem alatt, különösen a felsőbb évfolyamok esetén teljesen általános, hogy a hallgatók munkát vállalnak. Ez a munka nem feltétlenül kötődik a könyvtárhoz, főként az alsóbb évfolyamokon, de a gyakorlati tapasztalat, a munkahelyi szocializációs élmények és hatások, a csapatban folytatott munka komoly előnyt jelent a későbbi alkalmazásukkor is. Annak ellenére, hogy ma már előfordul, hogy a végzős MA-s diákok több lehetőség közül vá-

laszthatnak, mégis érzékelhető, hogy a verseny erősödik, és az egyetemen elsajátítható átlagos tudáson felül érdemes egyéni felelősséggel közelíteni a kompetenciák fejlesztéséhez. Ezt erősítik a felsőoktatási intézményeknek azon törekvései, hogy a képesítési követelményeket folyamatosan aktualizálják, hogy piacképes ismeretekkel és kompetenciákkal vértessék fel diákjaikat.

A sikeres álláskeresésnek számos eleme van. Az előzőekben az önmagunk felkészítéséről volt szó, de természetesen ennek a folyamatnak nem szabad megtorpannia, lényeges az információgyűjtés és a választott munkakörhöz való kötődés kialakítása, valamint demonstrálása. Akár már pályakezdőként lehet foglalkozni egy énmárka kiépítésével, de erre később mindenképpen sort kell keríteni. Ugyanakkor keresni kell a lehetőséget, és bizonyítani már az álláskeresés, a jelentkezés alkalmával, hogy az illető tisztában van az új, innovatív technikák használatával, és elkötelezett az adott intézmény, munkakör vonatkozásában.

A Könyvtáros Életpályamodell Bizottság működése és határozatai

A bizottságnak kiindulópontként néhány alapadatra volt szüksége, hogy felmérje az érintettek körét, a jelenlegi helyzetet, a várható folyamatokat és hatásokat. Ilyen adat volt például a közalkalmazott könyvtárosok száma – az iskolai könyvtárosok kivételével – 2013-ban:

- 10 048 fő a könyvtárban dolgozók száma,
- 8 500 fő a könyvtáros munkakörben foglalkoztatottak száma.

Az indulás első szakaszában a bizottság már hozott néhány elvi határozatot:

- *Az évek óta várt bérfejlesztés egy kiszámítható, átlátható, igazságos, objektív és motiváló életpálya elemeként jelenjen meg minél előbb!*
- A kulturális terület együttes megvalósításának van realitása.
- Beindítása egyszerre történjen valamennyi érintett esetében, tekintettel a pályán elért eddigi eredményekre, pozíciókra.
- A könyvtári terület sajátosságait elsősorban maga a szakma tudja meghatározni.
- Mintaként tekintsünk a már elfogadott pedagógus életpályamodellre, vegyük át annak szerkezetét és szorzóit is.
- A modellt kapcsoljuk össze a feladatrendszer definiálásával, a kihívásokra adandó válaszainkkal.
- A kidolgozott illetményrendszer ösztönözze és ismerje el a magasabb végzettséget és a minőségi munkát.
- A szorzók minden kategóriában legyenek ugyanazok.
- A szorzók különböző szintről indulnak a BA és az MA végzettség esetén, ezért két táblát dolgozzunk ki.
- Az életpályamodell a könyvtárban dolgozók teljes körét érintse.
- Az ismert bértábla rendszerén, kategóriáin változtatást javasunk. Az A és az I, valamint J kategóriákat megszüntetnénk. (Ennek ellenére kidolgoztuk az ezekre

vonatkozó bértáblát is, de az életpályamodell bevezetése esetén ezek szerepüket veszítenék.)

- Az első fizetési fokozat a mindenkori minimálbér, illetve a diplomás minimálbér függvénye, illetve annak meghatározott százaléka legyen.

Az első pillanatban világos volt, hogy az életpályamodell kiépítése során szükség van egy szakaszolásra, mellyel kapcsolatban az a cél, hogy egy folyamatosan építkező, fejlődést mutató, a karrierépítés és karriergondozás jellemzőit is magában foglaló rendszer épüljön ki. Az egyes szakaszokhoz kapcsolódóan – azokat megelőzően – minősítő eljárásokat célszerű beépíteni. A teljesítmény elismerése legyen közvetlen kapcsolatban az előmenetellel, ugyanakkor a rendszerben szükség van mind az erkölcsi, mind az anyagi elismerés egymást kiegészítő és erősítő beépítésére.

Kívánalmak:

- Az elvárt teljesítmény és a követelmények, illetve a kialakított mutatók szervesen kapcsolódjanak a szervezet stratégiai céljaihoz.
- Felkészült értékelők, folyamatos visszajelzések, fejlesztést/fejlődést szolgáló támogatás, tanácsadás szükséges.
- A teljesítményértékelő rendszer folyamatos vizsgálata, fejlesztése elengedhetetlen.
- A minősítési rendszer hatással lesz/van a humán erőforrás-gazdálkodás számos elemére, mint például a kiválasztás, a beilleszkedés megtervezésére, a karriertervezés, az utánpótlásnevelés, a szervezetfejlesztés, a tehetség gondozás stb. folyamatára.
- A tervezett modell tartalma legyen alkalmas a teljes életpálya átfogására, ugyanakkor a kisebb gyakorlattal rendelkezők minősítésének kellően árnyalt leírására is.
- A minősítő eljárások során nagyobb mértékű legyen a kitöltős és automatikusan kreditálható rész (objektív), mint a szakértői értékelés (esetlegesen szubjektív).
- A képesítési követelmények jelentsenek kiinduló pontot az értékelésnél (kompetenciák és indikátorok rendszere).
- A munkáltatói és a szakértői vélemény, illetve önértékelés együttese jelenjen meg az egyes szakaszoknál.
- Lehetséges legyen a képzések, továbbképzések súlyozott és differenciált megítélése.

A bizottság a könyvtáros életpályamodellben öt szakasz megkülönböztetését javasolta:

- Gyakornok
- Könyvtáros I.
- Könyvtáros II.
- Főkönyvtáros
- Mesterkönyvtáros.

Előnyök:

- Az egységes szorzórendszer, mely már önmagában is nagyobb előmenetelt tesz lehetővé.
- A magasabb szorzók miatt a fizetés emelkedése lényegesen jelentősebb.
- Az előmenetel a minősítő eljárások beépítésével nem automatikus, hanem a teljesítményhez kötődik.
- Javaslatunk egyértelműen támogatja az iskolázottságot és érezhető a folyamatos bérnövekedés.

A bizottság munkájának bemutatása érdekében számos konferencián ismertettük a javaslatainkat. Az első országos rendezvényre, 2014. november 16-ára, meghívtuk a minisztérium képviselőit, a kulturális társszervezeteket, valamint a KKDSZ szakembereit, hogy ezzel is segítsük a párbeszéd elindulását és a javaslataink megismerését.

A Kulturális életpályamodell

Hoppál Péter kultúráért felelős államtitkár a kulturális életpályamodell kidolgozásának elindítását 2015. április 1-jén jelentette be a Kulturális Ágazati Érdekegyeztető Tanácsban. A Kulturális életpályamodell munkacsoport 2015. június 11-én megtartott első ülésén meghatároztuk azokat a lépéseket és alapfeltételeket, valamint a kötelező elemeket, melyek szükségesek egy közös modell kidolgozásához:

- Képesítési követelmények átgondolása.
- A 150/1992. (XI. 20.) Korm. rendelet – a közalkalmazottak jogállásáról – módosítása.
- A gyakornoki rendszer bevezetése.
- Továbbképzés – nem egyforma intenzitású az érintett területeken.
- Minősítési rendszer kidolgozása.
- Bérfejlesztés.

A folyamatok elindultak. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete – a többi szakmai szervezettel együttműködve – stratégiai feladatának tekinti az egyeztetések folytatását és a könyvtárosok erkölcsi, anyagi elismerési rendszerének kialakítását, melynek lényeges eleme a tudatos karrierépítés és -gondozás.

Irodalom és jegyzetek

¹ 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet a pedagógusok előmeneteli rendszeréről és a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény köznevelési intézményekben történő végrehajtásáról. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300326.KOR [2016. január 19.]

² KISZL Péter: Újratervezés a könyvtárosképzésben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 11–12. sz. 2015. 399–414. p.

- ³ BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Szakmai beszámoló a kiszámítható életpálya c. konferenciáról. Forrás: [http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szakmai_beszamolo_A_kisza\[-\]mithato_eletpalya_kepekkel.pdf](http://mke.info.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szakmai_beszamolo_A_kisza[-]mithato_eletpalya_kepekkel.pdf) [2016. január 19.]
- ⁴ SZABÓ Szilvia – STRÉHLI-KLOTZ Georgina: Közzolgálati életpályák: emberi erőforrás áramlás. ÁROP – 2.2.21 Tudásalapú közzolgálati előmenetel. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. 7. p.
- ⁵ Forrás: NEMESKÉRI Gyula – PATAKI Csilla: A HR gyakorlata. Budapest, Ergofit Kft., 2007. 225-234. p.
- ⁶ SZAKÁCS Gábor: Közzolgálati teljesítménymenedzsment: a teljesítménymenedzsment humánfolyamata. ÁROP – 2.2.21 Tudásalapú közzolgálati előmenetel. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. 39. p.
- ⁷ SZAKÁCS Gábor: Közzolgálati teljesítménymenedzsment. A teljesítménymenedzsment humánfolyamata. ÁROP – 2.2.21 Tudásalapú közzolgálati előmenetel. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. 30. p. Forrás: NORBERT F. Elbert – KAROLINY Mártonné – FARKAS Ferenc – POÓR József: Személyzeti/emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Budapest, KJK KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2001. 260. p.; GYÖKÉR Irén – FINNA Hennrietta – KRAJCSÁK Zoltán: Emberi erőforrás menedzsment. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2010. 144. p.
- ⁸ ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézet honlapja az ERASMUS kapcsolatokról. Forrás: <http://lis.elte.hu/OKTATAS/index.html> [2016. január 19.]

Barátné Hajdu Ágnes az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet Könyvtártudományi Tanszékének vezetője. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke; az ETO szerkesztőbizottságának, az ISKO Tudományos Tanácsadó Testületének és az IFLA vezetőtestületének tagja. Fő kutatási területei közé tartoznak az ismeretszervezés episztemológiai kérdései és az információ megjelenítése.

OKTATÓINK KUTATÁSAIBÓL

A FEJEZET TANULMÁNYAI ELÉ

DIPPOLD PÉTER

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtár, igazgató

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete oktatóinak tanulmányai azt bizonyítják, hogy a könyvtár- és információtudomány rendkívül sokszínű, és igen változatos szakterületeket fed le. Megfér benne egymással a történeti jellegű kutatás és az e-könyvek hatásainak vizsgálata, a minőségbiztosítás, a szabványosítás és a digitalizálás, a filológia és a szociológiai felmérés eredményeinek elemzése egyaránt. Ezt a sokszínűséget tükrözi az intézet oktatóinak tudományos eredményeit összefogó, nyolc előadást tartalmazó panel is.

Bibor Máté aprólékos nyomozással és az eredmények elemzésével bizonyította, hogy Szerb Antal utolsó, életében megjelent művének egy korábbi kiadása is létezik. A *Száz vers* című kötet minden forrás szerint 1944-ben jelent meg, a kiadástörténeti, a formai és a tartalmi különbségek azonban két kiadás létét bizonyítják: a „legelső” kiadás a szerző kutatása szerint 1943 decemberében hagyta el a nyomdát.

Bella Katalin „*Kérem, ne legyen túl érzékeny.*” *Irodalompolitika és könyvkiadás Révai József minisztersége idején* című előadásában a múlt század ötvenes éveinek irodalomalkító módszereit elemezte, különös tekintettel Révai kézi vezérlésű intézkedéseire. Forrásainak ismertetése során a hallgatóság kézzel fogható közelségbe került a kemény sztálinizmus korszakához, annak lélektanához és komor hangulatához.

A tárgyszavak fogalmi és megjelenítési problémái az egyházi gyűjtemények katalógusaiban címmel Németh Katalin az irodalomtörténeti vonatkozású két előadás után tartalmi feltárással foglalkozó prezentációt mutatott be. Felhívta a figyelmet a különböző tárgyszórendszerek rendezetlenségére a teológiai és a vallástudományi szakirodalom területén. Magyarországon a Magyar Evangélikus Bibliográfia számára készült egy tárgyszórendszer, amelyet eredetileg általános teológiai gyűjtőkörre dolgoztak ki, ennek adaptálása más vallások igényeire azonban nem valósult meg.

Boda Gáborné Köntös Nelli *Könyvtári minőségirányítás – a minőségszemlélet alkalmazása a dokumentumleírásban* címmel tartott előadást. A formai feltárás pontossága véleménye szerint szoros összefüggésben áll minden könyvtári munkafolyamattal, ezért az esetleges hibák és pontatlanságok a rendszer működésének valamennyi elemére hatást gyakorolnak. Az előadó azt vizsgálta, hogy a folyamatmenedzsment hogyan alkalmazható hatékonyan a formai feltárás során elkövetett hibák kiküszöbölésére.

Fodor János a tömeges digitalizálás következményeit vette számba abból a szempontból, hogy vajon a digitális könyvtárak nem szakadnak-e el a hagyományos könyvtári világtól. Az a veszély fenyeget ugyanis, hogy a digitális állományok beolvadnak az interneten található egyéb digitális dokumentumok tömegébe, a könyvtár pedig elveszíti velük

a kapcsolatot, azaz nem jelenik meg önálló entitásként a felhasználó előtt. Véleménye szerint a hagyományos, tudós könyvtáros szerepköre a jövőben újra felértékelődik.

Bizonyos szempontból ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg Kerekes Pál a *Könyvtári e-book: kölcsönzés és/vagy könyvtári terjesztés* című előadásában. Ő az internet hatását termékenynek érzi a könyvtárak számára. Véleménye szerint az elektronikus könyvek hozzájárulnak a könyvtárak egyre növekvő népszerűségéhez mind a virtuális, mind a fizikai térben, a tér- és időbeli korlátoktól megszabadult könyvtári szolgáltatások teljesebbé válnak.

A könyvtárosokról alkotott képpel foglalkozott Senkei-Kis Zoltán előadása, ennek is egy koncentrált változatával: hogyan vélekednek az informatikus könyvtáros szakos egyetemi hallgatók választott szakmájukról? A négy fókuszcsoporthoz tartozó interjú tartalma kiterjedt a pályaválasztási motivációra, a szakma külső és belső megítélésére, a képzés hozzáadott értékére, a szakmai identitásra és a jövőképre. A hallgatók a kutatás során megfogalmazták elvárásaikat is leendő szakmájukkal kapcsolatban.

Az adatrobbanást, a big data jelenséget járta körül Tószegi Zsuzsanna *A felhőtechnológia szolgáltatási szintjei, adatvédelmi és szerzői jogi kérdései* című előadásában. Az intézményi és a magánadatok óriási tömege önmagában is olyan nagy kihívást jelent napjainkban, hogy kezelésükre új technológiák alakultak ki. A képet tovább árnyalja az adatok sokfélesége és a közreadás változatossága is, ezek kezelésére jött létre a felhőtechnológia. Az új formák alkalmazása következtében az adatvédelem és a szerzői jogi kérdések új – megoldásra váró – szempontjai merülnek fel, melyek kiolvashatók Sebestyén György tanulmányából is.

KETTŐ AZ EGYBEN: A SZÁZ VERS ELSŐ KIADÁSAI

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

ELTE BTK KITI, egyetemi tanársegéd

ABSZTRAKT

A *Száz vers*, a Szerb Antal által összeállított és bevezetett, máig népszerű antológia, az író mindkét személyi bibliográfiája szerint 1944-ben jelent meg először. A második kiadás mindkettő szerint 1957-ben hagyta el a sajtót. Ezt ismételteti a lexikonok és az irodalomtörténeti művek többsége is. Szerbnek az antológiára vonatkozó leveleiből kitűnik, hogy az anyag összeállítása 1943. augusztustól októberig tartott. Az író ekkor már munkaszolgálatos volt, de még Budapesten tartózkodhatott. Könyvtárba járni így sem volt módja, ezt mások végezték helyette, például a fiatal Nemes Nagy Ágnes. A nyomdai és kötetzeti munkálatok novemberben zajlottak, így a *Száz vers* a következő hónap elején megjelenhetett. Az első kritika 1943. december 10-én látott napvilágot. A második kiadás 1944 első harmadában jelent meg. Nem csak betűtípusában, papírjában és kötésében tér el az elsőől, hanem – néhány javítás és pár szövegromlás mellett – abban is, hogy az első editio még nem tartalmazza azokat a néhány soros költőéletrajzokat, amelyeket az 1944-es kiadás már igen. Az antológiában egy százegyedik vers is található, azonban a válogatás a mottóként szereplő Dickinson-költeménynek nem közli a fordítását, ugyanis az átültetésével megbízott Somlyó György nem készült el időben. Jóval később mégis lefordította, így 1999 óta ott lenne a helye a *Száz vers* kiadásaiban.

Imre Mihálynak, 70. születésnapjára

A *Száz vers* cím hallatán legtöbbször a Szerb Antal által a második világháború idején összeállított antológiára gondolnak, pedig már korábban megjelentek ezzel a címmel könyvek.¹ Az utóbbi évtizedekben több olyan, hasonló című kötet is napvilágot látott, amelyet bevallottan a Szerb-féle antológia ihletett.²

Szerb Antal azon kevés magyar író-költő közé tartozik, akiknek önálló kötetben személyi bibliográfiája jelent meg. Még kisebb azoknak a száma, akikről több ilyen is készült. Szerbről, ill. műveiről 1961-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 2001-ben pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum adott ki ilyen összeállítást.³ A *Száz vers* mindkét Szerb Antal-bibliográfia szerint 1944-ben jelent meg először, 311 számozott és 13 számozatlan lap terjedelemben. A második kiadás mindkettő szerint 1957-ben hagyta el a sajtót.⁴ Ezt az adatot ismételteti a lexikonok és az irodalomtörténeti művek többsége is.⁵

Radnóti Miklósné naplója az antológiával kapcsolatban is dokumentumértékű. Gyarmati Fanni 1944. január 29-i bejegyzése szerint a *Száz vers* akkor már magától értetődő viszonyítási pontként szerepelt egy tervezett, újabb antológia kapcsán, tehát jóval korábban kellett megjelennie.⁶

Szerb Antal naplója⁷ nem tartalmaz a *Száz vers*rel kapcsolatos bejegyzéseket, ezért a kiadás időpontjának pontosabb meghatározáshoz érdemes átnézni Szerb kisszámú fennmaradt (és kiadott) leveléből az antológiára vonatkozókat. Ezek időrendben a következők:

Szerb levele Gulyás Pálnak (Bp., 1943. aug. 15.)⁸
– egy fordítás újraközlésének engedélyezését kéri

Szerb levele Löbl Ödönnének (Bp., 1943. szept. 8.)⁹
– görög versek szövege ügyében ír, továbbá klasszikus latin költemények valamint Michelangelo és Villon versek gépel(tet)ését kéri

Szerb levele Sík Sándornak (Bp., 1943. szept. 19.)¹⁰
– két fordítás újraközlésének engedélyezését kéri, továbbá középkori himnuszok kiválasztásával kapcsolatban kér segítséget

Szerb levele Nemes Nagy Ágnesnek (Bp., 1943. okt. 6.)¹¹
– négy vers eredeti szövegének fölkutatását és lemásolását kéri

Szerb levele Nemes Nagy Ágnesnek (Bp., 1943. okt. 24.)¹²
– az előbb kértek egyikét megtalálta otthon

A fentiekből kitűnik, hogy az anyag összeállítása 1943 augusztusában, szeptemberében és októberében zajlott. Ezt megerősítik a Poszler György és Somlyó György által írottak is,¹³ hiszen mindketten őszre datálják a szerkesztést. Az író ekkor már munkaszolgálatos volt, de még Budapesten tartózkodhatott. Könyvtárba járni így sem volt módja, ezt mások végezték helyette, elsősorban a fiatal Nemes Nagy Ágnes.¹⁴

A nyomdai és kötetzeti munkálatok novemberben zajlottak, s a *Száz vers* legkésőbb a következő hónap elején megjelent, hiszen az első róla szóló, ma ismert kritika 1943. december 10-én látott napvilágot a Magyar Nemzet hasábjain.¹⁵ (Ez még nem zárja ki, hogy 1944 az első megjelenés *hivatalos* dátuma, hiszen az adott korban szokás volt a karácsonyi könyvvásárra megjelenő köteteket a következő évre datálni.) Az első folyóiratbeli recenzió a Katolikus Szemle 1944. márciusi számában olvasható.¹⁶ Az mindenesetre tény, hogy az antológia *legkésőbb 1943. december elején* megjelent.

Több példányt kézbe véve a második világháború idején kiadott versgyűjteményből, néhány eltérés hamar nyilvánvalóvá válik. Az, hogy az antológia megjelent puhafedelű változatban is, ill. az, hogy a keménytáblás papírkötések több különböző (bordó, kék, zöldesszürke stb.) színben készültek, lehet kiadási fogás is a kelendőség érdekében. (A puhafedelű változat borítója lényegében megegyezett a keménytáblás kiadás envelopepájával.) A papír anyagának eltérése is magyarázható például a háborús viszonyokkal.

Belelapozva a kötetekbe látható, hogy annak, amelyiket a másiknál valamivel gyengébb minőségű, diósgyőri papírra nyomtattak, a címlapjáról hiányzik a kiadó neve. En-

nél fontosabb azonban a címlapversón olvasható adatok különbözősége. Itt ugyanis abban, amelyiknek a címlapján látható a kiadó neve, a következő olvasható: „OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT, BUDAPEST, 1943 / F. v.: Román Imre (6984)”. A másikon, a diósgyőri papírún ugyanitt az látható, hogy „OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT, BUDAPEST, 1944 / v.: Román Imre (6964)”. Tehát nemcsak a felelős vezető „F” betűje esett ki és a szám eltérő, hanem a dátum is különbözik. Vagyis egyértelművé vált, ami már korábban is sejthető volt, hogy az eddig egyként leírt editio – amint erre a legutóbbi megjelenés szerkesztői jegyzete is fölhívja a figyelmet¹⁷ – valójában *két külön kiadás*.

Sajnos a 1944-es megjelenés pontosabb időpontját eddig nem sikerült tisztázni. Somlyó – az impresszumra hivatkozva – 1944. januári megjelenésről ír,¹⁸ Poszler szerint a kötet „negyvennégy tavaszán lát napvilágot.”¹⁹ Az általuk az antológia jegyzetei kapcsán írottakból²⁰ egyértelmű, hogy mindketten az 1944-es – valójában második – editiót tartották elsőnek, tehát az általuk megadott időpontok arra vonatkoznak. Ha a „január vs. tavasz” kérdés egyelőre nem dönthető is el, történelmi események miatt bizonyosnak tekinthető, hogy a második kiadás 1944 első harmadában jelent meg.

A két editio összehasonlítása az 1943-as és az 1944-es kiadás számos kisebb-nagyobb különbségére világított rá. Így (a már említetteken kívül):

- a második kiadás 44. lapján nem szerepel az elsőben ugyanott olvasható, „fölsleges”, görög nyelvű töredék-sor;
- az 1944-es editio 68. és 69. lapján nem látható az 1943-asban ugyanott szereplő lapszámozás;
- a második kiadás 71. lapjáról hiányzik az elsőben ugyanott látható lapszámozás;
- az 1943-as editio 126. és 127. lapján tévesen a költemény végén szereplő idézőjelek az 1944-esben a megfelelő helyre (a harmadik versszak negyedik sorának végére) kerültek át;
- a második kiadás 151. lapján a lemmingekről szóló lábjegyzet (a *Száz vers* egyetlen lábjegyzete!) olvasható, ez az elsőből hiányzik;
- az 1943-as editio 162. és 163. lapján a költemény végéről hiányzó idézőjelek az 1944-esben már szerepelnek;
- az első kiadás 251. lapján a vers elején látható három pont a második kiadásból hiányzik.

Az eddigi eltérések szinte mellékesek a két editio legfontosabb különbségéhez képest, nevezetesen, hogy – amint ezt Péczely Dóra is megjegyzi²¹ – az első kiadás még nem tartalmazza azokat a néhány soros költőéletrajzokat, amelyeket az 1944-es editio már igen.²² Feltételezhető, hogy az első kiadás – valószínűleg a karácsonyi könyvvásárt célzó – feszített tempójú megjelentetése miatt Szerb nem készült el időben az életrajzi jegyzetekkel, így azok a második kiadásban láttak először napvilágot. Az életrajzok egyébként igen tömörök, a közülük legtöbbet idézett mindössze három szó: „Ő volt Goethe.”²³ Azonban sok kicsi sokra megy, így ez a kiadás hat lappal hosszabb az elsőnél.

A vizsgálat eredménye a következőkben összegezhető:

- a *Száz vers* első kiadása 1943-ban jelent meg 311+12 lap terjedelemben;
- az 1944-ben napvilágot látott második editio szövegét több helyütt javították, de egy-két szövegromlás is történt;
- a második kiadás tartalmazza az életrajzi jegyzeteket is, így terjedelme 311+18 lapra nőtt;
- az 1944-es editio számára a teljes szöveget rendkívül gondosan – az eredeti tördelést az előszóban is követve – újrasedték;
- a második kiadás gerincfeliratának betűtípusa is eltér az elsőétől: szintén kevésbé elegáns betűkkel készült. (A második világháborút krúdában átvészelő példányokat 1947 körül – egy harmadik betűtípust fölhasználva – a gerincre merőleges címfelirattal látták el.)

Az eddigiekből az is következik, hogy az 1957-es megjelenés a *Száz vers*nek nem a második, hanem a harmadik kiadása. Ezt figyelembe véve, és számolva azzal, hogy az 1999-es editio – talán kiadói okokból – kimaradt az editiók sorszámozásából, az antológiának eddig nem öt, hanem hét kiadása jelent meg: 1.: 1943 (Officina),²⁴ [2.]: 1944 (Officina),²⁵ 2. [! 3.]: 1957 (Magvető),²⁶ 3. [! 4.]: 1983 (Magvető),²⁷ 4. [! 5.]: 1993 (Magvető),²⁸ [6.]: 1999 (Magyar Könyvklub),²⁹ 5. [! 7.]: 2007 (Magvető).³⁰

Természetesen még több hasonló kutatást lehetne elvégezni, akár Szerb Antal elvben viszonylag alaposan földolgozott, jól kutatott életművével kapcsolatban is. Régi folyóiratokban számos, sem a bibliográfiákban nem említett, sem a gyűjteményes kiadásokban nem szereplő Szerb Antal-írás lapulhat még.³¹ Ilyen jellegű „újdonságok” mellett az ő esetében még el nem végzett feladat az egyes műveiből korábban kicenzúrázott szövegrészek *teljes körű* visszaállítása azok jövőbeli kiadásában (pl. *Hétköznapiak és csodák*, *A világirodalom története* stb.).

Végezetül, visszatérve a *Száz vers*hez, talán másoknak is feltűnt, hogy van az antológiában egy *százegyedik* költemény is. A mottóként szereplő Dickinson-versnek³² azonban – akárcsak az előszó gyakran idézett utolsó bekezdésének végén szereplő Hölderlin-sornak³³ – a válogatás nem közli a fordítását. Az amerikai költő alkotásának esetében ennek nagyon prózai oka van: az átültetésével megbízott Somlyó György nem készült el időben. Jóval később mégis lefordította, így 1999 óta ott lenne a helye a *Száz vers* kiadásában.

Végül is azt hiszem, előbb
Költők – aztán a Nap –
A Nyár – Isten az Égbe fönn –
A lista ennyi csak.
De visszanézve – úgy tűnik,
Az első: mind a négy –
A többi mind fölösleges,
Költők – ennyi elég.³⁴

Irodalom és jegyzetek

- ¹ Például: KEMÉNY György: Száz vers: magyar énekek az idegenben. Ill. Kemény János. Cleveland, Ohio, [szerzői kiad.], 1908. 143, V p.; ANGYAL Emil: Száz vers. Budapest, Singer és Wolfner, 1928. 117 p.
- ² Például: Száz vers: válogatott idegen versek eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., utószó Kardos László. Budapest, Magvető, 1956. 458 p.; Száz vers: kínai, indiai, görög, latin, angol, francia, német, olasz, spanyol, román, dél-amerikai, orosz, skandináv és szláv költők válogatott költeményei magyarul. Összeáll., előszó Lackfi János. [Budapest], Helikon, 2010. 262 p.
- ³ Szerb Antal (1901–1945) bibliográfia. Összeáll., bev., utószó Tóbiás Áron. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1961. 28, XXXIII p.; NAGY Csaba: Szerb Antal bibliográfia. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiái füzetek: XX. századi magyar írók bibliográfiái) 92 p.
- ⁴ Szerb Antal (1901–1945) bibliográfia: i. m. 12. p.; NAGY 2001: i. m. 21. p.
- ⁵ Például: F.[ARAGÓ] É.[va]: Szerb Antal. In: Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. 2. jav., bőv. kiad. Bp., Akadémiai, 2000. 2128. p.; POSZLER György: Szerb Antal. Budapest, Akadémiai, 1973. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 29) 432. p.; HAVASRÉTI József: Szerb Antal. Budapest, Magvető, 2013. 648. p. [89. l.]
- ⁶ RADNÓTI Miklósné Gyarmati Fanni: Napló 1935–1946. Kiad. Ferencz Győző, Nagy Zsejke. Jegyz., utószó F. Gy. Budapest, Jaffa, 2014. 2. kötet, 263. p.
- ⁷ SZERB Antal: Naplójegyzetek (1914–1943). Előszó, jegyz., kiad. Tompa Mária. Budapest, Magvető, 2001. 350 p.
- ⁸ SZERB Antal válogatott levelei. Előszó, jegyz., kiad. Nagy Csaba. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. 111. p.
- ⁹ SZERB Antal válogatott levelei. 2001: i. m. 111–112. p.
- ¹⁰ SZERB Antal válogatott levelei. 2001: i. m. 112–113. p.
- ¹¹ Közl.: NEMES NAGY Ágnes: Életképek, 1944-ből. In: N. N. Á.: Az élők mértana: prózai írások. Szerk., utószó Honti Mária. Budapest, Osiris, 2004. 2. kötet, 7–8. p.
- ¹² Közl.: NEMES NAGY Ágnes: Életképek, 1944-ből. 2004. 2. kötet, 8. p.
- ¹³ SOMLYÓ György: Önéletrajzaimból (E. D.): egy megtisztelő irodalmi megbízatás elkészett teljesítése. = Élet és Irodalom, 43. évf. 51–52. sz. 1999. dec. 22. 39–40. p. Újraközölve: SOMLYÓ György: Önéletrajzaimból (E. D.): egy megtisztelő irodalmi megbízatás elkészett teljesítése. In: Tört palcák 2.: írások Szerb Antalról 1949-től napjainkig. Vál., szerk., előszó Wágner Tibor. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. [A tanulmányhoz ez utóbbi kiadást használtam.] 255. p.; POSZLER 1973: i. m. 432. p.
- ¹⁴ NEMES NAGY Ágnes: Budapesti séták: Szerb Antalról. In: N. N. Á.: Az élők mértana: prózai írások. Szerk., utószó Honti Mária. Budapest, Osiris, 2004. i. m. 1. kötet, 77–83. p.; Haragoskék: Wágner Tibor beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In: Akitől ellopták az időt: Szerb Antal emlékezete. Vál., szerk., jegyz., előszó Wágner Tibor. 2., bőv., kiad. Budapest, Kairosz, 2002. 352–353. p.; Találkozásaim: Albert Zsuzsa beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In: N. N. Á.: Az élők mértana: prózai írások. Szerk., utószó Honti Mária. Budapest, Osiris, 2004. 2. kötet, 493–495. p.
- ¹⁵ SZABÓ Zoltán: Irodalmi krónika. = Magyar Nemzet, 6. évf. 279. sz. 1943. dec. 10. 9. p. A Száz versre vonatkozó rész újraközölve: SZABÓ Zoltán: Irodalmi krónika. In: Tört palcák: kri-

- tikák Szerb Antalról I.: 1926–1948. Vál., szerk., utószó Wágner Tibor. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 405. p. [A tanulmányhoz ez utóbbi kiadást használtam.]
- ¹⁶ SZUNYOGH X. Ferenc: Száz vers. = Katolikus Szemle, 58. évf. 1944. 85–86. p.
- ¹⁷ [PÉCZELY Dóra]: Szerkesztői jegyzet az ötödik kiadáshoz. In: Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev. Szerb Antal. Utószó Dunajcsik Mátyás. Budapest, Magvető, 2007. 405. p.
- ¹⁸ SOMLYÓ György 2000: i. m. 257. p. – Egyik általam vizsgált példány impresszumában sem szerepel a megjelenés hónapja.
- ¹⁹ POSZLER György 1973: i. m. 432. p.
- ²⁰ SOMLYÓ György 2000: i. m. 251. p.; POSZLER György 1973: i. m. 435. p.
- ²¹ [PÉCZELY Dóra] 2007: i. m. 405. p.
- ²² Az első kiadás egyetlen általam kézbevert példányában sem szerepelnek az életrajzi jegyzetek, ugyanakkor az 1944-es editio minden általam látott példányában megtalálhatóak.
- ²³ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. [2., jav., bőv. kiad.] Budapest, Officina, 1944. 311, [19] p.; hivatkozott rész: [327.] p.
- ²⁴ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev. Szerb Antal. Budapest, Officina, 1943. 311, [13] p.
- ²⁵ Száz vers 1944: i. m.
- ²⁶ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. [3. kiad.] Budapest, Magvető, 1957. 345, [2] p. – E kiadás felelős szerkesztője Pilinszky János volt. Azokat a fordításokat, amelyeket átültetőjük időközben módosított, e kiadásban korszerűsítették (pl. Vas István Villon-fordítását). A verseket követően, a 325. lapon szignálatlan utószó olvasható, ezt átveszi a következő két kiadás is.
- ²⁷ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. 3. [1. 4.] kiad. Budapest, Magvető, 1983. 343, [2] p.
- ²⁸ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. 4. [1. 5.] kiad. Budapest, Magvető, 1993. 349, [2] p.
- ²⁹ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. [6. kiad.] [Budapest], Magyar Könyvklub, 1999. 334, [14] p. – Ez a kiadás már nem tartalmazza az 1957-es, szignálatlan utószót.
- ³⁰ Száz vers: görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása. Összeáll., bev., jegyz. Szerb Antal. Utószó Dunajcsik Mátyás. Szerkesztői jegyz. Péczely Dóra. 5. [1. 7.] kiad. Budapest, Magvető, 2007. 431, [15] p. – A kötet újdonsága Dunajcsik Mátyás tanulmányértékű utószava (397–403. p.) és Péczely Dóra szignálatlan, de fontos Szerkesztői jegyzete (405–411. p.) Ez utóbbi mintegy mellékterméke az igen alapos, a szövegromlásokat helyreállítani kívánó szerkesztői munkának, és tucatnyi vers szövegvariánsait regisztrálja.
- ³¹ Példaként négy ilyen könyvismertetésre hívom föl a figyelmet:
– SZERB Antal: Grierson. Cross-Currents in XVII. Century English Literature. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 54. évf. 1930. 55–56. p.

- SZERB Antal: Hans Naumann und Günther Müller. Höfische Kultur. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 54. évf. 1930. 56–58. p.
- SZ.[ERB?] A.[ntal?]: Maurice Magendie: Le roman français au XVIIe siècle de l’Astrée au Grand Cyrus. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 59. évf. 1935. 108–109. p.
- SZ.[ERB?] A.[ntal?]: René Bray: Chronologie du romantisme (1804–1830). = Egyetemes Philologiai Közlöny, 59. évf. 1935. 109–110. p.

Az utóbbi két esetben, tehát a monogrammal szignált írások esetében, Szerb Antal szerzősége még nem bizonyított, de – stílusuk alapján és témájukat tekintve – nagyon valószínű.

³² Száz vers. 1943: i. m. 3. p.

³³ A Szerb Antal által csupa nagybetűvel írott, és ily módon is hangsúlyossá tett sor: WAS BLEIBET, ABER STIFTEN DIE DICHTER, az Andenken (Emlékezés) c. Hölderlin-vers utolsó sora, Bella István fordításában: „Költők által épül csak maradandó.” Tartalmilag feltűnően rímel Dickinson mottóként szereplő költeményére.

³⁴ SOMLYÓ György 2000: i. m. 257–259. p.

Bibor Máté János könyvtáros, irodalomtörténész. 1992-ben érettségizett a veszprémi Lovassy László Gimnáziumban. 2001-ben szerzett könyvtárosi diplomát az ELTE-n, 2011-ben ugyanitt irodalomtörténetből doktorált. 2003-tól 2014-ig az ELTE Egyetemi Könyvtár régikönyves munkatársa. 2004 óta tart órákat az ELTE BTK-n, 2014 óta a Könyvtár- és Információtudományi Intézet főállású tanársegéde.

„KÉREM, NE LEGYEN TÚL ÉRZÉKENY.” IRODALOMPOLITIKA ÉS KÖNYVKIADÁS RÉVAI JÓZSEF MINISZTERSÉGE IDEJÉN

BELLA KATALIN

ELTE BTK KITI, egyetemi tanársegéd

ABSZTRAKT

Tanulmányunk célja annak bemutatása, hogy mennyiben képes, illetve miféle torzulásokkal képes betölteni a tudomány, pontosabban a diszciplínák közül is egy, az irodalomtudomány, azt a kulcsfontosságú szerepet, hogy hiteles ismeretszerzést segítő eszköz legyen, egy, ezt a szerepet súlyosan gátoló történelmi kor, a magyarországi „high stalinism”, azon belül is elsősorban Révai József minisztersége időszakában. A kulturális és tudományos élet pluralizmusa megszüntetésének, a hatalmat gyakorló elitcsoport ideológiája minden eszközzel való terjesztésének és a társadalom indoktrinálásának menete és legfontosabb jellemzői közismertek, ugyanakkor Révai három hatalomgyakorlási módszere közül a „kézi vezérlés” napi működési mechanizmusát és annak egyedi eseteit eddig csak részben tárták fel.

A tanulmány tehát az irodalomkritika a könyvkiadással összefonódó kapcsolatrendszerét tárgyalja, azaz az egyes irodalmi művek, szerzők, életművek értékelésének, az irodalmi recepció átalakulásának, a kritika szerepének és a műfordítás alapkérdéseinek jellemző eseteit: azt, hogy hogyan valósult meg a „kézi vezérlés” az irodalomban, illetve miként működött az alkotók személyével kapcsolatban. Elsőként a rendszerhű írókkal való bánásmód kerül bemutatásra, majd Németh László példáján láthatjuk, hogyan kezelte Révai a belső emigrációba visszavonult, a rendszer mellett hitet tenni nem akaró, de a hatalom számára valamennyire mégis megnyerendőnek tekintett alkotókat, majd az Illyés Gyulához való ambivalens viszony ismertetése újabb adalékkal szolgál Révai irányítási módszereihez. Ezután vázoljuk a Révaival közvetlenül kapcsolatba kerülő, a származás vagy előélet szempontjából megfelelő, közepes vagy szerény színvonalon alkotó írókkal való kapcsolatot, végül kifejtjük, miként foglalkozott Révai nemcsak a kortárs írókkal, hanem a hajdaniakkal is.

A fordulat éve után a Magyar Dolgozók Pártja a kultúrpolitikát is lépésről lépésre irányítása alá vonta, amely természetszerűleg együtt járt a kulturális intézményrendszer fokozatos monopolizálásával is.¹

A szellemi élet elitcsoportjainak kezelése összetett módon történt: magát a szellemi teljesítményt formálisan felértékeltek,² ugyanakkor az uralkodó szemléletnek ellentmondó értékek és értelmezések térhódítását szigorúan tiltották vagy korlátozták.

Ilyen ellenfélnek pedig elég sokan bizonyulhattak a kommunista párt logikája szerint: az értelmiség jelentős részét ide tartozónak tekintették, még a párttagokat és elkötelezetteket is bizalmatlanul kezelték, megalázták, önmagukkal való megalkuvásra kényszerítették.³

A szellemi élet hétköznapijaiban mindez azt jelentette, hogy többé-kevésbé le kellett mondani a gondolat, a véleménynyilvánítás szabadságáról.⁴

Az intézményi szervezés és az alkalmazott ideológia, a szocialista realizmus magyar viszonyokra érvényes kidolgozása a négyesfogatnak nevezett legfelsőbb vezetés egyik tagjának, Révai Józsefnek feladata lett. Ő lett tehát 1948 és 1953 között a magyar kulturális élet teljhatalmú irányítója.

Mindeközben a kultúrpolitika vagy értelmiségpolitika fokozatosan irodalomközpontú ideológiai irányítássá szűkülte,⁵ tehát szovjet mintára kiépültek az írók és a hatalom közötti intézményi formák, a centralizált szellemi élet szinterei.⁶

Révai három hatalomgyakorlási módszerrel élt: 1. az országos fórumokon, vagy más fontos alkalmakon elhangzott vagy megjelent kinyilatkoztatások; 2. az egyedi ügyekben tanúsított állásfoglalásai, amelyek megfellebbezhetetlenül váltak a politikai vezetés és az értelmiség közötti párbeszéd korlátaivá, viszonyítási pontjaivá; a három legfontosabb, általa kreált és irányított „vita” a Lukács-vita, az építészeti vita és a Felelet-vita volt; 3. a szó szoros értelmében vett „kézi vezérlés”, azaz a személyes manipuláció, vagyis, hogy mindenben ki kell kérni a tanácsát, véleményét, s amikor ez nem történik meg, a döntések elhúzódnak.⁷

Hogyan valósult meg tehát ez utóbbi az irodalomban, illetve miként működött az alkotók személyével kapcsolatban a kézi vezérlés?

1. Itt a források alapján elsőként a rendszerhű írókkal való bánásmód kínálkozik bemutatásra.

Kodolányi Jánosnak még a két háború között tett, félig tréfás kijelentése szellemében – „az író akkor is eleve gyanús, ha a hatalommal tart” – a párttagsági könyvvel is rendelkező írókat éppoly előlegezett gyanakvással kezelte az irodalompolitika, mint azokat, akikkel ideológiai vagy politikai okokból „perben, haragban” állt.⁸

Déry Tibornak a rendszer elsőszámú írójaként való kezelése, de ezzel együtt különcé, különállóvá minősítése jól ismert példa, a viszony sokat idézett summázata Révai kijelentése: „Déry nagy regényíró tehetség, de kommunista létére is fenntartja bizonyos arisztokratizmusát alkotásaiban.”⁹

E felemás kapcsolat új részleteit világítják meg a Révai miniszteri iratanyagából előkerült, többségében Déry Tibor által írt levelek.

Déry úgy volt szocialista, hogy megmaradt polgárnak, a legnemesebb szocialista és polgári tradíciók őrzőjének. Életvitelében, mentalitásában szabad és művelt polgárként élt, a közéletben szocialistaként, majd kommunistaként vett részt, műveiben pedig szocialistának, illetve kommunistának igyekezett látszani. Belső és külső konfliktusai a fentiekből eredtek.¹⁰

Déry Tibor írja Révai Józsefnek 1950. június 30-án: „Kedves Elvtársam! Hálás volnék, ha egyszer szakíthatnál magadnak annyi időt, hogy elmondj nekem könyvemről való véleményedet, időt illetően természetesen teljesen hozzád alkalmazkodnék. Híved Déry Tibor.”

Révai helyett a titkárnő, Téglás Lászlóné válaszát találjuk az irat mellett: Révai elvtársnak még nem volt ideje elolvasnia könyvét, így a személyes megbeszélést későbbre halasztotta.¹¹

A következő levél 1951. március 7-ről jól mutatja, hogy Déry, aki kommunistaként kezdetben üdvözölte a Révai-féle kultúrpolitikát, így megbecsült íróként tartották számon a fordulat után is, elhivatottsága ellenére hogyan került konfliktusba a hatalommal, hogyan bírálta őt Révai folyamatosan,¹² a legélesebben talán ezen a második pártkongresszuson, 1951 márciusában.

„Igen tisztelt elvtársam, kongresszusi beszédedben »párton belüli útítársnak« nevezte. Rendkívül bántónak tartottam ezt a definíciót, de nem akartam első indulatomban felelni. Ma, egy hét elteltével azonban még éppoly igaztalannak és sértőnek találok s ezért a leghatározottabban tiltakozom ellene. Az elmúlt év tapasztalatai megtanítottak arra, hogy nem igen érsz rá magánlevelekkel foglalkozni, mégis megkérlek arra, hogy mondd vagy magyarázd meg nekem, mire alapítod az arisztokratizmus, illetve a különállás és különködés vádját, mi igazolja magatartásomban és utolsó éveim irodalmi munkásságában ezt a meghatározást? Így sommásan kimondva csak arra jó, hogy végkép elkedvetlenítsen. Hat év óta amúgy sem túl sok megbecsülésben részesített a Párt s az elmúlt esztendőben – s épp a Felelet megjelenése óta – különösen sok sérelem ért, amelyeket eddig szótlanság s fegyelmezetten fogadtam s tűrtem el; de előbb-utóbb mégis csak feltolakszik a kérdés, hogy tulajdonképp minek dolgozom s, hogy van-e a Pártnak valami haszna a munkámból? Igen hálás lennék neked, ha hozzásegítenél ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához.”¹³

Déry bár művei teljes átfogalmazására nem vállalkozott, elvi síkon eleinte több ponton is hajlandó lett volna engedményt tenni az abszurd követeléseknek.¹⁴ Szégyellte a „realizmus diadalát” pártos énje fölött, a megváltozásra tett ígérete őszinte volt, „csak” a benne élő alkotó ravaszabb volt nála: az író-Déry éberségét egyre ritkábban tudta kijátsozni a párttag-Déry.¹⁵ A források mindemellett azt is mutatják, hogy a (jogosan érzett) sértett büszkeség is arra sarkallta az író, hogy megmutassa, tehetsége, alkotókészsége, még a lehetetlenre is képes, arra, hogy a fából vaskarika követelést is a megfelelő esztétikai minőségben teljesítse.

Így például 1951 áprilisában Déry egy újabb fejezetet küld Bálint életéből Révainak: arról ír, hogy behozott a regénybe négy új munkásalakot, „valamennyi élesen megrajzolt, hús-vér alak, s mindegyikben már meg van vetve jellemének, társadalmi szerepének, sőt, várható politikai szerepének az alapja, anélkül, hogy a tendencia kilógna belőle. Nem tudom, van-e ma valaki, aki ezt – munkásban! – utánam tudja csinálni!”¹⁶

Mire Révai válaszában: „Elolvastam: szép. Persze: a döntő: folytatás és az összkép. Igaz, a munkásfigurák itt elevenek, de meg kell mondjam, erre is érvényes, hogy a nem osztálytudatos munkás elevenebb és élőbb, mint az osztálytudatos.”¹⁷

A kétpólusú dömpingvitákkal¹⁸ Révai azt célozta, hogy az alkotók a továbbiakban „kétfrontos harcot” vívjanak mind a bal-, mind a jobboldali művészi elhajlások ellen, tehát mind a sematikus elemeket, mind pedig a polgári dekadencia maradványait tüntessék

el a magyar irodalomból. Teljes káosz alakult ki, minden irodalmi fórumon szakadatlan és kimeríthetetlennek látszó vita folyt a sematizmusról. Végül senki se tudta már, mi is az a sematizmus. Keszi Imre kijelentette: „Harcoljunk a sematizmus és az antisematizmus ellen!” Ezzel azt óhajtotta javasolni, hogy a párt ne engedjen teret se a sémákra épült, értéktelen, de lobogó pártosságuk miatt elismert irodalmi termékeknek, de ugyanakkor azt se engedje meg, hogy a sémák megszabottságát irodalmi érzékkel, tehetséggel, egyéni hangot hallatva bontsa meg valaki.¹⁹

Ez az egyik pillanatról a másikra végrehajtandó irányváltási kísérlet természetesen éppoly irreálisnak tűnt a korszak írói számára, mint ahogyan a kulturális vezetés is tudatában volt annak, hogy a megadott új, homályosan körvonalazott direktívák sehogyan sem lesznek követhetők. Minden bizonnyal Déry is tisztában volt ezzel a helyzettel. A következő hónapokban, a sokat emlegetett Felelet-vita közvetlen vagy közvetett hatására létrejövő alkotásai ily módon nem annyira az őszinte önkritika, mint inkább a büntetés, a kirótt penitencia kötelező letudásának igényével íródtak.²⁰

Révai József végül ideális megoldásként a Felelet második, de inkább mindkét elkészült kötetének átírását jelölte meg. Mégis, a támadások ellenére is, megmaradt Déry kedvezményezett helyzete, a „börtön” lakályossága. A Felelet-vita után írja a következőket: „Egy kérésem is volna. Külföldre szeretnék menni egy hónapra, szellőzködni, mielőtt dolgozni kezdek, mert tényleg egy kissé megviselt az ügy. Az Írószövetség néhány hete, úgy tudom, beterjesztett egy lengyel útra, bár szívesebben mennék Németországba, ahova már a tavasszal kíváncsi voltam. Szükségét érzem a környezetváltásnak, ehhez kérem a segítségét.”²¹

Menjen Lengyelországba! – dönt Révai.²²

A megvetéssel vegyes leplezetlen ingerültség, amellyel a Rákosi-idők politikai vezetői az úgynevezett „elkötelezett” írókat kezelték, a másodvonal íróival kapcsolatban mutatkozik meg igazán, akik kételyeik elnyomásáért és egyéniségük feláldozásáért cserébe adminisztratív, kis fizetéssel járó, de befolyásos állásokat kaptak, ahol aztán a hatalom kénye-kedve szerint cserélhette őket, írásaikat kitüntetésekkel honorálták, udvari szerzők is lettek.²³

Erre példa Gergely Sándor esete, akit a Magyar Írók Első Kongresszusa leváltott elnöki tisztségéről, valószínűleg ortodox kommunistasága, baloldali elhajlása miatt. Gergely Sándor 1945-ben tért haza Moszkvából, ezután lett először társelnöke, majd a fordulat éve után egyedüli elnöke az Írószövetségnek.²⁴ Mint dogmatikus moszkovita igen aktívan igyekezett saját befolyását növelni, moszkvai látogatásai során igyekezett Révait kedvezőtlen színben feltüntetni, illetve ő szorgalmazta leginkább az Írószövetség szovjet mintájú átalakítását.

Természetesen a pártvezetés is azon volt, hogy elvégezze a párt központi apparátusában és az államszervezetben szükséges, a Szovjetunióhoz igazodó átalakításokat, de semmiképpen sem úgy, ahogy azt az intrikusnak és tehetségtelennek tartott Gergely Sándor gondolta, ő csak addig tarthatta meg írószövetségi posztját, ameddig a pártközpontbéli energiáit az Írószövetség átszervezésénél fontosabbnak ítélt feladatok kötötték le.

A szovjetizáció beteljesedése után azonban már nem maradt más hátra, mint-hogy az írókongresszuson is szentesítsék a változásokat. Ebbe beletartozott a balos fertőzöttségű írószövetségi vonal korrigálása is, Révai elképzelése szerint.²⁵ Így került sor Gergely Sándor leváltására, amiről ő már korábban, bizalmas információként értesült. Ekkor fordult Révaihoz, 1951. április 8-án.

„Az április végén tartandó írókongresszus – a kongresszusok rendje szerint – új vezetőséget választ. Vagy egy hete tudtam meg, hogy az elnöki tisztségről, amelyet közel hat éven át sok nehézség közepette, sikertelenségekkel, eredményekkel vegyesen viseltem, leváltanak.

[...] attól tartok, hogy a váratlanság, amely, a változást jellemzi, esetleg azt eredményezi, hogy a köztudat összefüggést keres majd kultúrfrontunkon megbújt ellenséges elemek leleplezése és felszámolása – és az én »eltávolításom« között.

Huszonhatéves tiszta kommunista múltam és harmincéves tisztességes s eredményes írói munkásságomnak az ilyen látszat – nagyon a kárára volna. És kárára volna pártunknak is. Arra kérem Révai elvtársat, segítsen abban, hogy távozásomnak ne lehessen ilyen látszata. Vagyok igaz szeretettel híve és elvtársa, Gergely Sándor.” Révai kézírásos feljegyzése belső munkatársainak egy nappal későbbi: „Talán adjunk neki kitüntetést?”²⁶

Révai kimenő levele nincs meg, de a válasz igen: „Nagyon köszönöm április 12-i levelét. Kérem, higgye el, nem voltam sose s ma sem vagyok rémlátó, de volt – s van ma is – alapja a segítség-kérésnek. Ezért ismételen köszönöm megnyugtató sorait. Igyekszem továbbra is igazolni a Párt megbecsülését. Mindig is ez volt a célom, életem lényege. Az Írószövetség új vezetőségében, levele értelmében, szerepet vállallok, s ezt tisztességes munkával realizálok s igyekszem – rajtam nem fog múlni – hogy a kongresszuson is, Révai elvtárs kívánsága szerint: »méltóan szerepeljek«. A jó szó sokszor nagyon sokat segít az emberen. Levelét ilyen jó szónak tartom.”²⁷

A kommunista önfegyelemnek és csoportfegyelemnek az illegalitásban és emigrációban egyaránt évtizedek óta hatékonyan működő önfegyelmi gyakorlatai és pártfegyelmi technikái (a szakítás a múlttal, a fordulat, az önkritika, a spicli kereső éberség, az elhajlások szemmel tartása stb.) a kádereképzés alapmozzanatai lesznek, Rákosi hatalmi gépezete államosítja az önvizsgálat ezen aszketikus módszereit.²⁸

A vezető kegyének megtartásához így Gergely Sándor számára is, aki korábban maga is aktívan bírálatra-önbírálatra szólított fel, szükségessé vált az önkritika gyakorlása.

„Bocsásson meg, hogy újra felkeresem levelemmel. Nemcsak azt akarom megköszönni, hogy életem egyik legnehezebb momentumában a Párt útmutató szavaival segített rajtam...

Az Írószövetség Pártszervezetének a vezetősége is foglalkozott már az ügyemmel. Cikket kéne írnom róla, önkritikai cikket - és azt szeretném, ha »esetem« tanulságai ne maradjanak egyéni tanulságok, hanem az egész irodalmi közvéleményünk is okuljon belőlük.

Most itt vagyok, Visegrádon, az írók Alkotóházában, új regényemen dolgozom, de energiáim nagy részét még mindig közelmúltam elemzése foglalja le. És tépelődésemben

egyre odaérek, hogy nem találok kiutat segítség nélkül. Arra kérem, adjon módot arra, hogy Elvtárstól kaphassam meg önkritikai cikkem irányvonalait – hogy a népi irodalmi egység kérdésének főbb szempontjait jellemezhessem – mint követendő utat, s mint olyanokat, amelyekkel kongresszusi szerepléssel leginkább összeütközésbe kerültem.

Ne tagadja meg Révai elvtárs ezt a segítséget!

Akár telefonon, akár levélben értesít titkársága - jelzett időre s jelzett helyen ott leszek Elvtársnál. Köszönöm előre is segítségét. Hiszem, hogy átsegít vele egy válságon, amelyet nagyon-nagyon nehéz átélni. Vagyok szeretettel híve és elvtársa, Gergely Sándor.”²⁹

Révai válasza, már a kézhez vett önkritikai írás után, 1951. június 4-én, a teljhatalmú irányító: „Kedves Gergely Elvtárs! Elolvastam cikkét. A cikk, persze, ebben a formában nem túlságosan árulja el, hogy maga lelkesedve írta ezt az önkritikát. Nincs megmagyarázva benne komolyan, hogy a kongresszusi beszédével elkövetett komoly politikai hibának mik a gyökerei. A 3. oldalon van erről csupán szó és a magyarázat az, hogy az emigrációs irodalom lebecsülése váltotta ki magából a kongresszusi beszédjének »türelmetlen és helytelen álláspontját«. Ez persze, édes-kevés. Véleményem szerint elemezni kellene bővebben és bátrabban saját álláspontjának hibáit, megmondva, hogy ebben egy bizonyos „rappista”³⁰ szektarianizmus és klikkszellem érvényesült. És hogy a kommunista írók között általában volt (és van is) ilyen »baloldali« klikkszellem és ennek adott maga kifejezést. Ha erre nem mutat rá az önkritika, - az egésznek nincs értelme. Én azt javasolnám, hogy ne féljen megtenni ezt a lépést. Használja saját további működésének és az egész magyar irodalomnak.”³¹

2. A következőkben Németh László példáján lássuk, hogyan kezelte Révai a belső emigrációba visszavonult, a rendszer mellett hitet tenni nem akaró, de a hatalom számára valamennyire mégis meggyerendőnek tekintett alkotókat!

A fordulat éve után Németh László is csak orosz regények fordítójaként lehetett jelen hivatalosan az irodalomban. A fordítói munkát 1949-ben kezdheti meg, Illés Endrének köszönhetően: „adott [Illés] egy másik fordítást helyette [M. E. Szaltikov-Scsedrin: A Galavljov család helyett], amelyre, mint gyermekkorom óta velem érő, házasságomban is nyomot hagyó könyvre nem mondhattam nemet: egy évet kaptam a Karenina Anna lefordítására. Karácsonytájt maga a vóm [Szász Imre író, műfordító] állt elő (már nemcsak önálló kereső volt, de protektorom és munkaadóm is; így nőttek akkoriban az ifjú talentumok) – s pont azzal a Sztjyepan Kolcsugin-nal kínált meg, amelyet a Révainak lektoráltam.”³²

Lelkesen vág bele a munkába, de egy idő után a rendkívül feszített tempó, a fordítói brigádszellem, a lektorok kicsinyes köztözködése miatti átdolgozások kényszere kedvét szegi. Ráadásul támadják is fordításai miatt, nem akarják megjelentetni se a Sztjyepan Kolcsugint, se az Anna Kareninát.³³

Közben elhangzik Horváth Márton beszéde 1950-ben, ahol nyilvánosan azt mondja Németh Lászlóról, hogy „Az ellenséges írókra és irodalomra Németh László a legjobb

példa. Németh László minden jel szerint jelentékenyebb ellenség, mint amilyen jelentékeny író (...) kevés ember volt, aki annyi kárt tett az elmúlt emberöltő alatt az ifjúság nevelésében, mint ő.”³⁴

Némethet nemzedéktársai közül szoros kapocs fűzte Illyés Gyulához, a fontos irodalompolitikai lépései előtt is konzultált vele.³⁵ E durva támadás után is ő az, aki, bár igencsak kurtán-furcsán, de nem hagyja magára: „Pestről semmi hang; csak Illyés Gyulától kaptam egy különös rövidke levelet. Olyasmi volt benne, hogy amit Horváth Márton mondott rólam: irodalmi bírálathoz volt, amelynek a politikai következményeitől nem kell tartanom. Bennem kétféle érzést váltott ki ez a levél. Volt valami ügyetlenség a fogalmazásban, ami nem vallott Gyulára, a cáfolat úgy volt odavetve, hogy szinte állítás lett belőle: igen, ez politikai szétzúzás volt, mi is aggódva várjuk, mi történik utána, de azért igyekezzünk megnyugtatni egy levélke erejéig. Azonban épp ez az ügyetlenség mégiscsak jólesett – (s egyáltalán, hogy írni mertek, s biztatják, alkalmasint a postájában is ellenőrzöttet, ez mégis csak jólesett.) A levél titka évek múlva fejtődött meg, Illyéséknél. Arról volt szó, hogy Flóra milyen jól utánozza Gyula kézírását. Még leveleket is ír a nevében, főleg ha fiatal költőket kell biztatniuk. – De velem még nem levelezett Gyula képében? – kérdeztem gyanút fogva. Nevetés volt a válasz.”³⁶

A fordítások terén végül is Veres Péter közbenjárása hozza el a fordulatot. Az Anna Karenina és Zakrutykin műve, Az úszó falu elhozza a műfordítói elismerést számára, József Attila-díjat is kap.

„Egyszer csak egy vastag borítékos levelet hoznak be, a Népművelési Minisztérium pecsétjével. Na, becitálnak megint, gondoltam. Kinyitom: a miniszterhelyettes értesít, hogy a Karenina Anna és a Zakrutykin Az úszó falu-jának a fordításáért a József Attila-díj első osztályával tüntetnek ki. Elképedve forgatom a levelet. A feleségem se tudja, megijedjen vagy örüljön-e. Nekem régi fogadalmam, még a baumgartenes idők-ből, hogy díjat soha nem fogok elfogadni. Ezt azonban lehetetlen visszautasítani. Lázasan megyek át a díjkiosztásra. Ott Darvas a kiosztást követő kávézgatás alatt állandóan a mi asztalunknál ül. A feleségemet külön is megkéri, hogy ha valami kívánságunk van – tudja, milyen büszke vagyok –, csak forduljon a hírem nélkül is hozzám. Itt valami csoda történt – érezzük –, de hogy mi, nem tudom megfejtetni. Éveken át Révai József javára írtam ezt is, s csak a legutóbbi időben kaptam meg a valódi megfejtést.”³⁷

Hogy a díj egész pontosan Rákosi Mátyásnak volt köszönhető (akinek feltűnt, „milyen szeretettel” van fordítva Az úszó falu),³⁸ azt máshol mégiscsak megírja: „Az, hogy a Karenina Anna Révai Józsefből néhány elismerő szót váltott ki, s hogy Zakrutykin-fordításom olvasója, az akkori pártfőtitkár, a fordító s a börtönben olvasott Tanú-számok közt felfedezte az összefüggést (a legváratlanabb égből egy József Attila-díjat hullatva elém): biztosította, hogy csömörig kapjam a fordítást.”³⁹

Mindez ébren tartja Révai érdeklődését is, és lassan felmerül a remény, hogy saját mű is megjelenhet újra.⁴⁰ Németh László maga írja, hogy „1952 tavaszán a főideológus: Révai József (akinek kétszeresen is hálával tartozom: 1945-ben ő mentett meg ellenségeim, író társaim kezéből, 1949 után pedig ő adott kenyeret a fordításban), midőn egyik

fordításomat megküldtem neki, válaszlevelében azt kérdezte: nem volna-e kedvem eredet is írni?⁴¹ Révai levele a következő: „Igen tisztelt uram! hálás köszönet a Kolcsugin és az Anna Karenina kitűnő fordításért. Nem volna kedve a fordításon kívül valami egyebet is csinálni? Dolgozik-e a Budai Nagy Antal regényen?”⁴²

Ennek eredményeképpen Németh László hozzákezdhetett a Galilei megírásához, amely már az új, Darvas-vezette művelődéspolitikai idején kerül az irodalmi élet irányítói elé.

3. Illyés Gyula ambivalens kezelése újabb adalékkal szolgál Révai irányítási módszereihez. Illyés Gyulát kivételes – és ennek folytán kivételezett – viszony fűzte az ötvenes évek, a személyi kultusz politikai hatalmasságaihoz. Esetében a kiemelkedő művészi tehetség s az iránta megnyilatkozó politikai sznobizmus, a progresszív szellemiségű magyar irodalomban játszott kiemelkedő szerep és ennek folytán szerzett országos tekintély mellett még az a különleges körülmény is közrejátszott, hogy a hajdani forradalmár költő és a magyar kommunista mozgalom első nemzedékéhez tartozó vezetők életrajza bizonyos pontokon már évtizedekkel korábban: a húszas évek kezdetétől össze-összekapcsolódott.⁴³ Rákosiéknak tehát az volt az érdekük, hogy kiálljanak a Nemzeti Párt vezetői személyiségei mellett – mindaddig, amíg szükségük van rájuk, így – a nyilvánosság előtt – 1945-ben és 1946-ban is „megvédték” Illyés Gyulát a rágalmazó támadásoktól.⁴⁴ S bár 1948-ban Illyés az elsők között kapta meg a Kossuth-díjat, ekkor még vitathatatlanul rangos társaságban, Déry Tiborral, Füst Milánnal, Lukács Györggyel és Nagy Lajossal együtt, a fordulat éve után megfagyott körülötte a levegő. Amikor 1950 februárjában a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Akadémiáján Horváth Márton hatalmas terjedelmű előadást tartott, abban Németh Lászlót nevezte meg, mint az ellenséges írók legszemléletesebb példáját. Majd felsorolta a demokratikus rendszer írói táborának tizennyolc képviselőjét, hozzátéve, hogy „Ide lehet sorolni – bár nála eddig csak az ingadozás volt állandó – Illyés Gyulát.”⁴⁵

Szintén a nagy nyilvánosság előtt zajló tetemrehívás, amikor a Magyar írók I. Kongresszusán a referátumok után elsők között kapott szót egy ifjú akarnok, aki kérdőre vonta Illyés Gyulát hallgatása miatt, az „egész dolgozó nép nevében”, közölve, hogy csalódott az alkotóban.⁴⁶ Illyésnek sikerül elegánsan elhárítani a hűségnyilatkozatot⁴⁷, bár Révai később kijelenti, hogy Az építők című vers nem oldotta meg az „Illyés-problémát”, mert az író továbbra is nemcsak a dolgozó néphez kötődik, de „bizonyos barátokhoz is, akik „a szocializmust építő népnek hátat fordítanak.” Révai azt követelte tehát Illyéstől, hogy hozza magával a barátait (Szabó Lőrinc, akire ez elsősorban vonatkozott és aki jelen volt a kongresszuson, fel is tette a kérdést: „Hozza magával a barátait? [...] De hova?”).⁴⁸

Paradox módon az irodalompolitika fokozódó nyomása, a szocialista realizmus zsdanovi tételeinek számonkérése mellett a hatalom mégis, továbbra is igyekszik azt a látszatot kelteni, hogy a kor nagy írója mellette áll. Megkapja „a legnagyobb élő magyar költő” – általa soha nem óhajtott – címet, ötvenedik születésnapjára a Szépirodalmi Kiadó tízezer példányban megjelenteti válogatott verseinek gyűjteményét, újonnan írt drámái színpadot kapnak, nyomtatásban is megjelennek, s 1953-ban másodszor tüntetik ki Kossuth-díjjal.⁴⁹

Ugyanez a kettősség a színpalak mögött is érvényesül Illyés és a pártvezetők viszonyában.

Illyés Naplójában olvashatjuk: „Rákosi hozzám, társaságban tréfásan előzően: – Nem akarod kompromittálni magad velünk! – Épp eleget vagyok már kompromittálva. Előbb Vas kétszer is Horváthnak, mit mondott $2 \times$ is a londoni rádió rólam. [...] Horváth M.: azt a te Londonba került régi polgári ellenfeleid csinálják! A régi Szép Szó. Újabb támadás is volt London részéről. Rákosi előbb: – Látod: mindkét oldalról miket kapsz! – Hozzászoktam, így marad meg az ember a... – nem tudom befejezni, hogy a nyeregben, a középúton?”⁵⁰

A nyereg vagy középút megtartása azonban nehéz: „Egy rendezvényen Tyihonov [Nyikolaj Szemjonovics Tyihonov szovjet író és költő, akit hivatalosan Illés Béla látott vendégül több magyar író társaságában 1950-ben⁵¹] első szava az volt, hol van Illyés Gyula? (!) [...] Kijövet Illés bemutat Ty.-nak. – A legnagyobb magyar költő. Révai (ő volt állandóan Tyihonovval) szellemesen hozzászól: – Írt egy jó könyvet a Szovjetunióról; de aztán ő maga sem hitte el!”⁵²

Illyés azonban mindkét oldalról nyomás alatt van, hiszen nemcsak azt kell kivédenie, hogy túlságosan exponálódjon a hatalom mellett, hanem diszkvalifikálódni sem szeretne, viszont kivételezett pozíciója miatt gyakran kéri közbenjárásra azok, akik a pálya szélére szorultak, a fordulat éve előtti irodalmi élet méltatlanul kiiktatott szereplői.

Az még kényesebbé teszi a helyzetet, hogy még 1945 után Rákosiék (természetesen, mert meg akarták nyerni a maguk érdekeinek) Illyés Gyulának azokat a kívánságait-követeléseit teljesítették is, amelyekkel meggyanúsított író társainak sorsát akarta rendezni (így rendeződhetett, ha nehezen is, Szabó Lőrinc és Németh László 1945 utáni sorsa, így sikerült elérni, hogy a szépíróknak ne kelljen igazolóbizottság elé állniuk)⁵³, tehát többen úgy érezhették, hogy Illyés sikeresen segíthet is rajtuk, ha ő emel szót, tőle bármit elfogadnak.

Basch Lóránt esetében Illyés valóban meg is próbált közbenjárni.

A Baumgarten Alapítvány felszámolása már 1948-tól terítéken volt. Révai kizárólag a nagy tiszteletnek örvendő, 77 éves, ekkor már beteg Schöpflin Aladárra való tekintettel nem intézkedett.⁵⁴ A Baumgarten-díj megszüntetése után az alapítvány kurátora, Basch Lóránt igyekezett menteni a menthetőt.⁵⁵ Javasolta tehát az alapítvány fenntartását könyvtár létesítése céljából, amely egyrészt Baumgarten emlékét lett volna hivatott ápolni, másrészt fontos irodalomtörténeti funkciót töltött volna be a Nyugatkorszak könyv- és kéziratanyagának összegyűjtésével. A javaslatot azonban az Irodalmi főosztály nem fogadta el.

Az első érv az, hogy nem tartották méltónak Baumgarten Ferencet arra, hogy nevét megörökítsék, nyilvánvalóan azért, mert a gazdag ügyvéd magánalapítványának további fenntartása összeférhetetlen a rendszer alapelveivel.

A második ok az, hogy a József Attila-díj létrehozásakor már megszületett a határozat a Baumgarten-alapítvány megszüntetéséről, a tényleges felosztatás elhúzódása annak köszönhető, hogy „Basch Lóránt a legkülönbözőbb trükkökkel kitért a nyílt állás-

foglalás elől. Azóta mozgósítani próbálta Devecserit és Gellért Oszkárt, kevés sikerrel: és a jelek szerint Illyés Gyulát, nagyobb sikerrel.”⁵⁶

Valóban, Illyés Gyula írt közbenjáró levelet Basch érdekében: „Kedves Barátom, Babits Mihály részben rám hagyta a Baumgarten-alapítvány gondját; e minőségemben kérek, hogy – noha az alapítvány közvetlen szerepe megszűnt – vizsgálj meg Basch Lóránt előterjesztését. Nyilván te is ismered Basch Lóránt érdemeit a baloldali irodalom segítése körül. Ennek én gyakran tanúja voltam. Méltatlanságnak érezném, ha most, a küzdelmes évek után nem történnék ellátásáról megnyugtató gondoskodás. Őszinte nagyrabecsüléssel köszönt híved, Illyés Gyula.”⁵⁷

Pap Károly kommunista meggyőződésű, de a vallásos érzelmekkel, zsidó hittel és Krisztus alakjával is sokat foglalkozó kiváló író posztumusz kiadása ügyében nem járt közben, azonban hiába óvatos, ez is visszajut Révaihoz, ugyanis az özvegy megírja Illyés tértelenségét, mikor kéri Pap Károly műveinek kiadását. Illetve a kiadás előbbre hozását, mivel a terv szerint csak 1954-ben jelenhet meg tőle egy kis kötet, de ez sem biztos. Pedig, írja az özvegy, Móricz a világirodalom legnagyobb novellistái közé sorolta Pap Károlyt, és Osváth is megírta öngyilkossága előtt egy órával végrendeletű levelét Gellért Oszkárnak, melyben Pap Károlyt és Illyés Gyulát ajánlotta – „Illyés Gyulát, egykori legjobb barátját, aki most rejtélyesen hallgat.”⁵⁸

Pap Károlyné közvetlen Révainak címzett, Illyés alkalmazkodását és taktikázását sugalló levelét indokolhatja egyfelől, hogy ő maga igazi fanatikus, ha férje munkásságáról van szó, ahogy ezt Németh László is megfogalmazta még 1933-ban: „Amíg én Pap Károlyval fújtam a sűrű cigarettafüstbe drámákat, regényeket, a feleségem Pap Károlynét hallgatta, ami nem volt kis áldozat. Ez az asszony, alig egy év alatt, az egész irodalmi világ borzalmává tudott válni. Mint férje zsenialitásának az ügynöke tört be mindenhová. Olvasták Kari novelláját a Nyugat-ban, volt az első kérdése, s jaj annak, aki a világirodalomban külön novellát is olvasott. Még férje előző írásaira is féltékeny volt, mert mindig az utolsónak kellett a legtökéletesebbnek lenni.”⁵⁹ Másfelől a sérelmező szavak oka lehet, hogy valóban, Illyés maga is kebelbarátjának tartotta Pap Károlyt, régi barátságukat már az 1929-ben íródott A Tiszánál című versben is megörökítette.⁶⁰

Hogy milyen kényszerhelyzetben lehetett Illyés saját megszólalásai gondos mérlegelésére, azt pedig jól érzékelteti Devecseri Gábor 1952-ben a minisztériumba küldött bizalmas levele a Basch-iratok között:

„A Tamás Aladár előadását követő vita során második felszólalásom elején Illyés Gyula műveivel kapcsolatban azt mondtam, hogy nagyrabecsülöm és tisztetem Illyés művei közül azokat, amelyekből mindenki csak azt tanulhatja, hogy ne értsen egyet Illyés mostani, levélben elküldött felszólalásával. – A gyorsíró ezt pontosan megfordítva jegyezte föl, a nagyrabecsülést Illyésnek azokra az »érveire« vonatkoztatta, »amelyekkel többen nem értenek egyet«.”⁶¹

Persze a legjobban maga az érintett látta visszás helyzetét, a görényné, azaz az irodalompolitikának a hatyú, azaz saját költészete nyaka köré fonódását,⁶² ahogy azt Naplójában meg is fogalmazta:

„Egy fogadáson, a gazdagon megterített asztalnál Révai mellett ültem. Kedélyesen poharaztunk, de élesen vitakoztunk. Megállt a hátunk mögött Illés Béla. Neki nyilván más asztalnál volt helye, egy alacsonyabb rangfokozatúnál, s így itt nem ülhetett le. Mihelyt megláttam, abbahagytam a beszédet; feléje fordultam, mondja ő a magáét. Révai azonban befejezte a kettőnk társalgását, s csak aztán vetett egy kelletlen tekintetet Illés felé!

– Ha nem zavarom, arról kérném Révai elvtárs véleményét... – és belekezdett valami cikk megírásának vagy meg nem írásának ismertetésébe. – Zavar – mondta Révai a mindkettőnknél idősebb Illésnek. S ez bólintott, s elment. Elpirultam, hallgattam. Együttesen akár a halálot is megrendeznék, ha arra kapnak irányítást. S személyileg külön-külön közelebb vannak hozzám, mint egymáshoz.”⁶³

4. A Révaival közvetlenül kapcsolatba kerülő alkotók következő köre a származás vagy előélet szempontjából megfelelő közepes vagy szerény színvonalon alkotó íróké.

Arra, hogy velük miképpen bántak, a rengeteg esetből álljon itt egy hosszabb és egy rövidebb példa. Az első Sarkadi Kálmáné. A Révai titkárságának szóló feljegyzés szerint Sarkadi elküldte a minisztériumba készülő regényének egy részletét a rá vonatkozó lektori véleményekkel együtt. Leveléből az is kiderült, hogy 1919-ben vöröskatonának állt. A „Horthy-terror” idején kezdetben letartóztatásban volt, majd megszökött és egészen az 1936-os amnesztia-rendeletig az országban bujkált, napszámosként és alkalmi munkásként dolgozott. 1940 óta rokkant, 1949 óta rokkantjáradéka az egyetlen bevétele, a pártnak 1946 óta tagja.

„Hosszabb ideje regényt, illetve önéletrajzi emlékeket ír, azonban írásairól az összes lektori vélemények (Írószövetségtől, Munkásmozgalmi Intézettől, Szépirodalmi Kiadótól) negatív értékelést tartalmaznak. A »Előre 1918–19« c. regényének egy részletét a főosztály is megnézte és kiadásra alkalmatlannak találta. Véleményünket közöltük Sarkadi elvtárral és azt a tanácsot adtuk neki, hogy tekintettel Sándor Kálmánnal fennálló személyes ismeretségére (aki szintén írt már 1918–1919-es témáról) forduljon hozzá és kérje meg arra, hogy segítsen neki kéziratának kijavításában, illetve új írásainak új elkészítésében.”⁶⁴

Sándor Kálmánt hivatalosan is Sarkadi mellé rendelik⁶⁵, ezen felül pedig megállapítják, hogy tekintettel 75%-os rokkantságára, portásként is elhelyezhető lenne valamilyen vállalatnál.

A másik ügy a következő: Dobi István, aki ekkor a minisztertanács elnöke, kéri, hogy vegyenek fel valakit a Kis Újsághoz. Révai elrendeli, hogy „Dobi kérését teljesíteni kell, ha ez a Simonné nem apagyilkos”. Így természetesen felveszik a jelöltet, „szerencsére nem kellett elküldeni senkit”, áll az eset lezárásáról szóló jelentésben.⁶⁶

5. Révai működésekor értelemszerűen nemcsak a kortárs írókkal, hanem a hajdaniakkal is foglalkozott.

Közvetlen irányítására nem egy betiltás vagy kiiktatás példáját hozzuk, hanem egy klasszikus költő, Ady hagyatékának kezelését.

Ady a fordulat éve után egyik kulcsfontosságú figurájává válik az ideológiai irodalomértelmezésnek, a hatalom eszmei legitimálása az Ady-életmű „feladata” is. Ilyen, a politikai ideológiáktól mentes esztétikum zártságát megtörő publikációk először 1947-ben jelennek meg, például az Irodalomtörténet folyóirat hasábjain.⁶⁷ Az alaphangot az új értelmezésben Révai József és Lukács György még Moszkvában, esztendőikkel korábban írt, a „forradalmár Adyt” abszolutizáló munkái adták meg.⁶⁸

A forradalmár Ady azért Lukácsnál és Révainál is ellentmondásos, történelmi háttérhelyzetben lévő figura, Révai az MDP 1951. februári második kongresszusán elmondott beszédében el is marasztalja József Attilával együtt. Ők – Petőfivel ellentétben – nem voltak eléggé összeforrvá koruk forradalmi népmozgalmával. A pontos kifejezés, amit Révai alkalmaz rá, a következő lesz: „Petőfi: tézis, Ady: antitézis, József Attila: szintézis”. Ady tehát Révainál „forradalom nélküli forradalmár” lesz, aki ugyan kortársai közül a legmesszebbre jutott a politikai tisztánlátásban, de mégis, környezetének visszahúzó, torzító hatásai valóban nyomot hagytak rajta, nem tudott kitörni hanyatló korszakából. Erre az okfejtésre azért van szükség, mert Lukács és Révai nehezen boldogulnak azzal, hogy megmagyarázzák Ady „kételegységét” a forradalommal kapcsolatban, azt például, hogy Ady csodálja ugyan Petőfi forradalmi tüzét, de egyúttal illuzórikusnak is tartja azt, vagy, hogy kezdjenek valamit az Ady-költészet individualizmusával, halál-romantikájával, dekadens, franciás szimbolizmusával, szerelem-képével, kuruc-kultuszos nemzetfelfogásával és istenes verseivel.⁶⁹

Ezt az Ady-képet először csak Sztálin halála után töri meg egy-két merészebb észrevétel, például az 1952/53-as tanévre megjelent gimnáziumi tankönyvben Makay Gusztáv diákjaira hivatkozva kifogásolta, hogy Ady bemutatása, mely Révai József tanulmányát követi, alig foglalkozik a „szenvetélyes polgári életvágyat” kifejező költeményekkel vagy a halál-versekkel.⁷⁰

Mivel Ady szerepe ilyen kiemelkedően fontos ideológiai szempontból, ennek megfelelően veszi kézbe Révai hagyatékának ügyét is.

Az ügy 1950 végén kezdődik, amikor az örökös, Ady Lajosné felajánlja a Magyar Tudományos Akadémiának megvételre a tulajdonában lévő Ady-dokumentumokat. Nagy Péter irodalomtörténész, aki ekkor az MTA titkári hivatalában dolgozik, Losonczy Gézával mint népművelési államtitkárral tárgyal. „Az anyag megszerzése egyre égetőbb, mivel féltő, hogy Ady Lajosné halála után avatatlan kezekbe kerülve, sokkal nagyobb összeg ellenében válnak majd csak megszerezhetőkké, ha ugyan végleg el nem kallódik.”⁷¹ A hagyaték tartalmáról Földessy Gyula irodalomtörténész, Ady-szakértő készít jelentést, amelyet Losonczy juttat el Révainak. A hagyaték tartalma igen értékes (többek közt az Elbocsátó szép üzenet kézírata, valamint több száz levél Ady barátaitól, tisztelőitől, szerelmeitől). Ady Lajosné cserébe az újonnan megjelenő Ady-művek bruttó jövedelme 15%-ának egy hatodát kéri, amely összeget még az Ady-család és Boncza Berta pereskedése végén ítélték meg neki, valamint ezen felül még 5 000 forint segélyt. A feltételeket Földessy elfogadásra javasolja, Ady Lajosné megérdemelné az állami támogatást, nemcsak súlyos egészségügyi problémái miatt, hanem mert „származása, neveltetése ellenére meg tudta érteni az idők szavát.”⁷²

Révai első ajánlata 7–8 000 forint, de évjáradék nélkül, amit Ady Lajosné nem fogad el, ha le kell mondania az évjáradékról, akkor 50 000 forintot kér a gyűjteményért. Révai hajlandó engedni, 35–40 000 forintot egy összegben, vagy havi 400 forintot adna a dokumentumokért. Márciusra aztán elkészül a Révai által kért szakértői jelentés, amely megállapítja, hogy a minimális érték 25 200 Ft, de felhívja a figyelmet arra is, hogy Ady Lajosné korábban már igen jelentős kéziratok és ereklyeanyagot, bútorokat, ékszereket ajándékozott a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának. Így Nagy Péter, Földessy Gyula és Kerek Gábor, aki ekkor könyvkiadói osztályvezető a Népművelési Minisztériumban, 30 000 forintot ajánl fel, de ezt az örökös még mindig nem tartja méltó ellenszolgáltatásnak. Révai újabb javaslata a következő: „Még egy utolsó kísérletet kellene tenni: 10–15 000 frt. egy összegben és 400 frt. havonta. [...] Ha ebbe sem megy bele, meg kell nézni, van-e törvényes lehetőség az anyag állami igénybevételére kártérítés mellett? A dolog anyagi része szerintem az Akadémiára, és nem a Népműv. Min-ra tartozik, hiszen Ady-kutatást az Akadémia folytat.”

Közben Ady Lajosné ismeretlen okokból változtat az álláspontján, teljesen lemond az évjáradékról, így végül 45 000 forintért a Magyar Tudományos Akadémia megvásárolja Ady hagyatékát.⁷³

Megfelelő összegzés arra, hogy Révai mint „kultúrdiktátor”⁷⁴ milyen légkört teremtett, az 1951-es Kossuth-díj kiosztása utáni, az irodalmi mezőnyt pillanatképként rögzítő hangulatjelentés.

„A Kossuth-díj kiosztást követő napon a Magyar Írók Szövetségében rendkívüli taggyűlés volt, amelyre a kongresszusi napirendre való tekintettel több pártunkívült, vagy nem az alapszervhez tartozókat is meghívott a vezetőség. Magán a taggyűlésen nem hangzott el még hozzászólás formájában sem állásfoglalás a Kossuth-díjjal kapcsolatban, csak a taggyűlést megelőző időben és annak szünetében lehetett tapasztalni, hogy a díjkiosztás nagy port vert fel.

Elsősorban az önjelöltek voltak, akik hangot adtak az elégedetlenségüknek. Szinetár György, Karinthy Ferenc (akire fogadásokat is kötöttek a Szépirodalmi Könyvkiadónál), Sándor András, Sándor Kálmán, Rideg Sándor és Szüdi György nyilatkoztak, vagy élcélődtek egymással. Érdekes az is, hogy ki milyen alapon jelölte magát, miért számított a díjra. [...]

Sándor András azon az alapon várt Kossuth-díjat, hogy Révai elvtárs megemléltette őt a kongresszusi referátumában és ő ebből azt következtette, hogy ez olyan jelentőségű, hogy ezután más nem is jöhet. Emellett úgy értesült, hogy Rákosi elvtárs is jónak találta riportkönyvét, de a DISZ is rehabilitálta. Nem kis szerepet játszott reményeiben, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadónál Simó fogadásokat kötött az ő Kossuth-díjára és Losonczy is olyan kijelentést tett, amelyből arra következtetett, hogy már meg is szavazták neki.

Sándor Kálmán ugyancsak a kongresszusi beszéd alapján számított a Kossuth-díjra, de igen sokan közölték vele író társai közül is, hogy biztos tudomásuk van arról, hogy kap. Pl. Déry volt az egyik froclizó és Aczél Tamás, Molnár Miklós is arra tippeltek, hogy kap.

Karinthy kiindulási pontját nem sikerült megismernem, de szemtanúja voltam annak, hogy milyen aljasul froclizta őt Lukácsy Sándor, aki megfogva Karinthy gomblyukát nevetve mondta »jó író, jó szöveget, csak innen hiányzik valami, nem baj Cini, te még ettől jó író lehetsz«. Rideg Sándor Kossuth-díja bent élt a köztudatban. Hogy ki dobta be, nem tudom, de, hogy nagy ügyet a volt Népszavás írók és költők frakciója, vagy enyhébben szólva tömörülése csinált ebből, az Földeák aznapi kiborulásából is világosan kitűnt, (erről külön, részletesebben, mert ez több dolgot is tartalmaz).

Szüdi maga nem is merte volna remélni a díjat, ha Földeák, nem veti fel olyan élesen a kérdést. Az Írószövetségben általában nem értettek egyet a Kossuth-díjjal. Igazságtalannak tartották Hámost, sokan Juhászt, de Szabó Pált is.

Simó pl. a Szépirodalmi Könyvkiadó bizalmas berkeiben úgy nyilatkozott, hogy Déry Tibornak és Rideg Sándornak feltétlenül kellett volna kapnia, sokkal inkább mint Hámosnak és Háynak. Grandpierre Emil ezt azzal toldotta meg, hogy a színházat sokkal jobban megbecsülik, mint az irodalmat. Ez a kiosztás a sematizmus tovább istápolása felé vezet, mert a díjazott művek nem művésziek, csak hasznosak politikailag. Ezzel Simó és Vas István is egyetértettek.”⁷⁵

Irodalom és jegyzetek

- ¹ SÁRKÖZI Mátyás: A bizarr évei: élet és irodalom Rákosi Mátyás alatt. Budapest, Kortárs, 2009. 57. p.
- ² VALUCH Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. században. Budapest, Osiris, 2005. 141. p.
- ³ VALUCH Tibor 2005. i. m. 149–150. p.
- ⁴ RAINER M. János: A felügyelt mozgástér: tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 28. p.
- ⁵ KALMÁR Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Budapest, Osiris, 2014. 56. p.
- ⁶ STANDEISKY Éva: Az írók és a hatalom. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 19. p.
- ⁷ BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása. = Zempléni múzsa, 2. évf. 4. (8.) sz. 2002. 14–26. p. Forrás: http://www.zemplenimuzsa.hu/02_4/bolv.htm [2016. január 9.]
- ⁸ DOMOKOS Mátyás: Leletmentés: könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948–1989. Budapest, Osiris, 1996. 11. p.
- ⁹ ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: Tisztító vihar. München, Griff, 1982. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=613&secId\[-\]=57374&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9ray+Tibor&limit=1000&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=613&secId[-]=57374&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9ray+Tibor&limit=1000&pageSet=1) [2016. január 9.]
- ¹⁰ STANDEISKY Éva: A kommunista polgárellenesség. = Budapesti Negyed, 8. évf. 2. sz. 1995. 209–222. p. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00007/standeis.htm> [2016. január 10.]
- ¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) XIX-I-3-e 2. dob. 1320. tétel.
- ¹² REICHERT Gábor: Mintha négykezeset zongoráznánk. = Holmi, 22. évf. 6. sz. 2010. 744–759. p. Forrás: [http://www.holmi.org/2010/06/reichert-gabor-%E2%80%99Emintha-negy\[-\]kezeset-zongoraznank%E2%80%99D](http://www.holmi.org/2010/06/reichert-gabor-%E2%80%99Emintha-negy[-]kezeset-zongoraznank%E2%80%99D) [2016. január 10.]

„KÉREM, NE LEGYEN TÚL ÉRZÉKENY.” IRODALOMPOLITIKA ÉS KÖNYVKIADÁS
RÉVAI JÓZSEF MINISZTERSÉGE IDEJÉN

- ¹³ MNL XIX-I-3-e 3. dob. 1478. tétel.
- ¹⁴ REICHERT Gábor: Önkritika-forgatókönyv a Felelet-vita után. = Irodalomtörténet, 94. évf. 2. sz. 2013. 265–282. p. Forrás: [http://epa.oszk.hu/02500/02518/00340/pdf/EPA02518\[_\]irodalomtortenet_2013_02_265-282.pdf](http://epa.oszk.hu/02500/02518/00340/pdf/EPA02518[_]irodalomtortenet_2013_02_265-282.pdf) [2016. január 10.]
- ¹⁵ STANDEISKY 1995. i. m.
- ¹⁶ MNL XIX-I-3-e 3. dob. 2715. tétel.
- ¹⁷ BOTKA Ferenc: Déry Tibor levelezése: 1951-1955. Budapest, Balassi, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. 35. p.
- ¹⁸ STANDEISKY Éva: A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között. = Múltunk, 49. évf. 1. sz. 2004. 48–82. p. [2016. január 25.]
- ¹⁹ SÁRKÖZI Mátyás 2009. i. m. 105–106. p.
- ²⁰ REICHERT 2013. i. m. Forrás: [http://epa.oszk.hu/02500/02518/00340/pdf/EPA02518\[_\]irodalomtortenet_2013_02_265-282.pdf](http://epa.oszk.hu/02500/02518/00340/pdf/EPA02518[_]irodalomtortenet_2013_02_265-282.pdf) [2016. január 10.]
- ²¹ BOTKA Ferenc 2009. i. m. 128. p.
- ²² MNL XIX-I-3-e 6. dob. 1309. tétel.
- ²³ STANDEISKY Éva 1996. i. m. 19. p.
- ²⁴ VASY Géza: A Magyar Írószövetség rövid története. Forrás: [http://www.iroszovetseg.hu/\[-\]wp-content/uploads/2012/09/MI_tortenete.pdf](http://www.iroszovetseg.hu/[-]wp-content/uploads/2012/09/MI_tortenete.pdf) [2016. január 15.]
- ²⁵ STANDEISKY Éva 2004. i. m.
- ²⁶ MNL XIX-I-3-e 3. dob. 1611. tétel.
- ²⁷ MNL i. m. 1673. tétel.
- ²⁸ SZOLLÁTH Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája. PhD-értekezés. Pécs, 2008. 31. p. Forrás: http://irodalomdoktori.btk.pte.hu/files/tiny_mce/szollath_doktori.pdf [2016. január 15.]
- ²⁹ MNL i. m. 1746. tétel.
- ³⁰ A túlzott baloldaliság, a kommunista gőg, az együttműködésre képtelenség szinonimája, a Rosszjiszka asszociáció proletárszkih piszatyelje (Proletárírók Oroszországi Egyesülete) rövidítéséből ered, melynek történetéről ld. SVECOVA, Ljubov: Proletár írószervezetek 1920–1930. = Helikon, 12. évf. 1–2. sz. 1966. 5–17. p. Forrás: [http://real-j.mtak.hu/\[-\]1194/1/HELIKON_1966.pdf](http://real-j.mtak.hu/[-]1194/1/HELIKON_1966.pdf) [2016. január 15.]
- ³¹ MNL i. m. 1888. tétel.
- ³² NÉMETH László: Magam helyett. Budapest, Püski, 2002. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/\[-\]jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7501&secId=810723&limit\[-\]=50&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/[-]jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7501&secId=810723&limit[-]=50&pageSet=1) [2016. január 25.]
- ³³ FÜZI László: Alkat és mű. Pozsony, Kalligram, 2001. 449. p.
- ³⁴ VASY Géza: Hol zsarnokság van. Forrás: [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/\[-\]holzsarnoksag-van/ch02.html](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/[-]holzsarnoksag-van/ch02.html) [2016. január 16.]
- ³⁵ TÜSKÉS Tibor: A levélíró Németh László. = Tiszatáj, 55. évf. 4. sz. 2001. Forrás: [http://\[-\]epa.oszk.hu/00700/00713/00116/pdf/tiszataj_EPA00713_2001_04_080-090.pdf](http://[-]epa.oszk.hu/00700/00713/00116/pdf/tiszataj_EPA00713_2001_04_080-090.pdf) [2016. január 25.]
- ³⁶ NÉMETH László 2002. i. m.
- ³⁷ NÉMETH László 2002. i. m.
- ³⁸ PÜNKÖSTI Árpád: Rákosi bukása, száműzetése és halála. Budapest, Európa, 2001. 642 p. Forrás: <http://mek.oszk.hu/05300/05385/05385.htm> [2016. január 25.]

- ³⁹ NÉMETH László: A kísérletező ember. Budapest, Magvető, 1973. 768 p. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=212&secId=\[-\]19704&limit=10&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=212&secId=[-]19704&limit=10&pageSet=1) [2016. január 25.]
- ⁴⁰ FÜZI László 2001. i. m. 452. p.
- ⁴¹ NÉMETH László: A felelősség szorításában. Budapest, Püski, 2001. 33. p. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7898&secId=\[-\]830017&limit=50&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7898&secId=[-]830017&limit=50&pageSet=1) [2016. január 25.]
- ⁴² MNL XIX-I-3-e 4. dob. 484. tétel.
- ⁴³ DOMOKOS Máttyás: Adósságlevél: esszék, tanulmányok Illyés Gyuláról. Budapest, Kortárs, 1998. 104. p.
- ⁴⁴ VASY Géza: Haza a magasban. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 32. p.
- ⁴⁵ VASY Géza: Illyés Gyula. Budapest, Elektra, 2002. 109. p. Forrás: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=8&docId=8475&secId=855453&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Vasy+G%C3%A9za&limit=10&pageSet=1> [2016. január 20.]
- ⁴⁶ VASY Géza 2002. i. m. 110. p.
- ⁴⁷ TŰSKÉS Tibor: Illyés Gyula pályaképe. Pécs, Pro Pannonia, 2002. 336 p. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=2&docId=8473&secId=\[-\]855117&qdcId=3&libraryId=-1&filter=T%C3%BCsk%C3%A9s+Tibor&limit=10&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=2&docId=8473&secId=[-]855117&qdcId=3&libraryId=-1&filter=T%C3%BCsk%C3%A9s+Tibor&limit=10&pageSet=1) [2016. január 25.]
- ⁴⁸ KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil: Árnyak az alagútban. Budapest, Magvető, 1981. 41. p.
- ⁴⁹ TŰSKÉS Tibor 2002. i. m.
- ⁵⁰ ILLYÉS Gyula: Naplójegyzetek 1946-60. Budapest, Szépirodalmi, 1987. 531 p. Forrás: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=883&secId=82188&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Illy%C3%A9s+Gyula&limit=1000&pageSet=1> [2016. január 25.]
- ⁵¹ Közművelődési hírek. = Új Szó, 3. évf. 48. sz. 1950. 5. p.
- ⁵² ILLYÉS Gyula 1987. i. m., idézi SCHILLER Erzsébet: A Mai orosz dekameron szerkesztése 1935–1936. = Irodalomtörténeti Közlemények, 118. évf. 4. sz. 2014. 556. p.
- ⁵³ VASY Géza 2010. i. m. 32. p.
- ⁵⁴ TÉGLÁS János: Babits-epizódok 2. Budapest, Klauzál Gábor Műszeripari Szakközépiskola és Szakiskola, 2007. 101. p.
- ⁵⁵ Erről és az alapítvány előtörténetéről és lassú ellehetetlenítéséről lsd. TÉGLÁS 2007. i. m. 67–129. p.; MURÁNYI Gábor: A húsz évet élt „örökalapítvány”. = Beszélő, 8. évf. 4. sz. 95–106. p. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/03/04/29muranyi.htm> [2016. január 10.]
- ⁵⁶ MNL XIX-I-3-c 2. dob. 685. tétel.
- ⁵⁷ MNL i. m. 663. tétel.
- ⁵⁸ MNL XIX-I-3-e 6. dob. 1395. tétel.
- ⁵⁹ NÉMETH László 2002. i. m.
- ⁶⁰ ILLYÉS Gyula összegyűjtött versei. Budapest, Szépirodalmi, 1993. Forrás: [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=906&secId=\[-\]85662&limit=10&pageSet=1](http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=906&secId=[-]85662&limit=10&pageSet=1) [2016. január 25.]
- ⁶¹ MNL XIX-I-3-c 2. dob. 685. tétel.
- ⁶² DOMOKOS MÁTYÁS 1998. i. m. 103. p.
- ⁶³ ILLYÉS Gyula 1987. i. m.
- ⁶⁴ MNL XIX-I-3-c 2. dob. [tételszám nélkül] 1953.

„KÉREM, NE LEGYEN TÚL ÉRZÉKENY.” IRODALOMPOLITIKA ÉS KÖNYVKIADÁS
RÉVAI JÓZSEF MINISZTERSÉGE IDEJÉN

⁶⁵ MNL XIX-I-3-c 6. dob. 1837. tétel.

⁶⁶ MNL XIX-I-3-c 2. dob. 1437. tétel.

⁶⁷ VADERNA Gábor: Nemzedékek, programok, lehetőségek. = Irodalomtörténet, 93. évf. 3. sz. 2012. 291. p.

⁶⁸ N. PÁL József: Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Jyväskylä, Pécs, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies, 2008. 75–76. p. Forrás: <http://mek.oszk.hu/12400/12430/12430.pdf> [2016. január 28.]

⁶⁹ SZOLLÁTH Dávid: A forradalmi költőtriász. Forrás: http://real.mtak.hu/7651/1/A%20forradalmi%20k%C3%B6lt%C5%91tri%C3%A1sz_sz%C3%B6veg.pdf [2016. január 28.]

⁷⁰ SCHEIBNER Tamás: Konfliktusok, kompromisszumok, szövetségek. = Irodalomtörténet, 93. évf. 3. sz. 2012. 308. p.

⁷¹ MNL XIX-I-3-c 2. dob. 1081. tétel.

⁷² MNL i. m.

⁷³ MNL XIX-I-3-c 2. dob. 1265. tétel.

⁷⁴ URBÁN Károly: Révai, a kultúrdiktátor. = Rubicon, 4. évf. 7. sz. 1993. 10–13. p.

⁷⁵ MNL XIX-I-3-c 2. dob. [tételszám nélkül] 1951.

Bella Katalin az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének tanársegéde. Kutatásaiban az 1945 utáni könyvnyomtatás, könyvkiadás és irodalompolitika kérdéseit járja körül. Legújabbban a legfontosabb könyvkiadók történetével foglalkozik. Tanszéki tevékenységének az oktatás mellett része az ERASMUS-koordinátori feladatok ellátása is.

A TÁRGYSZAVAK FOGALMI ÉS MEGJELENÍTÉSI PROBLÉMÁI AZ EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEK KATALÓGUSAIBAN: ESETTANULMÁNY A DOMONKOS KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK TARTALMI FELTÁRÁSA KAPCSÁN

NÉMETH KATALIN

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

ABSZTRAKT

A teológiai és vallástudományi szakirodalom fogalmi rendszere rendkívül összetett, felekezetenként, egyházanként heterogén. A szakkifejezések és a köznyelvben használt fogalmak gyakran keverednek, jelentésárnyalataik nem mindig következetesek, mint például a kolostor és a monostor esetében. A Magyarországon használt számos integrált könyvtári rendszer különböző lehetőségeket kínál a tárgyszavak leírására, átemelésére és visszakeresésére. A Magyar Evangélikus Bibliográfia számára készült tárgyszókatalógust részben adaptálni lehetne a katolikus könyvtárakban is, azonban például egy konkrét szerzetesi gyűjtemény esetében csak kismértékben használható, noha tartalmaz a katolikus egyházra jellemző kifejezéseket is. A sajátos fogalmi, nyelvhasználati és keresési szokások, melyek nem azonosak a világi érdeklődők keresési gyakorlatával sem, szintén nehezítik az egyházi könyvtárak állományának visszakereshetőségét. A MARC formátum biztosítja a deskriptorok jelentéstartalmának pontosítását, szűkítését az almezőazonosítók révén, így egy-egy tárgyszóhoz több egyértelműsítő kifejezést is lehet társítani, azonban a tárgyszavak megjelenítése – egy hívójel több almezővel, vagy a hívójel megismétlése – könyvtáranként eltér. Kérdés, hogy lehet-e, szükséges-e szabad tárgyszavakat használni, ami a szubjektivitás és következetlenség veszélyeit is hordozhatja?

A rendszerváltás utáni években a magyarországi egyházi könyvtárak a különböző nehézségek ellenére lehetőségeikhez mérten, olykor még azon felül is igyekeztek gyűjteményük és szolgáltatásaik tekintetében magas színvonalú munkát végezni. A modernizációs törekvéseknél több intézmény ugyan habozott az integrált könyvtári rendszer bevezetésénél, mivel a muzeális anyagok leírására nem volt megfelelő rendszer, azonban az ezredforduló után legnagyobb részük már Huntékát, Corvinát vagy Sziklát használt az állami könyvtárakhoz hasonlóan.¹ Az ezredfordulón alapított Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény² könyvtára, melynek alapját a domonkos rend budapesti, soproni és vasvári rendházainak dokumentumai, valamint az Országos Széchényi Könyvtártól visszakapott kötetek jelentették, Vasváron az egykori domonkos kolostorban kapott elhelyezést. A könyvtári anyag formai és tartalmi feltárása megkezdődött, azonban a gyűjtemény tárgyszókatalógusának kialakítása több kérdést is felvetett, ezek közül szeretnék most néhány problémára rávilágítani.

A felhasználók információkeresési szokásai az internetnek, a keresőmotoroknak köszönhetően jelentősen megváltoztak, már nem számítanak a könyvtárak katalógusai az első választásnak. Az adatbázisok, az indexelő szolgáltatások, melyek közvetlen hozzáférést biztosítanak a dokumentumokhoz, hozzájárulnak a könyvtári katalógusok használatának csökkenéséhez.³ A hazai könyvtárakban alkalmazott integrált könyvtári rendszerek különböző módon és mélységben teszik visszakereshetővé a dokumentumok tartalmát leíró tárgyszavakat, noha szükség volna a releváns információ megtalálásához a megfelelő kifejezésekre, mivel a publikációk címe, mely egyszerre igyekszik a figyelmet felkelteni és utalni a tartalomra, mégsem képes minden esetben lefedni a dokumentum teljes jelentését. Gyakran maguk a felhasználók sem ismerik a keresett dokumentum szerzőjét vagy címét, illetve sokszor előzetesen szeretnének tájékozódni egy-egy témával kapcsolatban, ezért is nélkülözhetetlen a megfelelő tárgyszórendszer kialakítása. A formai és tartalmi feltárás során szerepet kell, hogy kapjanak a tárgyi melléktételek, mint például a személyi és földrajzi tárgyi melléktételek. A MARC (Machine Readable Cataloging) formátum révén az egyszerűbb, menümódos felületekhez képest árnyaltabb, a hierarchiát jobban tükröző tárgyszavakkal jellemezhetjük köteteink tartalmát.

A Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény a Dr. Bendefy László Városi Könyvtárral együtt vásárolta meg 2010-ben a Szikla integrált könyvtári rendszert, melyben a két könyvtár anyaga együtt vált elérhetővé, jelenleg a leltári szám utal a kötetek tulajdonosára. A domonkos anyag katalogizálása a közös felület ellenére független a városi könyvtár dokumentumainak feldolgozásától, így nincsenek egymásra közvetlen hatással. A domonkos könyvtár nem rendelkezik kötött tárgyszókatalógussal. Ennek elkészítéséhez szükséges a domonkos renddel való további egyeztetés, mivel ugyan kiindulópontot jelenthetnek más szerzetesrendek tárgyszavai, azonban vannak olyan témakörök, szakterületek, melyek elsősorban a domonkosokra jellemzők, így azokat a megfelelő mélységű, pontos jelentéstartalmú, speciális tárgyszavakkal kell leírni. A formai és tartalmi feltárás megkezdésekor nem volt egységes és következetes a tárgyszavak használata. Például az Árpád-házi Szent Margit életéről, szentté avatásáról szóló kötetek tárgyszavai között leggyakrabban a következők találhatók: szent (domonkos), életrajz (domonkos szent), életrajz (domonkos nővér). A felsoroltakat kiegészíthette volna a szentté avatás, valamint nem szerencsés a zárójeles megoldás sem, azonban következetesen minden esetben megjelent Margit nevének egységesített besorolási adata, mint tárgyi melléktétel.

Három kötet sok megoldással

A Magyar Evangélikus Bibliográfia számára készített tárgyszókatalógus, vagy más szerzetesrendek könyvtárainak katalógusai mintát adhatnak a domonkos tárgyszójegyzék részére. Nézzünk azonban néhány példát más könyvtárak katalógusaiból, melyek jól szemléltetik a tartalmi feltárás következtelenségeit! Emellett mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a szakozás minőségének megítélése rendkívül összetett kérdés, hiszen függ például a gyűjtemény nagyságától, az állomány összetételétől, a feldolgozási folyamatok szabályozottságától vagy a könyvtárosok számától.

Három dokumentumot választottam, mely a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény mellett több könyvtár állományában is megtalálható. A könyvtárak katalógusait elsősorban az Unitas, az Egyházi Könyvtárak Közös Katalógusán⁴ keresztül vizsgáltam, valamint visszakerestem a köteteket az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában⁵ is, mely utóbbi teológiai gyűjtőkörrel is bír. A három választott kötet a következő:

- Bőle Kornél: Boldog Margit legendája. Budapest: Királyi Magyar Egyetem, [1938]. 218 p.
- Bőle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Budapest: Stephaneum Ny., 1937. 43 p.
- Bőle Kornél: A háromszázéves szombathelyi zárdánk. Budapest: Credo, 1938. 116 p.

Bőle Kornél (1887–1961), a Credo folyóirat alapítója az első két kötetben Szent Margit életét mutatja be, a harmadikban pedig a szombathelyi zárda történetét. A tanulmányban nem szerepel a vizsgált könyvtárak neve, azonban az alábbi néhány példa jelzésértékű az egyes könyvtári katalógusok esetleges ellenőrzéséhez, korrekciójához. A táblázatokban nem egyezik meg a könyvtárak száma, mivel értelemszerűen csak azok a könyvtárak kerültek be, ahol az adott kötet adatai elérhetők voltak.

A *Boldog Margit legendájához* az 1. táblázatban olvasható tárgyszavakat találjuk nyolc könyvtár katalógusában, különböző írásmóddal és mélységben. A *hagiológia* és a *szentek élete* tárgyszavak tükrözik leginkább a dokumentum tartalmát, de csak az utóbbi mellett szerepel tárgyi melléktételként Szent Margit neve.

1. táblázat: A Boldog Margit legendája tárgyszavai

	Tárgyszavak
1.	-
2.	Hagiológia
3.	Margit legenda, lelki irodalom, szentek élete (magyar)
4.	-
5.	szentek élete
6.	-
7.	Spirituális
8.	Szentek – Magyarország

Négy könyvtár veszi fel Margit nevét tárgyi melléktételként, ahogy azt a 2. táblázat mutatja. Ennek a harmadik oszlopában MARC formátumban olvasható az egységesített besorolási adat, kettő katalógusban azonban a 600-as hívójel helyett 700-as hívójellel.

2. táblázat: *A Boldog Margit legendája tárgyi melléktételei*

	Tárgyi melléktétel	Tárgyi melléktétel MARC
1.	Margit (Szent) , Árpád-házi (1242–1270)	600 14 a Margit c Szent c Árpád-házi d 1242–1270
2.	-	700 0 \$a Margit \$c Árpádházi \$c Szent
3.	Margit, Szent, Árpád-házi OP	-
5.	Margit, Árpád-házi, Szent (1242–1271)	600 04 \$a Margit, \$c Árpád-házi, \$c Szent, \$d (1242–1271)
8.	Margit Szent, Árpád-házi (1242–1271)	700 0 \$a Margit, \$c Szent, \$c Árpád-házi, \$d (1242–1271)

Az *Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda* című rövid kötet több könyvtár esetében is több tárgyszót, tárgyszóláncot kapott, ahogy a 3. táblázatban látható. Az első könyvtár kivételével mindenütt szerepel legalább egy olyan kifejezés, ami utal arra, hogy a dokumentum egy szent életéről vagy szenttéavatási eljárásáról szól.

3. táblázat: *A szenttéavatás kötet tárgyszavai*

	Tárgyszavak
1.	egyháztörténet--magyar--13. sz.
2.	domonkos szerző, szenttéavatás
3.	életrajz (szent - magyar), legenda, szenttéavatás
4.	-
5.	legenda Szent Margit szenttéavatás
6.	Szentek Szentek élete Magyar egyháztörténet
7.	Szentek élete Margit, Szent, Árpádházi (1242–1271)
8.	szentek élete – magyar
9.	-

Kilenc könyvtárból ennél a kötetnél nyolcnál találunk tárgyi melléktételt, ott marad ki, ahol tárgyszóként lett feldolgozva. A tárgyi melléktételekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, ahogy a 2. és 4. táblázatból is látható, hogy Margit nevének egységesített besorolási adata nem minden esetben pontos, a személynevek egységesítése nem megoldott. A katalógusokban a személynév az egyik leggyakoribb besorolási adat, valamint keresési szempont, amely segíti az olvasót, hogy eljusson az általa keresett dokumentumhoz. Az eredményes kereséshez elengedhetetlen, hogy a személynév mindig ugyanabban az

A TÁRGYSZAVAK FOGALMI ÉS MEGJELENÍTÉSI PROBLÉMÁI
AZ EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEK KATALÓGUSAIBAN: ESETTANULMÁNY...

egységes, szabványos alakban kerüljön a katalógusba, legyen az a dokumentum szerzője, vagy éppen, mint Szent Margit esetében is, tárgyi melléktétel.⁶

4. táblázat: *A szenttéavatás kötet tárgyi melléktételei*

	Tárgyi melléktétel	Tárgyi melléktétel MARC
1.	Margit, (Szent), Árpád-házi (1242–1270)	600 04 a Margit, c Szent, c Árpád-házi d 1242–1270
2.	Margit, Szent, Árpád-házi (1242–1270)	-
3.	Margit, Szent, Árpádházi	-
4.	Margit, Szent, Árpád-házi (1242–1270)	600 04 a Margit g Szent, Árpád-házi d 1242–1270
5.	Margit, Árpád-házi, Szent (1242–1271)	600 04 \$a Margit, \$c Árpád-házi, \$c Szent \$d (1242–1271)
6.	Margit, Szent, Árpádházi	600 1 \$a Margit, Szent, Árpádházi
7.	-	-
8.	Margit, Szent, Árpád-házi (1242–1271)	600 04 \$a Margit, \$c Szent, \$c Árpád-házi \$d (1242–1271)
9.	Margit, Szent, Árpád-házi (1242–1271)	600 0 a Margit, \$c Szent, \$c Árpád-házi \$d (1242–1271)

A harmadik választott kötet, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk* egy másik problémára is rávilágít. A kötethez rendelt tárgyszavakat az 5. táblázat sorolja fel, melyből kitűnik, hogy ez az első vizsgált dokumentum, melynél minden könyvtár katalógusában található utalás a domonkos rendre. A táblázat negyedik könyvtára a domonkosokat négyszer említi, bár az utolsó (a rend latin neve) tárgyi melléktételnek kívánczogna, az első három különválasztja a földrajzi egységet és a tematikai szempontot, amit össze is lehetett volna vonni.

5. táblázat: *A háromszázéves szombathelyi zárdá kötet tárgyszavai*

	Tárgyszavak
1.	domonkos rend -- zárdá – Szombathely
2.	domonkos közreműködő
	domonkos rendtörténet
	domonkos kolostor (Szombathely)
3.	-
4.	domonkos rend – Magyarország
	domonkos rend – történet
	domonkosok – Szombathely
	Ordo Fratrum Praedicatorum, OP
5.	Katolikus egyház, Magyarország, regionális, története
	Domonkos-rend, Magyarország, regionális

A könyvtárak közül kettő vette fel Szombathely nevét mint tárgyi melléktételt, bár nem feltétlenül szükséges, hiszen a dokumentum nem a város történetére fókuszál. Mi a probléma mégis a választott tárgyszavakkal?

Kolostorok, monostorok, szinonimák?

Szombathelyen két domonkos zárda volt, és most legyünk óvatosak a zárda kifejezéssel. Az első 1638-ban⁷ alapította Draskovich György győri püspök, a második 1905-ben létesült, amikor az Árpád-házi Szent Margitról Nevezett Szent Domonkos Rendi Nővérek Apostoli Kongregációja a kőszegi, vasvári és hódmezővásárhelyi rendház után Szombathelyen is közösséget alakított. Ebből nyilvánvaló, hogy az említett kötet címe csak az 1638-as alapításra utalhat, tehát a férfi rendházra.

A zárda szavunk a felhasználóban és a könyvtárosban is sokszor a női kolostorok képét idézi fel, noha az etimológiája a *claustrum* szóra⁸ vezethető vissza, és egyértelműen nem különíthető el a kolostor szavunktól, mely egyaránt lehet női és férfi szerzetesközösség lakhelye, tehát értelmezhetők egymás szinonimáiként. Egy fogalmat célszerű csak egy kifejezésnek megfeleltetni, tehát a szinonimák párhuzamos használatát mellőzni kellene, azonban az ilyen döntéseket „lásd” utalóval is meg kellene erősíteni.⁹ A könyvtárak a zárda szót nagyon ritkán használják tárgyszóként, leggyakrabban akkor, ha a címben is olvasható, viszont az, hogy a címben szerepel, nem jelenti automatikusan azt, hogy tárgyszóként is szerepelni fog, még akkor sem, ha indokolt lenne a használata. Álljunk is meg egy pillanatra a szerzetes közösségekkel kapcsolatos fogalmaknál, mint kolostor, monostor, klastrom, rendház, konvent, apátság, zárda!

A többnyire szinonimaként használt két fogalom, a kolostor és a monostor más-más funkciót takar. A görög eredetű monostor szó jelöli a monasztikus rendek templommal egybeépített épületegyüttesét, mely a rend-tagok valamennyi életfunkcióját (szállás, étkezés, ima, önellátó ipar, gazdálkodás) hivatott kiszolgálni. A latin eredetű kolostor (*claustrum monasterii*), mely a klastrom szavunk későbbi megfelelője, a rendház laikusok elől elzárt részét, a szerzetesi szállásépületet jelölte, melyhez templom is csatlakozhatott.¹⁰

Ha megnézzük a katalógusokat, a kolostor-monostor-klastrom hármából, vagy akár a zárdával kiegészítve, a legtöbbet használt kifejezés a kolostor, mind a dokumentumok címében, mind a tárgyszavak szintjén. A 6. táblázat az Unitas katalógusának tárgyszavait és címkulcsszavait mutatja további, a szerzetesközösségekkel kapcsolatban használt fogalmakkal. Az összehasonlításhoz mellette jelennek meg a táblázatban a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) tárgy- és címkulcsszavai. A klastromot tárgyszóként szinte sehol nem látjuk, valószínűleg nem is nagyon keresnék az olvasók, azonban azoknál a dokumentumoknál, ahol a címben előfordul, és a dokumentum tartalma is megkívánná, ott sem találjuk, de gyakran a szinonimáját sem, a kolostort.

A TÁRGYSZAVAK FOGALMI ÉS MEGJELENÍTÉSI PROBLÉMÁI
AZ EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEK KATALÓGUSAIBAN: ESETTANULMÁNY...

6. táblázat: *A kolostor, mint tárgy- és kulcsszó megjelenése a katalógusokban*

Fogalom	Unitas		MOKKA	
	Tárgyszó	Címkulcsszó	Tárgyszó	Címkulcsszó
kolostor	141	358	652	739
kolostorok	158	149	235	196
kolostori	15	59	598	125
monostor	41	160	142	206
zárdá	3	48	16	94
klastrom	0	8	1	53
apátság	502	475	615	592
konvent	33	182	21	262
rendház	43	119	114	170

Tovább árnyalja a képet, hogy például a kolostor nemcsak egyes számban, hanem többes számban is gyakran előfordul, ez pedig problémát okoz azoknál az integrált könyvtári rendszereknél, amelyek nem csonkolnak automatikusan, nem csak a szó eleji illeszkedést veszik figyelembe. A szavakat célszerű alanyesetben és egyes számban használni, azonban indokolt esetben a többes szám is elfogadható lehet. A MOKKA egyetlen klastrom tárgyszava a *Klastrom Szálloda jelene és múltja* című szakdolgozat tartalmát leíró kifejezések között szerepel, de itt sem önállóan, hanem az intézmény nevének részeként tárgyi melléktétel formájában. Az Unitas közös katalógus esetében a klastrom keresőkifejezés, mint tárgyszó, egyetlen találatot sem eredményez, azaz nem csak nem szerepel a katalógusban, de nem is irányítja tovább az olvasót utalóval.

Előfordul, hogy jelzővé válik a főnév, ilyenkor érdemes végiggondolni, hogy indokolt-e a jelzős szerkezet, vagy több tárgyszóval körül lehet-e írni, így kikerülve a jelzős szerkezetek használatát. Szükséges lehet a jelzők alkalmazása például az egyes vallásoknál és az egyházakat általánosságban tárgyaló dokumentumoknál, de az egyes szerzetesrendek tárgyszavazása is jelzős szerkezettel kifejezve egyenes szörendben a leg-egyszerűbb. Ebben a legtöbb egyházi könyvtár katalógusa is következetes, amíg csak magáról a rendről készül a tárgyszó. Itt nem szabad elfelejteni, hogy amennyiben a tartalom megköveteli, tárgyi melléktétel is szükséges a szerzetesrend nevének egységesített besorolási adatával, illetve ehhez megfelelő utalók.

A MARC-ot nem használó integrált könyvtári rendszerekben, melyek kevésbé képesek kifejezni a hierarchiát és a struktúrát, vagy egyszerűen nincs a könyvtárnak kapacitása a megfelelő mélységű tárgyszavazásra, találhatunk olyan tárgyszavakat, mint domonkos rendtörténet, rendtörténet (domonkos), domonkos szent, szent (domonkos), életrajz (domonkos szent), életrajz (domonkos nővér) stb. És vissza is jutottunk a Szent Margittal kapcsolatos dokumentumok tárgyszavazásához. Mi lenne az ideális tárgyszó? Tárgyszólánc? Természetesen kérdés, hogy kötött, előre meghatározott tárgyszójegyzékkel dolgozunk, vagy meghagyjuk a feldolgozó könyvtáros szabadságát.

A fenti táblázatok tapasztalatai alapján látható, hogy rendkívül heterogén megoldást alkalmaznak a könyvtárak. A már említett Magyar Evangélikus Bibliográfia valóban

csak kiindulópont lehet a domonkos tárgyszókatálógus elkészítéséhez, mivel számos olyan fogalom hiányzik, ami például a domonkos irodalomra kiemelten jellemző, mint a rózsafüzér. Ez egy újabb fogalom, ami tárgyszavak szintjén is pontosításra szorul: a rózsafüzér, más néven szentolvasó (ebben a formájában a katalógusok nem is ismerik), mint ima és mint eszköz, mint a rózsafüzért elemző teológiai irodalom vagy mint a rózsafüzér imádságok kötete is megjelenhet. Ezért is kell mindig az adott tudományterület szakkifejezéseit használni, valamint szerencsés, ha a kötött tárgyszókatálógus fogalmait a szakterületen jártas személy készíti, de éppen úgy kedvező, ha a feldolgozó könyvtáros is rendelkezik azzal a szakterületi jártassággal, amely lehetővé teszi, hogy pontosan felismerje a feltárandó dokumentum tartalmát.

Feltehetünk egy másik, egyre aktuálisabb kérdést is a tárgyszavak létrehozásával kapcsolatban. Használhatunk-e tageket, adhatnak-e a felhasználók tárgyszavakat az általuk ismert, olvasott dokumentumoknak? Egyes könyvtártípusok már nyitnak a felhasználók felé, azonban mindenképpen kell olyan személy, szakember, aki ellenőrzi, javítja az az olvasók tárgyszó javaslatait.¹¹ Talán a fogalmi rendszere, sokszínűsége miatt amúgy is heterogén teológiai irodalom feltárásának első lépése a tudományterület fogalmi rendszerének leképezése kell, hogy legyen a tárgyszavak szintjén.

Tanulmányommal azt kívántam felvillantani, hogy egy viszonylag homogén gyűjtemény esetében is milyen nehézségekbe ütközik a precíz, a felhasználói igényeket kielégítő, a dokumentumok visszakereshetőségét, azonosíthatóságát biztosító tárgyszórendszer kialakítása, a tárgyszavazás megvalósítása. Megoldásként egy, az egyházi könyvtárak és a vallástudományi gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárak összefogásával kialakított tárgyszórendszer létrehozása javasolható, mely a fogalmak tisztázása után, a leggyakrabban használt kereső kifejezések mentén készül.

Irodalom

- ¹ ÁSVÁNYI Ilona: Töprengések az egyházi könyvtárak sorsának változásáról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 20. évf. 6. sz. 2011. 3–14. p.
- ² NÉMETH Katalin: A vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény. = Könyvtári Figyelő, 57. évf. 4. sz. 2011. 774–778. p.
- ³ OWEN, Will – MICHALAK, Sarah C.: Engine of Innovation: Building the High Performance Catalog. = Information Technology and Libraries, Vol. 34. No. 2. 2015. 5–18. p.
- ⁴ Unitas. Az Egyházi Könyvtárak Közös Katalógusa és Információs Portálja. Forrás: [http://\[-\]www.unitas.hu](http://[-]www.unitas.hu) [2016. január 10.]
- ⁵ ELTE Egyetemi Könyvtári Szolgálat katalógusa. Forrás: <http://aleph.elte.hu> [2016. január 10.]
- ⁶ KÖNTÖS Nelli: Szerzők nyomában: a könyvtári szabványok szerepe az intézményi publikációs adattárak névkezelési stratégiájában. = Könyvtári Figyelő, 58. évf. 2. sz. 2012. 255–279. p.
- ⁷ Egyházi beszéd melyet Sz. Mártonban a' sz. Domonkos rend' ottani behozatásának két századik évfordulán, 1838ki Aprilis hó' 15kén, mondott Szenczy Ferencz... Kőszeg, Reichard Károly Nyomda, 1838. 22 p.

A TÁRGYSZAVAK FOGALMI ÉS MEGJELENÍTÉSI PROBLÉMÁI
AZ EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEK KATALÓGUSAIBAN: ESETTANULMÁNY...

- ⁸ BÁRCZI Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, Trezor Kiadó, 1991. 168. p.; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: Ö-Zs. Szerk. Benkő Loránd. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 1187. p.
- ⁹ ASZALÓS Károly [et al.]: ELTE EKSZ a tartalmi feltárás (tárgyszavazás) szabályzata. Forrás: [https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/18384/ELTE%20Tartalmi%20\[-\]Szab%C3%A1lyzat.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/18384/ELTE%20Tartalmi%20[-]Szab%C3%A1lyzat.pdf?sequence=1&isAllowed=y) [2016. január 10.]
- ¹⁰ GECSE Gusztáv: Vallástörténeti kislexikon. Budapest, Kossuth, 1977. 198. p.; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: H-Ó. Szerk. Benkő Loránd. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 952. p.
- ¹¹ ROLLA, Peter J.: User Tags versus Subject Headings: Can User-Supplied Data Improve Subject Access to Library Collections? = Library Resources & Technical Services, Vol. 53. No. 3. 2009. 174–184. p.

Németh Katalin egyetemi adjunktus, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatásfelelőse, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének tagja. Kutatási területe: domonkos könyvkultúra, könyvtári menedzsment, ügyfélkapcsolat-menedzsment.

KÖNYVTÁRI MINŐSÉGIRÁNYÍTÁS – A MINŐSÉGSZEMLELET ALKALMAZÁSA A DOKUMENTUMLEÍRÁSBAN

BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS NELLI

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

ABSZTRAKT

A hazai és nemzetközi könyvtárügy egyik központi és aktuális kérdése a hagyományos és az elektronikus dokumentumvagyon teljes körű, magas színvonalú bibliográfiai feltárásának, valamint a hagyományos katalógusok retrospektív konverziójának, nemzetközi és országos érvényű szabványokon, szabályzatokon alapuló megvalósítása. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hazai könyvtárak eltérő mértékben tudják, illetve képesek magas színvonalon teljesíteni a feltárással vonatkozó szakmai előírásokat és általános követelményeket. Az ingadozó minőség és egyenetlenség egyszerre több vonatkozása is tapasztalható. A legjellemzőbb problémák a leírt egységről felvett adatelemek és feltüntetésük formai szabályainak részleges betartása, az átírás, a rövidítés, a kihagyás jelölésekor jelentkező bizonytalanságok, a figyelmetlenségből adódó betűtévesztések, elírások, továbbá hasonlóan súlyos következményekkel járhatnak a besorolási adatok, a hozzáférési pontok egységesítésében megmutatkozó következetlenségek is. A formai feltárási szabályainak változása és azok gyakorlati bevezetése, a hazai és nemzetközi bibliográfiai együttműködésekben való részvétel megkerülhetetlenné teszi a tevékenységhez kapcsolódó folyamatok tudatos tervezését, működtetését és ellenőrzését, a folyamatmenedzsment teljes eszköztárának – az intézményi stratégiához illeszkedő – alkalmazását. Előrelátó tervező munka, irányítás és felügyelet nélkül a tevékenységet felépítő folyamatok és kapcsolataik rendszere nem teszi lehetővé a könyvtár által megfogalmazott minőségpolitika és minőségcélok megvalósítását. A feltárási minőségének értékelésekor a bibliográfiai előírásokra és technikai kérdésekre adott válaszaink végső soron a könyvtár szolgáltatásainak és magának a könyvtárnak a megítélését alapozzák meg.

Minőségirányítás a könyvtárban

A minőségirányítási rendszerek mindegyikének szerves része a folyamatok szabályozása. A minőség folyamatszempléletű megközelítésének alapelve, hogy a szervezet működésének a hatékonysága és sikere az intézményen belüli folyamatok eredményeként alakul ki, ezért a működés szabályozása és tökéletesítése érdekében a folyamatokat megfelelően kell kialakítani és fejleszteni.¹ A dokumentumok formai feltárásával foglalkozó szakemberek számára mindebből a legfontosabb kérdés az, hogy a minőségmenedzsment rendkívül szerteágazó eszközrendszere, és ezen belül a folyamatmenedzsment hogyan alkalmazható a formai feltárási folyamatainak fejlesztésére? Melyek azok a módszerek és megoldások, amelyek segíthetnek a bibliográfiai, besorolási és példányrekordok, valamint a belőlük épülő katalógusok és bibliográfiai szolgáltatások minőségének javításában?

Célkeresztben a formai feltárás

A könyvtári folyamatok rendszerében központi szerepet tölt be a dokumentumok feltárása. Szoros összefüggésben áll a könyvtár valamennyi munkafolyamatával és szolgáltatásával, az állomány gyarapításától kezdve a hagyományos és elektronikus tájékoztatási formákig.² Rendkívül összetett és szerteágazó folyamatstruktúráról van szó, szisztematikusan egymásra épülő rész-munkafolyamatok együtteséről. Ebből a szoros kapcsolatrendszerből adódóan a feltárás folyamataiban fellépő hibák közvetlen hatással vannak a rendszer minden elemére, így a feltárás hatékonyságának kulcsszerepe van a szolgáltatások színvonalának megtartásában és fejlesztésében egyaránt.³

A leírások elkészítésének szabályait nemzetközi és országos érvényű szabványok és szabályzatok rögzítik, melyek a leírások adatszerkezetének, adattartalmának egységességét, nyelvtől és írásrendszertől való függetlenségét hivatottak megteremteni. A szabványok és szabályzatok ellenére a könyvtárak katalógusaiban – a hagyományos és az online katalógusokban egyaránt – még mindig jelentős a nem megfelelő színvonalú leírások száma. És erről a számról, a bibliográfiailag kifogásolható rekordok számáról csak becsléseink lehetnek. Az olvasói visszajelzések és az ad hoc jellegű ellenőrzések alapján ezeknek minden bizonnyal csak egy része kerül napvilágra.⁴

Azonos dokumentumok – eltérő megoldások

Az azonos leírási egységről készített rekordok szerkezetében és adattartalmában jelentős különbségek mutatkoznak. A rekordok összehasonlításakor tapasztalható egyenetlenségek és pontatlanságok néhány jellegzetes vonását egy szabadon választott, egy egységből álló, könyv típusú dokumentum monografikus szintű bibliográfiai rekordján keresztül mutatom be. Az 1. ábrán hét – különböző könyvtárak által készített – bibliográfiai leírás fontosabb MARC mezői és indikátorai szerepelnek. A rekordok összehasonlításakor számtalan tartalmi és formai eltérés tapasztalható, melyek közül csupán a legszembetűnőbbeket emeltem ki félkövér betűtípussal.

A vizsgálatba bevont hét bibliográfiai tétel hívójelei közül minden bizonnyal az egyik legváltozatosabb képet felvonultató MARC-hívójel a 245-ös, mely a dokumentum cím és szerzőségi közléseit tartalmazza, a kiadványon szereplő változatban. A nevek teljességének és a szerzőségi funkciók feltüntetésének, valamint a központosítás eltérő alkalmazásának eredményeként négy különböző megoldás látható, melyek közül – a dokumentum kézbe vételét követően megállapítható, hogy – az 1-es számú rekord megoldása közelíti meg leginkább a helyes formát (2. ábra).

KÖNYVTÁRI MINŐSÉGIRÁNYÍTÁS – A MINŐSÉGSZEMLÉLET ALKALMAZÁSA
A DOKUMENTUMLEÍRÁSBAN

MARC hívójelek	1. és 2. ind.	1. rekord	1. 2.	2. rekord	1. 2.	3. rekord	1. 2.	4. rekord	1. 2.	5. rekord	1. 2.	6. rekord	1. 2.	7. rekord
020	#	\$a963-9123-71-4 (kötött) ; \$c2980,- Ft	#	\$a963 9123 71 4 (kötött)	#	\$a963-9123-71-4 (kötött) ; \$c2980,- Ft	#	\$a963-9123-71-4 (kötött) ; \$c2980,- Ft	#	\$a963-9123-71-4	#	\$a963 9123 71 4 ; \$c2980,- Ft	#	\$a963-9123-71-4
022	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
041	—	\$ahun	0	\$ahun	0	\$ahunhun	—	—	—	\$ahun	—	—	0 #	\$ahun
044	—	—	#	\$ahu	—	—	#	\$ahu	#	\$ahu	—	—	—	—
245	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós	0	\$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós
260	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest [et al.] ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001	#	\$aBudapest ; \$aPécs ; \$bDialog Campus, \$c2001
300	#	\$a308 p. : bill. ; \$c25 cm	#	\$a308 p. ; \$c25 cm	#	\$a308 p. : \$bill. ; \$c25 cm	#	\$a308 p. : \$bill. ; \$c24 cm	#	\$a308 p. ; \$c24 cm	#	\$a308, [3] p. : \$bill. ; \$c24 cm	#	\$a308 p. \$b ill. ; \$c 25 cm
490	1	\$a(Dialog Campus tankönyvek, \$x1418-1304)	1	\$aNatura delectans \$x1418-1304	1	\$aDialog Campus tankönyvek, \$x1418-1274	1	\$aDialog Campus tankönyvek, \$x1418-1274	1	\$aNatura delectans	1	\$a(Dialog Campus tankönyvek, \$x1418-1274)	1	\$aDialog Campus tankönyvek \$x1418-1274
490	1	\$a(Natura delectans, \$x1418-1304)	1	\$aDialog Campus tankönyvek \$x1418-1274	1	\$aNatura delectans \$x1418-1304	1	\$a(Natura delectans, \$x1418-1304)	1	\$aDialog Campus tankönyvek	1	\$a(Natura delectans, \$x1418-1304)	1	\$aNatura delectans \$x1418-1304
700	1	\$aBíró Sándor \$d(1943-, \$c (pszicháter) \$4közrem.	—	—	—	—	—	\$aBíró Sándor \$d(1943-)	1	\$aBíró Sándor	1	\$aPesti Miklós	1	\$aBíró Sándor \$d 1943-
700	1	\$aPesti Miklós \$4szerk.	—	—	—	—	—	\$aPesti Miklós	1	\$aPesti Miklós	1	\$aBíró Sándor	1	\$a Pesti Miklós

1. ábra: Azonos bibliográfiai egyvegtől készített rekordok elterjedése

245	
1.	00 \$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós
2.	00 \$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró Sándor, Hornok László [et al.] ; szerk. Pesti Miklós
3.	00 \$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós.
4.	00 \$aÁltalános mikrobiológia : \$b[tankönyv] / \$cBíró et al. ; szerk. Pesti Miklós
5.	00 \$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós
6.	00 \$aÁltalános mikrobiológia / \$cBíró [et al.] ; szerk. Pesti Miklós
7.	00 \$aÁltalános mikrobiológia \$cBíró [Sándor] et al. ; szerk. Pesti Miklós

2. ábra: A szerző nevének eltérő írásmódja a 245-ös MARC hívójelben

A 700-as MARC-hívójelet látva visszaköszönnek a 245-ös hívójelnél említett problémák. Az egymással szoros összefüggésben álló hívójelek, mint például a 100-as, 245-ös és 700-as hívójelek csoportot alkotnak, melyek bármely tagjának hibás szerkesztése kihat a csoport többi elemére is, egyértelműen megnehezítve a visszakeresés pontosságát. Figyeljük meg továbbá az első szerző nevének írásmódját a 245-ös és a 700-as hívójeleknél! A 4. és a 7. rekordban Bíró helyett Bíró olvasható. Kézbe véve a kötetet kiderül, hogy annak borítóján és címlapján egyaránt a Bíró alak szerepel (3. ábra).

700		700
1.	1 _ \$aBíró Sándor \$d(1943-) \$c (pszichiáter) \$4közrem.	1 _ \$aPesti Miklós \$4szerk.
2.	_ _ Nem vette fel	_ _ Nem vette fel
3.	_ _ Nem vette fel	_ _ Nem vette fel
4.	1 _ \$aBíró Sándor \$d(1943-)	1 _ \$aPesti Miklós
5.	1 _ \$aBíró Sándor	1 _ \$aPesti Miklós
6.	1 _ \$aPesti Miklós	1 _ \$aBíró Sándor
7.	1 _ \$a Bíró Sándor \$d 1943-	1 _ \$a Pesti Miklós

3. ábra: A szerző nevének eltérő írásmódja a 700-as MARC hívójelben

Természetesen elképzelhető, hogy az 1. ábrán bemutatott rekordok hibáinak és eltéréseinek a súlya nem mindig esik azonos megítélés alá, az online katalógusokban történő keresések eredményességét nem egyformán befolyásolják. Az viszont kimondható, hogy a katalógusokban tapasztalt hibaarány csökkentése a jelenleginél még több odafigyelést, precizitást igényel, valamint a feltárás irányelveinek és módszereinek átvizsgálását, a katalógizálás folyamatának felmérését, elemzését és professzionális dokumentálását. A hibák megelőzéséhez, valamint az egységes rekordszerkesztési elvek gyakorlati megvalósításához nagymértékben járulhatnak hozzá az integrált könyvtárgépesítési rendszerekbe

beépített automatikus ellenőrző funkciók. Az adatbevitelt felügyelő szoftveres megoldások sikerének kulcsa pedig az átgondolt és minden munkatárs számára világos rekord-szerkesztési politika.

A hibák terjedésével kapcsolatban egy 2004-es külföldi felmérés eredményére hívnám fel a figyelmet. A felmérés a könyvtárak közötti adatcserével terjedő, a bibliográfiai és besorolási rekordokban előforduló tipográfiai hibák (betűtévesztések, elgépelések) sajátosságait és a lehetséges megoldásokat kutatja. A szerzők száz jellegzetes tipográfiai hibát vizsgáltak az OCLC WorldCat adatbázis 500 rekordjában. Kutatásuk során öt véletlenszerűen kiválasztott könyvtár katalógusát tanulmányozták annak érdekében, hogy megállapítsák, milyen arányban javították ki a könyvtárak a WorldCat adatbázisából a saját katalógusukba letöltött 500 rekord hibáit. Az eredmény lesújtó. A tanulmány szerint a hibák mindössze 35,8%-át korrigálták (179 tétel) az átemelés során, a fennmaradó 321 rekordon nem történt változtatás.⁵

Gyakran előforduló rekordszerkesztési hibák

Ha célzottan vizsgáljuk a katalógusokat és rekordokat, azt láthatjuk, hogy a hazai könyvtárak különböző mértékben tudják, illetve képesek kiegyensúlyozott színvonalon teljesíteni a feltárására vonatkozó szakmai előírásokat és általános követelményeket. Az ingadozó minőségnek és egyenetlenségnek egyszerre több vonatkozása is tapasztalható. A korábban említetteken kívül a legjellemzőbb problémák:

- a leírt bibliográfiai egységről felvett adatelemek és feltüntetésük formai szabályainak részleges betartása;
- az átírás, a rövidítés, a kihagyás, a nem főforrásból származó adatok jelölésekor jelentkező bizonytalanságok;
- súlyos következményei lehetnek a besorolási adatok, a hozzáférési pontok egységesítésében megmutatkozó eltéréseknek;
- a figyelmetlenségből adódó betűtévesztéseknek és elírásoknak egyaránt,⁶ mint ahogy az a 4. ábrán, a megjelenés helyének írásmódjában látható.

Megjelenés: Budaest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999

Megjelenés: [Budpest] : Budapest Városvédő Egyes., 2009

Megjelenés: Budaoest : Intercom, 2015

Megjelenés: Budaőest : Állatorvostud. Főisk., 1978

Megjelenés: Budspeszt : Pataky Galéria, 2000

Megjelenés: Bidapest : Nemzedékek Tudása Tankvk., 2014

4. ábra: Betűtévesztések a megjelenés helyének írásmódjában

A szabványok, illetve szabályzatok előírásaitól való eltérések és egyéni megoldások leginkább azoknál a bibliográfiai „vállalkozásoknál” érhetők tetten, ahol több könyvtár bibliográfiai és besorolási rekordjai egy közös keresőfelületen kérdezhetőek le és kerülnek megjelenítésre.

Javítás? Folyamatszabályozás!

A hibák csökkentésének egyik lehetséges eszköze a feltárás folyamatainak részletes szabályozása. A rekordok és általuk a katalógusok minőségének javításához, sok egyéb tényező mellett a rekordokat létrehozó munkafolyamatokat is megfelelő módon kell kialakítani és szabályozni.⁷ A hazai és nemzetközi bibliográfiai együttműködésekben való részvétel megkerülhetetlenné teszi a tevékenységhez kapcsolódó folyamatok és részfolyamatok:

- tudatos tervezését,
- felelős működtetését,
- rendszeres ellenőrzését,
- hatékonyságának mérését és értékelését, továbbá
- a hibák megelőzését és szisztematikus javítását (5. ábra).

5. ábra: A folyamatos fejlesztés lépései

Gyakorlatilag a folyamatmenedzsment teljes eszköztárának mozgósításáról van szó. A folyamatorientált megközelítés a rekordokat létrehozó tevékenységeket a könyvtár osztályain, sőt esetenként más szervezeteken is átnyúló, horizontális folyamatnak fogja fel.⁸ A rekordszerkesztés értéktéremtő tevékenység-halmazát a résztvevők között felosztott, mégis egységes folyamatrendszerként kezeli. A minőségmenedzsment rendszerek részeként, a szervezeti önértékelés és a folyamatmenedzsment együttes alkalmazása jelentős

mértékben képes támogatni a könyvtári dokumentumok formai feltárása során keletkező hibák megelőzését, utólagos felülvizsgálatát és javítását egyaránt. A rutinszerű munkavégzéssel ellentétben a folyamatközpontú működés rendszerbe foglalja, tudatossá, átláthatóvá teszi a munkafolyamatokat, így lehetővé válik a hibák korai felismerése, kiküszöbölése, a kompetenciahatárok pontos meghúzése, és az esetleges felelősségek megállapítása is.⁹

A feltárás minőségének értékelésekor a bibliográfiai előírásokra és technikai kérdésekre adott válaszaink végső soron a könyvtár szolgáltatásainak, sőt magának a könyvtárnak a megítélését alapozzák meg. A létrejövő rekordok, valamint a belőlük épülő katalógusok, katalógus rendszerek a könyvtári szolgáltatások minőségének sarokkövei. Megbízhatóságuk, pontosságuk, a feltárt ismérvek hibátlansága olyan alapkövetelmény, ami könyvtártípusától és nagyságtól függetlenül minden gyűjteményre egyaránt érvényes kell hogy legyen.¹⁰

A feltárás dokumentációs környezete

A minőségirányítási szabványok alapján a dokumentálás magába foglalja a folyamatok azonosítását, a közöttük lévő kapcsolatok meghatározását, a folyamatok leírását, valamint a folyamatok hatékonyságának ellenőrzését, a dokumentált állapot és a gyakorlati megvalósítás összehasonlításával.^{11, 12} A rekordok minőségét, megfelelőségét befolyásoló tényezők közül kiemelt szerepet játszanak a feltárás folyamatát szabályozó dokumentumok. A feltárás részletes dokumentálásának célja a folyamat megvalósítási módjának és feltételeinek megtervezése, a rekordokkal szemben támasztott követelmények pontos rögzítése, azaz a felhasználók és a szakma elvárásait egyaránt szem előtt tartó, egységes szabályozás létrehozása. Éppen ezért a könyvtárak minőségügyi dokumentációs rendszerének szerves részét kell hogy képezzék a feltáráshoz kapcsolódó dokumentumok. Különösen fontos kérdés, hogy a könyvtár hogyan hangolja össze a meglévő szabályozási rendszerét (pl. SzMSz, törvényi megfelelés dokumentumai stb.) a minősbiztosítási rendszer elemeivel, hogyan tudja elkerülni a párhuzamos és esetleg egymásnak ellentmondó szabályrendszerek építését.

Összegzés

Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy színvonalas feltáró tevékenység nem képzelhető el írásbeli szabályozás nélkül. A hallgatólágos, esetenként szóbeli meg egyezésen alapuló gyakorlat, a rendszer stabilitását és egységes irányelvek szerinti működését veszélyezteti. A bibliográfiai rekordok minőségének javítása érdekében meg kell vizsgálni a nemzetközi és országos szintű előírásoktól eltérő egyéni gyakorlat létjogosultságát, felül kell vizsgálni a hiányos vagy félreérthető előírásokat, továbbá kiemelten fontos lenne az országos szabályozás aktualizálása és harmonizációja a külső, a nemzetközi szabályozókkal. A bibliográfiai és a minőségirányítási szempontokat egyaránt figyelembe véve a feltáráshoz vonatkozó szabványok és szabályzatok léte, ismerete a szakmai minimum követelményekhez tartozik; a bennük foglalt előírások betartása (és betartása) pedig alapelvárás.

Irodalom

- ¹ VIDRA SZABÓ Ferenc: Könyvtári Közös Értékelési Keretrendszer: a könyvtári önértékelés szakmai szempontjai. Budapest, Könyvtári Intézet, 2010. 70 p.
- ² PAISTE, M. Starr: Defining and achieving quality in cataloging in academic libraries: a literature review. = *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, Vol. 27. No. 3. 2003. 327–338. p.
- ³ HILL, Janet Swan: Is It Worth It? Management Issues Related to Database Quality. = *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 46. No. 1. 2008. 5–26. p.
- ⁴ BADE, David: The Perfect Bibliographic Record: Platonic Ideal, Rhetorical Strategy or Nonsense? = *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 46. No. 1. 2008. 109–133. p.
- ⁵ BEALL, Jeffrey – KAFADAR, Karen: The Effectiveness of Copy Cataloging at Eliminating Typographical Errors in Shared Bibliographic Records. = *Library Resources & Technical Services*, Vol. 48. No. 2. 2004. 92–101. p.
- ⁶ BALLARD, Terry: Systematic Identification of Typographical Errors in Library Catalogs. = *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 46. No. 1. 2008. 27–33. p.
- ⁷ WILSON, Frankie: What is the meta-quality of your library? = *SCONUL Focus*, Iss. 38. Summer/Autumn 2006. 85–89. p.
- ⁸ DRAGON, Patricia – SHEETS BARRICELLA, Lisa: Assessment of technical services workflow in an academic library: a time-and-path study. = *Technical Services Quarterly*, Vol. 23. Iss. 4. 2006. 1–16. p.
- ⁹ DANSKIN, Alan: What difference does it make?: measuring the quality of cataloguing and the catalogue. = *Catalogue & Index*, No. 154. Autumn 2006. 9–12. p.
- ¹⁰ BADE, David: Colorless green ideals in the language of bibliographic description: making sense and nonsense in libraries. = *Language & Communication*, Vol. 27. No. 1. 2007. 54–80. p.
- ¹¹ MSZ EN ISO 9000:2005 Minőségirányítási rendszerek. Alapok és szótár. 57 p.
- ¹² MSZ EN ISO 9001:2009 Minőségirányítási rendszerek. Követelmények. 127 p.

Boda Gáborné Köntös Nelli 2006 óta az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa. Szakmai érdeklődésének középpontjában a könyvtári minőségirányítás és a formai feltárás kapcsolata áll. 2008 óta aktívan részt vesz az ELTE könyvtári hálózatának minőségfejlesztési projektjében mint a Folyamatirányítási munkacsoport vezetője. További kutatási területei: integrált könyvtári rendszerek, intézményi publikációs adattárak, online információforrások. A Magyar Minőség Társaság és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciójának a tagja.

VIRTUALIZÁLÓDÓ ÖRÖKSÉGÜNK VALÓSÁGOS IGÉNYEK TÜKRÉBEN

FODOR JÁNOS

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

ABSZTRAKT

Az előadás gondolatmenete arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvtárak közösségi médiajelenlétének hiányosságai és torzulásai mögött részben a gyűjteményi digitalizálás eredményessége állhat. A nagy, digitalizált dokumentumgyűjtemények korában meglazul a kapcsolat a könyvtáros és a feldolgozott digitális tartalom között. A személyes kapcsolat, útmutatás igényét a könyvtárosok a közösségi médiában pótolják, mert a könyvtári honlapok látogatottsága csökken a digitalizált gyűjtemények, repozitóriumok szerepének növekedésével. Fontos megőrizni a könyvtároskép kreatív, tájékozódásban, kutatásban, megosztásban is példát mutató vonásait, ki kell alakítani a könyvtári webjelenlét új formáit, melyek az általános közösségi felületeknél alkalmasabbak a könyvtár igényeihez, s biztosítják a könyvtáros szakemberek kreatívabb tájékoztatási munkáját. Az alkotó könyvtáros képének rehabilitálása nem csak a szakmát teheti vonzóbbá, de egybevág a jövő könyvtáráról, mint nyitott műhelyről és közösségi térről alkotott elméletekkel. A gondolatmenet alátámasztására történeti és kortárs példát egyaránt hozhatunk. A legendásan polihisztor könyvtárvezető, Lipták Pál bibliofil könyvsorozata jó példa az olvasók, könyvtárosok és alkotók szoros kapcsolódására, s máig érvényes modellt valósított meg a rétegigényeket kiszolgáló print-on-demand korában. A Poesis Hungarica könyvsorozat emlékhonlapját Intézetünk készítette el nemrég. Tartalomszolgáltatást kutató műhelyünk számos projektje, gyakorlata és együttműködése szolgálja azt a célt, hogy segítse, bátorítsa a jövő könyvtárosait tehetségüket kibontakoztatni és érdeklődésükkel a hálózati tájékoztatást szolgáló projekteket, gyűjtéseket, alkotásokat kezdeményezni.

A hazai gyűjteményi digitalizálás a kezdetektől fogva fontos eredményeket ért el, s napjainkra a virtuálisan lapozható könyvek, sajtótermékek, képek és fotográfiák olyan mennyiségét sikerült közzétenni, amely a múzeumi és egyéni memóriaintézményekhez köthető digitális tudáskincsel együtt bátran nevezhető kritikus tömegnek, az átlag webfelhasználó figyelmét is megragadó tudásbázisnak.

A konferencia digitalizálási szekciójában a gyűjteményi digitalizálás hazai szakemberei és irányítói mutatták be munkájukat és legújabb fejlesztéseiket az elmélyült kutatásra épülő, aprólékos kézirat-digitalizálástól és filológiai igényű szövegkiadástól az intézményi-könyvtári digitalizálási stratégiákon és tömeges hozzáférhetővé tételt célzó projekteken át a virtuális gyűjtemény-reprezentációs fejlesztésekig, interaktív felülettervezési megoldásokig. A könyvtárak és a digitalizálással foglalkozók közös és érthető vágya, hogy a digitalizált értékek szolgáltatása jól szervezett, korszerű rendszerekben, adatbázisokba szervezve, hozzáértő szakemberek felügyelete alatt váljon elérhetővé és maradjon hozzáférhető lehetőleg a digitális idők végezetéig.

Miközben lelkesedéssel és őszinte örömmel üdvözljük az ezért dolgozó szakembereket, programozókat és fejlesztőket a mindennapok szakmai híreiben csakúgy, mint a konferencián, talán nem ünneprontás, sőt, a *Magyar Tudomány Ünnepe*n éppen a tudományos józansághoz illő, ha elgondolkozunk a digitalizálódási folyamat esetleges mellékhatásain, a jelenlegi trendekkel együtt járó problémákat keresve.

*

A digitális állományokat szolgáltató gyűjteményekben, adatbázisokban a könyvtári állomány virtuális otthonra lel, de el is szakad a könyvtárosok zömétől. A létrejött keretszolgáltatásoktól nem várhatunk el többet annál, hogy felhasználóbarátok és könyvtártudományi szempontból szofisztikáltak, jól kereshetőek legyenek, tételeik megosztása, netán címkézése és kommentálása lehetséges legyen. Intézeti kutatásaink során¹ egyre több olyan adatbázist találunk, amely részben vagy teljesen teljesíti e feltételeket. A virtuális gyűjtemények korszerűen tartása, gyarapítása és folyamatos fejlesztése mellett lesz-e ugyanakkor – s elvárható-e egyáltalán – olyan könyvtáros munkatársi közeg a pályázati pénzekkel vagy reprezentatív céllal létrejött weboldalak mögött, amely magáénak érezve a közzétett állományt, napról-napra elősegíti annak megismerését, olvasók figyelmébe ajánlását?

*

Korábbi kutatásaink² megmutatták, hogy továbbra is hiszünk a saját felügyeletű weboldalainkban, illetve abban, hogy online identitásunk alapjaként hosszú távon is népszerű marad honlapunk, ahogy abban is, hogy tőlünk függetlenül megjegyzi és használni kezdi majd a létrejött adatbázisok, digitális szövegtárak, repozitóriumok weboldalait is. Napjainkban, amikor olvasóink többsége szabadidejében a közösségi médiára fordítja figyelmét és online töltött ideje nagy részét, egyre nyilvánvalóbb, hogy ezt az időt jórészt a böngészésen, „szörfölésen” takarítják meg. Az olvasó a Facebookon keresztül tájékozódik, az ott megjelenő könyvtári hírekkel, adatbázistételekkel találkozik. Így érthető, de téves reakció, ha szeretnénk megszokott honlapunk figyelemfelkeltő eszközeként, ízelítővé redukált reklámjaként használni a közösségi médiajelenlét eszközeit. A hivatkozott 4 500 bejegyzés recepcióját elemző kutatás kimutatta, hogy a faliújsággént, nyitvatartási és gyarapodási híreket közlő, vagy akár területi, gyűjtőkori programajánlóként használt könyvtári Facebook-oldalak sikertelenek, bejegyzéseiket alig veszik észre. A személyes hangvételű, saját gyűjtemény-tételeket komoly hozzáadott értékkel körítő, érdekes háttérinformációkkal megosztó bejegyzések ellenben kifejezetten sikeresek lehetnek.

Sokszor érzékelhető kényszermegoldás az is, hogy a közösségimédia-jelenléttel megbízott munkatárs magánemberként, intézménye mögé bújva, saját érdeklődése, ízlése szerint „posztolgat” számára fontos kulturális vagy tudományos híreket, így pótolva a személyesség átérzett hiányát. Ez a gyakorlat valójában azt eredményezi, hogy a könyvtár jelenléte helyett egy identitását nem vállaló, anonim személy férkőzik ismerőseink közé, az intézményi és gyűjteményi identitástól egyaránt eltávolodva.

Megkockáztatom: a félreértelmezett közösségimédia-jelenlét háttérében gyakran éppen az áll, hogy a könyvtár mindennapjai elszakadnak a professzionálisan szolgáltatott digitális archívumok lététől. Bár azok tételei megoszthatóak volnának, a könyvtárak nem érzik őket sajátjuknak, s nincs meg a saját felületük, egységesített eljárásuk, bevett gyakorlatuk a közösségi megosztás adekvátabb, professzionális formáira. A Facebook általános közösségi versenypályája így pótcselekvésként, a közösségimédia-jelenlét vegetáló biztosítására ad módot, de sem a megosztások tartalma, sem formája nem tükrözi a korszerű könyvtárképet.

Csak a közösségi médiában legsikeresebb könyvtárak jelenlétét jellemzi a kíváncsú kiegyensúlyozottság, a személyes és szakmai hitelesség, az önmagában érdekes és egyedi információk arányossága. Jelentős munkával, de a jelenlegi eszköztárral is mutathatnánk megközelítően teljes, vonzóan interaktív képet magunkról, s fenntarthatnánk azt kincseink rendszeres megosztásával, közvetlen, élettel teli közösségi üzenetekkel, értékes, információban gazdag bejegyzések rendszeres sorozatával. Kevés könyvtár, tudástár, memória-intézmény képes azonban erre forrást, munkaerőt biztosítani, hiszen a feladat gyakorlatilag a hálózati jelenlét duplikálását jelenti két, egymástól alapvetően eltérő reprezentációs területen, tetézve a könyvtár közösségi életének, műhelyjellegének virtuális leképezésével.

Az ellentmondás így tehát egyrészt abban áll, hogy a könyvtár jövőképében sarkalatos tulajdonságokat – optimális környezet biztosítása, jelenlét közösségként, segítő szakismeret és példamutatás, jó példákkal szolgálás – nem érdemes csonkítani, redukálni a közösségi médiában sem, ám a közösségi média korántsem optimális eszköz azok érzékeltetésére. Hiába is használnánk honlapunkhoz kapcsolt figyelemfelhívó reklám-felületként, ha a közösségi háló üzenetversenye más hozzáállást igényel és jutalmaz, s a versenyképességhez csak limitált (vagy költséges) eszközöket kínál.

Másrészt, a könyvtári szereplehetőség a weben nem pusztán a gyűjtemény elemeinek felkínálásában áll, jelentenie kell a kutathatóság, a tudományos összefüggésrendszer kreatív felmutatását, az aktív példamutatást is. Elvárható-e mindez a könyvtári közegetől részben elszakadó virtuális gyűjtemények korában, ha még a könyvtárak mindennapjaihoz legszorosabban köthető honlaptartalmak, eseménydokumentációk és alkalmi rendezvények publikálásában testet öltő hálózati jelenlét is problémát jelent?

*

A Budapest Gyűjtemény máig is működtetett megosztás-sorozata, mintapéldaként szolgálhat a könyvtári tudáskincs közzétételére a közösségi médiában. A gyűjtemény vezetője, Sándor Tibor így ír vállalkozásukról: „2014 utolsó száz napján Budapest napról-napra címmel indítottunk saját oldalt. Minden nap közzétettünk egy összeállítást, amivel egyszerre szerettük volna felkelteni a várostörténet iránti kíváncsiságot és a gyűjteményben fellelhető források változatosságára is ráirányítani a figyelmet. Rövid kommentárok voltak hivatva eligazítani az aznapi kínálatban, de munkatársainkat elragadta a hév: a közléseket egyre igényesebb eseti kutatások előzték meg, a magyarázatok egyre hosszabbak lettek, magunk közül választott lektorunknak pedig kíméletlenül kellett csattogatnia

szerkesztői ollóját. A közlemények megírásában mindenki részt vett, beleértve raktárost, közmunkást és szerződéses önkénteseinket is.”³

Elvárható-e hasonlóan lelkes csapatmunka minden könyvtártól, s más gyűjtőkörök esetén is, s ki fog hasonló komplex megosztásokat bemutatni a nagy, fizikai könyvtári terekhez nem köthető, digitalizált dokumentum-adatbázisok állományából?

A felhasználók érdeklődését az állományhoz kötő kapcsolat felismeréséhez szakmai kreativitás kell, a megosztás időzítéséhez, kivitelezéséhez szükséges a közösségi média személyes ismerete, a hozzáadott háttéranyag összeállításához pedig a munkatársi összefogás és szakértelem együttállása nélkülözhetetlen. Ha nem is folyamatos szolgáltatásként, de a fenti feltételek a könyvtárakban állnak rendelkezésre. Nem szabad kihasználatlanul hagyni tehát a könyvtárosok szakértelmét, tájékoztatási kedvét és elkötelezettségét gyűjteményük bemutatására. Egy-egy rendezvényhez, részgyűjteményi kiállításhoz vagy új szolgáltatáshoz kapcsolódó hangsúlyos bejegyzésre készülve fontos átgondolnunk, hogy a közösségi médiában minden egyes bejegyzésünk identitásunkat formálja, képviseli. Ideális volna, ha jelenlétünk összességében is hűen, arányosan tükrözné a könyvtár mint intézmény tevékenységeit és funkcióit, de ennél a nagyszabású vállalásnál előrébb való, hogy bejegyzéseink, megosztott tartalmaink önmagukban példázni tudják szakértő, segítő közösségünk jelenlétét a könyvtárban, az ismeretszerzéshez optimális tudástárban.

A közösségi média olyan új felületet jelent a könyvtár számára, melyen keresztül az író-olvasó felhasználók megoszthatják a gyűjteményeinkre épülő, vagy abból származó ismereteiket, kiteljesíthetik érdeklődésüket és fejleszthetik kompetenciáikat. Ezt az aktivitást elősegíteni, a kutató-tájékozódó érdeklődést gyűjteményünk és szolgáltatásaink felé irányítani csak személyes példamutatással lehet. Egy-egy széles körű érdeklődésre számot tartó, szakértelemmel és elkötelezett hivatástudattal megosztott gyűjteményi tétel többet segíthet ebben, mint az, ha teljes honlap-tartalmunkat fáradságos munkával, folyamatosan átkonvertáljuk a Facebookra.

*

A könyvtár kreatív szereplehetőségére a múltban is számos példát találhatunk, én a *Poesis Hungarica* sorozatot említeném. A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején elismert és híres bibliofil kötetsorozat – melynek borítóiból, impresszumaiból Lukoviczki Anna hallgatómmal⁴ 2015 tavaszán hoztunk létre emlékhonlapot⁵ – az a Lipták Pál gondozta, aki a békéscsabai könyvtárban dolgozva legendás alakjává vált a magyar könyvtáros szakmának. Lipták Pálnak, a kulturális életet szervező személyiségnek az aktivitása, kreativitása máig érezteti hatását, s képzőművészként, etnográfusként, könyves alkotóként létrehozott életművét a halála óta is számon tartja digitalizált emlékezetünk. A *Poesis Hungarica* Lipták legendás minőség-eszményét szolgáló kreativitása és költő baráta, Fodor András – ma úgy mondanánk – „kapcsolati hálója” által válhatott a korabeli irodalmi élet szerves részévé, kiegészítőjévé, a hiányzó kötetmegjelenéseket pótló, a lehetőségeket és a centrumtól távolabb születő értékeket felmutató eszközévé. A sorozat

sikere és rétegiadványként való elismertsége is bátorította Liptákot további kiadói kezdeményezéseiben (képzőművészeti sorozatot indított, a verseskötetek után próza- és esszéköteteket is megjelentetett).

Amiként a kiadás is testreszabott volt – a szerzőkkel egyeztetve, az alkotók régi vágyait, ötleteit vagy hiányzó megjelenéseiket beteljesítő –, úgy felhasználásuk, terjedésük is az irodalmi élet organikus, valós igényeit követte: az aláírt, számozott példányok dedikálva, személyes kapcsolatok mentén kerültek könyvespolcokra, kitüntetett olvasók becsben tartott gyűjteményeibe.

A *Poesis Hungarica* máig időszerű tanulságát⁶ tehát nem is annyira könyvészeti téren kell keresnünk, mint inkább az egyedi, személyes hitelű információforrások növekvő keresettségében, s a könyvtár szereplehetőségében: az írókat az olvasókkal, az alkotókat a tudásvágygal összekapcsoló aktivitás területén, a mindenkori tartalomszolgáltatásban betölthető rések, rétegiények találékony kielégítésében.

2014 őszén az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének *E-könyv, e-olvasás szakmai napján* zajló vita⁷ egyik tanulsága éppen az volt, hogy a nyomtatott könyv lehetséges jövőképei között bizonyosan ott szerepel majd az e-kiadással párhuzamos, szorosabb olvasói elköteleződést jelző, gyűjtőszenvédélyt kielégítő vagy épp támogató szponzorációt honoráló papírkönyv, a kis példányszámú, testreszabott bibliofil kiadvány. Ha a hetvenes-nyolcvanas évek szabályozott szerzői jogi viszonyai között működő, az írásbeliség tekintetében monopol helyzetű könyv- és folyóirat-kiadás közegeiben létjogosultsága lehetett a *Poesis Hungarica* 250 példányban megjelenő kiadványainak, akkor létének háttere és körülményei a mai, digitalizált, másolva fogyasztó szövegkultúrában is értékes tanulságokkal szolgálnak.

A nagy, biztonságos, szervezett digitalizálási projektek mellett továbbra is szükség volna a könyvtárak mint egyedi műhelyek aktivitására, a saját gyűjteményüket legjobban ismerő szakemberek megjelenésére alkotó-tájékoztató és tudásmegosztásban példát mutató szakértőként. Intézetünk oktatási programjában kiemelt szerepet kap a tudományos örökség hozzáférhetővé tételéhez szükséges kompetenciák oktatása⁸, de a közeljövő új könyvtári fejlesztései során is fontosnak tartom, hogy erre az aktivitásra is funkciók, alkalmazások dedikáltassanak, s továbbra is nélkülözhetetlennek látom, hogy a szakmai szemléletben hangsúlyos szerepben maradjon a könyvtáros mint kreatív, a webes publikálásban kompetens szakember.

IRODALOM

¹ Digitális Gyűjtemények = Kutatási Napló. Forrás: [http://kutatasinaplo.blogspot.hu/p/digi\[-\]talibrary.html](http://kutatasinaplo.blogspot.hu/p/digi[-]talibrary.html) [2016. január 8.]

² FODOR János: A megosztó hivatás: könyvtári jelenlét a Facebook közösségi oldalon 2013/2014-ben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 7–8. sz. 2014. 275–294. p.

³ SÁNDOR Tibor: Helyismeret változó felhasználói környezetben: a százéves Budapest Gyűjtemény mai törekvései. = Könyvtári Figyelő, 61. évf. 2. sz. 2015. 157–167. p.

- ⁴ LUKOVICZKI Anna: A Békés Megyei Könyvtár bibliofil kiadványai. Forrás: [http://kuta\[-\]tasinaplo.blogspot.hu/2015/04/tartalomszolgaltatas-2015-tavasz.html](http://kuta[-]tasinaplo.blogspot.hu/2015/04/tartalomszolgaltatas-2015-tavasz.html) [2016. január 8.]
- ⁵ Poesis Hungarica. Forrás: <http://inaplo.hu/poesishungarica> [2016. január 8.]
- ⁶ FODOR János: Poesis Hungarica - digitális kontextusban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 6. sz. 2015. 23–26. p.
- ⁷ FODOR János: E-olvasásról a tagadás tükrében: egy bölcsészkar vita tanulságai. = Könyvtári Figyelő, 60. évf. 4. sz. 2014. 481–485. p.
- ⁸ KISZL Péter: Tudományos örökség és gyorsuló fejlődés – könyvtárosképzés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Könyvtári Figyelő, 25. (61.) évf. 4. sz. 2015. 443–462. p.

Fodor János az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa. Kutatásai központjában a könyvtárak közösségi média jelenléte áll. A hálózati publikálás és digitalizálás szakértője, egyetemi oktatója. Irodalmárként Fodor András Kossuth-díjas költő posztumusz kötetének sorozatát rendezte sajtó alá, hátrahagyott életművéből a hallgatók bevonásával hálózati életműkiadást hozott létre.

A FELHŐTECHNOLÓGIA: SZOLGÁLTATÁSI SZINTEK, ADATVÉDELEM, SZERZŐI JOGI KÉRDÉSEK

TÓSZEGI ZSUZSANNA

ELTE BTK KITI, címzetes egyetemi docens

ABSZTRAKT

A világban keletkező óriási adattömegek, a „big data” kezelése (tárolása, feldolgozása, hozzáférhetővé tétele stb.) a ma rendelkezésre álló technológiai megoldások határát feszegeti. Becslések szerint a tárolt adatmennyiség nagyjából kétevenként megduplázódik. A big data nemcsak mennyiségi szempontból jelent óriási kihívást – legalább ekkora gondot okoz az adatok változatos-sága, illetve az adatok kezelésének és rendelkezésre bocsátásának iszonyatos sebessége. Az adatrobbanás szükségszerűen hívott életre olyan új technológiákat, mint az adatbányászat és a felhőtechnológia. A mai hálózati aktivitást nem lehetne biztosítani a régi kliens-szerver architektúrákkal: nélkülözhetetlenné váltak a felhőtechnológiára épülő szolgáltatások, amelyek óriási kihívást jelentenek technikai, pénzügyi, adatvédelmi, szerzői jogi stb. szempontból egyaránt.

A big data jelenség

A vezető tudományos orgánusok néhány éve kezdtek foglalkozni az adatrobbanás, a *big data* jelenséggel. A világban keletkező óriási adattömeg kezelése (tárolása, feldolgozása, hozzáférhetővé tétele stb.) a ma rendelkezésre álló technológiai megoldások határát feszegeti. Becslések szerint a tárolt adatmennyiség nagyjából kétevenként megduplázódik.

Vannak különösen nagy adathalmazt előállító tudományterületek, mint például a meteorológia, a környezetvédelem, a genetika, a szeizmográfia. Folyamatosan áramlik a földi megfigyelőközpontokba a hatalmas adatmennyiség a csillagászati teleszkópokról, a Föld körül keringő műholdakról.¹

A CERN nagy hadronütköztetőjéhez viszonyítva egy-egy magánember lényegesen kisebb adathalmazt termel és fogyaszt, de ha összeadjuk a közösségi médiumok használói által generált forgalmat, már óriási mennyiséget kapunk. 2014-ben több mint 2 milliárd ember használt digitális kamerát, amelyekről a képek/videók nagy részét feltöltötték a közösségi oldalakra. 2016. január 10-én a Facebooknak 1,440 milliárd tagja volt, közülük 936 millióian napi rendszerességgel használták a közösségi oldalt, a Twitteren keresztül pedig napi 500 millió hír ér el a 316 millió felhasználóhoz.²

Az elektronikai és infokommunikációs ipar helyzetének elemzésére szakosodott, piacvezető IDC cég rendszeresen közzéteszi a digitális világ helyzetét bemutató, elemző tanulmányait. 2014 áprilisában készült a digitális eszközök 2014. évi adatait és a jelenlegi trendek alapján 2020-ra megíósolható növekedését bemutató jelentés, amelynek összefoglaló ábráját két részre bontva mutatjuk be az alábbiakban.

1. ábra: A dolgok internete³

Az eredeti infografika felső része (1. ábra) a „dolgok internete”, vagyis az internetre kötött különféle eszközök 2013. évi, illetve a 2020-ban várható mennyiségét érzékelteti.

Az IDC adatai szerint 2013-ban 4,4 zetabájt (10^{21} hatványon) adatot tároltak a számítógépes háttértárakon. Az exponenciálisan növekvő adatmennyiség 2020-ra előre láthatólag megtízszereződik.

2. ábra: A digitális univerzum mérete és várható növekedése⁴

Ahogy az IDC infografikájának alsó felén (2. ábra) látható, az egyes IT ágazatok megoszlása jelentősen módosul: 42%-ról 52%-ra nő az IT eszközök és a metaadatok aránya, 8%-ról 21%-ra növekszik a beágyazott rendszerek adattömege – viszont a felére, 33%-ról 16%-ra esik vissza a megfigyelőrendszerekben tárolt információ, illetőleg 17%-ról 10%-ra csökken a kereskedelem és a mobil eszközök által generált adatmennyiség.

Az ENSZ *Európai Gazdasági Bizottsága* (United Nations Economic Commission for Europe = UNECE) 2013-ban létrehozott egy munkacsoportot a big data jelenség tanulmányozására. A bizottsághoz a statisztikai hivatalokból érkeznek az adatok. Az exponenciális növekedés az általuk közölt ábrán is jól látható – a növekedés 2016 körül áll az igazán meredek pályára.⁵

A *big data* nemcsak mennyiségi szempontból jelent óriási kihívást – legalább ekkora gondot okoz az adatok változatossága, illetve az adatok keletkezésének és rendelkezésre bocsátásának iszonyatos sebessége. Az adatrobbanás szükségszerűen hívott életre olyan új technológiákat, mint az adatbányászat és a felhőtechnológia.

A technológiai paradigmaváltás nemcsak az eszközökre fejt ki hatását. A rendelkezésre álló, mind pontosabb, valós idejű, jól követhető és elemezhető adattömegnek köszönhetően a gazdaságban megváltozik a döntéshozatal mikéntje: a tapasztalatokra, a megérzésre épülő, intuitív vezetői attitűd erőteljesen visszaszorul; a helyét átveszi az adatelemzésre alapozott, racionális, preventív döntési mechanizmus.⁶ Ez utóbbit nagyban segíti az adatbányászat (*data mining*), amely az eddig soha nem látott adatsorok elemzésével korábban elképzelhetetlen információkat szolgáltat a döntéshozók számára.

A technológia hatása az Én-központú hálózatok alakulására

A hálózatba kötött világ nem csupán a technológiai eszközök fejlesztésére, elterjedésére gyakorol alapvető befolyást: legalább ennyire hat a világhálóra folyamatosan kapcsolódó emberekre. A hálózat kutatás eredményeit tanulmányozva sokat megtudhatunk arról, hogyan viszonyul a ma embere a társaihoz. Míg korábban a társadalmi függőség, illetve az érzelmi dimenziók határozták meg az emberek kapcsolati hálóját, ma embertársaink nagy részére úgy tekintünk, mint potenciális erőforrásokra, akikkel sajátos kognitív kapcsolatba kerülünk.

A kutatások azt bizonyítják, az egyes korosztályokra jellemző, miként befolyásolják a technikai eszközök a kapcsolati hálójuk alakulását. A középiskolások például rendkívül intenzíven, ugyanakkor adaptívan használják az egymás közti kapcsolattartásra a mobil kommunikációs eszközöket. A tanár-diák viszony kommunikációs eszköze elsősorban az e-mail lett.

A felnőttek esetén a kialakult személyiség erősen befolyásolja a hálózati eszközök használatát. Csak két példa: az extrovertált férfiak előszeretettel használják szórakozásra az internetet; az introvertált nők nem kedvelik a kérdéseket feltevő oldalakat. A személyiség dimenziói és a hálózatok alakulása között a megfelelés nem egydimenziós, hanem sok összetevős, finom beállítódás.⁷

A felhőtechnológia

A mai hálózati aktivitást nem lehetne biztosítani a régi kliens-szerver architektúrákkal: nélkülözhetetlenné váltak a felhőtechnológiára épülő szolgáltatások, amelyek óriási kihívást jelentenek technikai, pénzügyi, adatvédelmi, szerzői jogi stb. szempontból egyaránt.

A felhőalapú számítástechnika gondolata nem új keletű: a mesterséges intelligencia atyjaként ismert *John McCarthy* 1960-ban fejtette ki korszakalkotó álláspontját: az informatikai szolgáltatásoknak ugyanolyan közmű-jellegűen kellene működniük, mint az áram- vagy a vízszolgáltatásnak. Az ARPANET fejlesztési vezetője, *J. C. R. Licklider* 1969-ben írta le elképzeléseit arról az intergalaktikus számítógépes hálózatról, amely a Föld valamennyi lakóját összekapcsolná bárhol, bármikor hozzáférhető programok és adatok használata segítségével.⁸

A számítási felhő definícióját így határozza meg az Európai Bizottság közleménye: adatok interneten keresztül elérhető, távoli számítógépeken történő tárolása, feldolgozása és felhasználása. A felhasználóknak nincs szükségük jelentős informatikai beruházásokra, mert a számítási felhőben gyakorlatilag korlátlan kapacitáshoz juthatnak, és az ott tárolt adataikat bármely internet-hozzáféréssel rendelkező helyről és eszközről elérhetik. „*Míg a világháló az információkat, addig a számítási felhő a számítási teljesítményt teszi mindenhol és mindenki számára elérhetővé.*”⁹

Az amerikai szabványügyi és technológiai hivatal (*National Institute of Standards and Technology – NIST*) szerint a felhőszolgáltatás jellemzői¹⁰:

- *Az erőforrások közös használata*: több felhasználó ugyanazon a hardver-, szoftver- és hálózati eszközökön osztozik.
- *Rugalmasan és gyorsan bővíthető, szinte végtelen teljesítőképesség*: az igényelhető kapacitás majdhogynem korlátlan. A fogyasztás mérhető és követhető, a rendszer teljesítőképessége dinamikusan növelhető vagy csökkenthető.
- *Magas fokú biztonság*: a szolgáltatást professzionális eszközökkel védik a támadások ellen.
- *Széles sávú hálózati elérés*: egyre több helyen rendelkezésre áll a kellő sávszélesség.
- *Kedvező ár/érték arány*: a szolgáltatás olcsóbb, mintha saját eszközparkot kellene beszerezni és üzemeltetni.

A felhőszolgáltatás ismert modelljei:

- *Infrastruktúra szolgáltatás (Infrastructure as a Service – IaaS)*: a szolgáltató virtuális szervert, tárhelyet, hálózati kapcsolatot, számítási kapacitást nyújt, de a rendszert és az alkalmazásokat az ügyfél üzemelteti.
- *Platformszolgáltatás (Platform as a Service – PaaS)*: az alkalmazások üzemeltetéséhez szükséges környezetet (operációs rendszert, adatbázis-kezelőt stb.) a szolgáltató biztosítja, de az adatokat a megrendelő kezeli.
- *Szoftverszolgáltatás (Software as a Service – SaaS)*: a szolgáltató biztosítja a teljes hardver- és szoftverparkot; a fogyasztó csak a felkínált szolgáltatások közül tud választani.

A hozzáférhetőség alapján négy nagy csoportot különböztetünk meg:

- *Publikus felhő* – a szolgáltató ugyanazt az eszközállományt (szerver, tárhely, hálózat, szoftverek, alkalmazások) bocsátja ügyfelei rendelkezésére.
- *Privát felhő* – saját vagy bérelt erőforrásokon lehet építeni, az üzemeltetésről a privát felhő tulajdonosának kell gondoskodnia.
- *Hibrid felhő* – a privát és a publikus felhő kombinációja, amely alapjaiban saját felhőt jelent, de átmeneti teljesítményigény esetén lehetővé teszi az erőforrásigény kiegészítését a publikus szolgáltató által kínált kapacitásokkal.
- *Közösségi felhő* – meghatározott feltételekkel több szervezet/személy veheti igénybe a szolgáltatást.

A felhőszolgáltatások szerzői jogi aspektusai

A felhőben való felhasználások szerzői jogi minősítésére még nem alakult ki konszenzusos vélemény.¹¹ A felhőszolgáltatás három tipikus szereplője:

- a szolgáltatást nyújtó,
- a szolgáltatást igénybe vevő, valamint
- a hozzáférés-szolgáltató.

A szerzői jogi védelem alatt álló művek feltöltésében, a tartalom kezelésében, illetve hozzáférhetővé tételében mindhárom szereplő szerepe és felelőssége eltérő.

A tartalomkezelés szempontjából a csakis tárhelyet szolgáltatók nem végeznek a szerzői jogi törvény hatálya alá tartozó cselekményt, mivel nem kezelik a feltöltött tartalmat. Azok a szolgáltatók, amelyek kapacitásaik jobb kihasználása érdekében tartalomkezelést és -menedzselést folytatnak – például a sokak által feltöltött, azonos tartalmakból csak egy-egy példányt tárolnak, és ezt szolgáltatják – szerzői jogi szempontból többszörözést, gyűjteménybe foglalást stb. végeznek, még hozzá üzleti haszonszerzési céllal. Hiába magánszemélyek a feltöltők, a szolgáltatók tevékenysége nem minősíthető szabad felhasználásnak: engedélyhez kötött és díjfizetési kötelezettséggel jár.¹²

A privát felhőben érvényesülhet a szabad felhasználás – feltéve, hogy a feltöltő magánszemély, és csakis az általa megjelölt, dedikált személyek (családtagok, barátok) férhetnek hozzá a tartalomhoz. A bárki által hozzáférhető publikus felhőben azonban akkor is engedély- és díjköteles cselekmény a feltöltés, ha a feltöltő magánszemély – kivéve a közkincsbe tartozó műveket.

A szerzői jogi szabályozás egyik fontos alapvetése a territorialitás elve. „A szellemi alkotások jogára a nemzetközi magánjog terén főszabályként a területhez kötöttség (a territorialitás elve) az irányadó, azaz a szerzői jog és az iparjogvédelmi jogosultság csak annak az országnak a területén áll fenn, ahol az létrejött.”¹³ Az egyik legbonyolultabb kérdés: miként lehet a felhőszolgáltatások esetében érvényesíteni a szerzői jog területiális jellegét.

A felhőtechnológia előnyei és hátrányai

Vitathatatlan előnyei miatt egyre több magán- és üzleti szolgáltatás „költözik” a felhőbe. Az előnyök közül a legfontosabb a költségcsökkentés. Könnyű belátni, mennyivel gazdaságosabb, ha valaki a felhőszolgáltatást veszi igénybe, és nem saját infrastrukturális erőforrás-

kat működtet.¹⁴ További előny a folyamatos szoftver és hardver megújítás, amelynek eredményeként a felhőben az ügyfél a legkorszerűbb IT környezetben végezheti tevékenységét.

A hátrányok közül az adatbiztonságot szokták kiemelni. A szolgáltatást igénybe vevők a hardver- és szoftvereszközök saját működtetésével együtt az adataik fölötti totális ellenőrzésről is lemondanak. További akadályozó tényező a sávszélesség nem mindenkor és nem mindenhol elegendő volta. A minőségi szolgáltatást akadályozza, ha a kicsi sávszélesség miatt meg-megszakad a kapcsolat.

Jean-Philippe Accart egy további hátrányra hívja föl a figyelmet a felhőben tárolt e-könyvek megvásárlása kapcsán. A szerző a *szabadságjogok elleni támadásnak* minősíti azt, hogy a vásárló a felhőből kizárólag az anonimitása feláldozásával tud megvenni egy e-könyvet – szemben a nyomtatott könyvek könyvesbolti beszerzésével, ahol készpénzes vásárlás esetén nem kell a vevőnek fölfednie kilétét.¹⁵

A hátrányok közé tartozik továbbá tradicionális jogaink sérülése. Amíg a nyomtatott műpéldányok megvásárlásával bizonyos korlátozott jogaink is keletkeznek: kölcsönadhatjuk, odaajándékozhatjuk, de el is adhatjuk a birtokunkban lévő példányt – mindez a cselekmény az e-könyvekkel kapcsolatosan tiltott. Az e-könyvek esetében ugyanis *nem példányvásárlás* történik, csupán *olvasási licenct* szerzünk meg. A szolgáltató emellett az olvasási lehetőségeket is korlátozhatja, amikor megszabja, milyen formátumban, milyen eszközön olvashatjuk el a könyvet.

Könyvtárak a felhőben

A már idézett cikkében *Sharon Q. Yang* rámutat, hogy 2011 óta egyre több szállító költözteti integrált könyvtári rendszerét a felhőbe. Ezzel nemcsak az üzemeltetés módja változik: a kliens-szerver architektúrára épülő, hagyományos rendszerekhez képest az új generációs integrált rendszerek számos előnyös tulajdonsággal bírnak. Néhány példa: „egyablakos” keresés az egységesített indexekben, sok szempontú keresési lehetőségek lehetővé tétele, direkt összeköttetés a közösségi média rendszerekkel.

Nagy előny, hogy a felhasználók a felhőszolgáltatásokat nem kliens programmal, hanem böngészőn keresztül érik el, így a szállító megszabadul a költséges telepítéstől és a folyamatos karbantartástól.

Az elektronikus licenc-menedzsment program kezeli és nyilvántartja a hozzáférési jogosultságokat, az esetleges díjfizetési kötelezettségeket stb. A felhőből szolgáltatott integrált könyvtári rendszer további előnye a könnyű adatcsere: nincs tovább szükség a külön-külön telepített szoftverekre, sokkal könnyebb megoldani a folyamatos adatcserét, a rekordok átadását.

A felhőtechnológia arra készíti a szállítókat és a könyvtárakat egyaránt, hogy új nézőpontból vizsgálják felül működésüket, szolgáltatásaikat. A klasszikus integrált könyvtári rendszerek korszaka leáldozóban van, de kár lenne ezen sajnálkozni. Az innovatív, új generációs könyvtári rendszerek jó helyzetbe hozzák a könyvtárakat: megszűnik a véges tárolókapacitás, nem kell gondoskodniuk hozzáértő IT szakemberekről, lekerül róluk a szolgáltatások folyamatos felügyeletének terhe – ráadásul korszerű keresőrendszerek állnak rendelkezésükre és további új lehetőségek nyílnak meg előttük.¹⁶

Irodalom

- ¹ BŐGEL György: Az adatrobbanás mint közgazdasági jelenség. = *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 2011. október. 877–889. p.
- ² Facebook statistics directory. Forrás: <http://www.socialbakers.com/statistics/facebook>, <http://www.socialbakers.com/statistics/twitter> [2016. január 10.]
- ³ The Digital Universe of Opportunities. Visualize the digital universe: billions of everyday objects report and receive data with no human interaction. Who's responsible for protecting that data? Forrás: <http://www.emc.com/infographics/digital-universe-2014.htm> [2016. január 10.]
- ⁴ The Digital Universe of Opportunities. i. m.
- ⁵ Background to UNECE's Big Data work. All Global Data in Zettabytes. Forrás: <http://www1.unece.org/stat/platform/display/msis/Big+Data> [2016. január 10.]
- ⁶ BŐGEL György: i. m.
- ⁷ PLÉH Csaba: Az ént körülvevő hálózatok meghatározói: kognitív, evolúciós és szociálpszichológiai mozzanatok. In: *Változó életformák, régi és új tanulási környezetek*. Szerk. Bárdos Jenő, Kis-Tóth Lajos, Racsko Réka, Budapest, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, 2013. 181–193. p.
- ⁸ MOHAMED, Arif: A history of cloud computing. Forrás: <http://www.computerweekly.com/feature/A-history-of-cloud-computing> [2016. január 8.]
- ⁹ Európai Bizottság. A számítási felhőben rejlő potenciál felszabadítása Európában. MEMO. Brüsszel, 2012. szeptember 27. Forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-713_hu.htm [2016. január 8.]
- ¹⁰ TÓSZEGI Zsuzsanna: A felhőalapú számítástechnika szerzői jogi kérdései. In: *Korszerű könyvtár. Szakmai szerk. Dán Krisztina, Fehér Miklós*, Budapest, Raabe Kiadó, 2015. 1–14. p.
- ¹¹ FALUDI Gábor – GRAD-GYENGE Anikó: A cloud computing-alapú szolgáltatások szerzői jogi megítéléséről. = *Infokommunikáció és Jog*, 9. évf. 50. sz. 2012. 105–108. p.
- ¹² FALUDI Gábor – GRAD-GYENGE Anikó: i. m.
- ¹³ FORGÁCS Tünde: A szellemi tulajdon területét szabályozó nemzetközi szerződések a magyar jogban, különös tekintettel az e szerződéseket kihirdető nemzeti jogforrásokra és a soft law problematikára. = *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1. 2012. 271–289. p. Forrás: http://www.matarka.hu/koz/ISSN_0866-6032/tomus_30_1_2012/ISSN_0866-6032_tomus_30_1_2012_271-289.pdf [2016. január 10.]
- ¹⁴ Q. YANG, Sharon: Move into the cloud, shall we? = *Library Hi Tech News*, No. 1. 2012. 4–7. p.
- ¹⁵ ACCART, Jean-Philippe: Hot off the press: digital reading. = *Library Hi Tech News*, No. 7. 2012. 13–15. p.
- ¹⁶ Q. YANG, Sharon: i. m.

Tószegi Zsuzsanna az 1990-es évektől óraadó az Eötvös Loránd Tudományegyetem informatikus könyvtáros szakán, illetve a doktori programban. 2006–2015 között főiskolai, majd egyetemi docens a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Karán. 2015-től az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének címzetes egyetemi docense.

KÖNYVTÁRI E-BOOK: KÖLCSÖNZÉS ÉS/VAGY TERJESZTÉS?

KEREKES PÁL

ELTE BTK KITI, címzetes egyetemi docens

ABSZTRAKT

Az elektronikus könyvek kölcsönzése angol és német nyelvterületen részévé vált a közkönyvtárak szolgáltatási kínálatának. Magyarországon az e-könyvek kölcsönzésére még nem alakult ki gyakorlat, ezzel szemben az ingyenes e-könyvek gyűjteménye fejlődött ki. A szerzői joggal már nem védett művek adatbázisa 12 000 magyar nyelvű könyvet tartalmaz. A kortárs szerzőket – talán a világon egyedülálló módon – szintén ingyenes digitális könyvtár szolgáltatja, s jelenleg 80 író életművéből áll a gyűjtemény. További elektronikus könyveket szolgáltatnak ingyenesen a nagy egyetemi és megyei könyvtárak, valamint nagy magyar ingyenes könyvállományok találhatóak a hajdan Magyarországhoz tartozó, ma önálló államok központi könyvtáraiban is. Ilyen jelentős szabad hozzáférésű digitális állomány megléte alapján felmerül a kérdés: érdemes lehet-e a magyar könyvtárak részére az elektronikus könyvek kölcsönzésének rendszerét kiépíteni? Vagy talán érdemesebb lenne a rendelkezésre álló kereteket az ingyenesség további lehetőségeinek megteremtésére fordítani? A tanulmány bemutatja a magyar nyelvű digitális könyvek ingyenes adatbázisait és elérési lehetőségeit.

Az e-book nem informatikai, hanem könyvészeti fejlemény

Az elektronikus könyv előképe nem a számítógép, nem a szövegszerkesztő alkalmazás, hanem az a textualitás, amely képes változni évezredekről évezredekre, évszázadokról évszázadokra, vagy napjainkban, akár évtizedenként. A hardvergyártók, szoftver-programozók csak készítői, nem feltalálói az elektronikus irodalomnak. A szöveg papírtól független megjelenítésének bőven voltak előzményei az elmúlt száz évben. Az avantgárd mozgalmak kísérletei, majd később a hangköltészet, legutóbbi időkben a digitális hordozókra rögzített tartalom mixek már a vers és regény virtualizációja felé való haladás állomásaiként értelmezhetők.

Az a szöveg, amely digitalizált és szabványosan formatizált, bármely képernyőn, illetve akár ipari vagy reklám-célú elektronikus felszínen kísérheti az olvasót. Az elektronikus szövegben a tipográfiai újítások helyett az optikai innováció járul hozzá a mondanivaló spiritualizációjához. A tartalom kibővül hypertext utalásokkal. A karakterláncból való internetes hivatkozások beillesztése vizuálisan is jelzi az elágazásokat más tartalomkombinációk irányába. Az olvasó maga végezhet befogadást segítő formai műveleteket: a betűméretek változtathatók, a sortávolság állítható, a szövegtömbök jobbra-balra-középre rendezhetők; a kijelölésekkel perszonalizálható a könyv. Kindle e-könyv-olvasó esetében az adott szövegrész alatt halványan felsaját a mások által tett

kiemelések nagyságrendje; az X-Ray értelmező valósággal preparálja a szöveget: a zárójeles boxban egyes szavak fölött megjelenik annak magyarázata. Könyv-applikáció esetében a tartalom interaktív betoldásokkal (játék, dinamikus grafikonok), multimédiás alkotórészekkel (videó, hangbejátszás, animáció), informatikai szolgáltatásokkal (hely-meghatározás) tágul ki.

A fentiek alapján megállapítható: a digitális text nem egy kötött módszertanhoz, a nyomdászat képességeihez determinált kommunikáció, hanem egy változékony, sokféle alakíságot, több egymásra épült dimenziót rejtő, médiatizált publikáció.

A még alig néhány éves, de sok zsurnalisztikai leegyszerűsítéssel terhelt, valójában rendkívül bonyolult és összetett digitális kultúra témakörében az e-könyvészet határainak kijelölése különösen fontos lehet.

Véleményem szerint az e-könyvészet tárgykörébe tartozik minden olyan elektronikus tartalom, amely a könyvszerűség formái jegyeit viseli, elsősorban természetesen maga az e-könyv. Az e-könyv, illetve az elektronikus könyvszerűség ismertetőjegyei: döntően szövegalapú publikáció, ha időlegesen is, de lezárt karaktersorozat. Szerkesztett, ellenőrzött, befejezett mű, amelynek van címdala, tartalomjegyzéke, fejezetbeosztása, amelynek szerves részei más intertextes elemek, mint lábjegyzetek, mutatók, függelékek, grafikai kiegészítők, úgymint ábrák, táblázatok, illusztrációk. Az elektronikus könyv lehet interaktív és tartalmazhat nem szöveges elemeket, amelyeket különböző formátumokban jeleníthet meg (többek között audio- és videófájlok, infografika, animáció) funkcionálisan kapcsolódva az elsődleges tartalomhoz. Ugyanannak a szöveges tartalomnak a gépi felolvasatása is az e-könyvészet termináljához kapcsolható, csakúgy, mint több más határterület, mint például a Print on Demand (nyomtatás igény szerint) konstrukció, vagy a számítógépes programmal kreált irodalmi alkotás, és az egyre népszerűbb hangoskönyv, illetve a videókönyv. A könyv-applikáció mint új fejlemény a maga informatikai effekt-rendszerével (zene, kép, hang, játék, film stb.) jelenleg a leginkább fejlődés alatt álló e-könyvészeti forma. Az e-tankönyv is szövegműfajként tanulmányozható, még akkor is, ha fokozatosan besorolódik az e-tananyag kategóriába, ami egyre inkább prezentációs és tesztelő-visszakérdező oktatói felületekben jelenítődik meg. Az e-könyvészet folyamatosan vizsgálja és elemzi az olyan új könyvműfaji meghatározásokat, mint a következők (a fogalmakat itt nem értelmezzük helyhiány miatt, csak jelezzük működési elnevezésüket): okoskönyv, intelligens könyv, médiakönyv, digitális könyv, hibrid könyv, blogkönyv, interaktív könyv, virtuális könyv, könyv-applikáció. Az e-könyvészet kutatási tartományába tartozik az e-könyv felépítmény analízise, tehát az e-könyv kereskedelmi vagy non-profit intézményi, szolgáltatói rendszerének figyelemmel kísérése (e-könyvkiadók, e-könyv-forgalmazók, e-könyvtárak, e-könyv-archívumok és közhasznú projektek, e-könyv-adatbázisok, e-könyv-eszközfejlesztők, globális, meghatározó e-könyv szereplők – Amazon, Kobo, Google, Apple – könyvpolitikai aktivitása). Az e-könyv platformjai (ePub, Kindle formátum) és az azok közötti átjárás módszertana is e-könyvészeti bázisztéma. Speciális területe az e-könyvészetnek az elektronikus publikáláshoz kapcsolódó szerzői jogok ismerete, elismertetése. Kifejlődőben

van, és egyre nagyobb lendülettel zajlik az e-könyvészeti kutatások keretében a digitális szövegtermékeket rendszeresen olvasók (gyakran használt szóval: felhasználók) szöveg-elsajátítási viselkedésének, befogadói magatartásának feltérképezése.

A folyóiratok, online irodalmi portálok nem tartoznak az e-book fogalmkörébe, függetlenül attól, hogy egy adott mű későbbi létmódja eredetileg ezekhez a médiumokhoz is kapcsolható.

Az e-könyvészet definitív fogalmi elhatárolása (vagy annak kísérlete) nélkül fennáll a veszélye annak, hogy a konvergáló műfajok fogyasztóért vívott harcában a könyvszerűség értékrendjét és tradicionális értékközvetítő szerepét a képpel, videóval dúsított, gyors-szövegekre alapozott mixek, médiahibridek, meghatározhatatlan identitású digicsomagok vehetik át. Ma mindent e-booknak minősítenek, ami letölthető, monitoron követhető. A szövegkupeckedést (free könyv-állományokból kimásolt művek árusítása forintért vagy valutáért) nem vonhatjuk egy megítélés alá a hagyományos könyv kultúrából szervesen kifejlődött digitális könyvszármazékokkal. A tartalom-nagykereskedés (játékok, alkalmazások, zenék, filmek között a hátsó polcra helyezett könyvek forgalmazása az úgynevezett applikációs áruházakban, mint például: Google play, Windows store) nem az e-könyv természetes prezentációs felülete; ez az online fejlemény nem vezethető le a könyvértékesítés hagyományaiból. A szkennelt szövegek, szövegtörödékek disztribúciója (alkalmi portálok kalózállományai, sikerkönyvek terjesztése megosztó oldalakon) vagy a globális portálokra csempészett textverziók offshore forgalmazása (nemzetközi self-publishing portálokra – pl. Smashwords – való kihelyezés, start-up háttérű könyvelőfizetési oldalakra – Scribd, Oyster – illegális tartalmak feltöltése) az e-könyvészet keretein belül a negatív jelenségek meglétére figyelmeztetnek. A digitális tartalomáradat járulékos mellékhatásaként jellemezhető könyv- és szerzőellenesség globális módozatai (kiadói tiltott adatgyűjtés az olvasóról, szerializálás, fejezetenkénti könyvforgalmazás, reklám ellenében szabaddá tett könyvrészletek stb.) elleni tudományos és oktatói szintű fellépés elkerülhetetlen. Ugyanebbe az etikai csomagba tartozik a magyar nyelvű könyvszerű tartalmak, e-book verziók nyomon követése a nemzetközi digitális tereken a minőség és szövegghűség, valamint a jogszerűség védelme érdekében. Hazai e-könyvészeti aktivitást sürget a globális portálokra kínált magyar nyelvű e-könyvek hátrányos megkülönböztetésének észrevételezése és lehetséges korrekciójának előmozdítása. (Például az Amazon magyar nyelvű e-könyvet nem forgalmaz, vagy a szerzői nevek és könyvcímek helyesírásának problémája a kizárólag angol ábécét használó forgalmazóknál.)

E-book helyzetkép könyvtári szempontból

A jövő könyvtárosának – de ez igaz más szakmákra is, és különösképp a tanári hivatásra – az informatika nyújtotta lehetőségek következtében olyan könyves világgal kell szembenéznie, amelyben az alaplátványok, legyen az szépirodalom vagy referenz munka (lexikon, enciklopédia) ingyenesen elérhetők, szabadon és korlátozás nélkül letölthetők: az olvasó helyétől függetlenül, a maga választotta időbeosztására építve. Egy oktató-tudásgazdálkodó szakember számára ez gyökeresen más helyzet, mint a korábbi művelődési feltételrendszer.

Az elektronikus tartalomszolgáltatás, és benne kitüntetetten az elektronikus könyv jórészt hozzájárult ahhoz, hogy az átfogó statisztikák szerint ma a könyvtárak egyre népszerűbbek. Az internet nem a fizikailag létező könyvtárak kiüresedéséhez vezetett, hanem éppen fordítva: egyre többen látogatják élő valóságban is a könyves intézményeket, attól függetlenül, hogy a virtuális gyűjtemények kínálata is egyre bővül. A könyv extra költség-ráfordítás nélkül – sokkal inkább, mint valaha – komótosan elérhető kultúrcikké vált. Az információforrások szabadon buzognak. A világháló által biztosított lehetőségek révén a könyvtári szolgáltatások már nem csupán a valós, hanem a digitális térben is megjelennek, és e lehetőségek kiszabadították a könyvtárak működését a tér és idő korlátozta keretekből.

E-könyvtári projektek

Michael Hart, a legenda szerint az első e-könyv kreátora – és aki talán az egyetlen, aki nem gazdagodott meg az internet nagy feltalálói közül – már a múlt század hetvenes éveiben azt gondolta: az e-könyvnek nem lehet más célja, mint hogy mindenki maga rendelkezessen otthon szinte az egész világirodalommal. Ez gyakorlatilag meg is valósult. Hart megalkotta a PC (Personal Computer) mintájára a PL (Personal Library) fogalmát. Sokszor idézett kijelentése volt: „*A tanulás önmaga jutalma. Nem tudnék ennél többet mondani.*”

Kézelfoghatóbb axiómája azonban a következő: „*Két dolog van a világon, ami tényleg ingyenes és kimeríthetetlenül rendelkezésre áll: a levegő, amit beszívunk és a Gutenberg-projekt könyvei.*” (Angol eredetiben: „There are two things in the world that are truly, totally free with an endless supply. The air we breathe and the texts on Project Gutenberg.”)

Csakhogya igaz-e ez az állítás? Igazabb, mint valaha. Csak a magyar nyelvet véve figyelembe, kijelenthető: könyvek tízezrei érhetők el ingyenesen. A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) a klasszikus magyar irodalmat, a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) a széles értelemben vett kortárs irodalmat szolgáltatja költségmentesen. Ide számíthatók még a megyei és városi könyvtárak digitális gyűjteményei is. Jelentős a globális free könyvtári projektek magyar állománya, itt elsősorban a Gutenberg Projektet érdemes említeni. Az olvasó eszköz (e-reader) lehet bármilyen digitális gépezet: asztali PC, notebook, táblagép, telefon és természetesen e-könyv-olvasó is.

Az ingyenesség végtelen tartományába tartozik még két sajátos e-könyves terjesztési, kínálati módoszat:

1. Eltérően a hagyományos nyomtatott kiadvány-forgalmazástól, az e-könyv áruházak nagy számban kínálnak szabad letöltésű könyveket is. Ezek a könyvek lehetnek eleve ingyenesnek tervezett könyvek, de lehetnek akcióban ingyenessé tett művek. Gyakori jelenség, hogy klasszikusokat, keresett kötelező olvasmányokat szabadítanak fel az árprés alól. Nem ritka, hogy népszerű szerzők kedvelt, magasan forgalomképes regényeit teszik a fölapra időleges ingyenes elérhetőséget nyújtva. Az iTunes, vagy a Kobo külön listázza a free magyar könyveket. Az Amazon szabad állománya is jelentős, bár nincs közöttük magyar nyelvű. A magyar e-book-plázák nagy hányada is nyújt ingyenes készleteket. A Publio, a Multimédiapláza, a Book and Walk elhatárolt menüsorokban ajánlja free állományát. Az Alexandra külön

- online olvasófelületen porciózza ki a szabadon lapozható műveket. Az ingyenes letöltés feltétele többnyire a regisztráció, ami nem jár az olvasó részéről költséggel.
2. Az ingyenesség másik formája a könyvekbe való szabad betekintés. Kétségtelen, hogy ez is csak a regisztrált olvasók részére nyújtott szolgáltatás, de a regisztrációnak nincs semmiféle korlátja, sem földrajzi, sem anyagi értelemben – tehát az érdeklődő költségmentesen regisztrálhat a világ legnagyobb könyvesboltjaiba. Konkrétan mit jelent ez a „beleolvasási opció”, vagy gyakran csak „minta” fogalom alatt futó lehetőség? Nem kevesebbet, mint hogy a könyv adott részébe – többnyire tíz-húsz százalékába – beleolvashat a látogató. Ez gyakran a könyv első része, ám – az Amazonnál például – lehet úgynevezett „meglepetés oldal” is, azaz a könyv más fejezetei is teljes egészében feltárulkoznak. Nem túlzás tehát azt mondani, hogy a teljes magyar és a széles földkerekség idegen nyelvű friss könyvvásárlóinak bepillanthatunk, méghozzá nagyon jelentős terjedelemben. Nincs vásárlási kötelezettség a mintaként letöltött könyvek után. Szakkönyv esetén ez a lehetőség szinte nem eléggé értékelhető, főleg ha hozzászámítjuk, hogy a tartalomjegyzék birtoklásáig feltétlenül eljutunk, ami sok esetben vízváltó a vásárlás szempontjából. Nagy vitát váltott ki a könyvtárakban, hogy az elektronikus katalógusban (függetlenül attól, hogy nyomtatott vagy digitális műről van szó) megadható-e az adott könyv Amazon elérhetősége is; az olvasónak opciót nyújtva arra, hogy a könyv jelentős hányadát megismerhesse a könyvtári rendszeren keresztül.

Az e-könyv és a könyvtár (nemzetközi kitekintés)

Az e-könyv elterjedésének kezdeti szakaszán már megjelent az a törekvés, hogy lehetővé váljon az elektronikus szövegművek könyvtári kölcsönzése is. Maga a megvalósítás nehezen indult, még az is felmerült, hogy hajótörést szenved az e-book könyvtári szolgáltatásának lehetősége. Egyszerűen nem állt rendelkezésre olyan üzleti modell, amelynek alapján a kiadók a könyvtárak részére forgalmazhatták volna a digitális műveket. A jogtulajdonosok félelme az volt, hogy a könyvtárak nem tudják megvédeni az elektronikus tartalmat, és emiatt az olvasók kezén rövidesen a könyvkalózkodás zsákmányává válik minden könyvtári e-könyv, ezzel megakadályozva a kereskedelmi értékesítést. A könyvtárak részéről viszont az tűnt kezelhetetlennek, hogy a megvásárolt e-könyv nem kerül az intézmény birtokába, a fizetés ellenében csak egy felhasználási jog illeti meg a vásárlót. Hosszas tárgyalások után, miután minden résztvevő fél érdeke megegyezett, illetve az olvasói igény is erősen megjelent, végül sikerült működőképes konstrukciót találni.

Ennek lényege egyszerűen az, hogy a könyvkiadó és a könyvtár közé beépül egy további szereplő: a könyvtári e-könyv szolgáltató. Ez a teljes egészében profit alapú vállalkozás vásárolja meg és szolgáltatja az olvasónak az e-könyvet a könyvtár informatikai közreműködése nélkül. A könyvtár „csak” a jogosultságot adja az olvasónak, hogy a kívánt műhöz hozzáférjen. Gyakorlatilag tehát a könyv nem kerül a könyvtár birtokába, csak a könyv licencét vásárolja meg, és ezt adja tovább az olvasónak meghatározott időre. A könyvtár vagy egyenkénti használat után fizet a könyvtári szolgáltatónak, vagy

csomaglicencet vásárol. Ez utóbbi azt jelenti, hogy megvesz adott számú használatot (általában 25–30 kölcsönzést), majd ha kifogy a keretből, újra megveszi a csomagot. Természetesen az olvasás tekintetében nemcsak e-könyv-olvasó eszköz jöhet számításba, valamennyi olvasásra alkalmas szerkezet (asztali gép, notebook stb.) megfelel. A könyvet nem kell a lejártakor visszavinni, újra dokumentálni a visszaadást: határidőre megszűnik a mű olvashatósága (kinyithatósága). Az USA-ban e téren az Overdrive könyvtári üzleti szolgáltató a legnagyobb szereplő, de tevékenykednek a piacon más cégek is. Német nyelvterületen az ekz.bibliotheksservice médiacsoport üzemeltet önállóan menedzselte könyvtári e-book szolgáltató vállalkozásokat. Ki kell itt emelni, akár Európáról, akár az USA-ról van szó, hogy az e-könyvek kölcsönzésében csak a könyvtár beiratkozott olvasója vehet részt, függetlenül attól, hogy elvileg és gyakorlatilag a világ bármely pontjáról lehetne a könyvet igényelni és természetesen „kölcsönözni”. A licencfeltételek alapján csak beiratkozott olvasó részére adható ki e-könyv a könyvtárak révén. Mi több, az is rögzítve van, hogy csak a könyvtár adott körzetében lakók vehetnek részt az e-kölcsönzésben.

Ma az Egyesült Államok közkönyvtáraiban az elektronikus tartalmak kölcsönzése általános és elfogadott lehetőség a hagyományos print kiadványok szolgáltatása mellett. Európa nagy nyelvű országaiban és a világ más részein is az e-book kölcsönzés (sok más e-tartalommal együtt, mint hangoskönyv, e-tankönyv, digitális játék stb.) meghonosodott.

Az e-book kölcsönzés egy sajátos formáját valósította meg az Amazon. Rendszerén belül a Kindle tulajdonosok, illetve az Amazonon regisztráltak az Amazontól vásárolt könyvek tekintetében élhetnek kölcsönzési lehetőséggel. Azaz egy adott, Amazontól vásárolt könyvet egy olvasó (felhasználó) egy másik, szintén az Amazon rendszerében regisztrált olvasónak kölcsönadhatja, évente meghatározott számban (ez általában 2–3). Ha valaki él a kölcsönadással, természetesen a saját olvasóján nem olvashatja a művet. Szerzői jogi szerződések alapján ez a konstrukció csak az USA-ban érhető el, illetve azokban az országokban, amelyekre a „Lend me!” szerződés kiterjed. Ez könyvenként és országonként változó.

Szólni kell még az előfizetéses könyvszolgáltatásról is. Vezető képviselője az Oyster és a Scribd. (Az Oyster időközben felfüggesztette a tevékenységét, egyedül a Scribd maradt a piacon, illetve az Amazon Prime konstrukció.) Itt arról van szó, hogy havi vagy évi előfizetésért hozzájuthat az olvasó a szolgáltató teljes könyvkínálatához, beleértve természetesen a leginkább kurrens műveket, sikerlistás darabokat is. A Scribdnél fennáll az olvasó általi feltöltés lehetősége is – ez viszont magával hoz sok jogosulatlan felhasználást. Csak magyar példát említve: Molnár Ferenc és Herczeg Ferenc művei is megtalálhatók a Scribden. Ezek még jelenleg nem lejárt szerzői jogú könyvek, hiszen a szerzők halála óta nem telt el hetven év.

E-könyv és a könyvtár (hazai helyzetkép)

Magyarországon az e-könyv kölcsönzés struktúrája nem épült ki, ennek megfelelően az elektronikus tartalom kölcsönzésére a magyar könyvtárak nem rendezkedtek be. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a digitális szolgáltatások területén lemaradásban lenne

a magyar könyvtárügy más nemzetekhez képest. Kétségtelen tény azonban, hogy az e-könyvhöz való könyvtári viszony eltér néhány tekintetben a nagy nyelvek – elsősorban az angol – jellemezte bibliotékák működési rendszerétől.

Magyarországon az e-könyv vonatkozásában a kölcsönözhetőség helyett az ingyenesség tendenciája és gyakorlata alakult ki. A könyvtár nem időleges használatba adja a művet, hanem véglegesen letölthetővé teszi az olvasónak. Ez a Magyar Elektronikus Könyvtár módszere. Tízezernél több magyar és világirodalmi mű magyar változata, illetve nagyszámú magyar alkotás idegen nyelvű verziója érhető el az adatbázisból, regisztráció és más megkötöttség nélkül. Kissé más módszert követ a Digitális Irodalmi Akadémia, amelynek elektronikus könyvespolcairól kortárs magyar szerzők művei érhetők el online olvasás keretein belül, szintén olvasói identitás megadása nélkül, szabadon. A fenti két nagy állományhoz járulnak még hozzá az egyetemi, szakkönyvtári, megyei-városi könyvtárak szintén free szöveggyűjteményei. Itt sem kell könyvtári tagnak lenni az olvasáshoz. Elmondható tehát, hogy a magyar klasszika és a kortárs szépirodalom egy része szabadon, kötetlenül, platformfüggetlenül elérhető az érdeklődők számára.

Hazai könyvtárakban is folyik az e-könyv elérhetőségekre vonatkozó kísérletezés. Több nagykönyvtárunk helyben olvasásra elérhetővé teszi e-könyv állományát. Az OSZK keretein belül zajlik az ELDORADO projekt, amelynek célja, hogy legálisan, a digitális jogkezelés minden előírását betartva teremtsen meg az e-könyvek kölcsönzését a saját rendszerén keresztül. Ezzel olyan platformot hozva létre, amely a hazai kiadók és könyvtárak üzleti együttműködését lehetővé tenné az e-könyv kölcsönzés kialakítására, fenntartására.

(Ismét hangsúlyozzuk, hogy itt az e-könyvekről adunk képet, nem más könyvtári informatikai szolgáltatásokról, mint például a folyóirat-menedzsmentről, vagy éppen a globális szaktudományos adatbázisok használatáról, vagy szkennelt szöveg-archívumok bemutatásáról.)

Következtetés, hipotézis

A magyar olvasók ismerik és használják az ingyenes e-book-tárakat. Erről meggyőző adatokat láthatunk a MEK – független közreműködők által készített – statisztikájából. Lényegében az a kérdés merül fel: tekintettel arra, hogy a legismertebb magyar klasszikus szépirodalmi szerzők munkái, valamint a kortárs szerzők műveinek reprezentatív válogatása elérhető ingyenesen, kötöttség nélkül, kulturális szempontból és anyagilag érdemes-e a magyar könyvtárakban kiépíteni az e-book-kölcsönzés rendszerét? Megéri-e létrehozni egy olyan szolgáltatást, amely szinte csak a kortárs könyvekre épül? Ha igen: magán- vagy állami források bevonásával? Ez a kérdéskomplexum csakis társadalmi, kultúrpolitikai és természetesen könyvtárszakmai eszmecserék nyomán, pilotprojektek indítása, majd kiértékelése végzetével, az eredmények összegzéseképp kezelhető. Azt viszont feltétlen hangsúlyozni kell, hogy az ingyenes e-book területen meglévő lehetőségeket – még akkor is, ha azok nem az adott könyvtár saját szolgáltatásai – érdemes és szükséges ismertetni, az e-könyvek használatát elősegíteni.

Irodalom

- ALLEN, Michael R.: Ez nem hipertext, hanem... (Bekezdések a textualitásról). = Információs Társadalom, 4. évf. 3–4. sz. 2004. 236–251. p.
- BALOGH András: Könyvtár, közösségi tér, minőségi-szellemi rekreáció. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 1. sz. 2015. 3–14. p.
- BÁRTFAI Erika – FEHÉR Péter: Olvassunk! – Digitálisan és/vagy papíron?! Problémák a digitális szövegértés körül. = Létünk, 45. évf. 4. sz. 2015. 121–127. p.
- DRAGON Zoltán: Az írás algoritmus foka. = Irodalomismeret, 13. évf. 1. sz. 2014. 64–72. p.
- DRÓTOS László: Az e-könyvek technikája [elektronikus könyv]. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. (NÉRO sorozat, 4. füzet) 31 p.
- GOMBOS Péter – HEVÉRNÉ KANYÓ Andrea – KISS Gábor: A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. = Új Pedagógiai Szemle, 65. évf. 1–2. sz. 2015. 52–66. p.
- HAJNAL WARD Judit: Pizskos Fred a retinakijelzőn: elektronikus könyvek az amerikai könyvtárakban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 10. sz. 2012. 14–25. p.
- HÁHNER Petra: Papír versus képernyő: egyetemi hallgatók és a digitális szövegolvasás. = Információs Társadalom, 14. évf. 4. sz. 2014. 84–94. p.
- KEREKES Pál: Változó könyvészeti előképek a digitalizáció szemszögéből: Gutenberg-átértelmezések, avantgard könyvmegújító törekvések e-könyves nézőpontból. = Iskolakultúra, 25. évf. 7–8. sz. 2015. 113–116. p.
- KEREKES Pál – KISZL Péter – TAKÁCS Dániel: E-könyvészet: a digitális könyvkultúra alapvonásai. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2013. 310 p.
- KOLTAY Tibor: Jóslatok a könyv és a digitális olvasás jövőjéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 22. évf. 9. sz. 2013. 6–9. p.
- MOLDOVÁN István: Könyvek, e-bookok és digitális könyvtárak: aktuális kérdések és kihívások a könyvtárak előtt. = Könyvtári Levelező/Lap, 24. évf. 11. sz. 2012. 3–11. p. Forrás: [http://\[-\]epa.oszk.hu/00300/00365/00135/pdf/EPA0365_kll1211_03-11.pdf](http://[-]epa.oszk.hu/00300/00365/00135/pdf/EPA0365_kll1211_03-11.pdf) [2016. január 8.]
- NAGY Gyula: Megy-e a digitalizálás által a világ elébb? Avagy mi végre digitalizálunk? = Információs Társadalom, 14. évf. 3. sz. 2014. 44–52. p.
- MUZZ Krisztina: E-könyvek a könyvtárakban. 1. rész. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 1. sz. 2016. 3–26. p.
- MUZZ Krisztina: E-könyvek a könyvtárban. 2. rész. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 2. sz. 2016. 51–64. p.
- TÖRTELI TELEK Márta: A digitális szövegek értő olvasása. = Létünk, 45. évf. 4. sz. 2015. 129–137. p.
- SIPOS Anna Magdolna: Könyvtári reneszánsz: könyvtárak az információs társadalomban 2.0 [elektronikus könyv]. Budapest, Kossuth kiadó, 2015. (NÉRO sorozat, 13-14. füzet) 111 p.
- SZŰTS Zoltán: Irodalom és medialitás: az internetes publikációs paradigma és az online szövegek értelmezésének kérdései. = Irodalomismeret, 13. évf. 1. sz. 2014. 84–88. p.

Kerekes Pál címzetes egyetemi docens az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében. Kutatási területe az elektronikus könyv.

A HALLGATÓK PERCEPCIÓJA A KÖNYVTÁROS HIVATÁSRÓL

SENKEI-KIS ZOLTÁN

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

ABSZTRAKT

A könyvtáros szakma jövője szempontjából nagyon fontos, hogyan vélekednek a jövő könyvtárosai, azaz az informatikus könyvtáros hallgatók a választott pályájukról. A későbbi sikeres szakmai pályafutás szempontjából fontos, hogy egyetemi éveik alatt hogyan viszonyulnak a hivatáshoz, hogyan alakul szakmai szocializációjuk. Ezért tartottam fontosnak, hogy a hallgatók percepcióját elemezzem. Kutatásomban arra kerestem választ, hogy milyen ma Magyarországon a könyvtáros hivatás megítélése, hol a szakma helye a 21. században. Vizsgálatomban informatikus könyvtáros alap- és mesterképzésű hallgatók vettek részt. Négy fókuszcsoporthoz interjút készítettem. A fókuszcsoporthoz interjú módszere alkalmas arra, hogy egy szakmai közösség tagjainak reprezentációit összefüggéseiben tárjuk fel. Az interjúk anyagát tartalomelemzéssel dolgoztam fel. Főbb tartalmi körök az alábbiak: pályaválasztási motiváció, a szakma külső és belső megítélése, társadalmi hasznosság, képzés hozzáadott értéke, képzés eredményessége, a diploma értéke, szakmai identitás, jövőkép.

Érdekes, hasznos és tanulságos egy-egy szakma vizsgálata a képzés tekintetében, hiszen a legfontosabb észrevételeket azok az emberek tudják adni, akik hallgatókként részesülnek ennek. Egy ilyen kutatás segít összhangot teremteni hallgatók és oktatók, követelmények és elvárások között, visszajelzést kapunk a szakmáról, a képzésről. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Könyvtár- és Információtudományi Intézet, mint a hazai könyvtárosképzés fellegvára, nagy hangsúlyt helyez a képzés folyamatos fejlesztésére, ezért rendszeresen szondázza hallgatóit annak érdekében, hogy a diploma kézhezvételekor elégedetten, a hivatás szeretetével, jó szakemberként kezdjék meg könyvtáros pályafutásukat.

Bevezetés

Az emberek vélekedéseivel, a hétköznapi diskurzusok során kialakított világgéppel a szociális reprezentáció elmélete foglalkozik. A szociális reprezentációk a kommunikáció, vagyis a személyközi interakciók során jönnek létre.¹ Moscovici szerint² az interperszonális folyamatokban kialakuló társadalmi viszonyoktól haladva jutunk el az egyénig, tehát az egyén vizsgálatában fontos szerepet játszanak a kulturális, társadalmi, társas tényezők is. A reprezentációk meghatározzák, alakítják az egyén, illetve a közösség, cselekvését és véleményformálását azzal, hogy összekötik a már meglévő tudást az ismer-

retlen jelenségek között. A szociális reprezentációk a társadalmi és egyéni megismerés közötti kölcsönhatás termékeiként jellemezhetők.³

Abrie⁴ írta le a szociális reprezentációk általános struktúráját. A reprezentációkat központi és perifériás részekre osztotta. A reprezentáció központi magját a reprezentáció fő jelentését adó néhány elem alkotja, a mag határozza meg alapvetően a reprezentáció jelentését. Mivel ezekben a központi magot alkotó elemekben nagy a konszenzus, a központi mag stabil, a reprezentációnak ez a része áll ellen legjobban a változásoknak. A periféria elemei a mag köré szerveződnek, árnyalják a mag jelentését, a valósághoz igazítják a reprezentációt. A periférikus elemek konkrétabbak, a környezettel szorosabb kapcsolatban lévők, kevésbé állnak ellen a változásnak.⁵

A szociális reprezentációk vizsgálata lehetővé teszi, hogy feltárjuk az adott csoport gondolkodásmódját, amely az egymással folytatott kommunikáció eredményeképp jön létre. A szociális reprezentációk vizsgálata azt is lehetővé teszi, hogy feltárjuk azt a sajátos jelentésadási módot, ahogy a csoport értelemmel ruházza fel a valóságot.⁶

A formális logika szabályai kevésbé érhetők tetten a reprezentációk struktúráiban, mivel a hétköznapi emberek hétköznapi konszenzusos tudását tükrözik.⁷ A reprezentációk fogalmakkal, fogalomcsoportokkal írhatók le, amelyek hálózatosan kapcsolódnak egymáshoz.

A kutatás célja, módszerei

A kutatás célja az informatikus könyvtáros hallgatók vélekedéseinek feltárása választott pályájukról. Arról szerettem volna képet alkotni, hogyan viszonyulnak a könyvtáros hivatáshoz az egyetemi évek alatt, hogyan alakul szakmai szocializációjuk a vélekedéseik tükrében, milyen ma Magyarországon a könyvtáros hivatás megítélése, valamint hol a szakma helye a 21. században.

A hallgatói vélekedések feltárásához fókuszcsoportos interjúkat készítettem. A módszer kiválóan alkalmas egy adott közösség által létrehozott reprezentációk feltárására, a diskurzusok során feltáruló képek mélyebb rétegeinek az elemzésére. Négy interjút vettem fel, két BA csoporttal (10 és 11 fő), illetve két MA csoporttal (8 és 9 fő). Az adatfelvétel a 2015 tavaszi és őszi félévében történt. Az adatokat a szociális reprezentáció elméleti keretében dolgoztam fel, valamint a fő tartalmi köröket tartalomelemzéssel vizsgáltam meg. A főbb tartalmi körök a következők voltak: pályaválasztási motiváció, a szakma külső és belső megítélése, a képzés hozzáadott értéke, a diploma értéke, szakmai identitás, jövőkép.

Pályaválasztási motiváció

Az első tartalmi kör a pályaválasztási motiváció kérdésére irányuló tartalmakat foglalja magában. A pályaválasztás miértje fontos szerepet tölt be a fiatalok későbbi, szakmáról alkotott képében. Vegyes a kép, hiszen többen tudatosan választották ezt a pályát, de vannak, akik „véletlenül” kerültek a könyvtár szakra. A válaszadók többsége a pályaválasztást valamilyen pozitív könyvtári élményre vezeti vissza, ebben kiemelkedő a könyvtáros mint példakép, valamint a könyvtárak jó hangulatának szerepe (1. ábra).

„Gimnáziumban sokat jártam könyvtárba, és a könyvtáros véleményét kikértem negyedikben, hogy hová menjek. Ő azt mondta, hogy jó könyvtáros lennék.” (BA hallgató)

„Az iskolai könyvtáros munkáját látva döntöttem a szak mellett.” (MA hallgató)

„Szeretem a könyvtárak hangulatát.” (MA hallgató)

Vannak olyan hallgatók, akik a szakról összegyűjtött információk alapján döntöttek a képzés mellett. Az informatika, információtudomány és adatbázisok bizonyultak különösen vonzóknak.

„Az informatika szó megfogott.” (BA hallgató)

„A választható szakirányok miatt jöttem ide.” (MA hallgató)

„Információkeresés, adatbázisok vonzottak ide.” (BA hallgató)

Többen más szak, főként magyar szak után jelentkeztek.

„Magyar szak után szerettem volna gyakorlatiasabb dologgal foglalkozni.” (MA hallgató)

„Magyar szak után választottam a könyvtár szakot, mert közélállónak gondoltam.” (BA hallgató)

„Informatikus voltam, ez jól kiegészíti azt.” (MA hallgató)

Természetesen a könyvtár szakos hallgatók között is vannak olyanok, akiknek még nincs kiforrott jövőképük, vagy a diplomaszerzés lehetséges eszközének tartják a könyvtár szakot.

„Ide vettek fel.” (BA hallgató)

„Nem volt elképzelésem, ez volt a legszimpatikusabb szak.” (BA hallgató)

1. ábra: Pályaválasztási motiváció

A szakma külső és belső megítélése

A hallgatók szakmai szocializációját alapvetően meghatározza a szakma társadalmi megítélése, a hallgatók szakmáról alkotott képe, ezért a vizsgálatban kitértem a szakmai

külső – nem szakmabeliek általi – megítélésére, de foglalkoztam a hallgatóknak a könyvtárosi hivatásról alkotott reprezentációjával is.

A könyvtáros szakma külső megítélése a hallgatói vélekedések alapján inkább negatívnak mondható. A hallgatók szerint a közvélemény még mindig sztereotípiákban látja a könyvtárost és a könyvtárosi munkát. A sztereotípia egyrészt az olvasásra, mint a könyvtáros fő tevékenységére épül, másrészt a tipikus könyvtáros személyiséget foglalja magában, többen is kiemelik, hogy a könyvtárosok segítőkészek, olvasottak, zárkózottak (2. ábra).

„A könyvtárosnak nem kell mást tudni, csak az abc-t.” (BA hallgató)

„A könyvtáros nem csinál semmit, egész nap ül és olvas.” (MA hallgató)

Az is többször elhangzott az interjúkban, hogy az átlagemberek nem csak azt nem tudják, hogy miből áll a könyvtáros munkája, de a képzésről sincs sok információjuk.

„Nem értékeli a társadalom túl nagyra, mert nem is tudják, hogy mit csinál egy könyvtáros.” (BA hallgató)

„Nem is tudják, hogy ezt egyetemen oktatják.” (MA hallgató)

„Láthatatlan a munkája, háttérmunka.” (MA hallgató)

Nagyon markánsan jelent meg a reprezentációkban a szakma alacsony anyagi megbecsültsége, amely sokat ront a külső megítélésen, csökkenti a szakma presztízsét.

„Nem becsülik meg, hiába dolgozik többet, alacsony a bér.” (BA hallgató)

2. ábra: A szakma külső megítélése

A hallgatók személyes véleménye a szakmáról, annak hasznáról nagyban eltér a külső megítéléstől, jóval pozitívabbnak mondható, de természetesen itt is megjelennek a negatívumok. A hallgatók vélekedése ebben az esetben sokkal differenciáltabb a szakmáról, mint a külső megítélés esetében, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a szakmai szocializáció, a tanulmányok és szakmai gyakorlatok során szerzett tapasztalatok

talatok hatására nagyobb bepillantást nyernek a hivatásba. Többen emelik ki a könyvtárosi munka hasznosságát, mely leginkább a szellemi termékek létrehozásában mutatkozik meg (3. ábra).

„Az információs társadalomban nagy értéke van az információnak, ezért az adatbázisokban jártas könyvtárosok társadalmi haszna nagy.” (BA hallgató)

„Sok mindent elérhetővé tesznek, tehát nagyon hasznos a munkájuk.” (MA hallgató)

A hallgatók reprezentációiban már megjelennek a könyvtáros szakma újabb feladatai és szerepei, pl. sokan kiemelik a könyvtárak és könyvtárosok szociális funkcióit.

„Van haszna, szórakoztatást biztosít, társas térként is funkcionál.” (BA hallgató)

„Hasznos az emberi kapcsolatokban, beszélgetni lehet, főleg kis könyvtárakban, emberi szót hallhatunk. Lehet internetezni, állást keresni. Nevelési feladatokat is ellát.” (MA hallgató)

3. ábra: A szakma belső megítélése

A képzés hozzáadott értéke

A képzés hozzáadott értéke tartalmi kör az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézet alap- és mesterszakos képzései által nyújtott értékekre fókuszált. Örömteli, hogy a hallgatók több olyan kompetenciát is meg tudtak nevezni a pozitívumok között, melyek megfelelnek az Európai Unió által megfogalmazott kulcskompetenciáknak. A kompetenciák közül legtöbbször az információkeresési képességek fejlődését emelték ki, de sokan említették a kommunikációs készségek, társas készségek fejlődését is. Szintén a szakmai szerep gazdagságát tükrözi a szükséges kompetenciák sokfélesége: a digitálistól a kulturálisig (4. ábra).

„(A képzés) fejleszti az információkeresési készséget.” (BA hallgató)

„Fejleszti az előadási készséget a sok előadás, amit tartani kell.” (MA hallgató)

„Kulturális kompetenciát fejleszt, mivel sokféle dolgot kell tanulni, tágítja a világlátást.” (BA hallgató)

„Anyanyelvi kompetencia, szociális kompetencia: olvasókkal, kollégákkal a kapcsolat.” (BA hallgató)
 „Digitális kompetencia, pl.: adatbázisok használata.” (BA hallgató)
 „Idegen nyelvi kompetencia, pl.: angol szaknyelv, idegen nyelvű adatbázisok használata.” (MA hallgató)
 „Lényegkiemelés képessége fejlődik.” (MA hallgató)
 „Kapcsolatteremtésben fejlődtem.” (MA hallgató)

Sok képzésnek sarkalatos pontja a szakmai gyakorlat, több szak esetében a hallgatók keveslik a gyakorlatok számát. A hallgatói vélekedések alapján az mondható, hogy többségében elégedettek a hallgatók a szakmai gyakorlatokkal, a képzés erényei között említik.

„Jó, hogy sok szakmai gyakorlat van, és ezeken megmutatják a szakma lényegét.” (MA hallgató)

4. ábra: A képzés hozzáadott értéke

A hallgatók jövőképe

Az utolsó tartalmi kör a jövőképet írta le. A szakmai szocializáció szempontjából kiemelten fontos, hogy a leendő könyvtárosok milyen elvárásokkal, attitűdökkel kezdik el a munkát, hiszen ezek nagyban meghatározzák a későbbi szakmai fejlődésüket. Másrészt a tanszék szempontjából is fontos, hogy a hallgatóik mennyire pozitív jövőképpel rendelkeznek, mennyire motiváltak, a szakmában kívánnak-e elhelyezkedni, vagy esetleg pályaszocializációs problémákkal küzdenek.

A hallgatók arra a kérdésre, hogyan látják magukat, milyen munkát fognak végezni a jövőben (tíz év múlva), döntő többségben a könyvtáros hivatás gyakorlását említették: gyermekkönyvtárban, szakkönyvtárakban szeretnének elhelyezkedni (5. ábra).

„Szakkönyvtáros leszek egy országos szakkönyvtárban.” (BA hallgató)
 „Feldolgozó könyvtáros leszek egy városi könyvtárban.” (MA hallgató)
 „Meghúzódni egy sarokban, békében egy könyvtárban.” (BA hallgató)

„Könyvtárban dolgoznék, vagy komplex kulturális intézményben, ahol rendezvények is vannak.”
(MA hallgató)

„Gyerekkönyvtárban fogok dolgozni.” (BA hallgató)

A hallgatói tervek között néhány esetben megjelenik a könyves szakma, valamint a képzéshez köthető információtudomány néhány területe.

„Főszerkesztő leszek egy könyvkiadónál.” (MA hallgató)

„Könyvből kapcsolódó munkahelyen szeretnék dolgozni.” (BA hallgató)

„Információbróker szeretnék lenni.” (MA hallgató)

„Marketinges munkát képzelek el magamnak.” (MA hallgató).

5. ábra: A hallgatók jövőképe

Összegzés

A hallgatói vélekedések vizsgálatával feltárhatjuk a szakmáról alkotott kép struktúráját, tisztázhatjuk a hallgatók attitűdjeit, elvárásait a pályával kapcsolatban. A hallgatói vélekedések elemzésével elősegíthetjük a hallgatók szakmai szocializációját, felhívhatjuk a figyelmet a pályaszocializációs problémákra.

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a hallgatók percepcióiban határozottan szétválik a külső és belső szakmai kép, vagyis a hallgatók máshogy vélekednek a könyvtárosi hivatásról, mint ahogy szerintük a nem szakmabeliek vélekednek. Természetes, hogy egy adott szakma művelői differenciáltabban, kevésbé sztereotipikusan, több pozitív tartalommal jellemzik a hivatásukat, mint a kívülállók. Azonban ha az adott szakma külső megítélése egyöntetűen negatív, élesen elválhat a szakmáról alkotott külső és belső kép, akkor az későbbi pályaszocializációs problémához, elakadáshoz vagy akár pályaelhagyáshoz is vezethet. Ezért fontos még a képzés során a hallgatók pályaszocializációját fókuszba helyezni, hogy kiforrott szakmai identitással lépjenek ki a munka világába.

Irodalom és jegyzetek

¹ KISS Paszkál: Szociális reprezentáció, ahogy a közösség megszelídíti az ismeretlent. = Pedagógusképzés, 7. (36.) évf. 2–3. sz. 2009. 89. p.

² MOSCOVICI, Serge: Társadalom-lélektan. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 417 p.

³ KISS Paszkál: i. m.

⁴ ABRIC, J. C.: Les représentations sociales: aspects théoriques. In: Pratiques sociales et représentations. ed. J. C. Abdric, Paris, PUF, 1994. 10–36. p.

⁵ KISS Paszkál: i. m.

⁶ KISS Paszkál: i. m.

⁷ MOSCOVICI, Serge: i. m.

Senkei-Kis Zoltán az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatója, az informatikus könyvtáros szakmai gyakorlatok felelőse. Az ELTE BTK Esélyegyenlőségi Bizottságának elnöke. Kutatási területe: irodalomterápia, hallgatói kompetenciák.

ÚJ EREDMÉNYEK A 2010-ES ÉVEK KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNYÁBAN

SEBESTYÉN GYÖRGY

ELTE BTK KITI, professor emeritus

ABSZTRAKT

A tanulmány az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében jelenleg folyó kutatásokba enged betekintést, különös tekintettel az e-könyvészetre, az elektronikus könyv problémakörére és a kulturális örökség hálózati reprezentálására, a közösségi média nyújtotta lehetőségekre és kihívásokra.

Bevezetés

A magyar könyvtáros szakma a 21. század első éveiben kidolgozott stratégiájának alap tétele: „az információs társadalom, a tudás alapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.”¹ Amennyiben a tudásalapú társadalom egyre gyorsabban és egyre dinamikusabban fejlődik, akkor ezzel az ütemmel az alapintézményének is lépést kell tartania.

A hazai és nemzetközi könyvtárügy különböző trendjeinek alapvető, közös vonása a felgyorsult fejlődésre való reagálás, a szüntelenül bekövetkező változások integrálása. Mindez új paradigmák sorozatos megjelenését és a meglévő kontextusok lényegi módosulását eredményezi, amely gazdagítja és bővíti az interdiszciplinaritást. A technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés minden egyes szakmában nélkülözhetetlenné teszi az egész életen át tartó tanulást és a tudatos karrierépítést. Különösen igaz mindez az informatikus könyvtáros hivatásban, amelyből következően a könyvtárosi pályaképet mindenkor a változásokhoz kell adaptálni és markánsan újra kell definiálni, vagy legalábbis módosítani.

A felsorolt faktorok soha nem tapasztalt mértékben kovácsolják egybe az egyetemeken folyó munka oktatási és kutatási vetületét. A jelenleg a felsőoktatásban tanuló szakembereknek, szakemberjelölteknek világosan kell látniuk: nem minden ma megtanulandó ismeret fogja egy életen keresztül szolgálni őket, még akkor sem, ha ezek birtoklása a közeljövőben kiemelt fontossággal bír. Képessé kell válnunk arra, hogy az egyre gyorsuló fejlődéshez folyamatosan tudjunk alkalmazkodni és pragmatikus módon elkerüljük a változások által generált illúziók csapdáit.

Hazánkban folyamatosan erősödik a tudásalapú társadalom, amelynek alapintézménye – mint korábban idéztük – a könyvtár. Az *ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete mintegy zászlóshajója* az informatikus könyvtáros képzésnek. Az Intézet a gyorsuló fejlődés közepette nemcsak az egyetemi oktató- és kutatómunka szigorú, nemzetközi normák szerinti folytatásával, de a kulturális és tudományos örökség gondozásával is foglalkozik.

A fenti helyzetet igen találóan fogalmazta meg *Kiszl Péter* (az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének igazgatója, az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának vezetője, a Könyvtár- és Információtudományi Képzések Kollégiumának elnöke), aki az Intézet kutatási és tudományos potenciáljáról a következőket írja: „A könyvtár- és információtudomány fókuszában a társadalom és az archiválható formába önthető információ közötti kapcsolat biztosítása, elemzése, a hozzáférés optimalizálása áll. Interdiszciplináris tudományterületünkön jelentős súlyponteltolódásokkal járt az információ rögzítésének és továbbításának megváltozása, a digitalizálás előtérbe kerülése, a hálózati kommunikáció és a tudásalapú társadalom felé mutató folyamatok felerősödése. A könyvtár- és információtudomány helyzetét a folyamatosan változó társadalmi igények vizsgálata és az eredményeinket elsődlegesen hasznosító könyvtári és információs szolgáltatások módszeres fejlesztése, ugyanakkor a tradíciót őrző, naprakész közgyűjteményi multifunkciós közvetítő szerep vizsgálata határozza meg.”²

A fenti megállapításokból következő feladatok és főleg e feladatok végrehajtásának az eredményei önmagukért beszélnek, és egyre szélesebb körben nyernek elismerést. A pozitív szakmai fogadtatáshoz hozzájárulnak az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete keretében működő kilenc kutatási műhely eredményei, beleértve az itt folyó tehetséggondozási tevékenységet is.³ Mint az alábbi fejezetekben látni fogjuk, az egyes műhelyek a kutatások élvonalában járva úttörő szerepet játszanak számos új trend és paradigma kutatásában.

A kutatási műhelyek mellett a konferenciák is kiválóan reprezentálják a tudományos eredményeket. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2015-ben megrendezett *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. konferencia* előadásai és a jelen kötetben publikált tanulmányai csakúgy, mint a fentebb hivatkozott kilenc kutatási műhely eredményei,⁴ nélkülözhetetlen kiindulópontot képeznek mindazok számára, akik a könyvtár- és információtudomány legújabb, legizgalmasabb kutatásai iránt érdeklődnek.

Ennek a fejezetnek a terjedelme nem ad lehetőséget valamennyi aktuális trend, paradigma és kontextuális fejlemény áttekintésére, ezért két reprezentatív példán keresztül érzékeltetjük: a könyvtár- és információtudomány, illetve a könyvtárügy alapvető változások sorozatán megy keresztül. Szemlélve és helyenként idézve a közleményeket, amelyek az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete két kutatási műhelyében jöttek létre, merem remélni, hogy sikerül összefoglalni az Intézetben létrejött legújabb könyvtár- és információtudományi eredményeket.

Az e-könyvészet

Az e-könyvészet korunk könyvtár- és információtudományának, valamint könyvtárügyének egyik legizgalmasabb területe. Paradigmaváltásról van szó – de nem abban az értelemben, hogy az e-könyv a nyomtatott könyv hanyatlását jelentené. Az e-könyvészet néhány éve indult igazán fejlődésnek, ezért a vonatkozó kutatások java része a jövőben fog folyni.

Hazánkban az e-könyvészet kutatásában kulcsszerepet játszik Kerekes Pál, aki az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének címzetes egyetemi docen-

seként az e-könyv kutatási műhelyt vezeti. Kerekes Pál az e-könyvészet – és tágabban a digitális kultúra – elismert szakértője. Az elektronikus könyvről enciklopédikus igénytel megírt műve⁵ kapcsán kijelenthetjük, hogy úttörő szerepet játszott a hazai könyvtáros szakma tájékoztatásában. Társszerzője volt egy másik nagy hatású könyvnek⁶, amely az e-könyvészet tárgyában és az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi intézete kiadásában jelent meg. Kerekes Pál alapítója, felelős szerkesztője a *Könyvkonnektor* elnevezésű blognak – pontosabban online bibliokult magazinnak –, amely a sokoldalú, naprakész és rendkívül színes tájékoztatást kombinálja a tudományos igényességgel, és ily módon évek óta felkelti a hazai kulturális élet érdeklődését.

Kerekes Pál jelenlegi kutatásai középpontjában elsősorban az e-könyv terület szolgáltatási problematikája áll: a könyvtári e-book kölcsönzés és/vagy könyvtári terjesztés, valamint a hazai szövegalapú elektronikus tartalom könyvtári szolgáltatásának helyzete. Kerekes azokból a korunkat alapvetően meghatározó viszonyokból indul ki, amelyek alapján az infokommunikációs technológiai forradalom hatására jelentős mértékű paradigmaváltás megy végbe a művelődési feltételrendszerben. Ez szükségszerűen mélyreható változásokat okozott olyan területeken, mint a könyvkiadás, a könyvterjesztés és – nem utolsósorban – a könyvtári szolgáltatások. Kerekes rámutat, hogy az egyik ilyen nagy változás abban áll, hogy a referenz munka eszközei: a kézikönyvek, az alapművek és mindazon dokumentumok, amelyek a könyvtárak polcain kell, hogy sorakozzanak, gyakorlatilag ingyenes elektronikus tartalommal váltak a világhálón. Legalább ilyen jelentős változás, hogy az ingyenességen túl e tartalmak elérhetősége immár örökre felszabadult az idő és tér korlátai alól.

Ezeket a fejleményeket Kerekes Pál azért teszi vizsgálat tárgyává, mert mindezek-től a változásoktól sokan féltették nemcsak a könyvtárat, hanem magát a könyvet is –, de Kerekes messze nem osztja ezeket a félelmeket. A fejlődés őt igazolja: nap mint nap rációzol ezekre a félelmekre, előítéletekre. Osztom Kerekes Pál nézetét, mely szerint a világháló nem lépett a könyvtárak helyébe, hanem éppen ellenkezőleg, ezek szolgáltatásait népszerűsítette.

Az így kialakult helyzetben tehát egyre fontosabb szerepet játszik mind a tudományos kutatásban, mind a kulturális életben az e-könyvek szolgáltatása, és ennek a feladatnak az ellátásában kiemelkedő szerep kell, hogy jusson a könyvtáraknak is. Amint Kerekes Pál megállapította: „A feladat nem teljesen ismeretlen, hiszen digitális tartalmakat eddig is szolgáltattak a könyvtárak. A teljesség igénye nélkül csak néhányat említve: Magyar Elektronikus Könyvtár, helytörténeti gyűjtemények digitalizált verziói, szak- és felsőoktatási könyvtárak szofisztikált e-kínálata. A beiratkozott tagok részéről azonban érthető igény, hogy a digitálisan készült és készletezett műveket, tehát a mai, tág értelemben vett kortárs szerzők alkotásait is elérhessék az interneten keresztül, könyvtári szolgáltatás keretein belül.”⁷

A fentebb idézett fontos megállapítást Kerekes 2011-ben publikálta, de sem az igazsága, sem az aktualitása nem csökkent az elmúlt évek folyamán. Ugyanakkor az idő hozzásegített bennünket ahhoz, hogy számos további fontos aspektus vonatkozásában

tisztábban lássunk. 2016-ban Kerekes Pál és társszerzője, Kiszl Péter ezzel kapcsolatban a következő megállapítást teszik: „Az internetet övező egyik legenda az volt, és ez részben még ma is él, hogy az emberiség írott műveltsége a hálózaton egykor teljes egészében elérhetővé válik, korlátozás nélkül, ingyenesen. Ez a gondolat mélyen beivódott a társadalmi köztudatba is, egyes művelődési szektorok alapkövetelményként kezelték és kezelik ma is az értékekhez való hozzáférés térítésmentességét.”⁸

Az internet vitathatatlanul kulcsszerepet tölt be az elektronikus könyvek szolgáltatásában, az elektronikus könyveknek hozzáférhetővé tételében. A világháló és az e-könyvészet tehát a legszerveesebb egységben működve szétválaszthatatlan párost alkotnak. Az elvárás óriási, mert a legszélesebb körben fogalmazódik meg az az igény, hogy az e-könyvek ingyenes szolgáltatásként legyenek hozzáférhetőek.

Mindennek konkrétan hogyan kell működnie? Mely szereplőknek kell átvállalniuk a költségeket? Kerekes Pálnak és Kiszl Péternek igen határozott álláspontja és konkrét elképzelése van: „Könyvek százazrei érhetőek el, bennük magyar nyelven is gazdag gyűjteményekkel. Az eszköz lehet bármilyen digitális gépezet: asztali PC, note-book, táblagép, telefon és természetesen e-könyv-olvasó is. Vagy extra lehetőségeket is figyelembe véve: okos (smart) televízió, okos karóra (Apple), intelligens szemüveg. Elmondható és ma már történelmi távlatból is szemlélhető, hogy a kulturális médiatárak technikai-tartalmi képességei feltételeinek biztosítására – a fogyasztói ingyenesség érdekében – a finanszírozás oldalán döntően az állam és szervezetei jelentek meg. Kormányzati vagy önkormányzati szintű intézmények kapcsolódtak be a digitális tudásmenedzsment megvalósításába, felépítésébe.”⁹

Kerekes Pál és Kiszl Péter azon kevesek közé tartozik, akik az e-könyv kérdéskörében felismerik a legfontosabb komponenseket és problémaköröket, majd ezek alapján felteszik a kulcskérdéseket.

A legátfogóbb kulturális távlatokban, a legegységesebb kontextusokban gondolkodva világosan kell látni, hogy *az elektronikus könyv színre lépésével az emberiség olvasáskultúrájának egyik legnagyobb – ha nem a legnagyobb – paradigmaváltásának lehetünk egyszerre szereplői és tanúi.* A változás jelenleg az olvasási technikák és készségek vonatkozásában látható a legvilágosabban, amit így lehet összefoglalni: *az olvasási metodika merőben új paradigmája.*

A szerzőpáros e problémakört felismerve teszi fel a következő kulcskérdést: „Amint általánossá vált a képernyőről való olvasás, azonnal és magától értetődően felmerült a kérdés: megváltoztatja-e az olvasás metodikáját, és ha igen, miben, a hagyományos papírt felváltó elektronikus felületek megjelenése, illetve túlsúlyba kerülése?”¹⁰ Nézetem szerint ez a *kérdés a kulcskérdések kulcskérdése*, amelyre még nincs kimerítő válasz, legfeljebb részválaszok.

Tanulmányuk végén a szerzők felhívják a figyelmet *Farkas Istvánnak*, az egyik legismertebb e-könyv technológiai szakblog, az *ekonyvohaso.blog.hu* szerkesztőjének megállapításaira: „Az nem kérdés, hogy az elektronikus olvasás lényegesen különbözik a papíralapútól. De hogy pontosan milyen téren és mennyiben, az megérne egy valódi tudományos kutatást, nagy mintával, sokféle szöveggel, jól ellenőrzött csoportképzéssel, ellenőrzött

olvasási környezettel. Mint elkötelezett elektronikusolvasás-párti, az a tapasztalatom és meggyőződés, hogy vannak „olvasástípusok”, olvasási profilok, amelyekben általában kellemesebb az elektronikus tartalomfogyasztás (nem feltétlenül mindenkinek). Más profilokban (feladatoknál) meg én is inkább a nyomtatott olvasást választom. De egyértelmű, általánosító kijelentést nem tennék, hogy egyik vagy másik olvasási mód jobb.”¹¹

Mint a fenti érvelésből láthatjuk, az elektronikus könyv által generált olvasási paradigmaváltás tudományos feldolgozása még a kezdeteknél tart. Sokkal jobb a helyzet az e-könyv fogalmának definíciójával kapcsolatban. Az elektronikus könyv fogalmának tisztázásában, pontosításában fontos előrelépésnek tekintendő Kerekes Pál és Kiszl Péter közleménye, amely az Iskolakultúra című szakfolyóiratban jelent meg.¹²

A köztudatban ugyanis az e-könyvről eléggé pontatlan kép él, és ezt nemcsak fenntartják, de esetenként fokozzák a médiapiacra folyó kíméletlen versenyből fakadó különböző, elsősorban kommunikációs üzleti fogások. Ezért tartom fontosnak, hogy kiemeljem a szerzők rendkívül találó, világos, mindenki számára könnyen érthető megfogalmazását az e-könyv fogalmáról és funkcióköréről: „Az elektronikus könyv – nem értve bele a fogalomba a webes szöveg-tartományokat, mint például blog, fórum, intézményi honlap, személyi site – kulturális médiummá, a művelődés, a tudáselsajátítás, a szövegre épített szakmai és hobbi időtöltés keret-technikájává fejlődött. A digitális irodalom a kezdeti extrémizmusból igényes élménygyűjtő és élményszállító instrumentummá finomodott.”¹³ A definíció világos, de számos kérdés még tisztázandó: „A Gutenberg-galaxis és az olvasás világa megváltozik. A jövő olvasó emberének kulturális, tanulási igényeire az informatika döntő hatással lesz. Milyen technika irányítása alá kerül a digitális műveltség? Milyen eszköz lesz a következő évtizedek e-bookja? Egyáltalán könyvnek vagy ’app’-nak (applikációnak) fogjuk nevezni a tartalmi és formai átlényegülést megélő digitálisszöveg-produktumot? Biztosan talán csak annyit állapíthatunk meg: az e-könyv egy új médium, amely nyomtatott elődjéhez képest könnyebben elérhetővé teszi – a digitális tartalom útján – a szépirodalmi, tudományos, szórakoztató alkotásokat.”¹⁴

Virtualizálódó kulturális örökségünk a körülöttünk virtualizálódó világban

E fejezet címét Fodor János kifejezőmódjának segítségével fogalmaztam meg. Fodor János (az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa, a Web 2.0 – Library 2.0, valamint a Tartalomszolgáltatás és hálózati tájékoztatás kutatási műhelyek vezetője) több mint másfél évtizede foglalkozik internetes közművelődési tájékoztatással, széles körben ismertek a kulturális örökség és a digitális kultúra közötti kapcsolatok, az e-könyvészet, valamint a közösségi médiumok könyvtári alkalmazásainak területein elért kiváló eredményei. E fejezet keretében a Fodor János által is kutatott, interdiszciplinárisan összefüggő három terület legjelentősebb fejleményeit kívánom bemutatni.

Kulturális örökségünk és az infokommunikációs technológiák fejlődése

Fodor János kutatásai számos pragmatikus jelentőségű következtetéssel gazdagítják körünk könyvtár- és információtudományát, amelyek igen hasznos szerepet játszanak ab-

ban, hogy korunk könyvtárügye ne essen áldozatul bizonyos illúzióknak, amelyek széles körben kötődnek akár a digitalizáláshoz, akár pedig a világhálóhoz – különös tekintettel a szemantikus webre.

A kulturális örökség archiválása elsőrangú feladat, és egyben hatalmas kihívás volt – és marad. Korunk IT technológiai vívmányai elvben minden idők leghatékonyabb megoldásait ígérk. A digitális könyvtárak, különösen kombinálva egyéb digitális médiumokkal, olyan virtuális tudásvagyron felépítésének az alapját képezik, amelyek alig néhány évtizeddel ezelőtt kizárólag a science fiction műfajába illettek volna. Ennek ellenére a könyvtáros szakma nem tud maradéktalanul örülni sem ennek a helyzetnek, sem a belőle következő perspektíváknak. Elméletben minden abszolúte pozitívnek tűnik, ám a gyakorlatban történő fejlesztések számos buktató kockázatát hordozzák. A kép tehát távolról sem tekinthető egyértelműen pozitívnek, és Fodor János kutatásai konkrét kockázatokat tárnak fel.

Melyek a legveszélyesebb buktatók? Az egyik kétségtelenül az a tradicionális jelleggel létező távolság, amely fennállhat a könyvtáros és az informatikus szakma között. Nem zárható ki annak a veszélye, hogy ez a távolság növekedni fog, és egyre nehezebb lesz áthidalni. A másik buktató paradox módon éppen az infokommunikációs technológiák fejlettségéből és minden területet meghódító eredményességéből következik. A digitalizált könyvtári tartalmak csak egy relatíve szűk, és nem túl feltűnő részét képezik annak a rendkívül széles választéknak, az irdatlan tömegű információ- és adathalmaznak, amely a hálózaton manapság elérhető.

Mi a megoldás a fenti helyzetre? A helyzet komplexitásából következően számos hatékony megoldás koordinált alkalmazására van szükség. Egyetértek Fodor Jánossal abban, hogy az infokommunikációs technológiát alkalmazó könyvtári szolgáltatások hatékonyságának egyik fontos feltétele, hogy a hagyományos könyvtári kontextusban működő *tudós könyvtáros* – ha tetszik, *bibliothecarius doctus* – szerepköre felértékelődjön.

A digitális tartalomfejlesztés fokozódó szerepe szükségszerűen maga után vonja az e-olvasás térhódítását, növekvő arányát, úgy is fogalmazhatunk, hogy ezek szétválaszthatatlan egységet alkotnak, hiszen egyazon jelenség két ellentétes pólusát képezik. Fodor János kutatásaiban is világosan kirajzolódik ez a szétválaszthatatlan egység.

Fodor Jánost a digitális tartalomfejlesztés során szerzett tapasztalatai teszik képessé arra, hogy reálisan értékelje az e-könyvészet erősödő jelentőségét, az e-olvasás pozitív szerepét. E szemléletre nagy szükség van, mert mint minden korszakalkotó technológiával szemben, az e-book kapcsán is számos előítélet keletkezett.

Ezek az előítéletek nem ritkán tudományos rendezvényeken is hangot kapnak. Az e-olvasás tárgyában az ELTE Bölcsészettudományi Karán rendezett vitán a legmarkánsabb kritikák megfogalmazója *Békés Márton* volt, aki számos érvet sorakoztatott fel nézeteinek igazolására. Fodor János meggyőzően tudott ezekkel a nézetekkel vitába szállni. Idézzük a legfontosabb érvelését: „Békés Márton Szilícium-völgyi nagyvállalatokkal szembeni ellenérzéseire reagálva szögezzük le: a nyomtatott könyvkiadás sem mentesebb a multinacionális üzleti érdekektől. Míg a könyvkiadók és a szellemi műhelyek har-

cot vívnak egymással és a nemzetközi konkurenciával, vagy elkeseredetten küzdenek a fogyatkozó pályázati támogatásokért, az olcsó és korlátlanul hozzáférhető elektronikus szövegek közelebb vihetik a szerzőket a valós olvasói piachoz, organikusan kialakuló közönségükhöz. Az e-könyvkultúra és a webes tájékozódás szimbiózisa megkönnyítheti az alkotó írók, szerzők megismerését, estjeik, kultuszuk kiadói menedzselését.”¹⁵

A közösségi média és a könyvtárak kölcsönhatásai

Nagy téma ez a könyvtár- és információtudományi kutatásokban, világszerte számos közlemény jelenik meg ezen a területen. Az álláspontok és a tapasztalatok nagyon sokfélék, sőt ellentmondóak. *Terra Dankowski* az *American Libraries* szakfolyóiratban csupa pozitív fejleményről számol be. Közleményéből kitűnik, hogy a *New York Public Library* a Twitteren olyan idézeteket tett közzé, amelyekben hírességek dicsérik, esetenként magasztalják a könyvtárakat, és ennek hatására 2012 szeptemberében az átlagoshoz képest 30 százalékkal nőtt a beiratkozások száma! Más amerikai könyvtárak a Facebook és a YouTube segítségével népszerűsítették a könyvtárosok hivatását, és ezáltal képesek voltak a társadalom széles körű szimpátiájának felkeltésére.¹⁶

Ben Malczewski a *Public Libraries Online* elektronikus szakfolyóiratban a fentivel szöges ellentétben lévő, teljes mértékben negatív és pesszimista álláspontot képvisel, mert egész közleményében azt taglalja, hogy miért nem működik a közösségi média, ha könyvtári célokra próbálják felhasználni.¹⁷

Visszatérve Fodor János kutatásaira: a közösségi média és a könyvtárak kölcsönhatásai tekintetében az ő következtetései igen tárgyilagosak, mentesek a túlzottan optimista vagy túlzottan pesszimista állásfoglalásoktól. Sokan és sokszor elfelejtkeznek arról, hogy a közösségi médiákat nem kifejezetten a könyvtárak számára fejlesztették ki, és annak ellenére, hogy számos könyvtártípus közösségi funkciókat is betölt, a találkozási pontok rendszerint nem magától értetődőek. Fodor János ezt az álláspontot képviseli, és ezt számos érveléssel és ténnyel támasztja alá.

A fentiek kapcsán Fodor János a közösségi háló és a könyvtári jövőkép vonatkozásában a következőket állapítja meg: „Épphogy megszoktuk a könyvtár »hagyományos« hálózati jelenlétének lehetőségeit, a technológiai újdonságok beépítésével weboldalaink fejlődése a Lankes-féle szempontokkal is harmonikusan összeegyeztethetőnek tűnt: honlapunk mint biztos hírforrás, kontrollált, minőségi tartalommal, egyedi, barátságos vagy professzionális arculattal, online adatbázisokkal és segítő, interaktív szolgáltatások komplexitásával fogadta a virtuális látogatókat éjjel-nappal.”¹⁸

Ám úgy tűnik, hogy jelenleg mindez már a múlté, mert a fenti szisztéma a mai viszonyok között már nem működik a korábbi eredményességgel, legalábbis a közösségi médiában való hatékony szereplés szempontjából. Vagy mégis? Fodor János ennek a „mégisnek”, vagyis a „hagyományos” hálózati jelenlét átmentésének, a közösségi médiában történő újrahasznosításának vonatkozásában vet fel rendkívül fontos kérdéseket: „Mi reprodukálható mindebből a közösségi médiában, ahol mindenki mást és máskor lát, ahol tartalmaink versenykényszerbe kerülnek egészen más jellegű és minőségű infor-

mációkkal? Hogyan érzékeltethető az oktató-segítő környezet, szolgáltatásaink komplexitása és tudástáraink bősége, ha követőink, kedvelőink alig lépnek oldalunkra, s jelenlétünket valójában csak esetleges ütemezésben eléjük kerülő üzeneteink képviselik?”¹⁹

Nagyon fontos, rendkívüli éleslátással felvetett kérdések ezek, amelyek a fejlődés jelenlegi szakaszában csak nagyon hiányosan válaszolhatók meg. Jelentős lépést tettünk meg azonban a sikeres megoldások irányába, amikor Fodor János definiálta azokat a kulcsproblémákat, amelyek akadályozzák a közösségi médiában betöltendő sikeres könyvtári szerepvállalást.

Irodalom

- ¹ A könyvtári terület stratégiai céljai 2003–2007 között. Jövőkép. Forrás: [http://ki.oszk.hu/\[-\]content/konyvtari-terulet-strategiai-celjai-2003-2007-kozott](http://ki.oszk.hu/[-]content/konyvtari-terulet-strategiai-celjai-2003-2007-kozott) [2016. január 8.]
- ² KISZL Péter: Tudományos örökség és gyorsuló fejlődés – könyvtárosképzés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Könyvtári Figyelő, 25. (61.) 4. sz. 2015. 448. p.
- ³ A kutatási műhelyek felsorolását, működésének és eredményeinek részletes leírását lásd: BARÁTNÉ HAJDU Ágnes – BODA Gáborné KÖNTÖS Nelli: Tehetőség gondozás az egyetemi könyvtárosképzésben. = Könyvtári Figyelő, 25. (61.) 2015. 3. sz. 302–306. p.
- ⁴ BARÁTNÉ HAJDU Ágnes – BODA Gáborné KÖNTÖS Nelli 2015: i. m. 302–306. p.
- ⁵ KERÉKES Pál: E-book kalauz: az elektronikus könyv kisenciklopédiája. Budapest, Kossuth kiadó, 2011. 200 p.
- ⁶ KERÉKES Pál – KISZL Péter – TAKÁCS Dániel: E-könyvészet: a digitális könyvkultúra alapvonásai. Budapest, ELTE-BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete, 2013. 310 p.
- ⁷ KERÉKES Pál: Az elektronikus könyvek kölcsönzésének problémái: szövegbérlet-, textlízing-konstrukciók megjelenése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 58. évf. 5. sz. 2011. 191. p.
- ⁸ KERÉKES Pál – KISZL Péter: Univerzális szövegelérés és olvasói integráció: az elektronikus könyv kulturális és oktatási vetületei. = Híd, 80. évf. 7. sz. 2016. 70. p.
- ⁹ KERÉKES Pál – KISZL Péter 2016: i. m. 71. p.
- ¹⁰ KERÉKES Pál – KISZL Péter: „Műszálás” olvasás – mérlegen a nyomtatott és az elektronikus szöveg. = Könyv és Nevelés, 16. évf. 4. sz. 2014. 8–15. p.
- ¹¹ FARKAS István: Diszklémer. Forrás: [http://ekonyvolvaso.blog.hu/2014/08/30/villamoszt\[-\]_becsengetes](http://ekonyvolvaso.blog.hu/2014/08/30/villamoszt[-]_becsengetes) [2016. január 8.]
- ¹² KERÉKES Pál – KISZL Péter: Az elektronikus könyvről – oktatáson innen és túl. = Iskolakultúra, 25. évf. 3. sz. 2015. Forrás: [http://epa.oszk.hu/00000/00011/00193/pdf/\[-\]EPA00011_iskolakultura_2015_03_056-071.pdf](http://epa.oszk.hu/00000/00011/00193/pdf/[-]EPA00011_iskolakultura_2015_03_056-071.pdf) [2016. január 8.]
- ¹³ KERÉKES Pál – KISZL Péter 2015: i. m. 56. p.
- ¹⁴ KERÉKES Pál – KISZL Péter 2015: i. m. 57. p.
- ¹⁵ FODOR János: E-olvasásról a tagadás tükrében: egy bölcsészkar vita tanulságai. = Könyvtári Figyelő, 24. (60.) évf. 4. sz. 2014. 484. p.
- ¹⁶ DANKOWSKI, Terra: How Libraries Are Using Social Media. = American Libraries Magazine, July 16, 2013. Forrás: [https://americanlibrariesmagazine.org/2013/07/16/how-\[-\]libraries-are-using-social-media](https://americanlibrariesmagazine.org/2013/07/16/how-[-]libraries-are-using-social-media) [2016. január 8.]

- ¹⁷ MALCZEWSKI, Ben: Why Social Media Isn't Working For Your Library. = Public Libraries Online, May 1, 2013. Forrás: [http://publiclibrariesonline.org/2013/05/why-social-\[-\]media-isnt-working-for-your-library](http://publiclibrariesonline.org/2013/05/why-social-[-]media-isnt-working-for-your-library) [2016. január 8.]
- ¹⁸ FODOR János: Könyvtári szereplehetőségek a közösségi médiában. = Könyvtári Figyelő, 25. (61.) évf. 4. sz. 2015. 490. p.
- ¹⁹ FODOR János 2015: i. m.

Sebestyén György az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének professor emeritusa. 1998–2012 között a Könyvtártudományi Tanszék, 2000–2013 között a Könyvtártudományi Doktori Program vezetője, 2007–2011 között az Informatikai és Könyvtártudományi Intézet igazgatója.

A TUDOMÁNYOS DIGITALIZÁLÁS PÉLDATÁRA AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI KÉPZÉS TÜKRÉBEN

FODOR JÁNOS

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

ABSZTRAKT

A tanulmány a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. konferencia digitalizálási szekciójának előadásait foglalja össze. A program csak ízelítőt adhatott a nemzetközi és hazai digitalizálási projektekből, trendekből. A közlemény kontextust nyújtó háttérként a szervező ELTE BTK KITI digitalizálási projekteket elemző kutatásainak eredményeit osztályozva és rendszerezve állítja párhuzamba az előadók által bemutatott eredményekkel. Az elhangzott előadások legfontosabb gondolatait kiemelve kísérletet tesz azok összegzésére, valamint a tudományos digitális kommunikáció folyamatának rétegeire vetíti a különböző intézményi digitalizálási koncepciókat. A felhalmozott tudáskincs archiválásától a sikeres új innovációk születéséig végigkövetve a digitális információk útját kimutatja, hogy a könyvtárosok szerepe továbbra is létfontosságú marad a tudományos kommunikációban. Az ELTE KITI oktatási projektjeit példaként fókuszba helyezve nyilvánvalóvá teszi, milyen jelentősége lehet ebben a könyvtáros szakemberek korszerű képzésének.

A tudományos felfedezések, eredmények történelmünket formáló hatására gondolva leginkább a kapcsolatok, összefüggések, az egymásra ható, inspiráló ötletek jutnak eszünkbe, s tán kevésbé a kutatással töltött idő, a tudománynak szentelt sorsok, s még kevésbé a dokumentumokban rögzített szakirodalom, a könyvtárak által biztosított alapszint, melyre minden kor kutatója, tudós elméje támaszkodott, amikor saját látásmódját kialakította, majd önálló véleményét megformálta.

Amikor a jelen valóságos könyvtárára és könyvtári valóságára gondolunk, mintha csökkenne is a dokumentáltság jelentősége: a régmúlt tudás közvetítése, hozzáférhetővé tétele háttérbe kerül, s égetően friss feladatként a gondolatok, témák, motívumok összekapcsolódásának, szerveződésének, áramlásának leképezése, a hálózati kommunikáció igényeinek hatékony kielégítése és az automatizálás, a mesterséges intelligencia felhasználása kerül fókuszba. A háttérben, talán kevésbé látványosan, de változatlanul alapfeltétel marad az algoritmizálhatósághoz, gépi kiértékeléshez és intelligens forgalmazáshoz is nélkülözhetetlen digitális információtárak építése, a dokumentumok hozzáférhetővé tétele és rendezése.

A *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II.* konferencia digitalizálási szekciója élő példatárát adta az élő, működő tudomány különböző szintjeihez szükséges szerepüket betöltő, magas szakmai színvonalú hazai digitalizálási és gyűjteményépítési projekteknél.

Ha a konferenciaszekció közönségének gyors panorámaképet felvillantó előadás-sorozatot a könyvtártudományi kutatás és felsőoktatás szemszögéből áttekintve kiegészítjük intézeti oktatási programunk háttérével, hitelt érdemlően bizonyíthatjuk: a konferencián bemutatott részterületek a tudomány rétegzettségét, komplexitását illusztrálták, a valóságos könyvtárat mutatták és a 21. századi könyvtári valóságból adtak ízelítőt.

Tudományos rétegzettség és interaktivitás

A *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II.* konferencia szervezésében partner ELTE Egyetemi Könyvtár Tanácssterme adott helyszínt az esemény második délutánján rendezett, *Tudományos rétegzettség és interaktivitás – gyűjteményi digitalizálás* című szekciónak. Az ELTE BTK KITI képzési programjában is fontos gyakorlati szerepet betöltő digitalizálási projektek és tartalomszolgáltatás-elemző kurzusok felelőseként e sorok írója szekcióvezetőként is izgalommal és örömmel hívta pódiumra a digitalizálás hazai szakembereit és irányítóit, akik előadásaikban a tudományos digitalizálás különböző léptékű, de egyként értékes és fontos szintjeit képviselték. Ízelítőt adtak munkájukból az elmélyült kutatásra épülő aprólékos kézirat-digitalizálástól és filológiai igényű szövegkiadástól az intézményi, könyvtári digitalizálási stratégiákon és tömeges hozzáférhetővé tételt célzó projekteken át a virtuális gyűjtemény-reprezentációs fejlesztésekig, interaktív felülettervezési megoldásokig.

Kutatók, szakemberek és oktatók bő egy évtizede tisztában vannak vele, hogy a tömeges digitalizálás korába léptünk, amikor az érintett tudományterületek és szolgáltató szektorok képviselői mellett fokozatosan, de egyre érzékelhetőbben átlépi a „hétköznapi ember” ingerküszöbét is a professzionális, programozott digitális táruk létezése.

Magyarországon a MEK és a nagy könyvtárak további digitális gyűjteményei, az Arcanum dokumentumtárjai és az egyetemek repozitóriumai kettős helyzetet teremtenek: az átlagfelhasználóban egyre inkább tudatosul, hogy – ha nem is teszik gyakran, de – van hova fordulniuk otthonról vagy a telefonjuk képernyőjén keresztül: *léteznek* nagyszabású digitalizálási projektek a magyar kultúra és tudomány örökségének hozzáférhetővé tételére. A könyvtárosok pedig a fejlődés eredményeként elfogadják, hogy a dokumentumok közzétételére e digitális dokumentumtárak kínálják a korszerű, hatékony, hosszú távon fejleszthető gyakorlatot. Számolnunk kell azonban annak veszélyeivel is, hogy a hagyományosan sokszintű tájékoztatás könyvtári feladatkörét mindkét szemszög megkérdőjelezheti. Az olvasók kevésbé igénylik a könyvtártól, hiszen személyes, virtuális eszköztárunk részeként létező, jól kereshető, elérhető archívumokat tételeznek, a létrejött befogadó digitális táruk pedig előre tervezett automatizmusuk okán nem is számol(hat)nak azzal a közvetlen, rugalmas és személyes tájékoztató kapcsolattal, amely egy-egy gyűjteményrész és szakértő könyvtárosai között korábban működött.

A többszintű tájékoztatás könyvtártudományi és szakmai kihívása, hogy a lassanként összeálló, digitális táruk alkotta rendszer elemeiből a weben, közösségi médiában is hatékonyan és tudatosan biztosítsa az olvasó, könyvtárhasználó közönség utánpótlását, a tájékozott, források és tudásszintek között eligazodó nemzedékek folytonosságát.

Könyvtáros hallgatóink és szekciónk közönsége számára ezért is volt kiemelten érdekes az intézményi digitalizálási feladatok összetettsége, hiszen minden nagy könyv-

tárunk szembesül a hálózati tájékoztatás, dokumentumtár-építés és számítógépes munkafolyamatok folyamatosan változó kihívásaival, s válaszaiban komplex megoldások keresésére kényszerül évről-évre.

Az intézményi digitalizálás szintje

Konferenciánk részprogramját két intézményi digitalizálási stratégia bemutatása foglalta keretbe: Varga Klára osztályvezető (ELTE Egyetemi Könyvtár Informatikai és Fejlesztési Osztály) történeti aspektusban vezette elő az Egyetemi Könyvtárban zajló digitalizálási munka állomásait. A több évtizedet átfogó nyitó előadás alkalmas volt a hátráltató tényezők, párhuzamos fejlesztési kísérletek józan számbavételére, s a technológiai és társadalmi fejlődés támasztotta kíváncsiakra újra átélésére is.

A záróelőadásban ezzel szemben Györffy Szabolcs osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár Digitalizáló Osztály) elsősorban a mennyiségi, kapacitási kérdéseket érzékeltette hatásosan, meggondolandó kérdéseket felvetve a nemzeti digitalizálási stratégia könyvtári összehangolása és finanszírozása kapcsán.

A két előadás képzési programunk tükrében is különösen fontos volt, hiszen intézményi kapcsolataink között kiemelt helyen szerepel e két könyvtárral érvényes és termékeny együttműködési megállapodásunk.

A képzett, tudása kontextusára rálátó, sokoldalú szakember-utánpótlás biztosítása érdekében a felsőoktatás különösen kényes és felelősségteljes feladata, hogy a szűkös oktatási időkeretben egyensúlyt tudjon tartani elméleti háttér, általánosítható modellek és eljárások, illetve eseti megoldások, különböző intézményekben kialakult gyakorlatok bemutatása között.

Az ELTE könyvtártudományi képzéséhez kapcsolódó gyakorlatok teljes rendszeréről tavaly publikált átfogó elemzést intézetigazgatónk¹. A tartalomszolgáltatási és digitalizálási műhelymunka fontos része a bevált gyakorlatok megismerése. Intézetünk igazgatója, Kiszl Péter 2013-ban szakmai együttműködési keretmegállapodást kötött az Országos Széchényi Könyvtárral². A nemzeti könyvtár főigazgatójával közösen aláírt dokumentum célja az volt, hogy a gyakorlatban alkalmazott szakmai eljárásokat elemezhesük és mutathassuk be az egyetemi oktatásban, valamint a szakmai gyakorlatok hatékonyságát növeljük a könyvtárban.

Az együttműködés keretében intézeti kurzuson, az OSZK egy munkatársának személyes közreműködésével ismertük meg az ott kifejlesztett egyedi informatikai eljárásokat, illetve a tanegység hallgatói az OSZK-ban töltötték szakmai gyakorlatukat, ezzel is erősítve a két intézmény közötti szinergikus kapcsolatot. Az együttműködés első félévében az E-könyvtári Szolgáltatások Osztályának tevékenységét ismerhették meg mesterszakos hallgatóink *A tartalomszolgáltatás eszközei* című kurzuson. Az E-könyvtári Szolgáltatások Osztályáról érkező munkatársak, Rónay Gabriella és Fecz Ágnes ismertették tevékenységük részleteit, viszonzásként mesterszakos hallgatóink vettek részt szakmai gyakorlatuk során az osztály tartalomfejlesztési munkájában.

A piaci vállalkozások rétege

Az ezredforduló után természetessé vált, hogy a tájékoztatás minden területén, így a könyvtárak, gyűjtemények, információs szolgáltatások munkatársainak szaktudásában is fontos szerepet kapott a digitalizálás, a webtartalmak előállítása. A tartalomszolgáltató rendszerek által generált weboldalak forráskódjának részleges megértése, a formázó sablonok, stíluslapok írása-olvasása háttértudásként és az informatikus könyvtáros alapképzettség részeként megkerülhetetlen maradt, azonban 2005 és 2010 között, a Web 2.0-ként emlegetett hálózathasználatunkat átformáló korszakban végleg szétváltak a produktív tartalomszolgáltatás formai keretei és tartalmi szálai.

A tartalomszolgáltató rendszerek létrehozása, adatbázis-kapcsolatok, lekérdezések és komplex webfelületek programozása informatikai feladattá vált, informatikus, webprogramozó szakemberek, erre a területre specializálódott cégek bevonását igényli. A szolgáltatástervezés szakmai és tartalmi előkészítése, a létrejött vagy készen felhasználható tartalomszolgáltató eszközök testreszabása és hatékony használata viszont könyvtáros kompetencia marad, s az informatikus könyvtáros képzés komplex, önmagában is interdiszciplináris részterülete lett.

A hazai digitalizálás piaci oldala sem a megrendelések végtelen bőségéről ismert, de fontosabb szereplői kezdetektől elkötelezettek a tudományos, kulturális gyűjtemények digitalizálásában. Közülük a legismertebb cég, az Arcanum Adatbázis Kiadó ügyvezető igazgatója, Biszak Sándor kellő önróniával mérte cége teljesítményét a Google feldolgozási kapacitásához, s lényegre törően mutatta be az Arcanum adatbázisok³, a HUNGARICANA és ADT+ kulisszatitkait, különlegességeit.

Oktatási programunkban a megvalósult gyakorlat vizsgálatának természetesen tágabb példakörét adják vendégladók, intézetünk együttműködő partnereinek bemutatói. E kitekintést szolgálják a közös kutatások is, melyek sorában 2014-ben zártuk le az egyetemi könyvtárak közösségi médiajelenlétét elemző felmérést,⁴ s 2015-től építjük nyilvántartásunkat a magyar nyelvű szövegtárak, digitális könyvtárak vizsgálataiból. Az időről-időre egységes kritériumok szerint tesztelt több mint hetven digitális gyűjtemény⁵ elemzése sem ad természetesen teljes képet, de szignifikáns mintaként már használható nemzetközi összevetésre, kutatások kezdőpontjaként.

A vizsgált gyűjtemények között az Arcanum munkájának eredményeként létrejött adatbázisokat is rendszeresen értékeljük, fejlesztési lépéseiket rögzítjük (a gyűjtemények megnevezése utáni évszám jelzi a már írásban is közreadott elemzések keletkezését):

Arcanum Hungaricana gyűjtőoldal | 2015

Képeslapok | 2015

Közgyűjteményi Könyvtár

Magyar Digitális Múzeumi Könyvtár

Evangélikus Digitális Tár | 2015 (lásd variánsát lejjebb: MEDIT)

Helyi Lapok adatbázis

Levéltári kiadványok

Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei
Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára | 2016
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
A Magyar Külügyminisztérium kiadványai
Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Könyvtára
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Iskolai értesítők | 2016
Középkori okmánytárak | 2016
Egyházi dokumentumok | 2016
Híd- és útépitő könyvek | 2016
Levéltári iratok
Az MKP, MDP, MSZMP megyei (fővárosi) vezető testületi üléseinek
jegyzőkönyvei, 1945–1989
Egyetemi jegyzőkönyvek | 2016
Budapest főváros közgyűlési jegyzőkönyvei 1873–1949 | 2016
Mapire – A Habsburg Birodalom történelmi térképei | 2015
A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai (DL/DF)
Mária Terézia úrbéri tabellái
Régi Magyar Könyvtár (RMK) I. | 2015
Kitaibel Pál herbárium | 2015
Térképek | 2015
Levéltári iratgyűjtemény
Királyi Könyvek | 2015
Archontológia | 2016
Urbáriumok és összeírások | 2016

A Magyar Országos Levéltár adatbázisai
A Magyar Országos Levéltár Digitális Könyvtára
A Középkori Magyarország Digitális Könyvtára | 2015
Királyi Könyvek – béta verzió
Urbaria Et Conscriptoriones
Térképtár
MTI „Könyomatos Hírek”
MSZMP KB AgitProp iratok a Magyar Országos Levéltárban
- Magyar Levéltári Portál - Önkormányzati levéltárak közös adatbázisa (gyűjtőoldal)
Levéltárak közös fond- és állagjegyzéke
Fővárosi és megyei MDP és MSZMP iratok
Archontológia, névtárak

Arcanum Digitális Tudománytár
- Digitális Tudománytár

- Országgyűlési Napló, irományok, dokumentumok 1861–1990 | 2015
- Veszprém kataszteri térkép (1856) Google térképen
- Magyar Mezőgazdasági Múzeum képzőművészeti gyűjteményének katalógusa | 2015
- Az Egyetemi Könyvtár alapkatalógusa
- Jel-Kép 1980–2011 folyóirat | 2015
- Első világháborús hadszíntéri térképek | 2015
- Egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvek
- A Sajtó 1927–1947 folyóirat és könyvtár
- Népszava 1873–2015 | 2016
- Nappali ház —művészeti és irodalmi szemle 1989–1999 | 2015
- Magyar Zsidó Levéltár Iktatókönyvei | 2015
- Magyarországi Zsidó Hitközségek Iratai 1944, 1947, 1948

Körkép a hazai digitalizálási projektekről

Az Arcanum által felépített digitálistár-hálózat könnyen felismerhető, egységes arcualattal és hasonló technológiai, navigációs infrastruktúrával rendelkezik. A tudományos munkát kétségtelenül megkönnyíti a viszonylagos uniformizáltság, de egyes részgyűjtemények közreadásakor nem lehet kifogásunk egyedi megoldások, testreszabott megvalósítás ellen sem. Vizsgálataink szempontrendszerét ennek megfelelően úgy alakítottuk ki, hogy a legkülönbözőbb kivitelű digitális táruk elemzésére, értékelésére is alkalmas legyen, elfogadva a különböző színvonalú, fejlettségű technológiák létjogosultságát is.

Egységes szempontrendszerünk az írásos látleletekhez az alábbiak szerint alakult:

Alapadatok a gyűjteményről:

Szerepel-e, könnyen elérhető-e az adattár pontos megnevezése, a gyűjtemény nyitólapjának közvetlen URL-je, a gyűjtemény definitív, rövid leírása?

Kideríthető-e a létrehozás dátuma, a tulajdonos, fenntartó vagy magába foglaló honlap, cég, intézmény megnevezése, a magába foglaló honlap gyűjteményhez vezető (pl. Gyűjtemények) aloldalának megnevezése és URL-je, egyéb cég, intézmény, személy (létrehozó, digitalizáló, fejlesztő, ha eltér és fellelhető)?

Screenshots/ képernyőkép

Archiválás és fejlesztések felmérése érdekében képernyőképet rögzítünk a publikus gyűjteményi nyitólapról, a keresési felületről, a tételek listázásáról, egy-egy tétel megjelenítéséről és a kísérő adatok megjelenítéséről.

Információs szolgáltatás

Találunk-e bemutatást, leírást:

- a gyűjteményről, történetéről, a tulajdonosról, a fenntartóról,
- szerzői jogi feltételekről, a digitalizálásáról, a webes rendszer fejlesztéséről,

- a tételek típusairól, elérhető formátumokról, a gyűjtemény felépítéséről, navigációjáról, keresési és egyéb felhasználói lehetőségekről, munkatársakról,
- a további fejlesztési tervekről?
- Vannak-e hírek, esetleg saját blog, vagy a gyűjteményhez kapcsolódó rovat a magába foglaló honlapon?

Navigáció/struktúra/webdesign:

Hogyan jelenik meg, miként kapcsolódik (oda-vissza linkek, közös felületek, menük):

- viszony az intézményhez (a domainnév tulajdonoshoz),
- párhuzamos szintek, további gyűjtemények az intézmény által közzétéve,
- a gyűjtemény belső felépítése: pl. nyitóoldal, keresési felület, segítség/leírás, tételek megjelenítések, tételek közötti lapozás, továbbkeresés, szűrés-szűkítés, hasonlók lekérése.

Kínált formátumok

Pl. pdf, kereshető pdf, jpg, png, html, php, doc, e-könyv formátumok; esetleg választható alternatívák:

- szöveges, képi, hang, videó.

Meta-adatolás, leírás, katalóguscédula-megjelenítés

- egységes-e az adattartalom? Ha igen, egy jellemző tétel leírásának kivonatolása: mit tudunk meg róla?
- Ha egyenetlen, változó: melyek jelennek meg mindegyiknél, melyek változékonyak?
- Dokumentumtípusonkénti eltérések meghatározása (kép, szöveg).

Web 2.0 eszközrendszer, interaktivitás

- Hírlevél feliratkozást kínálnak-e?
- RSS feed elérhető-e, könnyen megtalálható-e?
- Regisztrálás lehetősége, profil kialakítása biztosított-e?
- Testreszabhatóság, átrendezhetőség megjelenéseinek rögzítése.
- Kommentelési lehetőséget kínálnak-e a tételekhez?
- Közösségi közreműködés további formái tételeként / gyűjtemény-egész szinten (pl. címkézés, infó-hozzáadás, leírásbővítés).

Közösségimédia-kompatibilitás

- A digitális gyűjtemény tételeinek megnyitásakor kapunk-e egyedi URL-t (megosztható tételt, tétel-oldalt)?
- Segítik-e a megosztást beágyazott paranccsal (pl. Facebook Like gomb) (hogyan az URL-t kelljen kimásolni)?

- Van-e a vizsgált gyűjteménynek Facebook-oldala? Ha van, URL-t örökítsük meg! Követők, látogatók száma. Posztok hozzávetőleges száma (db/hónap).
- Van-e a magába foglaló intézménynek Facebook-oldala? Ha van, URL-t örökítsük meg! Követők, látogatók száma. Posztok hozzávetőleges száma (db/hónap).
- Ha van, megjelennek-e a gyűjtemény tételei megosztásaik alapjaként?

Az oktatási programunk keretében megvizsgált gyűjteményegyüttes ismerete nemcsak hallgatóink széleskörű tapasztalatszerzéséhez kötelező példatár, hanem a létező projektek számontartása nélkülözhetetlen a hazai digitalizálás olvasói és szakmai felméréséhez is. Azzal, hogy weboldalunkon időről-időre fejlődésükről is látaleletet adunk, hosszabb távon, reményeink szerint a könyvtáros szakma érdeklődésére is számíthatunk.

A projekt indulása óta – a már felsorolt Arcanum adatbázisokon kívül – az alábbi gyűjtemények kerültek közös elemzésre hallgatóink elé (a vizsgált gyűjtemények megnevezése után évszám jelöli a már elkészült, publikált látaleletek keletkezését):

Legfontosabb műhelyek munkái:

MANDA

- Magyar Nemzeti Digitális Archívum
- Adatbázis | 2015
- Cikkek, gyűjtemények, szolgáltatások | 2016
- Filmhíradók Online | 2015

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

- Bibliotheca Corviniana Digitalis | 2015
- OSZK Digitális Képtár | 2015
- Magyar Digitális Képtár | 2016
- Magyar Elektronikus Könyvtár | 2015 | 2015
- Elektronikus Periodika Archívum | 2015
- OSZK Digitális Könyvtár | 2016
- OSZK Virtuális kiállítások | 2016
- OSZK Virtuális kiállítások – Örkény István – honlap | 2015
- Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet és Oral History Archívum | 2016

OSA

- Open Society Archive
- Virtuális diafilmmúzeum | 2015
- Fortepan | 2015
- Magyar Rendőr fotóarchívum | 2015
- Digital 1956 Archívum | 2016

Petőfi Irodalmi Múzeum
- PIM projektek
- Digitális Irodalmi Akadémia | 2015
- Digitális filológiai projekt

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
FSZEK Budapest Gyűjtemény | 2015
- Budapesti Czim- és Lakásjegyzék | 2015

Educatio Kht.
- (Kempelen Farkas) Digitális tankönyvtár (2005-) (Wikipédia szócikk) | 2015

Könyvtárak, tudástárak projektjei:

KSH Könyvtár – Tudásbázis | 2015 | 2016
Szlovákiai Magyar Adatbank | 2016
REAL-d MTAK – az MTA Könyvtár repozitóriuma | 2016
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár – Borsodi Digitális Könyvtár | 2015
Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár – Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár | 2015
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Képeslaptár – Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár | 2015 | 2016
Digitális Könyvtár – Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár | 2015
Vasi Digitális Könyvtár - 2015
Békés Megyei Elektronikus Könyvtár | 2016
Budaörsi Elektronikus Könyvtár | 2015
Kemenesaljai Digitális Könyvtár – Kresznerics Ferenc Könyvtár | 2015
Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT) | 2015 (Lásd variánsként az Arcanum Hungaricana részeként)
OMGK Digitalizált mezőgazdasági szakkönyvek könyvtárunk archív gyűjteményéből | 2016
Pest Megyei Könyvtár | 2016
Vajdasági Magyar Digitális Adattár | 2015
Digitális Könyvtár – Kolozsvár
Erdélyi Digitális Adattár
Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár | 2015

Egyetemek dokumentumtárai, repozitóriumai:

ELTE EDIT / ELTE EK Kézirat- és Ritkaságtár | 2016
SZTE Contenta | 2016
Corvinus Kutatások repozitórium | 2015

Corvinus Doktori disszertációk | 2016
Digitália – PTE EK | 2015
Kolozsvári Központi Egyetem Könyvtár – Digitális Gyűjtemény | 2015 | 2016
MIDRA – Miskolci Egyetem | 2015 | 2016
MOME Könyvtár/Design Portal | 2015
DEA – Debreceni Egyetemi Elektronikus Archivum | 2015 | 2016
DE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (archív, lezárt)
SZIE – Hungarian Electronic Journal of Sciences | 2015
Széchenyi István Egyetem E-tananyag + Szakdolgozat + Disszertációk | 2016
Testnevelési Egyetem – Digitális könyvtár | 2015

Levéltárak digitalizált anyagai:

Magyar Nemzeti Levéltár adatbázis oldala | 2015
Magyar Nemzeti Levéltár saját adatbázisai | 2015
Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár | 2015
Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár – Levéltári fondjegyzék | 2015
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár | 2015

Múzeumok virtuális tárlatai:

Iparművészeti Múzeum | 2015
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Képeslaptár
Kuny Domokos Múzeum I. világháborús képeslapgyűjtemény | 2016
Lajta Béla Virtuális Archivum | 2016
MuseuMap | 2016
Erdélyi Digitális Adattár | 2016

Folyóiratok webrváltozatai:

Holmi folyóirat – Teljes archívum 1989 – 2014 | 2015
Napút
Liget

Egyéb „magánkezdeményezések”, gyűjtemények és életműkiadások:

Antikfotó | 2016
Magyar Társadalomtudományok Digitális Archivuma | 2015
Csorba Győző emléklap | 2016
József Attila összes műve | 2016
Vészi Endre életműve
Fodor András életműve – ELTE BTK KITI

Videótárak:

Videotorium | 2015

Nemzetközi kitekintés:

The European Library | 2016

Project Gutenberg | 2016

Amint a felsorolásból látható, a hazai digitalizálás számtalan központban, műhelyben, részben összehangolatlanul és egymás tevékenységét is lefedve zajlik. Az elemzések eredményeit kiértékelni még korai lenne, de megállapítható, hogy a változatosság az informatikai, digitalizálástörténeti eltérések és technológiai szintkülönbségek mellett pozitív értelemben is megfigyelhető: kreatív, a gyűjteményekhez adoptált megjelenítések és dokumentum-interpretálások – ha kisebb számban is – a szabványosítás *ellenében* szóló példák lehetnek.

A gyűjtemények elemzésében a 2016-os őszi félévben Mátyás Melinda (Egyetemi Könyvtár) is közreműködik Intézetünk megbízott oktatójaként. Csoportjával az alábbi gyűjtemények vizsgálatára vállalkozott:

WDL (World Digital Library)
Hill Museum & Manuscript Library
International Children's Digital Library
MDZ – Maps
Europeana
Palóc Múzeum
British Library – Sounds
Gbooks

Eredményeiket a Kutatási Napló felületén 2016 decemberében tesszük közzé.

Technológia és kreativitás

A konferenciaszekció piaci szereplői között, de a technológiai megoldások fejlesztését példázva szerepelt előadóként a Qulto – Monguz Kft.-t képviselő Brada Hedvig. A Qulto rendszerben⁶ rejlő közgyűjteményi attrakciófejlesztési lehetőségekről, a gamification területein elért eredményeiről, szolgáltatásépítési képességeikről tartott prezentációjával a legkorszerűbb trendekből adott ízelítőt, s csak remélhetjük, hogy a digitalizált tartalmak kreatív bemutatásának ilyen, s ehhez hasonló opciói a könyvtári szférában is tartalommal telítődnek a közeljövőben.

A piaci cég ismert alkalmazás típusaihoz (könyvtári és múzeumi integrált rendszereihez) köthető szolgáltatás terveit érdekes volt párhuzamba állítani a kulturális örökség hatékony közvetítésével kreatívan kísérletező MOME TechLab⁷ munkáival. A felsőoktatási műhely kutatói, Ruttkay Zsófia egyetemi docens és munkatársai digitalizált tartalmak prezentálásával foglalkoznak, a bemutatott egyedi interaktív felületek, demók és alkalmi, kiállításokhoz készült alkalmazások inspiráló ötletek sokaságát tartalmazzák. Képzési

programunk tükrében különösen izgalmasak voltak elképzeléseik és megoldásaik, hiszen mesterszakos hallgatóinkkal is azt vizsgáljuk, témák, tématerületek és tartalomszolgáltatási gyakorlat mentén hogyan szerveződnek a hálózati érdeklődés rétegei a felkeltett figyelemtől az utánaolvasásig, hogyan válik az elmélyülő felhasználó maga is tudását önszántából megosztó szerzővé, mi áll a tudatos tartalomszolgáltatóként fellépő, információt megosztó blogger, intézmény vagy erre szakosodott cég *hatékonyságának* hátterében?

A sikeres információszolgáltatás a 21. századi könyvtár számára éppen olyan fontos, mint a fizikai közösségi tér és benne a segítő környezet fenntartása. Mesterképzésben résztvevő hallgatóink már alapszakot végzett szakemberjelöltek, tisztában vannak korlátaikkal és lehetőségeikkel: kialakult jól felfogott tudományos szerénységük, ami gátolja őket, hogy saját nevükben professzionális tartalomszolgáltatást kezdeményezzenek, ugyanakkor képeseknek kell lenniük olyan témában modellezni a professzionális tartalomszolgáltatást, amelyben személyesen otthon érzik magukat, formálódó szakmai érdeklődésük része, kutatási területük, netán hobbijuk.

A képzési program digitálisgyűjtemény-elemzéseinek otthont adó munkafelülete a *Kutatási Napló*⁸, mely egységes formában publikálja, illetve teszi elérhetővé a három féléves *A tartalomszolgáltatás eszközzrendszerei* kurzus során végzett egyéni munkáikat is.

A modellezett helyzet komplex: a webhely egy kutatócsoport „work in progress” megjelenési felületeként, és olvasmányos, sokszínű témakörképként egyaránt olvasható, értelmezhető.

A *tartalomszolgáltatás-elemző* kurzushoz kapcsolódó gyakorlat célja az, hogy „kicsiben”, saját szolgáltatási projekten kipróbálhassák a megismert eszközrendszer által kínált lehetőségeket, a tartalom szerkesztését, publikálását, a figyelmet fenntartó közvetítést egy szabadon választott – de a célra megfelelő – témában.

A *tématerület-elemzés* során e téma webes megjelenését vizsgáljuk. Hogyan kommunikálódik, milyen változatait látjuk a témába vágó tartalomszolgáltatási gyakorlatnak, mit kíván meg egyedi sajátosságai szerint az adott téma, illetve az arra nyitott vagy általa megszólítható befogadó közönség? Mit tesz, vagy mit tehetne lehetővé a technológiai fejlődés, látunk-e felhasználható párhuzamokat más témában tartalmat szolgáltató projektekben? Milyen tanulságok vonhatók le a megismert gyakorlatból saját mini-projektünkre a valóságban, s a valóságtól (technológiai és finanszírozási lehetőségektől, programozói háttértől) elrugaskodva? Milyen lenne az ideális tartalomszolgáltatás a választott téma-területen?

A *Kutatási naplóban* saját tartalomszolgáltatásaikat meglapozó és elemző, majd beindításukról beszámoló hallgatók munkáiból gyakran további művek, honlapok, egyetem után is folytatott kutatások származtathatók.

Példa erre a 2015. tavaszi félévéből az Intézetünk által közreadott *Poesis Hungarica* honlap⁹, mely Lukoviczki Anna hallgatónk munkájára, háttérkutatásaira épült¹⁰, vagy a 2016 őszén elkezdett Neonvadászat Budapesten, amelyben Prusinszki István alapszakos hallgató gyűjteményére építünk átfogó adatbázist. De hallgatóink OTDK és szakdolgozat témái, végzett szakemberként őket jellemző kutatási tervek is rendre feltűnnek a kiadvány virtuális lapjain.

A tartalomszolgáltatást és digitális gyűjteménykezelést elemző kurzusra számos szakkönyvtár, gyűjtemény munkatársát hívtuk meg¹¹ olyan, korábban nálunk végzett, gyakorló könyvtári szakemberek személyében, akik vezető vagy operatív munkatársként aktív szerepet vállaltak gyűjteményük hálózati megjelenésében, webes szolgáltatások, digitális gyűjtemények fejlesztésében. Pályakezddés előtt álló hallgatóink számára tanulságos volt belelátni a Corvinus Repozitórium, a MEK és az EPA, vagy a Budapest Gyűjtemény admin felületén zajló napi tevékenységekbe, hallani az ELDORADO vagy a MOME repozitórium tervezésének komplexitásáról. Dávid Adrienne doktoranduszunk pedig a FSZEK Budapest Gyűjteménye helytörténeti tartalomszolgáltatásának – saját projektjeink kapcsán is tanulságos – műhelyitkaiba kínált bepillantást. A vendégelőadásokról részletes beszámolókat adtunk közre¹², a megismert gyűjteményekről elkészített hallgatói elemzések pedig a *Kutatási napló* részévé váltak.

Tudományos részprojektek, részgyűjtemények – a kísérletezés jelentősége

A tudományos digitalizálás legmélyebb rétegeit két aprólékos, nagy értékeket kis lépésekben feltáró projekt képviselte. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy munkájuk – noha eredményeik kevésbé látványosak – alapvető fontosságú: a tudományos örökség digitalizálásában, megjelenítésében és továbbörökítésében ők biztosítják a megfelelő szakmai színvonalra példát adó mintát.

Tartalomszolgáltatási kutatásaink részese volt korábban Mátyás Melinda is, aki most az ELTE Egyetemi Könyvtár munkatársaként az ott végzett digitalizálási munka izgalmas részterületéről, a jezsuita tudósok kéziratainak feldolgozásáról számolt be, felmutatva a gyűjtemények elérhetővé tételéhez kapcsolható, lehetséges kutatási témákat.

2016 őszén vendégelőadónk volt Palkó Gábor (Petőfi Irodalmi Múzeum), aki a konferencián a DigiPhil projektből¹³ adott ízelítőt: a TEI XML alapú, szemantikus webtechnológiával felvértezett digitális filológiai megoldások a hozzáadott értékek tekintetében a digitalizálás legmagasabb szintjét képviselik. A szövegrétegek és adathálózatok megjelenítésével archiválható leghatékonyabban a tudás valóságos hálózata, összefüggérendszer. Csak bízhatunk benne, hogy egyre több tudományos részterület feldolgozására lesz hasonló mélységben mód.

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének tartalomfejlesztési műhelye a kétezres évek közepétől kettős célt követ: miközben a tartalomszolgáltatás, a hálózati tájékoztatás eszközrendszerének vizsgálatát, elemzését is végzi, publicitásra érdemes, közös mintaprojektekbe vonja be a könyvtárosjelölt hallgatókat, hogy motiváló, kreatív munkavégzés közben sajátítsák el a korszerű könyvtáros szemlélet különböző vetületeihez kapcsolódó feladatokat. E cél érdekében a könyvtári gyűjteményi és tájékoztatási igényeket jól modellező, az interneten tájékozódók érdeklődésére reflektáló kisprojekteken dolgozunk hallgatóinkkal, melyek eredményei egyszerű – de tartalmi összefüggésekben teljes – formát öltve válnak a magyar nyelvű webtartalom részévé.¹⁴

Irodalomtörténeti, helytörténeti és könyvészeti mintaprojektjeink¹⁵ után 2015-től intézményi együttműködés keretében örömmel vontuk be hallgatóinkat jelentős és

bonyolult tartalmi szerkezetű történelmi gyűjtemények közzétételébe. Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete évek óta keresi az együttműködés és aktív tapasztalatcsere területeit országos könyvtárakkal, bekapcsolva hallgatóink képzését a könyvtáros szakma élő gyakorlatába.¹⁶

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral 2015-ben kötött együttműködési megállapodás keretében¹⁷ vettük fel a közvetlen munkakapcsolatot a Budapest Gyűjteménnyel is, amely 2015-ben, a Holokauszt-emlékévében a *Könyvek holokausztja* című kiállításával járult hozzá a megemlékezések sorához.¹⁸ A *Könyvek holokausztja* virtuális kiállítás fontos történelmi témát ábrázolt, nagyrészt a Budapest Gyűjtemény digitalizált képtárházára építve. Örültünk az 1945-ös év történelmébe és irodalomtörténetébe vezető témának azért is, mert a műhelyünkben készített *Fodor András Hálózati életműkiadás*¹⁹ fél évszázadot átfogó időegyenese nagyjából ekkor – bár a fővárostól távoli Somogyban – kezdődik, s a háború utáni Budapesten folytatódik.

Az együttműködés újabb projektjeként 2016 őszén Pusztai Sándor – a Gellért fürdő hajdani úszómestere – hagyatékát, különleges fotógyűjteményét vettük át feldolgozásra a Budapest Gyűjteménytől. A félezer fénykép különleges értékét a harmincas évek „úri közönségének” rendhagyó ábrázolása adja, erre utal a 2017 tavaszára elkészülő webgyűjtemény frivol munkacíme is: „*Miniszterek gatyában*”. A fürdőmester fényképein látható személyek beazonosítása igazi közösségi rejtélyfejtés lehet, s tartalomszolgáltatási feladatként izgalmas kihívás a közönséget nyomozásra, kutatásra ösztönző közreadás. Első lépésként történész szakértők bevonásával a könnyen felismerhető személyek azonosításával, a felvételek csoportosításával, osztályozásával foglalkozunk, majd háttérkutatásokkal a kort, társasági életet, fürdőkultúrát bemutató tartalmi elemekkel bővítve mutatjuk be a nagyközönségnek a teljes gyűjteményt.

*

A szekcióprogramot szimbolikusan a digitális tudományosság fundamentális lépését bemutató program zárta: Cséka György (ELTE Egyetemi Könyvtár Közösségszolgálati Osztály) vezetésével vendégeink betekintheztek az Egyetemi Könyvtár elismert digitalizáló műhelyének munkájába, így a résztvevők a távlati, illetve az elmélyültebb fejlesztések prezentációi után a gyakorlati alapokból, a hardveres/szoftveres munkából is ízelítőt kaphattak.

A szekció szakmai műhelyhangulatát a közönség aktivitása, a kérdések, hozzászólások száma is mutatta. Az érdeklődés és folyamatos figyelem bizonyította, hogy szükség és igény van a gyakorló szakemberek, oktatók és hallgatók konzultációjára, a jövőnk befolyásoló technológiai fejlesztések, stratégiák és megvalósult gyakorlatok közvetlen bemutatására. Elmélet, gyakorlás és megvalósult gyakorlat együttlátása, a tudományos kutatás és tudásreprezentálás rétegeinek felfedése nélkül lehetetlen érzékelni a tudomány működésének valós komplexitását, valóságunkhoz kötöttségét.

Szekciónk, ahogy a *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II.* konferencia egésze, az egyetemi könyvtártudományi képzés tükrében így válhatott 2016 őszén a *Tudomány* igazi Ünnepevé.

Jegyzetek

- ¹ KISZL Péter: Könyvtártudomány elméletben és gyakorlatban - intézményi együttműködés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 7–8. sz. 2014. 251–266. p.
- ² Szakmai együttműködési megállapodás az OSZK-val. ELTE-LIS 2013.03.18. Forrás: [http://\[-\]elte-lis.blogspot.hu/2013/03/szakmai-egyuttmukodesi-megallapodas-az.html](http://[-]elte-lis.blogspot.hu/2013/03/szakmai-egyuttmukodesi-megallapodas-az.html) [2016. szeptember 18.]
- ³ Arcanum adatbázisok. Forrás: <http://www.arcanum.hu/adatbazisok> [2016. szeptember 6.]
- ⁴ FODOR János: A megosztó hivatás: könyvtári jelenlét a Facebook közösségi oldalon 2013/2014-ben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 7–8. sz. 2014. 275–294. p.
- ⁵ Digitális Gyűjtemények = Kutatási Napló. Forrás: [http://kutatasinaplo.blogspot.hu/p/\[-\]digitalibrary.html](http://kutatasinaplo.blogspot.hu/p/[-]digitalibrary.html) [2016. szeptember 6.]
- ⁶ Qulto. Forrás: <http://qulto.eu> [2016. szeptember 8.]
- ⁷ MOME TechLab. Forrás: <http://create.mome.hu> [2016. szeptember 7.]
- ⁸ Kutatási Napló. Forrás: <http://kutatasinaplo.blogspot.hu> [2016. szeptember 3.]
- ⁹ Poesis Hungarica. Forrás: <http://inaplo.hu/poesishungarica> [2016. szeptember 18.]
- ¹⁰ FODOR János: Poesis Hungarica digitális kontextusban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 6. sz. 2015. 23–26. p.
- ¹¹ Tartalomszolgáltatás a gyakorlatban. ELTE-LIS 2015.06.24. Forrás: [http://elte-lis.blogspot.\[-\]hu/2015/06/tartalomszolgáltat-as-gyakorlatban.html](http://elte-lis.blogspot.[-]hu/2015/06/tartalomszolgáltat-as-gyakorlatban.html) [2016. szeptember 9.]
- ¹² Vendéglőadók. Aktua'LIS – Fodor János blogja. Forrás: [http://fodorjanos.blogspot.hu/\[-\]search/label/guest](http://fodorjanos.blogspot.hu/[-]search/label/guest) [2016. szeptember 11.]
- ¹³ DigiPhil. Forrás: <http://digiphil.hu> [2016. szeptember 13.]
- ¹⁴ FODOR János: Kollaboratív tartalomfejlesztési projektek az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 11–12. sz. 2015. 429–441. p. Forrás: http://tmt.omikk.bme.hu/issue.html?issue_id=575 [2016. szeptember 9.]
- ¹⁵ FODOR János: Poesis Hungarica digitális kontextusban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 6. sz. 2015. 23–26. p.
- ¹⁶ KISZL Péter: Könyvtártudomány elméletben és gyakorlatban – intézményi együttműködés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 7–8. sz. 2014. 251–266. p.
- ¹⁷ Együttműködés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral. ELTE-LIS 2015.09.02. Forrás: [http://\[-\]elte-lis.blogspot.hu/2015/09/egyuttmukodesi-megallapodas-fovarosi.html](http://[-]elte-lis.blogspot.hu/2015/09/egyuttmukodesi-megallapodas-fovarosi.html) [2016. szeptember 5.]
- ¹⁸ Könyvek holokauszta. Üldözött írók, betiltott lapok, kirabolt könyvraktárak, megsemmisített könyvek. Forrás: [http://www.fsze.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/budapest_\[-\]gyujtemeny/?article_hid=27561](http://www.fsze.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/budapest_[-]gyujtemeny/?article_hid=27561) [2016. szeptember 12.]
- ¹⁹ FODOR János: A Fodor András hálózati életműkiadásról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 22. évf. 5. sz. 2013. 31–38. p.

Fodor János az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa. Kutatásai központjában a könyvtárak közösségi média jelenléte áll. A hálózati publikálás és digitalizálás szakértője, egyetemi oktatója. Irodalmárként Fodor András Kossuth-díjas költő posztumusz kötetének sorozatát rendezte sajtó alá, hátrahagyott életművéből a hallgatók bevonásával hálózati életműkiadást hozott létre.

JEZSUITA TUDÓSOK DIGITALIZÁLT KÉZIRATGYŰJTEMÉNYEI AZ ELTE EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN ÉS LEHETSÉGES KUTATÁSI TÉMAIK

MÁTYÁS MELINDA

ELTE Egyetemi Könyvtár Gyűjteményszervezési Osztály, könyvtáros

ABSZTRAKT

Az ELTE Egyetemi Könyvtár igen értékes forrásgyűjteménye a három jezsuita tudós, Hevenesi Gábor, Kaprinai István és Pray György nevéhez kötődő kéziratos kollektív. A 17–18. századból származó összeállítás eredeti okleveleket és másolatokat is tartalmaz, számos darabja a magyar történelem és művelődéstörténet szempontjából egyedi forrásértékkel bír. A kéziratgyűjtemény a 18. század végén és a 19. század elején került az Egyetemi Könyvtárba. A kollektív az állományvédelem és a jobb kutathatóság érdekében digitalizálásra került, s a tételeinek leírásai megtalálhatóak az Egyetemi Könyvtár nyilvános katalógusában. Tanulmányomban szólok a gyűjtemény általános jellemzőiről, a digitalizálásáról és utómunkálatairól, valamint bemutatom, hogyan érhető el a kollektív az OPAC-ban és az EDIT – az ELTE Digitális Intézményi Tudástár – felületén. A továbbiakban pedig példaként röviden ismertetek néhány kutatási területet, amelyhez hasznos forrásul szolgálhat a gyűjtemény. Ennek keretében lesz szó Kanizsai Dorottya történelmi alakjáról és a mohácsi csata előtti és utáni időkről.

Bemutató

Az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtárának egyik legértékesebb része a mintegy tizenöt folyóméternyi¹ Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-kéziratgyűjtemény. Ezek közül Pray kollektívja 1784-ben került a Könyvtárba, a másik kettő pedig 1790 tavaszán Pray György közreműködésével.² A kollektív értékes pl. latin, német, magyar nyelvű dokumentumokat, leveleket, történelmi forrásokat tartalmaz, amelyek a művelődéstörténet, történelemkutatás szempontjából felbecsülhetetlen jelentőséggel bírnak.³

A következőkben bemutatom a kéziratos anyagot általánosan, majd a digitalizálásáról és az integrált könyvtári rendszerben való feldolgozásáról lesz szó, és végül felvillanok néhány kutatási területet, amelyben hasznos lehet a gyűjteményt forrásként használni.

A kollektív névadói

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a gyűjteményhez, érdemes megismernünk névadóikat és a szándékaikat, amelyek a gyűjtésre vezérelték őket. A legkorábban Hevenesi Gábor (1656–1715) jezsuita egyháztörténész, tanár, kartográfus⁴ kezdte az iratok másolását és másoltatását bollandista példákat követve.⁵ 1692-ben megjelent *Régi magyar szentség* c. művének első kiadása⁶, amelyben elsőként írt a Magyarországon élt szentekről. Ennek anyaggyűjtése során tűnt fel neki a szűkös forrásanyag, s feltámadt benne a magyar-

országi egyháztörténeti és történeti források szisztematikus feldolgozásának igénye. Részben ennek hatására írta meg a *Modus materiae...* című felhívását, amely buzdítás és módszertani útmutató az egyháztörténeti források gyűjtésére és gyűjtéséhez.⁷ Hevenesi életében eredetileg 133 kötetnyi forrás gyűlt össze.⁸

Hevenesi Gábort követte közvetlenül Kaprinai István (1714–1785) jezsuita tanár és történész,⁹ a jezsuita történetíró iskola első nemzedékének tagja.¹⁰ Erdemei közé tartozik, hogy rendezte Hevenesi Gábor kéziratgyűjteményét,¹¹ valamint az egyháztörténeten kívül egyéb történeti forrásokat is másolt: állami levéltárak anyagait (például Pozsonyban és Kassán), emellett bejutott a leleszi konvent levéltárába is, továbbá neves főúri családok archívumaiból is végzett gyűjtéseket.¹² Összesen 102 saját kötete gyűlt össze a másolatokból. A kollekció értékét mutatja az is, hogy Kaprinai halála után a pozsonyi Magyar Kamara lefoglaltatta azt előzetes tanulmányozás céljából, s csak negyvenegy középkori oklevelet adott át oktatási célra az Egyetemi Könyvtárnak.¹³

A harmadik névadó Pray György (1723–1800) jezsuita történész, aki részben Hevenesi adatgyűjtő iskoláját követi, de már a kritikai irányzat képviselője.¹⁴ Fontos tevékenysége volt, hogy átvizsgálta a kamarai levéltárt tudományos céllal.¹⁵ Nevéhez fűződik a Halotti beszédet tartalmazó kódex felfedezése, amely a Pray-kódex nevet kapta. Az egyetemhez több szállal is kapcsolódik: II. József megbízásából oklevéltant, majd címer- és pecsétant tanított a bölcsészkar elődjében 1782-től¹⁶ körülbelül 1784-ig (a későbbi tanrendekben már nem szerepel); emellett 1777–1780 között, valamint 1784–1790-ig az Egyetemi Könyvtár társ-főigazgatója volt.¹⁷ 1784-ben megkötötték a szerződést József királlyal arra, hogy életjáradék fejében átadja a gyűjteményét, de a tényleges és visszamenőleges kifizetésre csak 1787-ben került sor.¹⁸

A gyűjtemény digitalizálása, feldolgozása és elérése az EDIT intézményi repozitóriumban

A kéziratos kollekció digitalizálására 2010–2011 között került sor az Arcanum Kft. jóvoltából.¹⁹ Összesen 128 000 képfájl terjedelmű lett a digitalizált változat, amelynek feldolgozása és az EDIT intézményi repozitóriumban publikálása 2013–2014-ben történt meg az NKA támogatásával. Az Aleph integrált könyvtári rendszerben feldolgozáshoz segítségül használtuk a Dedek Crescens Lajos-féle igen részletes katalógust.²⁰ Dedek Crescens Lajos jegyzékének felosztását követtük az egyes levelek, történelmi dokumentumok megkülönböztetésében, tehát ami a Dedek-katalógusban egy tétel, az megfelel az elektronikus katalógus egy tételének. Az EDIT repozitóriumba való feltöltéshez néhány kéziratot újra kellett szkennelni a jobb láthatóságért, valamint jelenleg is folyik a könyvtári rendszerben a kéziratos dokumentumok leírásának ellenőrzése, javítása, szükség esetén az eredeti kézirat alapján. A repozitóriumos megjelenítésnél az volt a cél, hogy az elektronikus katalógusban szereplő részletes leírás is látszódjon a kép mellett, így meg kellett feleltetni az integrált könyvtári rendszer MARC21 formátumú leírásait a tudástárban használt Dublin Core (DC) adatsere-formátummal. Ehhez a MARC21-leírás minden szükséges mezőjéhez és almezőjéhez ki lett választva a DC megfelelő adateleme, majd a konvertálás a művelet elindítása után automatikusan hajtott végre.²¹ Jelenleg a <http://edit.elte.hu>

oldalon a Muzeális gyűjtemények, E-könyvtár menüpontot, majd a Hevenes Kaprinai Pray linket választva lehet elérni a tudástárból a teljes digitalizált kollekciót. A gyűjteményt kiválasztva lehetőségünk van böngészésre és keresésre is azon belül.

A különgyűjtemény számos kéz által történt másolatokból tevődik össze, ezért az írás minőségétől, jellemzőjétől függően hol nehezebb, hol könnyebb kiolvasni a szöveget. Az értelmezéshez segítségül nagy felbontású képek lettek feltöltve, amelyekbe kellő mértékben bele lehet nagyítani a jobb olvashatóságért.²²

Az EDIT repozitórium mellett nézzük meg, hogyan néz ki egy feldolgozott tétel az integrált könyvtári rendszerben! A következő képeken ugyanannak a rekordnak az Aleph-es leírása (1. ábra) és az EDIT-es metaadatai („A tétel részletes adatai”) (2. ábra) láthatók.

Példányok	Egyetemi Kvt 1
Személynév	● Kaprinai István (1714-1785)
Cím	● Kaprinai István levele Cornides Dánielhez
Év	● [post 1763, ante 1787]
Terjedelem	p. 33-34. ; quarto
Megjegyzés	A Dedek-katalógus szerinti helye: Coll. Kaprinay., B, Tomus 43, 12. A levél kelte: Kassa, 1764. ápr. 20.
Megjegyzés	Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Secunda Pars. Litterae originales Dedek Crescens Lajos, 1894.
Megjegyzés	másolat, Kaprinai kézírásával
Személy - tárgysz	● Cornides Dániel (1732-1787)
Kapcsolódó dok.	● Digitális változat

1. ábra: Aleph-rekord

Az Aleph-ben a Cím mezőben látható a Dedek-katalógus leírása és egyes rekordoknál a kézirat „címe” is, ha a kettő különbözik. A Személynév mezőben, ha ismert a szerző, ő szerepel (pl. egy levélnél az író), a címzett pedig a Személynév – tárgyszó rovatban. Az évnél áll a másolat keletkezésének feltételezett időintervalluma, a terjedelemtől a kézirat oldalszámozása szerinti lapszámok, a megjegyzésekben pedig minden esetben a Dedek-katalógus hivatkozása, valamint az adott dokumentumra vonatkozó megjegyzések (ha van, a pontos keltezés, fizikai tulajdonságok, pl. kézírás, lapszéli jegyzetek). Az EDIT-ből kiemelt azokat az adatelemeket, amelyek a katalógus leírásában ezeket a részeket lefedik. Mivel a DC-formátum egyszerűbb, mint a MARC21, a Személynév – tárgyszó a Kulcsszó mezőben szerepel, s nincsenek különböző fajtájú megjegyzések, mint a MARC21-ben. A repozitórium és a könyvtári katalógus kapcsolatát a „Rekord azonosító” elem biztosítja, a rövid leírásban a linkre kattintva könnyen átnavigálhatunk a katalógusra.

A tétel áttekintő adatai	
Szerző dc.contributor.author	Kaprinai István (1714-1785)
Nyelv dc.language.iso	latin
Cím dc.title	Kaprinai István levele Cornides Dánielhez
Jogok dc.rights.holder	© Minden jog fenntartva. ELTE Egyetemi Könyvtár
Megjegyzés dc.description.note	A Dedek-katalógus szerinti helye: Coll. Kaprinay., B, Tomus 43, 12.
Megjegyzés dc.description.note	A levél kelte: Kassa, 1764. ápr. 20.
Megjegyzés dc.description.note	Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Secunda Pars. Litterae originales et collectiones, szerk. Dedek Crescens Lajos, 1894.
Megjegyzés dc.description.note	másolat, Kaprinai kézírásával
Terjedelem dc.format.page	p. 33-34.
Kulcsszó dc.subject.hu	Cornides Dániel (1732-1787)
Kiadás éve dc.description.issuedate	[post 1763, ante 1787]
Rekord azonosító dc.description.opacurl	http://opac.elte.hu/F?func=direct&doc_number=000856311

2. ábra: EDIT-rekord

A gyűjtemény mint forrás kutatása

Az eddig feldolgozott és átnézett, javított tételek alapján a következőképpen összegezhethetjük, hogy milyen kutatási területeknek lehet hasznos forrása a kollekciónak: történelemtudomány, életrajz, oklevéltan, heraldika, nyelvészet, filológia, helytörténet, jogtörténet, genealógia.

Ezek közül az életrajz, heraldika, oklevéltan, történelemtudomány témakörét is érinti a két megvizsgálandó oklevél a Kaprinai-gyűjteményből.

Az első a Kaprinai B jelű rész 1. kötetének 97. kézirata (a Dedek-katalógus számozása szerint 98.) (jelzete: CollKaprB001_098_01). Ebben II. Lajos király megváltoztatja Kanizsai Dorottya címerét, aki Geréb Péter és Perényi Imre özvegye volt. (A kézirat elején levő regeszta szövege latinul: „Ludovicus II. rex Hungariae Dorotheae de Kanyza primum Petri Geréb, postea Emerici Perén viduae, arma auget.” = II. Lajos Magyarország királya Kanizsai Dorottya címerét kibővíti, aki előbb Geréb Péter, majd Perényi Imre özvegye.)

Az iratot 1519-ben állították ki, a főúrnő második férje, Perényi Imre ebben az évben halt meg. A változtatás lényege, hogy Kanizsai Dorottya címerét a király kiegészíti Geréb Péter címerével „és egy új, a pajzstalpba helyezett mesteralakkal bővítette az uralkodó, olyan módon, hogy a vágott és hasított pajzs első, (heraldikai) jobb oldali mezejébe került a Geréb címer oroszlánja balra, a bal oldali mezőben található szárnyas

sas láb felé fordulva”.²³ Az oklevélben a király magasztalóan ír Kanizsai Dorottyról, megemlíti, hogy mindkét férjével igen kegyesen viselkedett. Más forrásból tudjuk, hogy a művelt főúrnő a királyi udvarban is tiszteletnek örvendett.²⁴ Kanizsai Dorottya címere kivételes abból a szempontból, hogy nő léteére egyetlen közismert kivételként kapott egyedi címet.²⁵ Érdekesség, hogy az eredeti oklevél megtalálható a Diplomatikai Levéltárban a DL 24773-as jelzet alatt, az ott levő regesztája így hangzik: „Bude - sabbato post Corp. Christi. II. Lajos király Kanysa-i Dorottyanak, előbb Gereb Péter, utóbb Peren-i Imre nádorok özvegyének a Kanizsay és Geréb családok címeréből egyesített, az adománylevélben leírt és lefestett új címet adományozza. Eredeti, hártya. Függőpecsétje elveszett. Kanc. felj. - Regeszta forrása: OL regeszta (IIa)”.²⁶ A dokumentumon látszik a megváltoztatott címer is, színesen ábrázolva. A Magyar Elektronikus Könyvtárban²⁷ megtekinthető nagyméretű változatban. A címer részletes leírása szerepel a Pannonia regia c. kiállítási katalógusban is a IX. Késő-középkori miniatura-festészet és reneszánsz könyvkultúra fejezetben,²⁸ amelyben elemzik az oklevélen található kép színeit és ábráit.

Megjegyzendő, hogy az oklevélben szereplő Kanizsai Dorottya ugyanaz, aki 1526-ban, a mohácsi csata után hőiesen gondoskodott a halottak eltemetéséről. Istvánffy beszámolója szerint²⁹ saját költségén felbérelt 500 (más hivatkozás szerint 400³⁰) embert a tetemek összegyűjtésére. E lépés közbiztonsági és egészségügyi szempontból is szükséges volt, mert sok kutya gyűlt a testek köré, már az arra járók biztonságát veszélyeztetve; valamint a járványveszély megakadályozása miatt (Kanizsai Dorottya ekkor még a közeli Siklós várában élt³¹).

A másik bemutatandó oklevél szintén kapcsolódik a mohácsi csatához, mivel egy kivonat, amelyben szerepel az is, hogy a véres kard körülhordozására adnak utasítást a vármegyéknek. Ez a Kaprinai-gyűjtemény B jelű rész 1. kötetének 119. b) kézirata (a Dedekszámozás szerint 122., jelzete: CollKaprB001_122_01). A szöveg latin nyelvű regesztája a levél elején: „Excerptum ex quod a manuscripto coaevo, cui titulus est: 1526. Exitus pecuniarum ad facta regiae majestatis.” = Kivonat egy bizonyos korabeli kéziratból, amelynek ez a címe: 1526. Kiadások a királyi őfelsége által. A király által küldött üzenetet Zophka Tamás közvetíti a vármegyéknek, a levélben szerepel, hogy „statim visis literis ipsis comes cruentatum gladium circumferri faciat” = mihelyt elolvasták a levelet, az ispánok gondoskodjanak róla, hogy körülhordozzák a véres kardot.

A *statim*=mihelyt szó jelzi a sürgős cselekvés szükségességét. A levél keltezése a kézirat szerint 1526. augusztus 25., tehát négy nappal a mohácsi csata előtt. A kézirat mutatja a harcra való készülést és azt, hogy a csatatéren mindenkire számítanak. A következő vármegyék ispánjai kapták Zophka Tamás apród által a levelet: Esztergom, Trencsén, Zólyom, Thuróc, Árva, Liptó, valamint ide írják az esztergomi káptalant is. Érdekes, hogy az általam keresett hazai szakirodalomban nem találtam nyomát az irat közlésének, s utalást sem találtam rá. Vagy valóban nem közölték még forrásként, vagy tüzetesebben keresve meg lehetne találni. Mindenesetre az előző oklevélhez viszonyítva ugyanazokban a forrásokban keresve nem akadtam szakirodalomra róla, a másikkhoz pedig többet is találtam.

Összegzés

A Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-kéziratgyűjtemény teljes egészében rendelkezésre áll digitalizált formában, amely reményeink szerint elősegíti kutatásukat. Az integrált könyvtári rendszerben a leírások pontosításával, bővítésével igyekszünk jobban kereshetővé tenni a hatalmas anyagot. A kutatási témák sokszínűsége, sokszor feltáratlan, még nem kiadott kéziratok sokasága rejlik a gyűjteményben; ezekre a témákra hoztam példákat a tanulmány utolsó részében. Az ELTE Egyetemi Könyvtár örömmel veszi a kutatók visszajelzéseit a digitalizált változattal és a tételek leírásával kapcsolatban is.

Irodalom

- ¹ KNAPP Éva: A Kézirat- és Ritkaságtár tudományos ismertetője. In: Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei. Szerk. Szögi László, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 205. p.
- ² KNAPP Éva: i. m.
- ³ KNAPP Éva: i. m.
- ⁴ Magyar művelődéstörténeti lexikon. 4. köt. Halételek-Jordán. Főszerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2005. 120. p.
- ⁵ SOÓS István: Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715). = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 33. évf. 1. sz. 2006. 9. p.
- ⁶ HEVENESI Gábor: Régi Magyar Szentség (Ungaricae Sanctitatis Indicia). Forrás: <http://www.ppek.hu/k59.htm> [2016. január 2.]
- ⁷ SOÓS István: Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715). = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 33. évf. 1. sz. 2006. 10. p.
- ⁸ SOÓS István: i. m. 17. p.
- ⁹ Magyar művelődéstörténeti lexikon. 5. köt. Jordánszky-kódex-kolostorépítészet. Főszerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2006. 91. p.
- ¹⁰ SOÓS István: Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715). = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 33. évf. 1. sz. 2006. 17. p.
- ¹¹ Magyar művelődéstörténeti lexikon. 5. köt. Jordánszky-kódex-kolostorépítészet. Főszerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2006. 91. p.
- ¹² KŐSZEGHY Péter főszerk.: i. m.
- ¹³ TÓTH András – VÉRTESY Miklós: A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944). Budapest, Egyetemi Könyvtár, 1982. 83. p.
- ¹⁴ SOÓS István: Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715). = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 33. évf. 1. sz. 2006. 18. p.
- ¹⁵ Magyar művelődéstörténeti lexikon. 9. köt. Pálffy-rénes forint. Főszerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2009. 283. p.
- ¹⁶ BAKOS József: Az Egyetemi Könyvtár vezetői 1597–2008 között. In: Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei. Szerk. Szögi László, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 282. p.
- ¹⁷ BAKOS József: i. m.
- ¹⁸ SINKOVICS István: Pray diplomatikája. = Levéltári közlemények, 44–45. évf. 1974. 537. p.
- ¹⁹ VARGA Klára: Digitalizálás az ELTE Egyetemi Könyvtárban. [Előadás a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság II. c. konferencia Tudományos rétegzettség és interaktivitás – gyűj-

- teményi digitalizálás szekcióján] Forrás: [https://prezi.com/pjicza6iutow/digitalizalas-az-\[-\]elte-egyetemi-konyvtarban](https://prezi.com/pjicza6iutow/digitalizalas-az-[-]elte-egyetemi-konyvtarban) [2016. január 4.]
- ²⁰ A Hevenesi és a Pray-gyűjtemény katalógusa: *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. Pars 2. *Catalogus litterarum originalium ac collectionis Hevenessianae et Prayanae*. Budapest, 1894.; a Kaprinai-gyűjteményé: *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. Pars 3. *Catalogus collectionis Kaprinayanae*. Budapest, 1907. Forrás: [http://\[-\]konyvtar.elte.hu/hu/node/1132](http://[-]konyvtar.elte.hu/hu/node/1132) [2016. január 4.]
- ²¹ SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde – VIRÁG Gabriella: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Digitális Intézményi Tudástára: az EDIT bemutatása - két konkrét állományrész feldolgozásának ismertetésével. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 62. évf. 1. sz. 2015. 9. p.
- ²² SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde – VIRÁG Gabriella: i. m.
- ²³ CSÍZI István: Magyar arisztokrata nők címerhasználat a XVI–XVII. században. = *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 19. évf. 3. sz. 2012. 400. p.
- ²⁴ KELÉNYI Borbála: Kanizsai Dorottya végrendelete és a bajcsi pálosoknak tett adományai. = *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 19. évf. 4. sz. 2012. 504. p.
- ²⁵ CSÍZI István: i. m.
- ²⁶ *Hungaricana: Oklevelek: Diplomatikai Levéltár (Q szekció) Kincstári levéltárból (E)*. MKA, Neo-regestrata acta (Q 311). 24773 Forrás: [http://archives.hungaricana.hu/hu/charters\[-\]/288875/?query=JELZ%3D%2824773%29](http://archives.hungaricana.hu/hu/charters[-]/288875/?query=JELZ%3D%2824773%29) [2016. január 5.]
- ²⁷ Kanizsai Dorottya címere 1519, Buda. In: Nyulásziné Straub Éva: *Öt évszázad címerei*. Budapest, Corvina, 1987. 62. p. Foto: Gyarmathy László Magyar Országos Levéltár, Budapest. Forrás: <http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index727.html> [2016. január 5.]
- ²⁸ *Pannonia regia: művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Budapest, [Magyar Nemzeti Galéria], 1994. 476. p.
- ²⁹ PAPP László: A mohácsi csatahely kutatása. = *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1961. 197–252. p.
- ³⁰ KELÉNYI Borbála: i. m. 505. p.
- ³¹ PÉTER Katalin: Kanizsai Dorottya. In: Szürke eminenciások a magyar történelemben. Szerk. Szentpéteri József, Budapest, Kossuth, 2003. 47. p.

Mátyás Melinda az ELTE-n szerzett MA-diplomát informatikus könyvtáros – latin nyelv és irodalom szakpáron. 2014 szeptembere óta dolgozik az ELTE Egyetemi Könyvtárban. Fő munkaköre a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adminisztrálása, emellett a könyvtár régi kéziratok anyagának a feldolgozásával is foglalkozik.

DOKTORANDUSZAINK
KUTATÁSAIBÓL

A FEJEZET TANULMÁNYAI ELÉ

BÉNYEI MIKLÓS

Debreceni Egyetem, címzetes egyetemi tanár

Nagyon köszönöm a szerkesztőknek, személy szerint Kiszl Péter intézetigazgató, doktori programvezető úrnak, kedves kollégámnak az igazán megtisztelő felkérést, a lehetőséget, hogy részben kívülállóként írhatok bevezető sorokat a *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság* című kötet jelen fejezetéhez. Részben kívülálló – mondom –, mert valójában idetartozónak érezhetem magam. Hiszen valamikor – az idén volt ötven éve – az ELTE Könyvtártudományi Tanszékén szereztem a könyvtáros oklevelet, majd kicsit később az egyetemi doktori címet. Azóta is folyamatos a kapcsolat az egykori alma materrel. Hajdan kiváló, legendás oktatóim voltak, elég talán *Kovács Máté* professzor úr, aztán *Fülöp Géza* és *Szentmihályi János* nevét említeni. S még egy negyedik tanáromra is érdemes most emlékezni: az akkor még ifjú *Horváth Tiborra*, aki aztán kollégám és – me-rem remélni, ő is úgy érezte – barátom lett. Sokat köszönhetünk neki is mindannyian, hiszen nagyon sokat tett a magyarországi könyvtári kultúra fejlesztéséért, a számítógépesítés és az informatikai szemlélet hazai meghonosításáért; egyik szerkesztője volt – a magyar könyvtárosok másik ikonjával, *Papp István*nal együtt – a nemzetközi rangú *Könyvtárosok kézikönyve* öt kötetének. Tőle olvastam egyszer – nem szó szerint idézem –, hogy a könyvtár létrejötté óta a társadalom, a kultúra állandó, elszakíthatatlan része, de hogy az is maradjon, mindig változnia kell. (Akár mottója is lehetne a jelen kötet alapját képező intézeti konferenciának.) Most éppen egy ilyen változó korban élünk. Úgy hiszem, hogy annak idején, fél évszázada hasznos, korszerű ismereteket sajátíthattunk el az egyetemen. Ezt későbbi pályánk is igazolta. Ennek tudatában izgalmas szellemi kalandot ígérnek a következő dolgozatok, hiszen hajdani diákkorom ismereteit szembe-tesíthetem azzal, hogy mi jelenleg a korszerű a könyvtár- és információtudományban, illetve a könyvtári gyakorlatban.

Az immár másodszor megszervezett kétnapos konferencia előadásából készült kötet jelentékeny hozadéka az egész magyar könyvtárügynek, a nem is olyan kis szakmánknak (hiszen közel négyezer könyvtárban mintegy nyolcezer ötszáz könyvtáros dolgozik). Hozzájárulhat a könyvtárosképzés továbbfejlesztéséhez, valamint a könyvtár- és információtudomány rangjának emeléséhez, tudomány voltának szilárdabb elismertetéséhez. E tekintetben különösen sokat ígér e fejezet tartalma.

Mi, könyvtárosok saját tudományterületünkön hosszú ideig legfeljebb egyetemi, közkeletű jelöléssel ún. kisdoktori címet szerezhettünk. A tudományos minősítést – kandidátusi, nagy ritkán tudományok doktora (az ún. nagydoktori) fokozatot – csak kerülő úton, többnyire másik szakunk révén nyerhettünk. Nagy vívmány, hogy a tudományos minősítés új rendszerében a volt kandidátusi címmel egyenértékű PhD fokozat meg-

felelő teljesítménnyel közel húsz esztendeje elérhető. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolában önálló Könyvtártudományi Doktori Program működik, ahol közel félszázan doktoráltak. S ha ehhez hozzáadjuk a Debreceni Egyetem Számítástudományok, majd Informatikai Doktori Iskoláján elnyert néhány doktori címet, ez a szám bőven meghaladja az ötvenet. Örülünk ennek a lehetőségnek, és legyünk büszkék sikeres kollégáinkra! Csendben, halkan azért megjegyezném, hogy MTA doktora, vagyis az ún. nagydoktori cím könyvtár- és információtudományból még mindig nem szerezhető, itt még mindig a kerülő úton kell járunk.

A fejezetben kilenc tanulmány olvasható, nyolc munkahelyről. Már az intézményi összetétel is sokszínű. Ketten a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból publikálnak, egy fő képviseli az MTA Könyvtár és Információs Központot. Szintén egy kolléga a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény nevű intézményt; van közkönyvtári jelölt is (a pécsi Csorba Győző Könyvtárból); szerepel a Budapesti Ügyvédi Kamara szolgáltatási igazgatója, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet korábbi osztályvezetője, továbbá a kevésbé ismert Magyar Információtudományi Alapítvány elnöke; és minden bizonnyal komoly érdeklődést vált ki az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkárságának egykori vezető tanácsosa. Noha a közreműködők különböző szakterületekről érkeztek, két fontos közös vonás is megfigyelhető: egyfelől – magától értetődően – mindenki az ELTE Könyvtártudományi Doktori Programjának hallgatója, másfelől a jó felkészültségről tanúskodó, igényes, szép tanulmányok sokoldalúan és egyértelműen bizonyítják a könyvtár- és információtudomány multidiszciplináris jellegét.

Sorrendben haladva: mindjárt az első szerző ilyen irányból közelít témájához; ő a tudományos kommunikáció fejlődését tekinti át az athéni filozófiai iskoláktól a nyomtatott és az újabb keletű folyóiratokon át az open acces létrejöttéig, azaz napjainkig. Igen jól összeállított elemzés érzékelteti a TEL (The European Library) és a Europeana portál kivételes jelentőségét a tudományos kutatásokban. Bár nálunk még nem igazán terjedt el, helyesen tesszük, ha szembenézünk az e-kölcsönzés jogi problémáival, mint ahogy ez meg is történik. Rögtön utána egy másik jogi-közigazgatási feladat, a felhasználóazonosítás megoldásának kérdéseit ismerhetjük meg. Mindannyian feszült figyelemmel kísérhetjük a könyvtári stratégiai programok osztályozásáról és elemzéséről, a stratégiai szemléletmód elterjedéséről írottakat. Aztán ismét külföldi információkkal folytatódik a sor: a balti államok egyetemeinek vezetőivel készített riportok alapján kapunk képet a magánszféra, az egyetemek és a könyvtárak közötti információáramlás ottani sajátosságairól. A lassan-lassan meghonosodó menedzsmenteljárás, a coaching könyvtári alkalmazásának mibenlétéről és lehetőségeiről szintén megszívlelhető dolgokat olvashatunk. Még inkább közeledve a könyvtári munka mindennapjaihoz, biztató sorok születtek az új nemzetközi katalogizálási szabvány, az RDA alkalmazásának, webes fejlesztésének akár már közeli jövőjéről. Talán még konkrétabb az utolsó szerző, aki a sajátos könyvtári dokumentumok, a képek gépi feltárásának elméleti és gyakorlati kérdéseit boncolgatja.

A fentiekből világosan kiderül: a doktoranduszok könyvtár- és információtudományi vizsgálódásainak egyik sarkalatos kérdése az elektronizáció, az informatikai kutatások eredményeinek könyvtári hasznosítása. Feltétlenül kiemelendő erény, hogy valamennyi munka törekszik az elmélet és a gyakorlat egységének, összhangjának megteremtésére, kifejezésére.

Ez a fejezet sokat ígér, és sokat ad: valóban arról értesülünk, hogy a könyvtáriügyben manapság mi a korszerű. Szakmai izgalommal várjuk a hírt a disszertációk benyújtásáról és megvédéséről. Bízunk benne, hogy kollégáink a PhD fokozat megszerzése után is töretlenül, lankadatlanul folytatják a kutatást.

A TUDOMÁNYOS KOMMUNIKÁCIÓ TÖRTÉNETE A JOURNAL DES SÇAVANS-TÓL AZ OPEN ACCESS-IG

BILICSI ERIKA

MTA Könyvtár és Információs Központ Szakinformatikai Osztály, osztályvezető

ABSZTRAKT

Bár a tudományos kommunikáció kezdetei az ókorra vezethetők vissza, a tudományos publikálás mai gyakorlata, vagyis a tudományos folyóirat-kiadás a 17. században alakult ki. Két évszázaddal később már a lektorált folyóiratokban való publikálás határozta meg a kutatók és a kutatóintézetek hatékonyságát és elismertségét. A 20. század második felében jelentkezett az ún. „folyóirat-kriszís”: a hagyományos publikálási gyakorlat nem volt képes a hatalmas információtömeg gyors közlésére. A helyzet megoldását egy új publikációs modell, az open access közlési forma jelentette, mely a 2000-es évek elején vált mozgalommá. Ebben az új modellben a könyvtárak szerepe is megváltozik. A tudományos közösségnek repozitóriumokra van szüksége, az előfizetési díjakat közlési díjak finanszírozására kell átcsoportosítani, a legnagyobb feladat pedig a kutatók tájékoztatása és a folyamatos segítségnyújtás.

A tudományos gondolkodás egyidős az emberiséggel, hiszen az emberben mindig is megvolt az igény, hogy megértse környezetét. Az ismereteket kezdetben kis csoportokban osztották meg, így alakultak ki az első tudományos közösségek, mint például Platón Akadémiája, Arisztotelész Lükéionja, az athéni egyetem, az alexandriai Museion vagy a római iskolák. Megfigyelhető, hogy már ezekben a közösségekben is jelen volt a kutatás mellett az oktatás, mert fontosnak tartották, hogy az ismereteket megosszák a laikusokkal. Ebben az időszakban a tudományos ismereteket nyilvános fórumokon, vitákon, illetve kis példányszámban, kézzel előállított kéziratok formájában osztották meg.

A tudományos kutatásra nagy hatással volt a 13. században a mai egyetemek elődjeinek kialakulása. Lényegében új rend alakult ki Európában, így például a papság és a mesterek céhei mellett még egy szervezett közösség működött, melynek tanárok és diákok voltak a résztvevői. Ebben az időben a szellemi közösséget az igazságról való gondolkodás, Isten és az általa teremtettség világ megismerése nyújtotta.

A 15. században kezdtek megalakulni az akadémiák, mivel a reneszánsz humanistái az egyetemeken folyó gondolkodásmódot elavultnak tartották. Az egyetemek egyenesen tiltották az új ismeretek oktatását, ragaszkodtak idejélmúlt szabályaikhoz, ezzel gúzsba kötve az intézmény kiváló gondolkodóit. Mivel az oktatók kénytelenek voltak az egyetemek szabályaihoz alkalmazkodni, az akadémiák tagjai a rendszert kritizáló kutatók lettek, mint például Descartes, Pascal, Hobbes, Bacon, Kepler – vagy említhetnénk Newton, aki elhagyta a cambridge-i egyetemet. Az első ilyen intézmény a francia Académie française volt, melynek 1635-ös alapító okirata a nemzeti nyelv és irodalom ápolását

tűzte célul.¹ A 17. században a természettudományok fejlődése számos akadémiát hívott életre, például az angol Royal Society-t vagy a francia Académie de science-t. Ezekben elsősorban az egyes nemzetek tudósai alkottak szellemi közösségeket, de hamar kialakult köztük az együttműködés, így létrejött a tudományos kutatás nemzetközi hálózata.²

A modern tudományos kutatás alapjait a 17. századi akadémiákon szervezték meg. Ezek a szervezetek a megfelelő szellemi közösség mellett a szükséges anyagi háttérrel is biztosítani tudták a tudósok számára. A kutatáshoz szükséges eszközök rendelkezésre bocsátásán túl finanszírozni tudták a közlemények megjelentetését. Erre az időszakra tehető az első tudományos folyóiratok megalapítása. Az első európai tudományos folyóirat, a *Journal des sçavans* 1665. január 5-én jelent meg Denis de Sallo kiadásában, Párizsban, 12 oldalon. Nem sokkal ezután, 1665. március 6-án már a Royal Society kiadásában is megjelent a *Philosophical Transactions*.

Ne feledjük, hogy a folyóirat-kiadás feltételeit a könyvnyomtatás feltalálása teremtette meg. Az egyetemeken és a korán alakult akadémiákon a tudományos ismeretek megosztása előadások, viták formájában és – más technikai lehetőség nem lévén – kis példányszámú kéziratok terjesztésével valósult meg. Ilyen eszközökkel a tudományos ismeretek terjedése rendkívül lassú volt, és viszonylag kis létszámú közösségekre szorítkozott. A könyvnyomtatás teremtette meg a tudományos folyóirat-kiadás kereteit, mivel lehetővé tette a korábbihoz képest nagy példányszámban, gyorsan és olcsón a tudományos munkák előállítását és terjesztését. A folyóiratok nagy hatással voltak a tudományos közösségek kialakulására, mivel állandóan, periodikusan eljuttatták a tudományos munkákat a kutatók számára. Emellett ebben az időben vált fontossá a szerzőség feltüntetése, elkezdtek vizsgálni a közlemények tartalmának helyességét, kialakult a lektorálás rendszere, és az is hatalmas eredménye a folyóirat-kiadásnak, hogy a megjelenő publikációk számára egyfajta megőrzést, visszakereshetőséget biztosított. Ebben az időben a tudományos folyóiratokat tudósok szerkesztették és jelentették meg, de hamar létrejöttek a kiadók, amelyek átvállalták a kiadással járó fáradságos és anyagi kockázatokkal járó feladatokat (finanszírozás, előkészítő munkák, terjesztés stb.).

A 19. században, amikor kezdtek elkülönülni az egyes szakterületek, az egyetemek és az akadémiák mellett kialakult a tudományos közösségek harmadik csoportja, a kutatóintézetek, melyeket a tudományos kutatás változása hívott életre. Valamennyi szervezet közül a kutatóintézet a legszervezettebb, leginkább a tudományos eredmények létrehozását célzó, egy eddignél jóval szűkebb szakterületre specializált közösség, melyben az oktatásnak nincs helye. Természetesen az előfordult, hogy a kutatóintézetekben dolgozók egyetemen oktattak.

Az elmúlt mintegy 350 év alatt a kutatói közösség megtapasztalta, hogy a kiadók közreműködése nem csak a kiadással felmerülő terheket veszi le a tudósok válláról. A folyóirat-kiadásból üzlet lett, az egyes füzetek megjelentetése igen lassú folyamattá vált, és a kiadók által nyújtott szolgáltatások egyre drágábbak lettek. A folyóiratokban való publikálás kezdett a tudományos eredmények megosztásának egyfajta gátjává válni.

Az internet és a modern elektronikus eszközök használata forradalmasította a folyóirat-kiadást, hatalmas változást hozva a tudományos kommunikációban. A közlemények száma ugrásszerűen megnőtt, a folyóiratok gombaként kezdtek szaporodni. Bár az elektronikus publikálás jelentősen csökkentette a felmerülő költségeket, a folyóiratok előfizetési díjai mégis soha nem látott összegeket értek el. A tudományos folyóirat-kiadás hatalmas profitot termelő üzletté vált, pedig a megjelenő kutatási eredmények közpénzből jönnek létre. A 20. század végén már „folyóiratkrízisről” beszélhetünk, hiszen megfigyelhető, hogy a hagyományos publikációs modell nem képes a hatalmas információ-tömeg gyors közlésére, az egyre emelkedő előfizetési összegek pedig akadályozzák az ismeretek terjedését. Ekkor terjedt el a gondolat, hogy ha a kutatásokat az adófizetők pénzéből finanszírozzák, akkor annak eredményeit hozzáférhetővé kell tenni a nagyközönség számára is.

A jelenség károsultja a kutató, hiszen a tudományos folyóiratokban megjelent cikkek egyediek, nem helyettesíti egyik a másikat, így elengedhetetlen, hogy a tudósok valamennyi közleményhez hozzáférjenek. A tudományos közlemények hatásának mérésére az egyik legjobb mutató a kapott idézetek száma. De ha a magas előfizetési díj miatt az adott lap kevesek számára érhető el, bármilyen jelentős is a közölt kutatási eredmény, idézettsége nem lesz annyira magas, mint egy olcsóbban előfizethető, ezáltal több olvasó számára hozzáférhető lapban megjelent cikké.

A kialakult helyzetre elsőként a természettudomány reagált:³ 1991-ben létrejött az *arXiv* repozitórium, mely a matematikai, fizikai témájú közlemények kéziratait (preprint) kezdte el gyűjteni – hiszen a kiadó a kézirat létrejöttébe nem fektetett pénzt és munkát, hogyan is akadályozhatná annak terjesztését. Ezen a platformon a tudományos eredmények gyors terjedése és felhasználása volt megfigyelhető (a szerzők maguk archiválják közleményeiket, a hozzáférés nyílt), hiszen nem telik el a közlemény beküldése és megjelenése között hosszú idő (kiadónál akár 1–1,5 év is). 1999-ben az orvos- és élettudományi szakterület is létrehozta a maga repozitóriumát, a *PubMed Centralt*.

Az *open access* közlési forma a 2000-es évek elején vált mozgalommá, melynek célja, hogy biztosított legyen a tudományos közleményekhez való szabad hozzáférés mindenki számára. Ezáltal a tudományos kutatások átláthatóvá válnak, eredményeik gyorsabban terjednek, többször felhasználhatóvá válnak, ami nagyobb hatást, jobb hasznosulást, a támogatások eredményesebb felhasználását jelenti. Olyan publikációs módszerről beszélünk, melyben nem a tartalomért, hanem a közlésért kell díjat fizetni. A mai gyakorlatban a szerző számára – néhány speciális esettől eltekintve, pl. paid open access – a publikálás ingyenes. A kiadók az előfizetésekből finanszírozzák folyóirataik megjelentetését. Emiatt azonban számos esetben kettős, azaz dupla finanszírozás figyelhető meg, ugyanis az adott kutatóhely két ponton is fizet ugyanazért az információért: a kutatást is finanszírozza és a dokumentumot is megvásárolja, amiben a közlemény megjelent.

A helyzet megoldására két open access közlési forma alakult ki: az ún. gold, mely a kiadónál való open access publikálást jelenti, és az ún. green, mely a repozitóriumba történő archiválással valósítja meg a nyílt hozzáférést.

A tudományos eredmények nyílt hozzáféréssel kapcsolatos elvárásokat 2002-ben fogalmazták meg a *Budapest Open Access Initiative* (BOAI) névre hallgató kezdeményezésben,⁴ egy évvel később pedig a Berlini Deklarációban.⁵ Ezek hatására Magyarországon elsőként az *Országos Kutatási Alapprogramok* (OTKA) kötelezővé tette a támogatás felhasználásával létrejövő eredmények open access közzétételét: „A vezető kutató feladata, hogy az OTKA-támogatással létrejött tudományos közleményt a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint térítésmentesen olvashatóvá tegye a szabad olvashatóság jogának biztosításával, vagy a közlemény megjelenését követően annak nyilvános hozzáférésű repozitóriumba való elhelyezésével.”⁶ A teljesítés támogatására hozta létre a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára a REAL repozitóriumot⁷ 2009-ben. Napjainkban már más kutatásfinanszírozó szervezetek is megkövetelik a támogatásból megvalósuló eredmények közzétételét, mint például a *Nemzeti Kulturális Alap* vagy a *Bolyai János Kutatási Ösföndj*. Az ilyen előírásokat gyűjti össze a *Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies* (ROARMAP)⁸ adatbázis, mely az OTKA előírásán kívül még két hazait tart nyilván.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 27/2012. (IX. 24.) határozatában intézkedett az akadémiai kutatóhálózatra vonatkozóan a tudományos művek nyílt hozzáférésű közzétételének irányelveiről.⁹ A felsőoktatási intézmények szervezeti információmenedzsmentjének alapvető meghatározója a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról, mely 53/A. § (2) bekezdésében kötelezővé teszi a PhD dolgozatok és a tézisek közzétételét.¹⁰ Ennek teljesítése érdekében az intézményeknek repozitóriumot kell működtetniük (vagy, ha ilyet nem tartanak fenn, egy sem intézményhez, sem tudományterülethez nem kötődő, ún. árva repozitórium szolgáltatását igénybe venni).

Nemzetközi szinten mind az Amerikai Egyesült Államok, mind az Európai Unió (hogy csak a legnagyobbakat említsük) kötelezővé teszi az állami támogatásból létrejött eredmények open access közzétételét. Az Európai Bizottság a 7th Framework Program (FP7) keretében hozta létre az *Open Access Pilot* elnevezésű kísérleti kezdeményezést, mely azzal jár, hogy „a folyóiratcikkeket kiadásukkor elektronikus adattárban is el kell helyezni, és pedig úgy, hogy az adattár a cikkhez nyílt hozzáférést biztosítson vagy a megjelenést követően azonnal (amennyiben maga a megjelentetés „nyílt hozzáférésűként” történik), vagy – szakterülettől függően – hat, illetve tizenkét hónappal a megjelenés után. A kísérleti kezdeményezésnek az a szélesebb értelemben vett célja, hogy javítsa a közfinanszírozásból végzett kutatás eredményeiből való hozzáférés feltételeit.”¹¹ A *Horizon 2020* finanszírozásban a publikációkhoz való nyílt hozzáférést már általános irányelvvé tette az Európai Bizottság, majd még egy lépéssel tovább ment: kísérletet indított a közfinanszírozásból létrejött kutatási adatok nyílt hozzáférésű közzétételére is.¹² Az amerikai *National Institutes of Health* 2008 óta követeli meg, hogy a támogatásból megvalósult közlemények megjelenés előtti utolsó – azaz lektorált, de még nem tördelt – változata kerüljön be a PubMed Central-ba és 1 éven belül legyen nyilvánosan hozzáférhető.¹³ A szabályozás annyira alapvetővé vált, hogy a szakterület kiadói a legtöbb esetben maguk végzik el az archiválást. Ennek az open access politikának az országos kiterjesztését jelentette be John Holdren, a *White House Office of Science and Technology Policy* (OSTP) igazgatója 2013-ban.¹⁴

Bár az open access mozgalom még nagyon „fiatal”, és egyelőre számos szakterületen nem elterjedt, de a könyvtárak már felfigyeltek a változásokra és lépéseket is tesznek az új felhasználói igények kiszolgálására. Az open access publikációs modellben meg kell változnia a könyvtárak megszokott szerepének. Hagyományosan a könyvtárak nyomtatott dokumentumokat gyűjtenek, dolgoznak fel és szolgáltatnak. Napjainkban, mikor a felhasználók az interneten, a Google-ban keresik az információt és digitális eszközökkel olvasnak, új gyűjtemények és szolgáltatások kialakítására van szükség.

A *green open access* közlési forma repozitóriumokat igényel – és hol lenne megfelelőbb helyen egy intézményben egy ilyen gyűjtemény, ha nem a könyvtárban, ahol már évszázadok óta dokumentumok gyűjtésével, feldolgozásával és szolgáltatásával foglalkoznak a szakemberek (kétségtelen, hogy a könyvtárosok képzésére is szükség van)?

Jelen pillanatban a green open access térhódítása jelentősebb, mint a gold open access vonalé (hiszen a kiadók maguk vállalják fel a repozitóriumi archiválást, sőt saját archívumokat hoznak létre), de tagadhatatlan, hogy egyre több open access folyóirat és egyre több open access kiadó jelenik meg a piacon (pl. *PloS*, *BioMed Central*, *De Gruyter Open*). A *Directory of Open Access Journals* (DOAJ)¹⁵ 2002-ben 26 open access folyóiratot listázott. Ez a szám rohamosan növekedett: 2003-ban már 611 db, 2004-ben 1 220 db, 2005-ben 1 848 db, 2006-ban 2 399 db, 2007-ben 2 997 db, 2008-ban 3 631 db, 2011-ben 7 210 db, 2014. október 10-én 10 028 db, 2016. január 12-én pedig 11 024 db open access folyóiratot tartottak nyilván.

A könyvtárak ez utóbbi vonalon is számos szolgáltatást nyújthatnak az olvasók és a szerzők számára. Egyrészt az open access folyóiratok tartalmának szolgáltatása nagyon fontos feladatuk. Másrészt, ha számos folyóirat válik nyílt hozzáférésűvé, akkor az az előfizetési díjak egy részének megtakarítását eredményezi. De a publikálás költségét így is fedeznie kell valakinek – hiszen bár az online publikálás sokkal olcsóbb, mint a nyomtatott, mégsem kivitelezhető ingyen –, és ez az a „piaci rés”, amit kihasználhatnak a könyvtárak. A megtakarított összegek az open access publikálási díjakra fordíthatók, emellett a kiadóval való tárgyalás egy jelentős hányadának terhet is le tudják venni a szerzők válláról.

Persze az új publikációs modellnek hátránya is akad. Sok olyan, ún. predátor folyóirat van jelen a piacon, melyek tudományos háttér nélkül működnek, kéretlen levelekben ajánlanak publikálási lehetőséget a kutatóknak, akik az őket terhelő közlési kényszer miatt élnek is a kínálgató lehetőséggel. Azonban az így megjelent cikkek nem lektoráltak, és általában a tudományos folyóirat-kiadás más alapvető feltételeinek sem felelnek meg (pl. nincs, vagy komolytalan a szerkesztőbizottságuk). Az ilyen folyóiratok egyetlen célja a haszonszerzés. Nem könnyű megállapítani egy folyóiratról, hogy predátor-e vagy sem, de érdemes kerülni a gyanús orgánumokat, hiszen a kutatóra nem vet jó fényt, ha ilyen folyóiratban publikál. Ráadásul az így közölt cikk a szerző tudományos munkásságába már nem számítható be, hiszen az igazán komoly kiadók kerülnek a másodközlést. *Jeffrey Beall*, a *Colorado-i Egyetem* könyvtárosa ad közre weboldalán egy listát, melyben felsorolja a nagy valószínűséggel predátor folyóiratokat.¹⁶

Jelen pillanatban még nem látjuk az open access publikálási modell minden előnyét és nehézségét. Vannak, akik a gold open access, vannak, akik a green open access meg-

valósításában látják a jövőt. De van olyan elképzelés is, mely még az open access közlési modellt is túllépi. Olyan publikációs megoldás lehetőségéről van szó, melyben a szerzők számára csak egyetlen publikációs platformot kell biztosítani. A tudósok ezen a felületen tehetnék közzé íásaikat, a tudományos közösség kommentek formájában végezné el a lektorálást. Az idézések száma igazolná az adott írás hasznosságát, a tudományos eredmény komolyságát, fontosságát.¹⁷

A természettudományi szakterület elindult a nyílt hozzáférésű közlés útján és – bár sokkal óvatosabban, de – követi a társadalom- és bölcsészettudomány is. Kiemelten fontos a fiatal kutatók, sőt már az egyetemisták tájékoztatása is az open access trenddel kapcsolatban. Ez a közlési forma jelentősen átalakítja a tudományos kommunikációt, melynek produktumai így még könnyebben érhetők el mind a tudományos kutatásban, mind az oktatásban résztvevők számára.

Irodalom

- BÁNHEGYI Zsolt: Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Open Access Initiative). Kitekintés és körkép. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. évf. 6–7. sz. 2003. 236–249. p. Forrás: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2093&issue_id=66 [2016. január 13.]
- FORGÓ Sándor – TÓTH Tibor: Médiumismeret 2. Eszterházy Károly Főiskola. Forrás: [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_27_mediumismeret_ii_\[-\]scorm_02/32_az_informaci_s_technika.html](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_27_mediumismeret_ii_[-]scorm_02/32_az_informaci_s_technika.html) [2016. január 13.]
- HOLL András: Információáradat és hullámlovaglás. = Magyar Tudomány, 174. évf. 4. sz. 2013. 473. p. Forrás: <http://www.matud.iif.hu/2013/04/13.htm> [2016. január 13.]
- MAKARA B. Gábor: A tudományos közlés open access megoldásai 2000–2020 között. Előadás IS-IM 2013 konferencia, 2013.09.26. Forrás: [https://lib.semmelweis.hu/app/getFile\[-\]&id=1781](https://lib.semmelweis.hu/app/getFile[-]&id=1781) [2016. január 13.]

Jegyzetek

- ¹ Les grandes dates de l' Académie française. Forrás: [http://www.academie-francaise.fr/\[-\]linstitution-lhistoire/les-grandes-dates](http://www.academie-francaise.fr/[-]linstitution-lhistoire/les-grandes-dates) [2016. január 13.]
- ² KORNIS Gyula: A tudomány társas szervezetei. In: Tudomány és társadalom: a tudomány szociológiája. Első kötet. Budapest, Franklin, 1944. 370–449. p.
- ³ Természetesen más kezdeményezések, ötletek is voltak, pl. az IFLA Publications sorozatban, 1981-ben megjelent *Universal Availability of Publications (UAP)*, de elsőként a természettudomány képviselői cselekedtek. Ld. LINE, Maurice Bernard – VICKERS, Stephen C.: *Universal Availability of Publications (UAP)*. München, New York, De Gruyter Saur, 1983. (IFLA Publications 25.) Forrás: <http://www.degruyter.com/view/product/66137> [2016. január 13.]
- ⁴ Budapest Open Access Initiative. Forrás: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org> [2016. január 13.]
- ⁵ Berlin Declaration. Forrás: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> [2016. január 13.]

- ⁶ OTKA. Az OTKA Támogatási Szerződések Teljesítésének Szabályainak 7.10-es pontja alapján. Forrás: <http://www.otka.hu/open-access> [2016. január 13.]
- ⁷ REAL. Forrás: <http://real.mtak.hu> [2016. január 13.]
- ⁸ A ROARMAP (Registry of Open Access Repositories Mandatory Archiving Policies) mintegy 350 open access mandátumot tart nyilván. ROARMAP. Forrás: <http://roarmap.eprints.org> [2016. január 13.]
- ⁹ A Magyar Tudományos Akadémia elnökének 27/2012. (IX. 24.) határozata. Forrás: [http://\[-\]mta.hu/data/cikk/11/97/91/cikk_119791/27_2012_elnoki_hat_Open_Access.pdf](http://[-]mta.hu/data/cikk/11/97/91/cikk_119791/27_2012_elnoki_hat_Open_Access.pdf) [2016. január 13.]
- ¹⁰ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. Forrás: [http://net.jogtar.hu/jr/gen/\[-\]hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV](http://net.jogtar.hu/jr/gen/[-]hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV) [2016. január 13.]
- ¹¹ Model cover letter for amendment to publishing agreement. Forrás: [http://ec.europa.eu/\[-\]research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1300&lang=1](http://ec.europa.eu/[-]research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1300&lang=1) [2016. január 13.]
- ¹² Tudományos adatok: a kutatási eredményekhez való nyílt hozzáférés lökést ad az európai innovációnak (Sajtóközlemény). Forrás: [http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_\[-\]hu.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_[-]hu.htm) [2016. január 13.] A bizottság ajánlása (2012. július 17.) a tudományos információkhoz való hozzáférésről és azok megőrzéséről (2012/417/EU). Forrás: [http://eur-lex.europa.\[-\]eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:194:0039:0043:HU:PDF](http://eur-lex.europa.[-]eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:194:0039:0043:HU:PDF) [2016. január 13.]
- ¹³ What is the NIH Public Access Policy? Forrás: <http://publicaccess.nih.gov/faq.htm#753> [2016. január 13.]
- ¹⁴ White House announces new OS open acces policy. Forrás: [http://blogs.nature.com/\[-\]news/2013/02/us-white-house-announces-open-access-policy.html](http://blogs.nature.com/[-]news/2013/02/us-white-house-announces-open-access-policy.html) [2016. január 13.]
- ¹⁵ DOAJ. Forrás: <http://doaj.org/about>; Görögh Edit: Az EU 7. keretprogram tudományos eredményeinek disszeminációja. Forrás: [http://www.open-access.hu/sites/www.open-\[-\]access.hu/files/OpenAIRE_OA%20week.ppt](http://www.open-access.hu/sites/www.open-[-]access.hu/files/OpenAIRE_OA%20week.ppt) [2016. január 13.]
- ¹⁶ List of predatory journals. Forrás: <http://scholarlyoa.com/publishers> [2016. január 13.]
- ¹⁷ Elhangzott Bernard Rentier, a Liege-i Egyetem rektorának az open access megvalósításának gyakorlatát bemutató előadásában a 2015. október 29–30-án, Budapesten rendezett *Working Together to Promote Open Access Policy Alignment in Europe* című konferencián.

Bilicsi Erika a tanulmány írásakor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Szakinformatikai Osztályának könyvtárosa, majd 2016-tól osztályvezetője. 2012 óta a REAL repozitórium munkatársa, 2014 óta DOI regisztrációval kapcsolatos feladatokat is ellát. Résztvevője a könyvtár PASTEUR4OA projektjének, melynek célja az európai open access politikák összehangolása. 2015 óta segíti az EURODOC open access munkacsoportjának munkáját. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója.

HOZZÁFÉRÉS ÉS ÚJRAHASZNOSÍTÁS: A TEL ÉS A EUROPEANA A TUDOMÁNYOS KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

KOVÁCSNÉ KORENY ÁGNES

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, főigazgató-helyettes

ABSZTRAKT

The European Library (TEL) és Europeana – két sokat hallott és emlegetett név, két sokszor hivatkozott szolgáltatás, sok hasonlósággal és sok különbséggel. A TEL felületén mintegy 200 millió forrás várja, hogy felfedezzék: 24 millió oldalnyi teljes szövegű dokumentum, 18 millió digitális objektum és 119 millió bibliográfiai rekord Európa 48 országának nemzeti, illetve legfontosabb egyetemi és szakkönyvtáraiból. Új platformja olyan új keresési lehetőségekkel teszi elérhetővé a rekordokat, a digitális objektumokat és a dokumentumokat, amelyekkel a találatok elemzése is minden eddigénél könnyebb. Az objektumok szakterületi felosztásával, a CERIF tárgyszavak használatával azonos tárgykörű vagy időhöz (dátumhoz) kapcsolható keresések indíthatók; a találatok pedig egyszerűen exportálhatók a legismertebb hivatkozás- és forráskezelő rendszerekhez. A Europeana 30 különböző nyelven működő, személyre szabható felületéről több mint 39 millió digitális dokumentum érhető el, melyek a kontinens legjelentősebb közgyűjteményeiből, könyvtárakból, múzeumokból, levéltárakból származnak, s közel 50 százalékuk szabadon vagy feltételekkel, de újrahasznosítható. Az előadás bemutatja a két, európai uniós támogatásból megvalósult portált, rövid fejlődéstörténetüket, az elmúlt évek fejlesztéseinek eredményeit, s a tudományos kutatás számára kifejlesztett szolgáltatásaikat, különös tekintettel arra, hogy hogyan teszik könnyen hozzáférhetővé és mélységeiben is kutathatóvá ezt a hatalmas, soknyelvű, rendkívül heterogén adathalmazt a nyílt hozzáférésű adatok összekapcsolása révén.

Tudományos kutatók a virtuális térben

A *Centre for Comparative and International Business Research* (CIBER) 2012-ben tette közzé egy közel tíz évig tartó kutatás eredményeit, amelynek során a virtuális térben kutatók információkeresési és olvasási szokásait vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy a virtuális környezetben a kutatók rendkívül aktívak, de a munka nagy részét a keresőrobotokkal végeztetik. Közvetlen hozzáférést szeretnének a forrásokhoz, s lehetőleg digitálisan, drót nélkül, a saját eszközükön. Az interneten szeretnek „ugrálni”, minél többet, innen oda: a több ezer elérhető oldalból egyet vagy kettőt néznek meg, s 40%-uk nem megy vissza többé az egyszer már megtekintett oldalhoz. Az „ugrálás” oka, hogy a kutatáshoz a legismertebb keresőmotorokat használják, amelyek (túl) sok (nem releváns) találatot és rengeteg linket ajánlanak fel számukra; gyenge a keresési kompetenciájuk, s kevés az idejük.

A kutatók a virtuális térben másképp, s gyorsan olvasnak: a horizontális irányú szövegpáštázás felváltotta a vertikális, soronkénti olvasást, a szövegben a kulcsszavakat

keresik, s gyakran csak a címet, a heading-et és összefoglalót (abstract) futják át, majd mennek is tovább. Néhány percet töltenek csak a kereséssel, illetve egy-egy oldalon; a valódi olvasás helyett csak rápillantanak a találatokra. Az érdekesebbnek tűnő cikkekre 3–4 percet szánnak, s inkább elmentik, letöltik maguknak későbbi használatra.

Általában nem is használják a szépen kialakított, rájuk szabott keresőfelületeket, inkább „hátról”, a linkeken keresztül érkeznek meg egy-egy releváns találathoz. S hogy számukra mi releváns, azt sokkal inkább befolyásolja az, hogy társaik, barátaik mit ajánlanak a közösségi oldalakon, mint az, hogy egy publikáció mely nagy múltú lektorált folyóiratban jelent meg.

A tudományos kutatás módszereit, illetve a kutatók információ-szerzési tapasztalatait vizsgáló tanulmányok, s az azokból jól leírható viselkedési, információgyűjtési, keresési és feldolgozási minták adták az alapját a TEL és a Europeana elmúlt években végrehajtott fejlesztéseinek.

A TEL és a Europeana rövid fejlődéstörténete, hasonlóságai és főbb különbségei

A TEL története 1997-ben, a GABRIEL projekttel indult, melynek célja az volt, hogy egy közös portál jöjjön létre Európa nemzeti könyvtárai és katalógusaik számára. Az új oldal 2005 márciusában kezdte meg működését. Még ugyanebben az évben az Európai Parlament kezdeményezte egy európai szintű közgyűjteményi digitális portál, a Europeana felállítását, amelyet 2008 novemberében meg is nyitottak a felhasználók számára.

Noha mindkét szolgáltatás központja a Holland Nemzeti Könyvtár (Koninklijke Bibliotheek) Hágában, üzemeltetőik ma már mások: a TEL-t az Európai Nemzeti Könyvtárak Konferenciája (Conference of European National Librarians = CENL), az Európai Szakkönyvtárak Szövetsége (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche = Association of European Research Libraries = LIBER) és az Európai Szakkönyvtárak Konzorciuma (Consortium of European Research Libraries = CERL) működteti, a Europeana-t pedig a Europeana Foundation.

A *The European Library* a Europeana Libraries projekt lezárása, 2012 vége óta „A” könyvtári aggregátor a Europeana számára, mintegy 48 nemzeti könyvtár és a vezető európai szakkönyvtárak bibliográfiai rekordjaihoz és digitális objektumaihoz, összesen több mint 28,5 millió digitális objektumhoz és 159,3 millió bibliográfiai rekordhoz kínálva hozzáférést. A *Europeana* az európai közgyűjtemények digitális táráként vezető európai könyvtárak, múzeumok, levéltárak és archívumok digitális forrásait teszi elérhetővé. Ez számszerűleg több mint 52,2 millió digitális objektumot, köztük 27,8 millió képet, 22,3 millió szöveget, 1,1 millió videót, több mint 800 ezer hangzó anyagot és 25 ezer 3D-s dokumentumot jelent.¹

A két szolgáltatás célja közös: lehetővé tenni a felhasználók számára az információkeresést és a tudáshoz való hozzáférést Európa valamennyi nyelvén – közvetlenül, a portálokon keresztül és közvetetten, az adatokra épített különböző alkalmazások révén.

A kihívás

A célok mellett közös a kihívás is: a rendkívül heterogén adatok integrációja, azaz hogy hogyan lehet a kor követelményeinek és a felhasználók elvárásainak megfelelő, homogén tárgyszó alapú hozzáférést, soknyelvű keresést, illetve a leírt források közötti szemantikai kapcsolatokra is építő szolgáltatásokat biztosítani.

A megoldás a tudásszervezési rendszerek (Knowledge Organisation Systems = KOS) alkalmazása:

- a Europeana Libraries projekt keretében kialakított, saját fejlesztésű infrastruktúra és munkafolyamat az adatbevitelre, az indexálásra, az adatnormalizációra és az adatok közzétételére;
- a Europeana Data Model (EDM) metaadat szabványt jelent, amely a szemantikus web elveit, megoldásait kihasználva képes a legkülönbözőbb adatok nyílt környezetben való integrálására és újrahasznosítására. Az EDM adatstruktúra a szemantikus web alapgondolatát (vagyis, hogy miként kapcsoljunk metaadatokat, metainformációkat az interneten elérhető forrásokhoz, gazdagítva így egyrészt az adatokat, másrészt lehetővé téve, hogy az adatokat az automatizált eszközök is képesek legyenek egymással megosztani és feldolgozni) és megoldásait (a különböző névtér adatbázisok és tudásszervezési rendszerek integrációja révén megvalósuló adatgazdagítás lehetőségeit) kihasználva képes a legkülönbözőbb adatok nyílt környezetben való integrálására és újrahasznosítására.

A megoldás

A tudásszervezési rendszerek a dokumentumok és fogalmak összerendezését, rendszerré szervezését végzik; plusz „tartalommal” gazdagítják az objektumokat. Ilyenek a soknyelvű szótárak, a teauruszok, az authority listák, a névterek, az osztályozási rendszerek, az ontológiák vagy a taxonómiák.

A TEL és a Europeana olyan tudásszervezési rendszereket keresett, amelyek műszakilag megfelelők és elérhetők (Linked Data-n keresztül vagy dedikált repozitóriumban), jól dokumentáltak, jól rendezettek, open access felhasználásúak és soknyelvűek. Alkalmazásuk a két szolgáltatás esetében szinte azonos.

The European Library

A TEL legnagyobb problémája, hogy óriási mennyiségű besorolási adattal rendelkezik a különböző európai könyvtáraktól aggregált bibliográfiai adatoknak köszönhetően. A rekordkészítésnél a könyvtárak sokféle rendszert, sokféle gyakorlatot alkalmaznak, s természetesen sokféle nyelven készülnek a rekordok. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a könyvtárak többsége helyi, nyelvfüggő rendszereket használ a szerzőségi adatok és a tartalom leírására. A legfontosabb feladatot tehát a szerzőségi adatok konszolidációja és a tárgyszó-normalizálás jelenti a TEL számára.

A TEL a megoldást a különböző nemzetközi és nyelvfüggetlen rendszerek használatában találta meg, melyek segítségével 2012 végére 120 000 linket sikerült bekötniük

a francia, brit, német és svájci nemzeti könyvtárakból származó tárgyszavak közé. Minden bekerülő bibliográfiai rekord tárgyszó- és névadat normalizáció alá esik, így mára sikerült egy, a nyelveket „átszövő”, vagyis az egyes nyelvek közötti kétirányú átjárást lehetővé tevő tárgyszóbázist kialakítani.

A TEL által használt tudásszervezési rendszerek a következők:

- Nemzetközi Virtuális Azonosító Adattár (Virtual International Authority File = VIAF), honlapja: <http://www.viaf.org>;
- a Nemzetközi Szabványos Névazonosító (International Standard Name Identifier = ISNI), honlapja: <http://www.isni.org>;
- a Közös Európai Kutatási Információs Formátum (Common European Research Information Format = CERIF) részeként kialakított Közös Európai Kutatási Osztályozási Rendszer (Common European Research Classification Scheme);
- a Kongresszusi Könyvtár Tárgyszórendszere (Library of Congress Subject Headings = LCSH); honlapja: <http://id.loc.gov/authorities/subjects.html>
- a Francia Nemzeti Könyvtár Tárgyszórendszere (Répertoire d'autorité-matière encyclopédique et alphabétique unifié = RAMEAU), honlapja: [http://\[-\]rameau.bnf.fr](http://[-]rameau.bnf.fr)
- a Német Nemzeti Könyvtár tárgyszórendszere (Schlagwortnormdatei = SWD).

Illetve ezen tárgyszórendszerek kapcsolatrendszere, az ún. MACS (Multilingual Access to Subjects = Soknyelvű Hozzáférés a Tárgyszavakhoz), amely program az angol, német és francia tárgyszórendszereket kapcsolja össze és felelteti meg egymással. (Honlapja: http://www.dnb.de/EN/Wir/Kooperation/MACS/macs_node.html.)

1. ábra: Adatgazdagítás a Europeanában

Europeana

A gyűjtött források rendkívüli különbözősége, sokszínűsége miatt a korábban jelzett problémák megoldására a Europeana az automatikus adatgazdagítás lehetőségeit igyekszik kihasználni. Az alább felsorolt külső hivatkozási források segítségével a *ki*, *mit*, *hol* és *mikor* kérdésekre adnak választ, ezzel pontosítva a keresést, s növelve a releváns találatok számát a soknyelvű, rendkívül heterogén adathalmazban.

A Europeana a következő rendszereket alkalmazza az adatgazdagításra (lásd 1. ábra):

- A *hol?* kérdésre a GeoNames ontológiát veszi igénybe, amely egy, a világhálón szabadon hozzáférhető, több mint 8 millió földrajzi nevet tartalmazó névtér. A Europeana jelenleg több mint 7 millió digitális objektuma van hozzárendelve valamely, a GeoNames-ben rögzített földrajzi névhez. A GeoNames honlapja: <http://www.geonames.org>.
- A *ki?* kérdésre a DBpedia adatbázist hívja segítségül, amely a Wikipédia adatait tartalmazza rendezett, strukturált formában. Ez jelenleg (2016 elején) több mint 4,58 millió bejegyzést jelent. Ebből 1 445 000 személy, 735 000 hely, 123 000 zenei album, 87 000 film, 19 000 videojáték, 241 000 szervezet, 251 000 faj és 6 000 betegség. Az adatok 125 különböző nyelven érhetők el. Az adatbázis 25,2 millió képhivatkozást és 29,8 millió külső hivatkozást is tartalmaz.² Honlapja: <http://wiki.dbpedia.org>.
- A *mi?* kérdés esetében a GEMET (GEneral Multilingual Environmental Thesaurus) nevű általános, többnyelvű környezetvédelmi tezausz és a DBpedia bővíti a válaszokat.
- A *mikor?* kérdésre – több mint 10 millió objektum esetében – a Semium Time alkalmazás segítségével ad választ (lásd 2. ábra).

2. ábra: Az idővel kapcsolatos adatok gazdagítása a Europeana-ban

További szolgáltatások

A szemantikus web adta lehetőségek alkalmazásán túl a két portál számos speciális szolgáltatást kínál az érdeklődőknek és kutatóknak egyaránt.

The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org>)

A TEL portál az elmúlt években nagyszabású fejlesztésen ment keresztül, s új külsőt is kapott, hogy jobban megfeleljen a kutatók elvárásainak és a Europeana kívánalmainak. Az új felület nagy mennyiségű bibliográfiai rekordot, digitális objektumot és teljes szövegű dokumentumot tesz elérhetővé a felhasználók számára, s olyan új keresési lehetőségeket, amelyekkel a találatok elemzése is könnyebbé válik:

- Egyszerű tárgyszavas keresés és böngészés, a találatok elemzése, szűkítése idő, hely és tárgy szerint.
- Háromféle Open Search API (Application Programming Interface = alkalmazás-programozási felület, felhasználói program-interfész), vagyis egy nyílt hozzáférésű kereső program API³-regisztrált felhasználóknak. Az Open Search API segítségével a TEL szolgáltatásában automatizálható a keresés, hiszen az a szolgáltató indexei alapján dolgozik.
 - o The European Library OpenSearch API: a TEL portálon elérhető, a nemzeti és szakkönyvtárak gyűjteményeit leíró adatokhoz való hozzáférés.
 - o The European Library Open Dataset: hozzáférés több mint 82 millió bibliográfiai rekordhoz a Creative Commons CC0 1.0 Universal licenc alapján.
 - o Research Libraries UK (RLUK) Database: közel 20 millió bibliográfiai rekord az Egyesült Királyság 34 könyvtárából.
- Szabványos letöltési formátumok sorozata, lehetővé téve a rekordok közvetlen exportját a legnépszerűbb hivatkozási szoftverekbe, mint például a Mendeley és a Zotero.

Europeana (<http://www.europeana.eu>)

A Europeana 48,5 millió műalkotást, műtárgyat, könyvet, videót és hanganyagot kínál a kutatóknak és az érdeklődőknek. Új, tematikus gyűjteményeket alakítottak ki a zene és a művészettörténet területén, a virtuális kiállítások egy-egy aktuális téma dokumentum-állományába adnak betekintést. A megszokott keresési lehetőségek mellett a Europeana speciális, kutatókra szabott szolgáltatásokat is nyújt:

- Egyszerű tárgyszavas keresés és böngészés, a találatok elemzése, szűkítése idő, hely és tárgy szerint az általános érdeklődésű felhasználók számára.
- Europeana Research projekt és portál a kutatás és a kutatók támogatására (<http://research.europeana.eu>).
- Open Search API-k a regisztrált felhasználóknak (<http://labs.europeana.eu/api>) (a regisztráció egy egyszerű, név, intézmény, e-mail cím mezőket tartalmazó űrlap kitöltését jelenti):

- o REST-API – az adatok dinamikus visszakeresésére (REST = Representational State Transfer, azaz reprezentációs állapot átvitel architektúra, amely az adatok kéréskészleten keresztül elérését teszi lehetővé⁴).
- o OAI-PMH – metaadatgyűjtő protokoll az adatok aratására (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting, azaz Nyílt Archívumok Kezdeményezés a metaadatok aratására, amelynek célja a digitális archívumokban található információk hozzáférhetőségének, ismertségének növelése).
- Speciális kutatásokat lehetővé tevő fejlesztéseket is találunk a Europeana Research projektben, többek között:
 - o Hogyan lehet a Europeana Newspapers projekt teljes szövegeit és képeit újrafelhasználásra elérhetővé tenni?
 - o A Europeana Newspapers-re alapuló full-text API kifejlesztése.
 - o További gyűjteményrészek kiemelése a kutatók számára.
 - o Kutatói elvárások, igények és szükségletek folyamatos feltérképezése.
 - o Tartalomfejlesztési stratégia kidolgozása a kutatói igények alapján.
 - o Ösztöndíjprogram kidolgozása kutatók számára.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a szemantikus web kínálja megoldások folyamatosan fejlődő alkalmazásával a TEL és a Europeana hatékonyan biztosítja, hogy az európai közgyűjtemények kulturális kincsei digitális formában, a lehető leghatékonyabban kereshető és elemezhető módon elérhetővé váljanak a tudományos kutatók számára. Mégpedig úgy, ahogy azt ők szeretnék.

Irodalom

- CHARLES, Valentine – FREIRE, Nuno – ISAAC, Antoine: Links, languages and semantics: linked data approaches in The European Library and Europeana. Forrás: https://www.researchgate.net/profile/Nuno_Freire/publication/271907664_Links_languages_and_semantics_linked_data_approaches_in_The_European_Library_and_Europeana/links/54d61fa30cf2970e4e67d21d.pdf [2016. január 7.]
- FREIRE, Nuno: Facilitating Access and Reuse of Research Materials: the Case of The European Library. Forrás: http://elpub.scix.net/data/works/att/107_elpub2013.content.08073.pdf [2016. január 7.]
- FREIRE, Nuno [et al.]: Author Consolidation across European National Bibliographies and Academic Digital Repositories. Forrás: http://www.eurocris.org/Uploads/Web%20pages/CRIS%202012%20-%20Prague/CRIS2012_22_full_paper.pdf [2016. január 7.]
- ISAAC, Antoine: Classification schemes, thesauri and other Knowledge Organisation Systems – a Linked Data perspective. Forrás: <http://www.slideshare.net/antoineisaac/linked-pasts> [2016. január 7.]
- KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: A TEL-szolgáltatás jövője – javaslat. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 7. sz. 2012. 293–297. p.
- KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: Europeana Libraries – egy új európai projekt. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 58. évf. 7. sz. 2011. 283–289. p.

KOVÁCSNÉ KORENY ÁGNES

KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: The European Library. Jelenlegi és tervezett szolgáltatások könyvtáraknak és kutatóknak. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 7. sz. 2012. 297–298. p.

KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: TEL szabványosítási kézikönyv. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 7. sz. 2012. 298–306. p.

NICHOLAS, David - CLARK, David: Information Seeking and Reading Behaviour of the Virtual Researcher. Forrás: http://ciber-research.eu/download/20120627-Tartu_CIBER.pdf [2016. január 7.]

Jegyzetek

¹ A számadatok 2016. április közepéről származnak.

² A számadatok forrása: <https://hu.wikipedia.org/wiki/DBpedia> [2016. január 7.]

³ Az API egy program azon eljárásainak, szolgáltatásainak és azok használatának a dokumentációja, amelyet más programok felhasználhatnak. Egy nyilvános API segítségével lehetséges egy programrendszer szolgáltatásait anélkül használni, hogy annak belső működését ismerni kellene.

⁴ Forrás: IBM Knowledge Center: [http://www.ibm.com/support/knowledgecenter/SSY\[-\]MRC_4.0.1/com.ibm.rational.reporting.overview.doc/topics/c_ovr_process_rest.\[-\]html?lang=hu](http://www.ibm.com/support/knowledgecenter/SSY[-]MRC_4.0.1/com.ibm.rational.reporting.overview.doc/topics/c_ovr_process_rest.[-]html?lang=hu)) [2016. január 7.]

Kovácsné Koreny Ágnes az okleveles könyvtáros, illetve a magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész diploma megszerzése után pályáját az MTA Könyvtárában kezdte 1993-ban. 1996–2004 között az Európai Bizottság Magyarországi Delegációjának információs menedzser munkatársa. 2004-től az Országgyűlés Hivatalában dolgozott, előbb a könyvtárban, majd a Közönségszolgálati Iroda vezetőjeként. 2014 májusától a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgató-helyettese. Tagja a New Library World folyóirat tanácsadó bizottságának, ugyanott szakmai lektor is. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója.

KÖLCSÖNZÉS-E AZ E-KÖLCSÖNZÉS? AZ ELEKTRONIKUS KÖLCSÖNZÉS JOGI TERMÉSZETÉRŐL

AMBERG ESZTER

Csorba Győző Könyvtár, igazgatóhelyettes

ABSZTRAKT

A könyvtáraknak világszerte alapvető küldetése az információkhoz, a tartalmakhoz, a kultúrához való szabad hozzáférés biztosítása, és bár léteznek regionális különbségek a technológiai kapacitás és az e-könyv piacok fejlettsége között, ennek a küldetésnek egyetemesnek és elsődlegesnek kell lennie. Ugyanakkor a digitális környezetben a jelenlegi jogi keret megakadályozza a könyvtárakat ezen alapvető szolgáltatások teljesítésében, különös tekintettel az e-könyvekre. Az aktuális szerzői jogi keretrendszernek lehetővé kell tennie – csakúgy, mint a nyomtatott könyvek esetében –, hogy a könyvtárak továbbra is nyújthassák szolgáltatásaikat valamennyi európai polgár számára. Mind a nemzetközi, mind az európai könyvtáros egyesületeket tömörítő szervezetek gyorsan felismerték a könyvtári elektronikus kölcsönzés problémáját és reagáltak is rá. Az előadás célja definiálni a bérlet és a haszonkölcsönzés fogalmait mind a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról szóló 2006/115/EK irányelv, mind a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény vonatkozásában, továbbá megvilágítani és elhatárolni a haszonkölcsönzés és az elektronikus kölcsönzés jogi természetét. Ezenkívül a tanulmány ismerteti az Európai Bíróság által 2014 őszén a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak e-könyvek kölcsönzése kapcsán indított konzultációjának legújabb fejleményeit.

Számos könyvtár tervezi szolgáltatási portfólióját bővíteni az elektronikus kölcsönzés lehetőségével, ezért érdemes megismerni az e-kölcsönzés jogi természetével. Először ismertetem a bérlet és a haszonkölcsön, majd a haszonkölcsön és az elektronikus kölcsönzés fogalmát, végül pedig az elektronikus kölcsönzés és az online olvasás közötti distinkciót.

Jelenleg a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról szóló 2006/115/EK irányelv (a továbbiakban: Irányelv) határozza meg az uniós tagállamokban a szerzőket megillető kölcsönzési jogdíjak rendszerét, amelynek alapelve, hogy a szerző művének közkönyvtári kölcsönzéséért ellentételezésben részesül.

Az Irányelv értelmében *haszonkölcsönzés* a nyilvánosság számára nyitva álló intézmény útján határozott időre történő használatba adás, amely sem közvetlenül, sem közvetetten nem irányul gazdasági vagy kereskedelmi előny szerzésére.

Bérbeadásnak a határozott időre történő használatba adás minősül közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi előny érdekében.

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szjt.) nem definiálja e két fogalmat, de a 3. §. kimondja, hogy azokban a kérdésekben, amelyeket ez a törvény nem szabályoz, a *Polgári törvénykönyv* rendelkezéseit kell alkalmazni.

A haszonkölcsön-szerződés a használati kötelelem *ingyenes* formája. A haszonkölcsön-szerződés alapján a kölcsönadó köteles a dolgot a szerződésben meghatározott időre *ingyenesen* a kölcsönvevő használatába adni, a kölcsönvevő pedig köteles azt a szerződés megszűntekor visszaadni. A bérleti szerződés alapján pedig a bérbeadó köteles a dolgot időlegesen a bérlő használatába adni, a bérlő pedig *bért fizetni*.

A haszonkölcsön – a bérlethez hasonlóan – más tulajdonában lévő vagy a használat tekintetében időlegesen más (haszonbérlő) rendelkezése alatt álló dolog időleges használatát jelenti. Az alapvető különbség a bérlet- és a haszonkölcsön-szerződések között az, hogy a bérlő a *bérleti díj fejében* adja át a dolog időleges használatát másnak, míg a haszonkölcsönbe adó a használatért *nem igényel ellenszolgáltatást*. A haszonkölcsön-szerződés lényege az *ingyenesség*, amely miatt ez a szerződésfajta a gyakorlatban jóval ritkábban fordul elő, mint a visszatérő használati kötelek (bérlet, haszonbérlet).

Mint már említettem, az Irányelv 2. cikk (1) bekezdés b) pontja úgy határozza meg a haszonkölcsönzést, mint „*a nyilvánosság számára nyitva álló intézmény útján határozott időre történő használatba adás, amely sem közvetlenül, sem közvetetten nem irányul gazdasági vagy kereskedelmi előny szerzésére.*” Ilyen intézmények elsősorban a nyilvános közkönyvtárak, pontosabban a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak. A nemzetközi jog által használt public library kifejezés „public” jelzőjének értelmezésétől függően beletartozhatnak ebbe a körbe az egyetemi és az oktatási intézmények könyvtárai is. Azonban az utóbbi két kategóriába tartozó könyvtárak a nyilvános közkönyvtári hálózatot fenntartó tagállamok zömében csak korlátozottan nyilvánosak.

Az Irányelv 11. preambulum bekezdése szerint „*amennyiben a nyilvánosság számára nyitva álló intézmény általi haszonkölcsönzés esetén olyan díjat kell fizetni, amelynek összege nem haladja meg az intézmény működési költségeinek fedezéséhez szükséges mértéket, akkor ezen irányelv értelmében ez nem minősül közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi előnynek.*” Vagyis a szokásos beiratkozási díj ellenében történő kölcsönzés is haszonkölcsönzésnek minősül.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az Irányelv és a Ptk. haszonkölcsön fogalma fedie egymást, hiszen mindkettőben a haszonkölcsönbe adás cselekménye ingyenes és a műpéldány feletti tulajdonjog a haszonkölcsönbe adáskor nem száll át.

Az Irányelv értelmében *bizonyos jogosultakat* (szerzőt, előadóművészt, hangfelvétel-előállítót, film-előállítót) *megilleti a haszonkölcsönzés engedélyezésének, illetve megtiltásának kizárólagos joga*. A 6. cikk (1) bekezdése lehetőséget nyújt a tagállamoknak, hogy a nyilvános haszonkölcsönbe adás kizárólagos joga tekintetében *kivételeket* határozhassanak meg, amennyiben legalább a szerzők e haszonkölcsönbe adás ellenében díjazásban részesülnek. Továbbá lehetővé teszi a tagállamoknak, hogy a díjazás mértékét a saját „kulturális-politikai célkitűzéseiknek” megfelelően, azaz viszonylag szabadon határozhassák meg.

Míg a 6. cikk (2) bekezdése megállapítja, hogy a tagállamok kizárhatják a hangfelvételeket, a filmeket és a számítógépes programokat a nyilvános haszonkölcsönzési jog

KÖLCSÖNZÉS-E AZ E-KÖLCSÖNZÉS? AZ ELEKTRONIKUS KÖLCSÖNZÉS JOGI TERMÉSZETÉRŐL

alkalmazása alól, megismétli a 6. cikk (1) bekezdésében foglalt elképzeléseket, és megállapítja, hogy „amennyiben a tagállamok az 1. cikkben foglalt kizárólagos haszonkölcsönbeadási jogot hangfelvételek, filmek és számítógépi programok esetében nem alkalmazzák, legalább a szerzők számára díjigényt biztosítanak”. A magyar jogalkotó nem élt ezzel a lehetőséggel, mivel hangfelvételek, filmek és számítógépi programok esetében kizárólagos engedélyezési jogot biztosít a jogosultak számára. Ugyanakkor meghatározza e jog gyakorlásának módját, hiszen a hangfelvételben foglalt művek és a filmalkotások szerzői e jogukat csak közös jogkezelés útján gyakorolhatják.

A 6. cikk (3) bekezdése lehetővé teszi a tagországok számára, hogy „az intézmények bizonyos kategóriáit” mentesítsék a díjfizetés kötelezettsége alól. E kategóriák között szerepelhetnek a hagyományos közkönyvtárak, de az egyetemek és az oktatási intézmények könyvtárai is. Hazánkban a jogalkotó az országos szakkönyvtárakat mentesítette e díjfizetés alól.

Hazai szabályozásunk értelmében a nyilvános haszonkölcsönzést végző könyvtárakban haszonkölcsönzés útján terjesztett irodalmi mű és kottában rögzített zenemű szerzőjét a haszonkölcsönbeadásra tekintettel megfelelő díjazás illeti meg. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az irodalmi művek és kottában rögzített zeneművek esetében haszonkölcsönzés alatt jelenleg csak a nyomtatott művek kölcsönzését értjük, az elektronikus kölcsönzést nem. Természetesen következik ez abból is, hogy szerzői jogi szabályozásunkban a jogalkotó a nyilvános haszonkölcsönzésről szóló rendelkezéseket a szerzői terjesztési jogáról szóló részben helyezte el.

Egyes felhasználások engedélyezésére a szerzőnek kizárólagos joga van, míg más (tömeges) felhasználások tekintetében a felhasználásra az engedélyt a törvény adja meg, de a szerzőt megfelelő díjazás illeti meg. A kizárólagos engedélyezési jog magában foglalja annak lehetőségét is, hogy a szerző/jogutód akár meg is tiltsa a felhasználást, továbbá azt is, hogy a felhasználás egyéb feltételeit meghatározza.

Az ún. kizárólagos engedélyezési jog szerint a szerző kizárólagos joga műve egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználása, illetve, hogy erre másoknak engedélyt adjon.

Az Sztj. kimondja, hogy a szerző kizárólagos jogai közé tartozik, hogy művét terjeszse, és ez a joga kiterjed a mű egyes példányainak nyilvános haszonkölcsönbeadására is. A terjesztés a mű anyagi formában való felhasználásának egyik fontos alapesete, vagyis a fizikai műpéldányok (pl. nyomtatott könyv, CD-változat) vonatkozásában releváns. Egyébként a terjesztés az (eredeti vagy többszörözött) műpéldányok forgalomba hozatalát foglalja magában. A gyakorlatban szorosan összekapcsolódik a többszörözéssel, mint ahogy a fenti szabályozásból és az Sztj. 47. § (4) bekezdéséből is kiolvasható. Főbb formái a tulajdonjog átruházása, a bérbeadás, a haszonkölcsönbeadás, a műpéldány országba történő behozatali joga.

Talán egyértelmű, de mégis fontosnak tartom megjegyezni, hogy a műpéldány tulajdonjogának átruházása nem jelenti egyben a szerzői jogosultságok átruházását.

Az elektronikus dokumentumok kölcsönzése során nem terjesztés, hanem nem anyagi formában történő műfelhasználás történik, amikor is az adott művet a nyilvánossághoz közvetítjük.

Vagyis a digitalizált művek kölcsönzése a szerzői jogi terminus szerint *nyilvánossághoz közvetítés*, nem pedig haszonkölcsönzés.

Visszatérve a terjesztésre, a műpéldány tulajdonának átruházásához kapcsolódik a *jogkimerülés* intézménye, amely azt a célt szolgálja, hogy a szabad forgalmat a szerzői kizárólagos jog az első jogszerű forgalomba hozatal után ne akadályozza. Azaz, ha egy műpéldány a jogosult engedélyével valamely tagállamban piacra került, az a továbbiakban kizárja annak lehetőségét, hogy a jogosult kizárólagos joga korlátozza a műpéldány további kereskedelmét, hiszen a további értékesítésre már nem szükséges a jogosulttól engedélyt kérni. Magyarul a műpéldány átruházásával a terjesztés joga kimerül. (Ez a szabály alapozza meg a művek jogszerű antikvár kereskedelmét is.)

Fontos hangsúlyozni továbbá, hogy a jogkimerülés az Európai Gazdasági Térségen (EGT) belüli forgalomba hozatalra vonatkozik. Az EGT-n kívül forgalomba hozott műpéldányok csak a jogosult engedélyével hozhatók be az EGT-be forgalomba hozatal céljából.

Ezenkívül a jogkimerülés a terjesztés egyéb részjogosítványait (bérbeadás, haszonkölcsönzés) nem érinti.

„1. Mivel a terjesztési jog az első eladást követően kimerül, a könyvtár megvásárolhatja a közreadott műveket, például a könyveket egy könyvkereskedőtől, és a példányokat felhasználhatja arra, hogy a könyvtár használóinak kölcsönözze. Ez nem sérti a szerző (vagy más jogtulajdonosok) jogait. A könyvtár ezért gyűjtőköri szabályzatával összhangban dönthet arról, hogy milyen könyveket vásárol meg és kínál fel nyilvános kölcsönzésre.

2. A kiadók szerint ugyanakkor az e-kölcsönzés olyan szolgáltatás, amelyre a jog kimerülésének elve nem alkalmazható; úgy vélik, hogy a jogtulajdonosok szabadon eldönthetik, kívánnak-e hozzáférést adni egy bizonyos műhöz, és dönthetnek a hozzáférés feltételeiről is. Ha ez az értelmezés érvényesülne, akkor elsősorban a kiadók, nem pedig könyvtárosok döntenék el, hogy mi lesz a digitális gyűjtemények jövője a könyvtárakban. Illetve ez azzal a veszéllyel járna, hogy a könyvtárak nem tudnák garantálni a tartalomhoz, az információhoz és a kultúrához való szabad hozzáférést az európai polgárok számára.

3. 2012 júliusában az Európai Bíróság kimondta, hogy a szoftvervásárlással összefüggésben a jogkimerülés elve egyaránt vonatkozik az elektronikus letöltésekre és a fizikai adathordozókra. Egyes jogi szakértők véleménye szerint ezzel a döntéssel a jogkimerülés elve az e-könyvek esetében is érvényessé vált. (A bíróságokon jelenleg több próbaper van folyamatban, de várhatóan néhány évbe beletelik, mire az Európai Bíróság ítélete megszületik.)

4. Ez a jogi bizonytalanság meggátolja, hogy a könyvtárak vonzó e-könyves szolgáltatásokat hozzanak létre a nagyközönség számára, továbbá hogy működőképes, jogtisztta kínálatot nyújtsanak az összes érdekelt fél javára.”³

Végezetül szeretném röviden megvilágítani az online olvasás és az elektronikus kölcsönzés közti különbséget.

Mind az online olvasás, mind az elektronikus kölcsönzés esetében cél az elektronikus kiadványok *korlátozott időtartamra* történő nyilvánossághoz való közvetítése, amely a *könyvtárak zárt helyiségein kívül* történik. Ezek az esetek a dokumentumoknak a *távol levő felhasználóhoz elektronikus úton való ideiglenes eljuttatására* vonatkoznak.

Az online olvasás alapján a tartalom csak a gép RAM memóriájába kerül, és a weboldal / olvasnivaló bezárásával a tartalom törlődik a RAM-ból. Az elektronikus dokumentumok kölcsönzése esetében a *dokumentum letöltődik a felhasználó számítógépére, egy ideig ott van az „elektronikus könyvespolcán”, azonban a kölcsönzési idő lejártá után az adott fájl már nem lehet megnyitni.*

Irodalom

1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV [2015. november 3.]
2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV [2015. november 3.]
- 2006/115/EK irányelv a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról. Forrás: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0115:HU:HTML> [2015. november 2.]

Jegyzetek

- ¹ Anyagi formában történő felhasználás esetén a mű érzékeléséhez valamely fizikai dolog, pontosabban a művet hordozó tárgy, vagyis a dologi műpéldány (pl. könyv, CD-változat) hozzáférhetővé tétele szükséges (például többszörözés, terjesztés vagy kiállítás esetén).
- ² Nem anyagi formában történő felhasználás esetén a mű érzékeléséhez nem szükséges a műpéldány rendelkezésre bocsátása; például átdolgozás, nyilvános előadás vagy nyilvánossághoz közvetítés sugárzással vagy másként (művek online felhasználása) esetén.
- ³ HEGYKÖZI Ilona: Jogunk van az e-olvasáshoz: az EBLIDA állásfoglalása az e-könyvekről. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. évf. 7. sz. 2013. 296. p.

Amberg Eszter 2004 januárjától 2013 októberéig az OSZK Könyvtári Intézetének könyvtárosa, majd főkönyvtárosa. 2012. januártól októberig a Digitalizált Törvényhozási Tudástár (DTT) projekt szerzői jogi szakértője. 2012 novemberétől 2013 novemberéig az Elektronikus Dokumentumküldés Országos Rendszere, Adatbázisa és Dokumentumtára (ELDORADO) projekt Jogi Munkacsoportjának tagja, majd 2013 decemberétől 2014 októberéig a munkacsoport vezetője. 2013. novembertől 2015. szeptemberig az OSZK Projektiroda jogásza. 2015 májusától a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Ellenőrző Bizottságának elnöke. 2015 októberétől a pécsi Csorba Győző Könyvtár általános igazgatóhelyettese. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója.

FELHASZNÁLÓAZONOSÍTÁS A KÖNYVTÁRI DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSOKHOZ

TAKÁCS DÁNIEL

Budapesti Ügyvédi Kamara, szolgáltatási igazgató

ABSZTRAKT

A könyvtári szolgáltatások egyik gyenge pontja a digitális környezetben történő felhasználóazonosítás. A megfelelő autentikációs rendszer kialakításához szükséges a jogszabályi környezet tisztázása is, mivel jelenleg csupán olyan törvények léteznek, amelyek vagy a digitális adatkezeléssel, vagy a könyvtárakkal függnek össze, a kettő között nincs, vagy csak nagyon áttételes az összefüggés. Az autentikációs környezet kialakítására ma több lehetőség is adódik, a kereskedelmi szolgáltatóktól kezdve a hitelesített tanúsítványszolgáltatókon át a kormányzati szereplőkhöz, ezek közül kell kiválasztani az „átlag” állampolgárok számára a legkönnyebben elérhető, legegyszerűbben használható megoldást. Az ügyfélkapus azonosítás bevezetése mellett számtalan technikai, jogi és társadalmi érv szól, ráadásul mind a fejlesztés, mind pedig az üzemeltetés szempontjából az egyik legolcsóbb lehetőség. Természetesen nem csak előnyei, hátrányai is vannak ennek az azonosítási eljárásnak, de ezek jobbára olyan szempontok, amelyek a többi megoldásnál is szerepet játszanak valamilyen mértékben. Ráadásul nem lehet eltekinteni a könyvtárak intézményi és informatikai lehetőségeitől sem, amelyek szintén jelentősen befolyásolják ezeket a paramétereket. Az egységes azonosítási rendszer szélesre tárja a létrehozható szolgáltatások körét és az ezt kiszolgáló intézményi és informatikai háttér rugalmasságát is rendkívül nagymértékben megnövelheti. Így olyan könyvtári hálózat jöhet létre, amely ugyanazt a felhasználói élményt tudja nyújtani szinte bárhol, illetve olyan személyre szabott szolgáltatások jöhetnek létre, amelyek megoldhatják a jelenlegi, a könyvtári szolgáltatások távoli elérésével kapcsolatos jogi és technológiai kérdéseket is.

Szabályozási környezet

Minden digitális szolgáltatás egyik kritikus pontja az adott online vagy offline terméket használó személy azonosítása. Ez történhet akár a jogosultság ellenőrzése céljából (ez különösen fontos fizetős szolgáltatások esetében, de akár valamilyen jogszabályi megfelelést is ellenőrizhetünk vele), vagy akár a megfelelő háttérinformációk és kontextus hozzárendelése (például a szolgáltatás személyre szabása) során.

Jelenleg Magyarországon több jogszabály is foglalkozik a digitális felhasználóazonosításhoz szükséges adatbázisok kialakításával és működtetésével. A jogszabályok első sorban a közhitelesség és az elsődlegesség szemszögéből, illetve a kereskedelmi szolgáltatásokkal kapcsolatos szempontokból írják le ezeket a felhasználók azonosítására szolgáló adatállományokat és működésüket, amelyek a könyvtárak gyakorlatában nem minden esetben értelmezhetők és alkalmazhatók, azonban a bennük foglaltak hatással lehetnek az olvasói nyilvántartásokra is.

A szabályozási háttér legfontosabb jogszabályai a 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról („info törvény”)¹, és a 2013. évi CCXX. törvény az állami és önkormányzati nyilvántartások együttműködésének általános szabályairól („interoperabilitási törvény”)². A törvények előírásait kiegészítik az egyes, a fenntartó által létrehozott helyi szabályozások az adott könyvtár által vezetett nyilvántartásokról.

Az info törvény írja le az elsődleges és származtatott adatbázisok rendjét, azaz hogy mely körben keletkeznek a nyilvántartási adatok, és azok milyen rendben adhatók át az azokat felhasználó egyéb intézményeknek. Az interoperabilitási törvény rendelkezik az adatbázisok közötti adatcserék rendjéről és módjáról.

Jelenleg az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről („könyvtári törvény”)³ nem rendelkezik a könyvtárak által vezetett felhasználói (és egyéb) adatbázisok tartalmáról és kezelési módjáról. Így olyan központi előírás, amely egységesen definiálja a könyvtári nyilvántartásokat, nem létezik, és ez súlyos hiányosság. Természetesen annak fenntartása mellett, hogy biztosítani kell az egyes intézmények szakmai szabadságát az általuk nyújtott szolgáltatások és kezelt gyűjtemények leírásának tartalmát és módját illetően (bár az erre vonatkozó könyvtári és egyéb szabványok hasonló szerepet tölthetnek be).

Az egységes azonosítási rendszeren alapuló könyvtári hálózatok

A könyvtárak felhasználókról vezetett nyilvántartásai származtatott adatbázisok, amelyek elsődleges célja az állomány és a szolgáltatások használóinak személyes azonosítása a természetes személyazonosító adatok⁴ alapján. Ennek célja lehet a könyvtár és szolgáltatásai használatára vonatkozó jogosultság megállapítása és ellenőrzése, a dokumentumkölcsonzés (ehhez kellenek a jogosultsági információk és a nyilvántartásból származó historikus adatok az esetleges elmaradás és tartozás megállapításához), valamint a kapcsolattartás (ezek jellemzően önkéntes alapon vagy a helyi szabályozás nyomán megadandó adatok). Olyan egyéb felhasználási területeket is meg lehet említeni, amelyek talán még nem elterjedtek, de a nyugati minták és a technológiai fejlődés alapján hamarosan számítani lehet széleskörű megjelenésükre: fizetési megoldások (micropayment) megjelenése (előfizetések, tagság, késedelem, fénymásolás stb. díjának kifizetése), személyre szabott ajánlók az állomány alapján (historikus keresési és kölcsönzési adatok), összekapcsolás könyvesboltok adatbázisaival stb.

Az így létrejövő nyilvántartások több szinten is kapcsolódhatnak egymással:

1. Ezek legnyilvánvalóbbika a lokális kapcsolat, amely adott intézményi vagy földrajzi határok között működő intézmények adatbázisai között jöhet létre, mint pl. egy település könyvtára és a településen működő iskolai könyvtár(ak), vagy egy egyetem kari és intézeti könyvtári nyilvántartásának összekapcsolódása. Jelenleg több ilyen kapcsolati rendszer működik, mint például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vagy a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár olvasói nyilvántartása.

2. Hálózati kapcsolat akkor jöhet létre, ha a résztvevő intézmények szakmai vagy szervezeti szempont szerint szerveződnek. Ilyen lehet egy terület szakkönyvtárainak, az egyetemek könyvtárainak vagy egy adott megye/régió könyvtárainak hálózata.
3. A legfelső szint az országos, amelynek keretében az országban nyilvános könyvtári szolgáltatást megvalósító valamennyi intézmény kapcsolódik egymással, így az egy helyen keletkező felhasználói adat – megfelelő jogosultságok birtokában – azonnal elérhető lesz bárhol.

Hitelesítési lehetőségek

Az egyik legfontosabb és a legegyszerűbben megvalósítható cél a felhasználói (olvasói) azonosítás (autentikáció) elvégzése online, digitális környezetben. Ez abból áll, hogy egy fizikai entitást (az adott személyt) összekötünk egy lentebb részletezett forrás által megerősített (hitelesített) online entitással. Ahhoz, hogy ezt a funkciót valamilyen elektronikus autentikációs rendszerként is megvalósítsuk, több lehetőség is rendelkezésünkre áll:

1. Több integrált könyvtári rendszer (IKR) is lehetővé teszi a felhasználóknak, hogy a róluk nyilvántartott adatok alapján (ez első sorban e-mail cím) létrehozzanak egy digitális entitást, fiókot (accountot), amellyel leginkább a kölcsönzési adatokhoz férhetnek hozzá (beleértve az előjegyzést, a kölcsönzés meghosszabbítását stb.). Adott esetekben ez kiegészülhet a személyes adatok bizonyos szintű módosítási lehetőségével is (telefonszám, e-mail cím). Ennek az azonosításnak komoly hátránya, hogy a jogosultság személyes megjelenés nélkül nem hitelesíthető (és biztonsági szempontból is nagyon kezdetleges), így például a távoli beiratkozás ezen a módon nem tud megvalósulni.
2. Néhány helyen, főleg egyetemeken, van arra lehetőség, hogy a könyvtári felhasználói adatbázist összekössék valamilyen külső nyilvántartással – adott esetben a hallgatói és oktatói adatbázissal. Ennek köszönhetően a nyilvántartás adminisztrációja lecsökken, hiszen van egy könyvtáron kívüli szervezet, amely valamilyen azonosító alapján (pl. a tanulmányi rendszerben használt egyedi kód alapján) tanúsítja a jogosultságokat. Ez a megoldás erősen függvénye az adott külső intézményi nyilvántartás lehetőségeinek, sokszor pedig a könyvtárnak nincsen akkora súlya vagy lobbierje az intézménynél és az IKR szolgáltatójánál, hogy az ehhez szükséges fejlesztéseket megvalósíttassa.

Elvi síkon minden hitelesítést igénylő szolgáltató, így a könyvtárak részére is rendelkezésre állnak azok a külső hitelesítési szolgáltatások, amelyek (leegyszerűsítve) korlátozó feltétel nélkül teszik lehetővé a regisztrációt. Ezek között vannak állami és gazdasági szereplők, mint például a Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt. (NISZ) által üzemeltetett, a belügyminisztériumi Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) nyilvántartáson alapuló magyarorszag.hu-s kormányzati ügyfélkapu (és ezzel összekapcsolva az új személyigazolvány), az elektronikus tanúsítvány-kibocsátó szolgáltatók (Microsec Zrt., Netlock Kft.), vagy akár az olyan vállalatok, mint a Yahoo, a Microsoft, a Twitter, a Facebook és a Google. Az ezekhez történő

csatlakozásnak jellemzően inkább informatikai feltételei vannak, így lehetőséget biztosítanak mindenki számára. Közös jellemzőjük a magasabb fokú biztonság (pl. kétlépcsős autentikációs lehetőség).

3. Végül pedig, bár a közeljövőben elterjedésükre nem kell számítani, rendelkezésre állnak azok a biometrikus azonosítási lehetőségek, amelyek az egyre több helyen megjelenő ujjlenyomat-olvasókat használhatják (sőt, ide lehet sorolni az új személyi igazolványt is), de működhetnek akár arcfelismerés alapján vagy retinaszkennelrel is).

Adott esetben komoly érvek merülhetnek fel a kereskedelmi szolgáltatók mellett is (Google, Facebook), de jelen tanulmány kereteibe ezek összehasonlítása nem fér bele, csupán az állami nyilvántartáson nyugvó ügyfélkapus megoldás lehetőségeit kívánom tárgyalni. Azt azonban mindenképpen el kell mondani, hogy a legnagyobb online hitelesítés-szolgáltatók (így a példának felhozott Facebook és a Google is) az általuk kezelt felhasználói profilokat, entitásokat elsősorban kereskedelmi célokra használják fel, így minden olyan szolgáltatás, amelyet kizárólag ilyen kapukon keresztül tesznek elérhetővé, végső soron rákényszeríti a felhasználókat, hogy maguk is termékké váljanak a hirdetési piacon. (Ennek részben folyamánként az is megállapítható, hogy az állami vállalatok és intézmények gyakorlatilag diszkriminálhatják a szolgálni kívánt állampolgárokat ezen eszközök használatával, amennyiben akár kommunikációs csatornaként, akár azonosítási eszközként alkalmazzák kizárólagos jelleggel.) Fő szabályként, elvárásként az fogalmazható meg, hogy másodlagos lehetőségként nem hogy megengedett, hanem erősen ajánlott lehetne az elfogadásuk, ugyanakkor csak és kizárólag egy olyan hitelesítési rendszerhez rendelve, amely független az online kereskedelmi szereplőktől (a függetlenek közé értem a tanúsítványokat kibocsátó vállalatokat is).

Ügyfélkapus azonosítás

Az intézmények számára az egyik legegyszerűbb és legbiztonságosabb, a felhasználók számára pedig a legolcsóbb lehetőség a kormányzati Ügyfélkapu használata, amely jelenleg már elérte a kritikus tömeget, megfelelő módon elterjedt. Mára számtalan szervezet, szolgáltatás teszi lehetővé az ügyfélkapus hitelesítést, és az elérhető állami szolgáltatások száma is meglehetősen nagy (erről sajnos pontos kimutatás tudomásom szerint nincsen). A regisztráltak száma folyamatosan és meredeken nő (a 2006-os 2–300 000 felhasználószám mára eléri a 2 millió főt), és a belépések száma is meghaladja a havi 16 millió alkalmat a 2009-es havi 6 millióhoz képest.⁵

Az ügyfélkapun alapuló azonosítási megoldás azért is biztonságosabb a könyvtárak szempontjából, mert országos szinten mindenkiről tartalmaz adatot, ráadásul ez szinkronban van a személyi igazolványon szereplő információkkal (természetesen ezeket az elvi alapvetéseket gyakran írják felül ügyintézői vagy állampolgári gondatlanságok). A természetes személyazonosító adatok vonatkozásában pedig ez a nyilvántartás az elsődleges és közhiteles adatforrás. A szolgáltatás összekapcsolódik egyéb, a NISZ által fejlesztett vagy koordinált szolgáltatással (pl. az Általános Nyomtatványkitöltő program, az ÁNYK használata adózási, bírósági és cégügyekben, intézmények egymás közti kommunikációja

a hivatali kapun keresztül). A rendszer ingyenes mind az intézmények, mind pedig a magánszemélyek számára (sőt, utóbbiak esetében a magyar állampolgárság nem követelmény, ügyfélkaput nyithat bárki, térítés fejében pedig egy személy több regisztrációt is végezhet). Az intézmények számára fontos lehetőséget jelent a hivatali kapu, amely a szervezetek közötti információ- és dokumentumcserét hitelesíti, de lehetővé teszi az ügyféllel történő hiteles kapcsolattartást is (így jogilag megegyezik a térítvevényes levelezéssel), és az ügyfél számára is megnyílik az ÁNYK-n keresztül hitelesített dokumentumbeadás lehetősége.

Amennyiben egy ilyen, országos szintű ügyfélkapus azonosítási rendszer létrejön, akkor a könyvtárak három dolgot nyernek egyszerre:

1. Olyan létező törzsadatbázisra építhetnek, amelynek gondozása és az ezzel járó felelősség nem a jelenlegi intézményi rendszert terheli, hanem külső (kormányzati) szereplőn nyugszik. Ennek közhitelessége folytán feltételezhető, hogy Magyarországon ennél kurrensebb személyi nyilvántartás nem létezik.
2. Mivel a jelenleg is fejlesztett nyilvántartás egyik fő célja és erénye a különböző digitális identitások összekapcsolása, elméletileg lehetséges a központi nyilvántartás kiegészítése a könyvtári tagságok információival. Ennek következményeképpen létrejöhet egy olyan egységes nyilvántartási rendszer, amely kompatibilissé és egymás számára átjárhatóvá teszi az egyes lokális nyilvántartásokat.
3. Amennyiben ez a rendszer ebben a formában létrejön, a jelenleg bevezetés alatt álló, chippel ellátott személyi igazolvány alkalmas lesz az online mellett az offline autentikációra és a könyvtári funkciók használatára, így a két azonosítási rendszer nem kíván két külön igazolványt vagy dokumentumot.

A központi felhasználó-kezelés technikailag és folyamatosan is több feltételt támaszt. Technikailag a legfontosabb az egységes adatkezelési szabvány, amely igazodik a kormányzati adatbázishoz is. Ez egyrészt megvalósulhat minden egyes IKR-ben (ennek költsége a legmagasabb a lehetőségek közül), de független alkalmazásként is, amely a megfelelő Application Programming Interface-szel (API-val⁶) csatlakozik a különböző könyvtári rendszerekhez.

Jogi szempontból kérdéses lehet, hogy mennyire biztosítható az átjárhatóság és a láthatóság az adatbázisok között, de a magyarorszag.hu adatbázissal mindenképpen megoldható a folyamatos és állandó adatkapcsolat (pl. egy költözés esetén azonnal módosulhat a címadat). A könyvtári, lokális nyilvántartások közötti állandó és folyamatos adatkapcsolat mellett mind a felhasználók, mind pedig az intézmények érdekében szólnak érvek. Előbbiek számára fontos lehet a korábbi, kölcsönzésekkel, keresésekkel kapcsolatos információk mozgásával megvalósuló komfortérzet (számíthat ugyanarra az információs és szolgáltatási környezetre, amit az előző helyen kialakított), utóbbiak számára pedig az adott személlyel kapcsolatos rizikófaktorokat tárhatja fel (korábbi káresemények, esetleges kitiltások stb.).⁷

Az ügyfélkapuval történő regisztráció vázlatos technikai folyamata:

1. Ügyfélkapus regisztráció (Kormányablakban vagy online – ez utóbbi megfelelő elektronikus tanúsítvány – aláírókártya – birtokában helyben, személyes megjelenés nélkül végezhető el, ennek hiányában pedig egy hónap áll rendelkezésre az így elvégzett ideiglenes regisztráció személyes véglegesítésére).
2. Autentikáció a könyvtárban (a létező vagy újonnan létrehozott könyvtári nyilvántartási egységhez – felhasználói törzs – rendelt természetes vagy egyéb adatok egyeztetése a kormányzati adatbázissal, amely viszontazonosítással vagy elutasítással zárul).
3. Ha még nem szerepelt az adott személy a könyvtári nyilvántartásban, akkor új nyilvántartási egység készítése vagy a korábban már létezett összekapcsolása az ügyfélkapus entitással.
4. Adatok frissítése, karbantartása.
5. Amennyiben már rendelkezik az adott felhasználó könyvtári nyilvántartási egységgel más intézménynél, a kapcsolódó egyéb információkhoz való hozzáférés biztosítása a kurrens intézmény számára, ahol az új regisztrációs folyamat zajlik (vagy a hivatali kapun keresztül, vagy közvetlen adatkapcsolat segítségével).
6. Szolgáltatás használata.

Előnyök és hátrányok

A bevezetni javasolt rendszernek természetesen előnyei és hátrányai is vannak a többi megoldáshoz képest.

A hátrányok között elsőként kell megemlíteni a megfelelő jogi és technológiai környezet hiányát. A fejlesztési igényeket illetően szerencsére rendkívül jól dokumentált, könnyen adaptálható megoldásokról van szó, a jogi környezet kialakításában pedig mintát mutathatnak az állami és önkormányzati szolgáltatások és az ezzel kapcsolatos adatkezelés jelenleg is zajló szabályozása, tehát mindkét területen már kitaposott úton lehet járni.

Komoly kockázatot jelentenek azok az adatvédelmi kérdések, amelyek az egyes intézmények közötti adatcserére vonatkoznak. Mivel ezek érzékeny adatok, kezelésük kizárólag a felhasználó által jóváhagyott módon történhet, továbbításuk megfelelő szabályozás nélkül lehetetlen. További nehézséget jelenthet a felhasználók általi adaptáció, de mivel jelenleg a közigazgatás és a magánszektor számtalan területén zajlik hasonló folyamat, így a feladat is megoszlik. Megfelelő kampányokkal, oktatással, esetleg a KEKKH-val közös partneri viszony kialakításával lerövidíthető ez a tanulási folyamat.

Technikailag jelent problémát a külső félhez kötött infrastruktúra (azaz ha elérhetatlenné válik a magyarorszag.hu, akkor a szolgáltatásokat sem lehet igénybe venni), de ez csökkenthető az azonosítási lehetőségek számának növelésével (pl. egy tanúsítványos vagy ügyfélkapus regisztrációhoz utólag hozzá lehet rendelni egy facebookos, google-s, twitteres fiókot). Az intézményrendszer szempontjából komoly veszély, hogy nem megfelelő szakmai koordináció esetén a fejlesztési munka további fragmentálódáshoz vezethet a könyvtári rendszereket illetően.

Az itt ismertetett rendszer egyik legfontosabb előnye a nagyfokú rugalmasság, amellyel a törvényi (pl. az interoperabilitással összefüggő elvárások teljesítése), a technológiai (pl. új személyi igazolvány lehetőségeinek kihasználása, fejlett autentikációs megoldások megalapozása és támogatása), a szakmai (szorosabb kapcsolat az intézmények között, egységes technológiai platform kiépítése az összehangolt szolgáltatásfejlesztéshez) és a társadalmi (mobilitás támogatása, korszerű IT-eszközök használatának támogatása) elvárásokhoz tud igazodni.

Leegyszerűsíti a könyvtárak által vezetett felhasználói nyilvántartások kialakítását, az ezzel összefüggő szabványok megalkotását és alkalmazását (hiszen ezt a munkát elég egyszer elvégezni és rendszeresen felülvizsgálni, nem kell újra és újra létrehozni).

Növeli a felhasználó-központúságot, lehetővé téve, hogy egy adott személy ugyanazokat a személyre szabott szolgáltatásokat kaphassa meg az ország bármely pontján. Gyorsabb és pontosabb statisztikák előállítását teszi lehetővé, és nagymértékben segíti a folyamatok automatizálását (adat- és dokumentumküldési lehetőségek).

További lehetőségek

Végül szeretnék néhány olyan szolgáltatási lehetőséget felsorolni, amely a fentebb vázolt nyilvántartási és hitelesítési rendszeren alapulhat:

- A könyvtárközi kölcsönzés újradefiniálása: a szolgáltatást igénylő személy a távoli intézménnyel közvetlenül is kapcsolatba léphet, így a helyi könyvtár jogi és anyagi felelőssége megszűnik.
- A könyvtári szolgáltatások központi igénybevétele: egy központi szolgáltatási oldalon keresztül (ilyen lehetne pl. a konyvtar.hu címen jelenleg is működő rendszer, de akár a magyarorszag.hu portálon keresztül is elérhetővé lehet tenni) elérhetővé válhatna bizonyos alapszolgáltatások köre (könyvtár- és dokumentumkeresés, beiratkozások, kölcsönzések központi kezelése stb.).
- Lakcím-változás alapján történő ajánlás: egy költözés, iskola- vagy egyetemváltás esetén a rendszer automatikus ajánlót tud összeállítani az új környéken található intézményekről és szolgáltatásairól.
- Historikus adatok továbbítása (kölcsönzés, keresések stb.): új intézménybe történő beiratkozás esetén a korábbi könyvtárban kiépített információs, szolgáltatási környezet és preferenciák átkerülhetnek, így növelve a felhasználói élményt és a komfortérzetet, ráadásul megkíméli az olvasót a rekonstrukció adott esetben komoly erőfeszítésétől (például egy tanár vagy kutató esetében).
- Alkalmazásfejlesztés: olyan alkalmazások és szolgáltatások hozhatók létre, amelyek pontos jogosultsági körök mentén garantálják a hozzáférhetőséget (például dedikált hozzáférések esetén). Ennek segítségével megfelelő környezet alakítható ki a mobil és e-book környezetben a szerzői jogok betartása mellett a dokumentumokhoz történő távoli hozzáférés érdekében (például az Amazonhoz hasonló személyre szabott e-könyvtári környezet kialakítása elektronikus könyvolvasókon).

- Kapcsolat más szolgáltatásokkal: amennyiben a könyvtárakhoz is bekerülnek ezek a felhasználói információk, az intézmények lehetőségei is jócskán megnőnek a felhasználók segítése terén (pl. lakossági pályázatok írása, ügyintézésben való közreműködés). Megfelelő együttműködési keretek között olyan információs felületek is létrehozhatók, ahol a könyvtár által nyújtott lehetőségek összekapcsolódhatnak az ügyfélkapuval elérhető szolgáltatásokkal és forrásokkal.

Konklúzió

A rendelkezésre álló lehetőségek közül az egyik legolcsóbb és leghatékonyabb megoldás (mind a felhasználó, mind a fejlesztő, mind az üzemeltető számára) a kormányzati adatbázison alapuló ügyfélkapus azonosítás. A megoldás lehetőséget ad arra, hogy a szolgáltatások köre egyszerűen bővíthető legyen, és a jogosultsági szintek is rugalmasan alakíthatók a rendelkezésre álló szigorúbb vagy egyszerűbb egyéb azonosítási eljárások bevonásával. Az egységesítés további előnye, hogy a könyvtárak is összeköthetők, válhatnak, megvalósítva így országos szinten az egypontos beiratkozást, és megfelelő jogi szabályozás esetén az egy helyen kialakított szolgáltatási környezet bármely más intézménybe történő átvitelét is.

Jegyzetek

- ¹ 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100112.TV [2016. január 7.]
- ² 2013. évi CCXX. törvény az állami és önkormányzati nyilvántartások együttműködésének általános szabályairól. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300220.TV [2016. január 7.]
- ³ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV [2016. január 7.]
- ⁴ Családi és utónév (születési és viselt), születési hely és idő, anyja neve.
- ⁵ Az ügyfélkapu felhasználásainak statisztikáit a magyarorszag.hu közli. Forrás: [https://segitseg\[-\]magyarorszag.hu/segitseg/portal/latogatottsagi_adatok.html](https://segitseg[-]magyarorszag.hu/segitseg/portal/latogatottsagi_adatok.html) [2016. január 7.]
- ⁶ Olyan csatlakozási felület, amely lehetővé teszi a gép adatcserét két alkalmazás között.
- ⁷ Az ilyen típusú információk kezelése természetesen nem képzelhető el a megfelelő intézményi policy és etikai szabályzat nélkül.

Takács Dániel szolgáltatási igazgató a Budapesti Ügyvédi Kamaránál, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudományi Doktori Programjának hallgatója.

A KÖNYVTÁRI STRATÉGIAI PROGRAMOK OSZTÁLYOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

SÖRÉNY EDINA

Nemzeti Közzolgálati Egyetem Egyetemi Központi Könyvtár és Levéltár, főigazgató

ABSZTRAKT

A stratégia és a stratégiai gondolkodás több évezreden keresztül alakult és formálódott, de igazán csak a 20. században terjedt el más szakterületeken is az üzleti világnak köszönhetően. A közigazgatásban a stratégiai tervdokumentumok elkészítésének szabályait Magyarországon kormányrendelet szabályozza 2012-től. A kormányzati stratégiai irányítási rendszer célja, hogy a szervezetek tervezési képességei javuljanak és működésük alapvető elemévé váljon a stratégiai gondolkodás. A stratégiai tervezés nem egyszerűen a megvalósítandó cél érdekében elvégzendő lépések egymásutániságát jelenti, hanem újfajta gondolkodást és szemléletet. Alkalmazásával van esélyünk arra, hogy egy intézmény, például egy könyvtár olyan dinamikus szervezet legyen, amely a tevékeny alakítója és nem elszenvedője a változásoknak. A könyvtári szakterületen eddig három megvalósult stratégiai ciklus elemzésének elvégzésére van lehetőségünk. Írásom a fenti tényezők vázlatos összefoglalása.

„Stratégia nélkül olyan a szervezet, mint a hajó, amelyiknek nincs kormányja és körbe-körbe jár.” (Ross, J. – Kann, M.)

Bevezető

A stratégia egy olyan összehangolt cselekvéseket tartalmazó folyamat, amely igazodási pontként szolgál az egyes emberek, közösségek, szervezetek, intézmények, országok, kontinensek és a globális világ tevékenységeinek tervezéséhez rövid-, közép- és hosszútávon egyaránt. A stratégia mint folyamat vizsgálata osztályozási szempontból is igen érdekes, hiszen az évezredek múlásával egyre több szakterület fedezte fel magának az ebben rejlő pozitív lehetőségeket. A 20. század során főként a gazdasági és marketing szektorban tudott kiteljesedni, aminek hatására folyamatosan bővült azon szavak és kifejezések köre, amelyek a stratégiák tervezéséhez, megvalósításához, nyomon követéséhez és értékeléséhez kapcsolódnak.

Ebben az elemzésben a közigazgatás világában kialakult stratégiák különböző szempontból történő megközelítése található, továbbá a könyvtári stratégiák osztályozási lehetőségeit tekintetem át. A könyvtári stratégiák az ágazati irányítás eszközeiként a szakpolitikai stratégiák közé tartoznak, amelyek bár nem kötelező stratégiai tervdokumentumok, meghatározhatják Magyarország több mint 3 700 könyvtárának működését, fejlesztési irányait. Eddig három, már megvalósult könyvtári stratégiai ciklusról beszélhetünk. A jelenlegi szabályozás alapján Magyarországon ezen típusú stratégia elfogadásáról a Kormány dönthet.

A stratégia fogalma és megjelenése a közigazgatásban

A stratégia kifejezés *eredetileg a hadviseléshez* kapcsolódódott, a végső győzelem eléréséhez vezető tevékenységek megszervezésének és a szükséges erőforrások mobilizálásának és mozgatásának átgondolt rendjét jelentette.

Minthogy a gazdasági életre is jellemző, hogy az egyes szereplők között a legkülönbözőbb harcok folynak, illetve e szereplők is hosszútávú célok elérésére törekednek, és ennek során számos akadályt kell legyőzniük, így a stratégia fogalma, a stratégiai gondolkodás használhatónak bizonyult az üzleti szféra számára is. A gazdaságban ennek megfelelően általánossá vált a stratégiai szemléletmód, a piaci szereplők vállalati-, üzleti stratégiában, ennek részeként marketing stratégiában, humánerőforrás stratégiában gondolkodnak, a gazdaságtudományon belül pedig lényegében önálló diszciplínává vált a stratégiai menedzsment.

A politika és a magánszektor között egyre élénkülő kapcsolatoknak köszönhetően, illetve a modern államot érő kihívásokra válaszul a 20. század végére *a stratégiai szemlélet elérte a közszektor is*, elsősorban a nonprofit szféra szervezeteit, majd a közigazgatást, államigazgatást. Magyarországgal szemben az elmúlt évtizedben az Európai Unió részéről merült fel a konkrétumokat tartalmazó, átlátható és számon kérhető kormányzati stratégiai tervek iránti igény. A magyar államnak ebből kifolyólag voltak és vannak országos szintű (pl. Nemzeti Fejlesztési Terv, Új Magyarország Fejlesztési Terv, Új Széchenyi Terv) és ágazati (pl. környezetvédelmi, informatikai-, fenntartható fejlődési-, turizmusfejlesztési vagy korrupció-elleni, köznevelési, élethosszig tartó tanulási) stratégiái. Ezek a stratégiák különböző időszakokban, egységes módszertan híján különböző formában és eltérő mélységben és tartalommal készültek, és a megvalósításuk nyomon követésére és értékelésére sem készült egységes szempontrendszer.

A magyar közjogi rendszerben intézményes formában korábban is jelen volt a közigazgatás tervezési (stratégiaalkotási) kötelezettsége. A „régí” Alkotmány úgy rendelkezett, hogy az Országgyűlés határozza meg az ország társadalmi-gazdasági tervét, *e társadalmi-gazdasági tervek kidolgozását a Kormány biztosítja, a Kormány gondoskodik megvalósulásukról, illetve meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztés állami feladatait, és biztosítja az ezek megvalósulásához szükséges feltételeket.*¹

A stratégiai tervdokumentumok és az azokhoz kapcsolódó kormányzati intézkedések összhangjának biztosítása érdekében – az Alaptörvényben biztosított eredeti jogalkotó hatáskörben – bocsátotta ki a Kormány *a kormányzati stratégiai irányításról szóló 38/2012. (III. 12.) Korm. rendeletet*, amely „*a stratégiai tervdokumentumok előkészítésére, társadalmi véleményezésére, elfogadására, közzétételére, megvalósítására, nyomon követésére, valamint előzetes, közbeni és utólagos értékelésére, továbbá felülvizsgálatára vonatkozó követelményeket határozza meg*”². A rendelet a Kormányra, a minisztériumokra, a különböző kormányhivatalokra, a központi hivatalokra, a rendvédelmi szervekre terjed ki.

A stratégiai tér

Stratégiai téren a különböző stratégiai dokumentumok meghatározott szempontok alapján strukturálható rendszerét értjük (1. ábra). A legfontosabb rendezési szempontok, elvek a következők:

- a stratégiák hierarchikus rendszerében elfoglalt helye szerint (átfogó stratégia, vagy az átfogó stratégia témakörének egy részére koncentráló stratégiai dokumentum),
- a stratégiák hatóköre szerint (pl. országos, intézményi),
- a stratégiai tervdokumentum típusa szerint (pl. az országelőrejelzés, a nemzeti középtávú stratégia, a miniszteri program, az intézményi munkaterv, továbbá a hosszú távú koncepció, a fehér könyv, a szakpolitikai stratégia, a szakpolitikai program, az intézményi stratégia és a zöld könyv),
- kötelezőségük szerint,
- a kibocsátó szerint (pl. a Kormány vagy egy miniszter),
- a stratégiák időtávja szerint (pl. rövidtávú, középtávú, hosszú távú),
- a megvalósulás fázisa szerint,
- nyomon követése, amely a célkitűzések, továbbá a feladatok határidőben történő megvalósítására vonatkozik (pl. a dokumentumokban meghatározott időpontban, évente),
- értékelése.

Jelenleg a közigazgatásban 110 stratégiai tervdokumentum létezik (pl. Fehér könyv, Stratégia és program, Átfogó stratégia, Intézkedési terv stb.).

Ezen stratégiai tervdokumentumoknak nagyságrendileg 60–70 százaléka kormányzati dokumentum, amelynek végső jóváhagyója a Kormány. A fennmaradó 30–40 százalék esetén az Országgyűlés fogadta el az adott stratégiai tervdokumentumot.

A kormányzati stratégiai irányítás rendszere (KSIR) természetesen túlmutat egy jogi szabályozás bevezetésén és fenntartásán. Célja, hogy a szervezetek tervezési képességei javuljanak, és működésük alapvető elemévé váljon a stratégiai gondolkodás. Ennek értelmében legyenek képesek megjelölni a rövid- és középtávú prioritásokat, meghatározni a felelősöket és a feladatokat, nyomon követni ezek ütemezett végrehajtását, valamint szükség szerint eredményesen tudjanak beavatkozni a folyamatokba.

1. ábra: A stratégiák jellemzői

A stratégiák hierarchikus rendszere és jellemzője

A stratégiai tervdokumentumok esetében alapvető elvárás, hogy a szűkebb területet, témát felölelő stratégia nem lehet ellentétes az adott kérdéskört érintő, átfogóbb tartalmú stratégiával (2. ábra). A stratégiai tér egészére vonatkozó elvárás pedig, hogy a különböző tervdokumentumok elkészítése során különös figyelmet kell fordítani a nemzetközi trendek, a nemzeti érdekek és nemzetpolitikai célok érvényesítésére. Emellett szintén alapvető elvárás a stratégiák illeszkedése az összkormányzati célkitűzésekhez, amelyeket elsősorban a kormányprogram fogalmaz meg. Külső elvárásként jelentkezik az európai uniós kötelezettségekhez kapcsolódóan a nagy uniós stratégiai tervdokumentumokkal való összhang igénye (pl. EU 2020) is.

2. ábra: A stratégiák hierarchiája

A stratégiák jellemzői:

- A stratégiák hatóköre
- A stratégiák időtávja
- A stratégiai tervdokumentum kibocsátója
- A stratégiai tervdokumentum értékelése
- Kötelező és nem kötelező stratégiai tervdokumentumok

A könyvtári szakpolitikai stratégiák osztályozási lehetőségei

A könyvtári területhez, tevékenységeihez számos stratégiai dokumentum kapcsolódik hazai és nemzetközi szinten egyaránt. Vannak országos szakpolitikai könyvtári stratégiák, és vannak országos és nemzetközi szakmai szervezetek által készített könyvtári stratégiák. Lehet könyvtári stratégiája egy-egy könyvtártípusnak, és lehet egy könyvtárnak is. Ezen könyvtári stratégiák szinte minden alkalommal kapcsolódnak célrendszerükben és főbb szerkezetükben egymáshoz, és magukban foglalják valamilyen mértékben, illetve építenek a nemzetközi és nemzeti középtávú stratégiákra is.

A KÖNYVTÁRI STRATÉGIAI PROGRAMOK OSZTÁLYOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

1. A magyar könyvtári stratégia tervdokumentum elhelyezkedése a közigazgatási stratégiák terében:

A) *Nemzetközi középtávú stratégia:* pl. EU2020 stb.

B) *Nemzeti közléptávi stratégia*: A Nemzeti Együttműködés Programja, Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020 stb.

C) *Kulturális stratégia*: pl. a korábbi „A kulturális modernizáció irányai” című, az Oktatási és Kulturális Minisztérium által készített kulturális stratégia.

D) *Közzgyűjteményi stratégia*

E) Könyvtári stratégia

2. A könyvtári stratégia célrendszerének kialakítására ható további stratégiai dokumentumok:

- nemzetközi szakmai szervezetek stratégiái

1. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* (UNESCO), az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének stratégiai dokumentumai

2. *International Federation of Librarian Associations and Institutions* (IFLA), a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetségének stratégiai dokumentumai

3. *American Library Association* (ALA), az Amerikai Könyvtáros Szövetség dokumentumai

- országok kulturális-könyvtári stratégiái (angol, skandináv, német, dán, amerikai, német osztrák stb.)

- nemzeti középtávú és szakpolitikai stratégiák: nemzeti felzárkózási stratégia stb.

Könyvtári stratégia három ciklusának elemzése – A könyvtári stratégiai tervdokumentumok szerkezetének fő elemei

A könyvtári stratégiai tervdokumentumok szerkezetének fő jellemző elemei felsorolva és szófelhőben: helyzetelemzés, jövőkép, küldetésnyilatkozat, átfogó cél, beavatkozás, pénzügyi terv, nyomon követés, értékelés, monitoring (3., 4., 5. és 6. ábra).

3. ábra: A könyvtári stratégiai tervdokumentumok fő céljai szöveglében

A három stratégiai ciklus céljainak – mint stratégiai elem – vizsgálata során egyedül a szakemberekkel kapcsolatos téma jelenik meg mindhárom ciklusban, de eltérő szóhasználattal (pl. továbbképzés-, életpálya-, és kompetenciafejlesztés). De hasonló elem, bár nem azonos szóhasználattal, az Országos Dokumentumellátó Rendszer fejlesztéséhez kapcsolódó beavatkozás. Kibontakoznak a célokból a főbb innovációs folyamatok és szakmai irányok, aminek szószintű elemzése szintén érdekes eredményekhez vezethet. Vizsgálhatjuk továbbá a beavatkozási területek szókészletét, amely már egy mélyebb szintű tartalmi vizsgálat is. Ezzel a stratégiai tervdokumentumok három ciklusában lévő szaknyelvi változásokat is nyomon követhetjük.

Összefoglalás

A stratégia, a stratégiai szemlélet kialakulása és a stratégiai tervezés elterjedése több száz évre tekint vissza. Az üzleti világ közvetítésével más ágazatok is felfedezték a stratégiai menedzsment szemléletét, a gondolkodásmódban rejlő fejlesztési lehetőségeket. A közigazgatásban a 20. század végén jelent meg, amit 2012-től már jogszabály határoz meg. A jogszabály révén nevesítésre kerültek a közigazgatás stratégia tervdokumentumai, amelyek formai és tartalmi szempontból is számos jellemző alapján vizsgálhatók. Ezen tervdokumentum egyike lehet a könyvtári stratégia is, amelynek elemzése új utakat nyithat a feltárásban.

Irodalom

- ANTAL Zsuzsanna [et al.]: Közzolgálati szervezetek vezetése. Budapest, Aula, 2011. 211 p.
- ANTHOPOULUS, Leonidas G. – REDDICK, Christopher G.: Government e-Strategic Planning and Management: Practices, Patterns and Roadmaps. Springer Science & Business Media, 2014. Forrás: [https://books.google.hu/books?id=I1m-BAAAQBAJ&pg=PA151&dq=\[-\]=strategic+planning+gover*&hl=hu&sa=X&ei=I2xlVbLgEYTxUs-rgKgO&ved=\[-\]0CDQ6AEwAw#v=onepage&q=strategic%20planning%20gover*&f=false](https://books.google.hu/books?id=I1m-BAAAQBAJ&pg=PA151&dq=[-]=strategic+planning+gover*&hl=hu&sa=X&ei=I2xlVbLgEYTxUs-rgKgO&ved=[-]0CDQ6AEwAw#v=onepage&q=strategic%20planning%20gover*&f=false) [2016. január 7.]
- BALATON Károly [et al.]: Stratégiai és üzleti tervezés. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014. 179 p.
- BALATON Károly [et al.]: Stratégiai menedzsment. Budapest, Aula, 2011. 338 p.
- BÁNGI-MAGYAR Attila (szerk.): AVIR kézikönyv: stratégiaalkotás, VIR, stratégia mutató, adattár, felsőoktatási menedzsment. [Budapest], Educatio, [2010]. 240 p.
- Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár: ETO jelzetek Forrás: [http://hu.wiki.\[-\]lib.unideb.hu/index.php/ETO_jelzetek](http://hu.wiki.[-]lib.unideb.hu/index.php/ETO_jelzetek) [2016. január 7.]
- DOBÁK Miklós – ANTAL Zsuzsanna: Vezetés és szervezés: szervezetek kialakítása és működtetése. [Budapest], Aula, 2011. 483 p.
- FARKAS Krisztina: Közpolitikai stratégiai tervezés és menedzsment jövőbeni keretei a közigazgatásban. 2012. Forrás: [http://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/tamop414_\[_\]kozpolitikai_strat._2012-02-07.pdf](http://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/tamop414_[_]kozpolitikai_strat._2012-02-07.pdf) [2016. január 7.]
- HAVE, Steven ten: Legsikeresebb vezetési modellek. Budapest, Manager Könyvkiadó, 2009. XVI, 211 p.
- KÁDÁR Krisztián: Stratégiai tervezés a közigazgatásban. Forrás: [https://vtki.uni-nke.hu/\[_\]uploads/media_items/kadar-krisztian-strategiai-tervezes-a-kozigazgatásban.original.pdf](https://vtki.uni-nke.hu/[_]uploads/media_items/kadar-krisztian-strategiai-tervezes-a-kozigazgatásban.original.pdf) [2016. január 7.]

- A könyvtári terület stratégiai céljai 2003–2007 között. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2002. Forrás: [http://ki.oszk.hu/content/konyvtari-terulet-strategiai-celjai-2003-\[-\]2007-kozott](http://ki.oszk.hu/content/konyvtari-terulet-strategiai-celjai-2003-[-]2007-kozott) [2016. január 7.]
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium: Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP 11.0) [2011.06.10.]. Forrás: [http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/\[-\]download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf](http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/[-]download/8/34/40000/Magyary-Kozigazgatas-fejlesztési-Program.pdf) [2016. január 7.]
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium: Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program (MP 12.0) [2012.08.31.]. Forrás: [http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/\[-\]d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%20A4.pdf](http://magyaryprogram.kormany.hu/admin/download/[-]d/2c/40000/Magyary%20kozig%20fejlesztési%20program%202012%20A4.pdf) [2016. január 7.]
- MAJZIKNÉ BAUSZ Ágota: Az e-kormányzat, e-közigazgatás problémái és terminológiai vonatkozásai Magyarországon. = Magyar Terminológia, 1. évf. 1. sz. 2008. 59–76. p.
- MINTZBERG, Henry: Stratégiai szafari: útbaigazítás a stratégiai menedzsmentben. Budapest, HVG Kiadói Zrt., 2005. 436 p.
- NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): Sokféle modernitás: a modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban. Budapest, Nyitott Könyvműhely, L'Harmattan, 2008. 285 p.
- Portál program – a könyvtárügy stratégiája 2008–2013. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2007. Forrás: <http://ki.oszk.hu/content/portal-program> [2016. január 7.]
- SKALICZKI Judit: Stratégiai tervezés. Forrás: [http://18pedagogia.hu/sites/default/files/\[-\]node/attachments/sj_strategiai_tervezes_kvtar.pdf](http://18pedagogia.hu/sites/default/files/[-]node/attachments/sj_strategiai_tervezes_kvtar.pdf) [2016. január 7.]
- SKALICZKI Judit: A rendszerváltás könyvtárügyétől a könyvtárügy rendszerváltásáig. Budapest, Könyvtári Intézet, 2011. 159 p.
- UNGVÁRY Rudolf: Osztályozási rendszerek a világhálón. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 8. évf. 6. sz. 1999. Forrás: [http://ki.oszk.hu/3k/2012/09/osztalyozasi-rendszerek-a-vilag\[-\]halon](http://ki.oszk.hu/3k/2012/09/osztalyozasi-rendszerek-a-vilag[-]halon) [2016. január 7.]
- UNGVÁRY Rudolf: Tezaurusz és ontológia, avagy a fogalmi ismertetőjegyek generikus öröklődésének formalizálása. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 51. évf. 5. sz. 2004. Forrás: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3615&issue_id=450 [2016. január 7.]

Jegyzetek

- ¹ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya 19. § (3) bek. c) pont és 35. § (1) bek. e) és f) pontok. Forrás: <http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/1949.pdf> [2016. január 7.]
- ² 38/2012. (III. 12.) Korm. rendelet a kormányzati stratégiai irányításról. Forrás: [http://net.\[-\]jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200038.KOR](http://net.[-]jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200038.KOR) [2016. január 7.]

Sörény Edina a tanulmány írásakor főtanácsadó az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkárság Kulturális Kapcsolatok Főosztályán, majd 2016-tól a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Egyetemi Központi Könyvtár és Levéltár főigazgatója. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója.

EGYETEMEK, MAGÁNSZEKTOR ÉS A KÖNYVTÁRAK

NEMES LÁSZLÓ

Magyar Információtudományi Alapítvány, elnök

ABSZTRAKT

Az egyetemek, illetve a főiskolák nemcsak az oktatást és a nevelést támogatják, hanem más szolgáltatásokat is nyújtanak, vagy kellene nyújtaniuk polgáraiknak. E szolgáltatások közül kettőben érdekeltek, van/lehet feladatuk a felsőoktatási könyvtáraknak: az oktatáshoz közvetlenül kapcsolódó szolgáltatásokban, valamint az egyéb kategóriába tartozók közül a versenytárs- és sajtófigyelésben (külső információgyűjtés, és annak rendszerezése). A felsőoktatásra jellemző, hogy nem csupán a meglévő tudást és a kutatási eredmények információit adja tovább a tanulmányokat folytatóknak, hanem a kötelező kutatási tevékenység révén új tudás is keletkezik benne. Emellett célja a résztvevők egyéni fejlesztésén túl az eredmények társadalmi hasznosítása, a tudást tehát ki kell juttatni az intézmények falain kívül. E folyamat menetét vizsgálom a versenyszféra irányába. Ugyanakkor ez a folyamat kétirányú, s a könyvtárak szerepe különösen fontos, hiszen időt állóan és mindenki által hozzáférhetően tárolják nemcsak az adott intézményben, hanem akár az azon kívül keletkező tudást is. A tanulmány forrását a szakirodalom feldolgozásán túl azon interjúk és beszélgetések adják, amelyeket 2013 őszén, majd 2014 nyarán a Tallinni Nyári Egyetem tudásmenedzsment kurzusának keretei között, valamint a 2015. október 18–24. közötti észt- és lettországi utam során rögzítettem a Tallinni és a Tartui, valamint a Lett Állami Egyetem oktatóival.

A 2015 novemberében a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság című konferencián a könyvtári és tudásmenedzsment szektor egy sajátos szeletét, a felsőoktatási könyvtárak, valamint a tudás- és információkezelés külföldi gyakorlatát szemléltettem. A választott példák a Baltikumból, elsősorban Észt- és Lettországból valók. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa Kelet- és Észak-Európa egy sajátos, unikális helyzetben lévő régióját, valamint a témához kapcsolódó könyvtári vonatkozásokat, párhuzamba állítva a hazánkban jellemzőkkel.

Témaválasztásomnak három oka volt.

Elsősorban az, hogy doktori kutatásom fókuszában a felsőoktatás és a magánszektor között létrejövő információ- és tudásáramlási modellek állnak, különös tekintettel a bölcsészet- és humántudományi területekre. A tudományterületi specifikációra azért van szükség, mert a kutatásba fektetett források gyorsabb megtérülése miatt a műszaki, orvosi és természettudományi területeken ez sokkal erőteljesebben kutatott és fejlesztett témakör. Ugyanakkor jogos a kérdés, hogy ebben a folyamatban mi a könyvtárak, tudásközpontok, tudásallokáló szervezetek, illetve azok egyes egységeinek szerepe? A felsőoktatási intézmények és a cégek érdemi kapcsolata nem jelenthet csupán kommunikációt, így az túlmutat a felsőoktatási intézmények kommunikációs, illetve PR szervezeti egységein.

Másodsorban az indokolta a témaválasztást, hogy a Baltikum országainak az elmúlt negyed században zajlott gyökeres működési átalakulása sokféle vizsgálati lehetőséget kínál. 1989–1991 között a korábbi államjogi, politikai és hatalmi kereteik megváltoztak, utóbbi kettő Magyarországnak a rendszerváltáskor tapasztalt útkereséséhez hasonló. Bár az egyes országok helyzete hazánktól eltérő mértékben romlott – például Észtországban gyakorlatilag megszűnt a korábbi teljes államapparátus. Ugyanakkor jelenleg mind Észtország, mind Lettország, mind Magyarország az Európai Unió és a NATO tagja, noha e hasonlóságok ellenére igen eltérő utakat jártak be. A balti államok lakossága hazánknál sokkal kevesebb, gazdasági szerkezetük – különösen Észtország esetében, ahol a GDP-t nem 5-6 nagyvállalat, hanem a belső fogyasztás tartja fenn – is eltérővé vált.

Témaválasztásom harmadik oka a személyes tapasztalat és érdeklődés, amelynek kezdete 2013-ra, az észt Oktatási és Kutatási Minisztériumban végzett munkám időszakára nyúlik vissza. 2013–2015 között megismerkedtem tartui és tallinni egyetemek oktatóival, az észt felsőoktatási rendszer működésével és a finn oktatási rendszerrel fenn tartott kapcsolatával, valamint az európai oktatási rendszerekben elfoglalt helyzetével.

Tanulmányom alapján a szakirodalom forrásain túl azon interjúk és beszélgetések jelentik, amelyeket 2013 őszén és 2014 nyarán a Tallinni Nyári Egyetem tudásmenedzsment kurzusának keretei között, valamint a 2015. október 18–24. közötti észt- és lettországi utam során rögzítettem a tallini és a tartui, valamint a Lett Állami Egyetem oktatóival.

Az oktatás legmagasabb szintjei az egyetemi képzések

A társadalom szerveződése – amelynek célja összefogni és ezáltal biztosítani az emberi civilizáció(k) létrejöttét és fennmaradását – különböző rendszerekből épül fel. Ezek közül az egyik legfontosabb – a társadalom nem fizikai, hanem kulturális újratermelődését biztosító – rendszer az oktatás, amely minden társadalomnak szükségszerűen központi funkcióját kell, hogy képezze, hiszen a tudást generációról generációra tovább kell adni.¹

Az oktatás funkcióit a következő főbb pontokban lehet összefoglalni:²

- a kultúra újratermelése,
- az egyének személyiségének alakítása,
- a társadalmi struktúra újratermelése, alakítása vagy konzerválása,
- a gazdasági működés, illetve növekedés elősegítése,
- a politikai rendszer legitimálása.

A kultúra összes definíciójában közös, hogy az adott társadalom fennmaradásához szükséges tapasztalatokat, ismereteket, normákat tartalmazza, összegezve azokat a tudáselemeket, amelyek meghatározzák az adott közösség egészét, illetve tagjait, valamint egyes rendszereinek, alrendszereinek működését. A tudás minden társadalom antropológiai konstans tényezője, hiszen minden emberi cselekvés a tudáson alapul.³

Az információmenedzsment szempontjából viszont e meghatározások árnyalhatók. Halász Gábor úgy fogalmaz, hogy a kultúra meghatározó része a tudás, amely a tudományok ismereteit és a mindennapi élet gyakorlásához szükséges ismereteket is magában rejt. Az adat-információ-tudás-bölcsesség piramist vizsgálva én inkább azt mondanám, hogy a kultúra ismerete, elsajátítása már a tudás szintje fölött álló bölcsesség szinten értelmezhető.

Az oktatás ezen ismeretek átadását biztosítja a következő nemzedékekben. Így amikor oktatásról beszélünk, a tudás újratermeléséről is szólnunk⁴ – hiszen ezek a kultúra, a társadalmi bölcsesség egy-egy elemét reprodukálják. Ebben a folyamatban az oktatás persze nem egyedüli és kizárólagos szerepet betöltő, hiszen a nem formális, nem szervezett keretek között zajló reprodukció is nagyon fontos.

Akár a 2015-ben elfogadott Magyar Képesítési Keretrendszerre (MKKR), akár más országok képesítési rendszereire, illetve az Európai Képesítési Keretrendszerre (EKKER), vagy akár az UNESCO által jóváhagyott az Oktatás Egységes Nemzetközi Osztályozási Rendszerére (ISCED) tekintünk, a felsőoktatásban nyújtott képzések egyértelműen a képzési rendszer csúcsát jelentik: nemcsak az átadott tananyagok mennyisége növekszik, hanem azok rendezettsége is. Információs szempontból már nem feltétlenül csak információk és tudás átadásáról beszélünk, hanem az új tudás létrehozásának elvárt képességéről is.

Az egyetemek, illetve a főiskolák nemcsak az oktatást és a nevelést támogatják, hanem más szolgáltatásokat is nyújtanak polgáraiknak. Emellett különböző mértékben, de jelen van bennük az oktatás és a kutatás kettőssége, egymásra épülése is. Értelemszerűen az oktatáshoz kapcsolódó kutatás (illetve sokszor az attól független kutatás) az egyetemeken elvileg markánsabban jelenik meg, mint a főiskolákon, hiszen e két képzési forma elkülönítésében is ez az egyik fő szempont.

A szolgáltatások – tehát minden, ami nem az oktatást jelenti – az alábbiak szerint csoportosíthatók:⁵

- az oktatáshoz közvetlenül kapcsolódó, nélkülözhetetlen információs szolgáltatások: a könyvtárak,
- adminisztrációs szolgáltatások, tanulmányi, doktori hivatalok,
- saját és külföldi hallgatók mobilitását elősegítő szolgáltatások,
- szociális szolgáltatások (pl.: kollégiumok, diákotthonok),
- szabadidős, fizikai és mentális egészség megőrzéshez kapcsolódó szolgáltatások (pl. sportlétesítmények, kortárssegítők),
- a képzéseket kiegészítő gyakorlatorientált képzési szolgáltatások (pl. karriertervezés, tréningek, állásinterjúkra való felkészítés, életpálya-tanácsadás),
- az oktatás és kutatás finansziális háttérét segítő szolgáltatások (pl. pályázatfigyelés és pályázatírás),
- egyéb, kiegészítő szolgáltatások: kommunikáció, versenytársfigyelés, információgyűjtés, illetve elemzés. Ezek jelen pillanatban vagy nem működnek, vagy ahol vannak rá kezdeményezések, még nem jelentősek, mivel a magyarországi felsőoktatási piac versenye jelen pillanatban nem teszi ezt szükségessé. Várhatóan ez 5–10 éven belül meg fog változni az állami támogatáspolitikára, és ennek következtében az intézményi finanszírozási szerkezet és az egymás közötti versenyhelyzet változása miatt.

E szolgáltatások közül kettőben érdekelték, van/lehet feladatuk a felsőoktatási könyvtáraknak, amelyek az intézmények információs szolgáltatói. Nevezetesen az első pontban (oktatáshoz közvetlenül kapcsolódó szolgáltatások), valamint a nyolcadik pontban jelzett egyéb szolgáltatások közül a versenytárs- és sajtófigyelésben (külső információgyűjtés, és annak rendszerezése) láthatnak el feladatokat.

Az egyetemek és a magánszektor kapcsolata

A felsőoktatási intézmények és a piac kapcsolatának kutatása nem újdonság, hiszen ez alapvetően meghatározza előbbieik képzési kínálatát, gazdasági mozgásterét, egyszóval autonómiáját. Ian McNay 1996-ban publikált elmélete szerint az egyetemeknek négy típusa különíthető el:

- kollegiális módon irányított egyetem,
- bürokratikus módon irányított egyetem,
- cégszerűen működő egyetem,
- vállalkozó egyetem.⁶

Burton R. Clark elmélete⁷ szerint három fajta tipikus felsőoktatási rendszer létezik, aszerint, hogy melyik szereplőnek érvényesül leginkább a befolyása:

1. az állami: amikor az állam mint szabályzó, megrendelő, illetve fenntartó irányítja a felsőoktatási intézményeket,
2. a piaci: amikor azok a céges szereplők határozzák meg a felsőoktatási intézmények működését, akikkel üzleti, támogatói kapcsolatban állnak,
3. a szakmai: amikor az egyetemek működésében a belső, oktatói, professzori körök befolyása érvényesül.

Természetesen tiszta formában egyik sem működik, viszont e három típus három „erőteret” határoz meg minden országban a felsőoktatás működését illetően.

Az innovációs folyamatok erősödése révén a három szereplő (állam – piac – szakma) egymáshoz való viszonya megváltozott a Clark-féle modell 1980-as éveket tükröző alapfelálláshoz képest. Ez Magyarországra különösen igaz, ahol a rendszerváltozást követően az addig gyakorlatilag nem létező magánszektor létrejött, és az ezredfordulót követően kialakuló start-up és innovációs láz még inkább felpörgette. Ugyanakkor a versenyképességét alapjaiban meghatározó innovációs rendszer egyik legfontosabb részét az akadémiai, felsőoktatási szektor alkotja, amely azonban nem saját belső autonóm szabályozási rendszere szerint működik. Az állam által meghatározott akkreditációs, szabályozási és – az intézmények közel 40%-ban (hallgatói és oktatói létszámot tekintve több mint kétharmadában) – finanszírozási kérdésében az állam a döntéshozó. Ennek következtében a három szektor között egyfajta függőség alakult ki. A vállalkozói szektornak előnye származik abból, ha kooperál a felsőoktatási intézményekkel, ezért érdekeltté vált a kapcsolatok kialakításában. Az együttműködés nemcsak mikro-, hanem makrogazdasági szinten is haszonnal jár, ezért az állam is érdekelt ezek támogatásában. A felsőoktatási intézmények viszont azzal szembesülnek, hogy hiába növekszik az állami szabályozás mértéke, a források nem biztosítják a folyamatos fejlesztésekhez szükséges tőkét, amelyeket viszont projektszerűen a magánszektorból, elsősorban az ipari szereplőktől tudnak beszerezni – ezért ők is nyitnak az üzleti szektor felé. E folyamat nem csak Magyarországon figyelhető meg. A vállalkozó egyetemi modell az észak-európai országokban (e tekintetben Észtország is ide sorolandó) is meghonosodott. Az észt felsőoktatási szereplők közül Finnországban a Helsink, míg Észtországban a Tartui Egyetem az, amely klasszikus tudományegyetemként az akadémiai elvárásoknak megfelelően működik, míg a többi egyetem ellépett a szolgáltatói egyetemi modell felé, azaz kutatásaikat a magán-

szektor felől érkező megrendeléseknek megfelelően orientálják. A kulcsszó a vállalkozás lett, az intézmények és az oktatók sikerességét részben a kialakított és működő kapcsolatokban mérik, az intézmények pedig folyamatos partnerkeresésben vannak, valamint a képzési portfóliójukban a vállalkozásfejlesztés, az e-kormányzat, valamint az információtechnológia vonalat erősítik.⁸ Ez természetesen a műszaki és természettudományos területen érzékelhető leginkább, a Tallinni Egyetem vezető szerepét e folyamatban ez indokolja, valamint ahogy többen is fogalmaztak: a Tartui Egyetem megőrizte arisztokratikus, azaz klasszikus tudományegyetemi felépítését és működését. E modellekben az egyetemi könyvtárak szerepe is felértékelődik, hiszen már nemcsak az intézmények belső kutató, illetve tanulmányaikat folytató rétegének igényeit kell megfelelően szolgálniuk, hanem az intézményi tudástérképet reprezentálva kifelé is nyitottnak kell lenniük.

Magyarországon az ezredfordulót követően több tanulmány is megjelent a témában. Ezek elsősorban közgazdasági oldalról vizsgálták az egyetemek és az ipar kapcsolatát, és mutatták be a tudás keletkezését, típusait és transzferét a Clark-modellben is felsorolt szereplők (felsőoktatási intézmény, magánszektor, valamint az állam) között. Varga Attila az 1992-es tanulmány alapján úgy fogalmaz, hogy a felsőoktatási intézményekben dolgozók, vagy tanulmányaikat folytatók vásárlásai – az úgynevezett kiadási hatás – mellett a tudáshatás, azaz a felsőoktatási intézményből a magánszektor felé áramló tudományos, műszaki, technológiai vagy gazdasági tudás hat leginkább az intézmények környezetében működő cégekre. E megállapítást jómagam is elfogadom, kiegészítve azzal, hogy mindezekon túl az intézmények kapcsolati hálót, valamint viselkedési és probléma-megoldási formákat is közvetítenek, amelyek szintén a tudástranszfer részei. Varga négy tudásáramlási módot különböztet meg:

1. publikálás, szakirodalmi közlemények, szabadalmak révén terjedő eredmények,
2. személyek formális vagy informális kapcsolatai révén létrejövő tudástranszfer az egyetemi és vállalati szereplők között. Ebben mind a vezetői szintű, mind a munkavállalók elhelyezkedésén alapuló kapcsolatok benne vannak,
3. tudásdiffúzió, azaz formálisan az egyetemről értékesített tudás révén,
4. a felsőoktatási intézmények fizikai létesítményeinek (például laboratórium és a könyvtár) használata, valamint véleményem szerint, a könyvtár esetében az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások igénybe vétele révén.⁹

Mindezeket a későbbiekben bemutatott módszerek és eljárások alapján még kiegészítem két típussal:

1. a formális oktatásban való részvétel. Ez lehet hallgatói oldalról, azaz a cégek vesznek igénybe továbbképzéseket, illetve lehetséges oktatói oldalról, amikor céges szereplőket vonnak be az oktatásba, órátartás, értékelés vagy gyakorlat biztosítása révén;
2. megrendelő típus, amikor a felsőoktatási intézmény kutatási irányát a magánszektorból érkező megbízások határozzák meg.

Baltikumi tapasztalatok

2013–2015 között három alkalommal volt lehetőségem hosszabb-rövidebb ideig Észtországban, illetve Lettországon dolgozni, illetve kutatni. Általánosságban elmondható,

hogy az állam felsőoktatási szerepe gyengébb ezen országokban, különösen Észtországban, viszont az oktatói alkalmazási feltételek szigorúbbak, például meghatározott időközönként minden oktató státuszát felülvizsgálják – az intézményi, cégekkel közös – kutatásokban való részvétel, a publikációk száma, a sikeres témavezetettek száma és további szempontok szerint. Ez azt eredményezi, hogy az intézmények belső rendszere is ezen elvárás mentén alakul. Az intézményi könyvtárak is ezen aktív kapcsolat következtében erősebb szerepet töltenek be az információallokációban, és nem csak kész tudásegységeket szolgáltatnak.

2013-ban a Tartui Egyetem IdeaLab nevű kezdeményezésével ismerkedtem meg. Kalev Kaarna az IdeaLab vezetője (2013–2014) elmondta, hogy kezdeményezése egy karoktól független program, amely 11 hétig olyan környezetet teremt a résztvevő hallgatóknak, ahol interdiszciplináris csoportokban dolgoznak ötleteiken. A program végén egy különböző cégek képviselőiből álló zsűri értékeli a pályamunkákat, a helyezettnek pedig anyagi forrásokhoz is juthatnak. A vállalkozói szektor ugyanakkor nemcsak az értékelésben vesz részt, hanem mentorként, ötletinspirátorként, kihívás megfogalmazóként is jelen lehet. Az IdeaLab program nem egyedi kezdeményezés, Horvátországban és Lettországban is működik. Hazánkban is voltak, illetve vannak más névvel működő, de hasonló elvre épülő programok. Az ELTE Innovációs Klubban 2013 őszén jelentették be, hogy az ország egyik legjelentősebb egyeteme is csatlakozik a BusinessLab néven futó hazai kezdeményezéshez.

E kezdeményezések a korábban említett tudás- és információáramlási lehetőségek közül egyértelműen az oktatási rendszerbe történő bevonást célozzák, amelyben mind-egyik szereplő win-win szituációba kerül. Ugyanakkor hatékony működtetéséhez mindenképpen szükséges az intézményi innovációs és tudásmenedzsment központ, valamint a könyvtár bevonása. E folyamatban az intézményi könyvtár nemcsak kész tudásegységeket szolgáltat, hanem az új ötletek megvalósításának információs háttérét is biztosítja.

A Tallinni Egyetem nyári egyetemén külön kurzust szerveztek Sirje Virkus és Aira Lepik professzor asszonyok a digitális tudásmenedzsmentről. A kurzus különös figyelmet fordított a változásmenedzsmentre, amely a digitális változások következtében előálló intézményi kihívásokra keresi a megoldást. Az intézmények átalakulása magában foglalja, hogy azonosítják a különbséget az információ- és tudásmenedzsment között, valamint felismerik, hogy az IT fejlesztésen túl az információszolgáltató rendszereiket is át kell alakítaniuk. Mindezt nehezíti, hogy a felsőoktatásban jelenleg már nemcsak tanulnak, hanem dolgoznak is digitális bennszülöttek és digitális migránsok, akiknek nem feltétlenül a technikai értelemben vett tudása, hanem használati attitűdjei térnek el komolyan egymástól. Ezt a folyamatot segítheti a tudásmenedzsment, amely nemcsak a tudás megalkotását, hanem megosztását, valamint kommunikációját is magában foglalja. Ennek a mentalitásnak, illetve a korábban említett értékelési elvárásnak köszönhetően jellemző a kutatócsoportban történő működés. A kutatócsoportok természetesen sok szempontból eltérnek egymástól, például a szociális területen nagyon erős a német nyelvű közös munka, míg az információ- és könyvtártudomány területén – ahogy Ba-

rátné Hajdu Ágnes a Valóságos könyv – könyvtári valóság II. konferencián tett pontosításában is jelezte – a saját szaknyelv kifejtése kiemelten fontos kérdés.

A Lett Állami Egyetemen tett látogatásom során Baiba Holma-val, a Könyvtár- és Információtudományi Intézet korábbi vezetőjével készítettem interjút. Elöljáróban elmondható, hogy Lettországból az állami szerepvállalás erősebb, mint Észtországból, s ez a felsőoktatás terén is látható. A könyvtárosképzésből évente kikerülő többsége állami munkahelyen, kb. kétharmaduk könyvtárakban, illetve az emlékezet szektornak nevezett intézményekben (levéltárak, múzeumok, kutatóhelyek) helyezkedik el. A magánszektor felvevő hatása kevesebb, általában azok vállalnak munkát ebben a szektorban – elsősorban bankokban, IT-cégekben, illetve rendszergazdaként –, akik az alapképzést követően gazdasági vagy IT-irányban tanulnak tovább mesterszakon. Az üzleti szektor felé azért is kevés a kapcsolat, mert jelenleg még nem tudják pontosan elhelyezni a könyvtáros diplomát a portfóliójukban. A tudásmenedzsmentet már kezdik érteni, az elkövetkező időszakban várható a felfutás, de a szintén oktatott record menedzsmentnek még egyáltalán nem látják a helyét. A képzés különlegessége ugyanakkor az, hogy eltérően hazánktól – ahol a levéltár mesterszak alapvetően a történettudománnyal kapcsolódik –, Rigában a könyvtár szakon belüli szakirányként működik. Ennek oka, hogy információmenedzsment szempontok alapján a két területet közelebbinek ítélik meg, s ezáltal az információmenedzsment vertikális és horizontális rendezőelvvel is megismerkedhetnek a képzésben résztvevők. A visszajelzések alapján az oktatott információkeresési módszerek és információs technológiák a legfontosabb készségek a projektmenedzsment, valamint a kultúratudományi tárgyak mellett. A Lett Nemzeti Könyvtár vezetője, a szak egyik oktatója úgy fogalmazott, hogy az intézménynek nem azt kell megtanítani, „hogyan csináld”, hanem azt, hogy „hogyan gondolkodj”. Az intézményi tudástranszfer kapcsolatok esetében formális alumni rendszer nem áll rendelkezésre a visszacsatolások összegyűjtésében, ez jelen pillanatban még tanszéki szinteken működik csak. A könyvtár szerepe a képzésben elsősorban az információs műveltségre és a külföldi adatbázisok bemutatására korlátozódik. A használati statisztikák szerint a Társadalomtudományi Kar könyvtárának használói között kevesebb, mint 3%-ot tesznek ki a nem kari felhasználók. Az Egyetemi Könyvtár valamelyest nagyobb aránnyal rendelkezik, mivel a külföldi hallgatók elsősorban oda iratkoznak be, valamint az újságírók is azt használják, de a magánszektor még nem érdeklődik a szolgáltatások iránt. Mindennek az lehet az oka, hogy az intézményben – bár van karrierközpont-jellegű szervezeti egysége, amely állásbörzétet szervez –, nem működik innovációs központ, amelynek ezen kapcsolatok megalapozása lenne az egyik feladata.

Összegzés

Tanulmányomban igyekeztem rövid kitekintést adni az üzleti szektor és a felsőoktatás közötti kapcsolat működéséről Európa egy másik szegletén, valamint ennek információ- és tudásmenedzsmenti vonatkozásairól, a könyvtárak és a könyvtárosképzés helyéről és helyzetéről.

Látható, hogy a területen az elméleti potenciál ellenére nemcsak hazánkban, hanem más országokban is vannak elmaradások a globális szakmai trendekhez képest. Ugyanakkor látszik, hogy az információmegosztás globálisabbá válása révén a felsőoktatási intézmények e kihívásokat nem kerülhetik meg, és ezt különösen gyorsítja, ha a finanszírozásban egyre nagyobb arányban lesz szükség a magántőke bevonására. Utóbbi viszont csak akkor érkezik, ha számára nyertes szituációban ő is jut valamihez: a képzett munkaerőn túl olyan tudáshoz, amelyet saját innovációs folyamataiban fel tud használni.

Irodalom és jegyzet

- ¹ ERICSON, D. P.: Az oktatási rendszer általános elméletének a lehetősége. In: Oktatási rendszerek elmélete: szöveggyűjtemény. Szerk. Halász Gábor, Lannert Judit, Budapest, Okker Kiadó, 1997. 67–92. p.
- ² HALÁSZ Gábor: Az oktatási rendszer. Budapest, Műszaki Kiadó, 2001. 216 p.
- ³ HALÁSZ Gábor: i. m. 10–25. p.
- ⁴ FARKAS János: A tudástermelés alakulásának történeti mintái. In: A tudásalapú társadalom kialakulása Magyarországon. Szerk. Tamás Pál, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006. 12–35. p.
- ⁵ Ezek egy részét a jelen hatályos 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról végrehajtási rendelete (87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet) megnevezi (I. melléklet 2. bb).
- ⁶ BÁLINT Julianna [et al.]: AVIR kézikönyv (stratégiaalkotás, VIR, stratégiai mutató, adattár, felsőoktatás). Forrás: [https://www.felvi.hu/felsooktatasisimuhely/avir/kiadvanyok/kezi\[-\]konyv/ebook/!Avir_ebook/index.html#ebook:menuItem_1](https://www.felvi.hu/felsooktatasisimuhely/avir/kiadvanyok/kezi[-]konyv/ebook/!Avir_ebook/index.html#ebook:menuItem_1) [2016. január 8.]
- ⁷ CLARK, B. R.: The Higher Education System. Berkeley, University of California Press, 1983. XIII, 315 p.
- ⁸ VARGA Attila: Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. = Közgazdasági Szemle, 51. évf. 3. sz. 2004. 259–275. p. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00102/pdf/4szvarga.pdf> [2016. május 31.]
- ⁹ VARGA Attila: i. m.; LUKÁCS Péter: A felsőoktatás rendszere. In: Tudásalapú társadalom kialakulása. Szerk. Tamás Pál, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006. 17–144. p.; VARGA Katalin: A felsőoktatási könyvtár. In: Könyvtárosok kézikönyve 3. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 133–155. p.

Nemes László 2010-ben szerzett diplomát az ELTE informatikus könyvtáros, 2013-ban pedig a felsőoktatás- és tudománymenedzsment szakán, 2016-ban sikeres államvizsgát tett levéltár szakon. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója. 2008 óta az ELTE Könyvtári Nap főszervezője, az első és a második Masters of Library and Information Science konferencia főszervezője. 2009-től a Magyar Információtudományi Alapítvány kuratóriumi elnöke. Jelenleg a Nemzeti Közzolgálati Egyetem számára kifejlesztendő e-learning tananyagok tárolását biztosító virtuális könyvtár kidolgozásának szakmai koordinációját végzi.

KÖNYVTÁROS COACH SZEREPEBEN – COACHING A KÖNYVTÁRBAN

JUHÁSZ ÉVA

Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és
Művészeti Gyűjtemény, könyvtáros

ABSZTRAKT

A tanulmány a 7C coaching keretrendszer és a különböző típusú könyvtárakban nyújtott referenz szolgáltatások közötti analógiát tárgyalja. Felvázolja azokat a kihívásokat, amelyekkel a könyvtárosoknak és a könyvtáraknak kell szembenézni a 21. század elején. A könyvtárosoknak egyre sokrétűbb készségekre van szükségük, és meg kell tanulniuk azt is, hogy miképpen reklámozzák magukat és szolgáltatásukat a nyilvánosság előtt. A for-profit szervezetek számára már nyilvánvaló, hogy a piacon nem elég a kiváló termék vagy szolgáltatás. Ugyanolyan fontos az is, hogy rugalmasak legyenek, ismerjék fel a keresletet és trendeket, illetve jól tudják csoportosítani az erőforrásaikat. Ezek a képességek alkotják a dinamikus szervezeti képességeket, melyeknek fejlesztése különféle módon lehetséges. A tanfolyamok és tréningek középpontjában a készség és szakmai tudás megszerzése áll. A szervezeti átalakítás vagy a teljes körű minőségbiztosítás a folyamatra és a teljesítménymérésre összpontosít. A coaching az egyén lehetőségeire fókuszál. Az írás célja, hogy felhívja a figyelmet a coachingra, mint olyan menedzsment eszközre, amely könyvtári környezetben is szerepet tud játszani a dinamikus szervezeti képességek fejlesztése során. Mindezt abból a célból, hogy a könyvtárak szervezeti szinten rugalmasak és innovatívak legyenek.

Bevezetés

Nem véletlen, hogy a 21. századi könyvtári szakirodalomban számos absztrakt és bevezető tartalmazza a következő kifejezéseket „gyorsan változó információs technológia”, „virtuális könyvtár”, „gazdasági visszaesés”, „igényfélény”, „kihívás” és „változó szerep”. A távolról sem teljes listából kiderül, hogy mivel kell napjaink könyvtárainak szembenéznie, és jelzi azt is, hogy milyen lehetőség van arra, hogy a „könyvtáros” mint márkanév jól csengjen. A könyvtári munka már nem csak a klasszikus feladatokat foglalja magába. A könyvtárosnak új információs szolgáltatásokat kell kifejlesztenie, ismernie kell az „Y” és „Z” generáció tanulási szokásait, értenie kell a szerzői joghoz, és legalább egy idegen nyelvet készsége szinten kell használnia.¹ Ugyanakkor a „könyvtáros hangja rekedt, mert sokat dohányzik, leginkább kockás szövetszoknyában és szandálban jár. Néha besüti a haját. Tud olajkályhát, rolót és kerékpárláncot szerelni, ezek még a betvenes évek emlékei.”² Az idézet is jelzi, hogy a közvélemény nincs tisztában azzal, hogy valójában milyen komplex feladatkörrel van szó. A gyorsan változó technikai környezet, a magas elvárások és a könyvtárosi pálya alacsony presztízse egyenként is kihívást jelentenek, ám egyben kiindulási pontot is ahhoz, hogy új, rugalmas stratégiát alakítsunk ki a rólunk alkotott kép pozitív változása érdekében.

Az itt következő írás a 7C coaching keretrendszer mutatja be. Célja, hogy felhívja a figyelmet arra, hogyan alkalmazható a coaching a dinamikus szervezeti képességek fejlesztése során, amely képességek abban segítenek, hogy az egyes intézményeken belül a személyek egyéni és csoportos szinten is innovatívan alkalmazkodjanak a gyorsan változó környezethez.

Dinamikus szervezeti képességek (DSZK) keretrendszere

A sikeres és versenyképes cégek már megtanulták, hogy milyen fontos a rugalmasság az innovatív termék- vagy szolgáltatásfejlesztés, illetve a feladatok elosztása során. A kutatók rámutattak arra is, hogy a kiváló minőségű termék önmagában nem garantálja a sikert, ha nincsenek jelen bizonyos szervezeti képességek. Teece, Pisano és Suhen nyomán „*a dinamikus szervezeti képességek az intézmény azon képességeinek összessége, hogy – reagálva a gyors környezeti változásokra – integrálja, kiépítse és újrakonfigurálja a külső és belső kompetenciákat.*”³ A „dinamikus” jelző a képességek megújítására utal, amelyeknek segítségével egy szervezet a változó üzleti környezethez hatékonyan alkalmazkodni tud, és amelyhez szükségessé válnak az innovatív válaszok, és kritikus tényező a jó időzítés. Mivel a technológiai fejlődés gyors, és a gazdasági környezet is gyorsan változik, ezért nehéz meghatározni a jövő piaci történéseit. A másik aspektus a „*képesség*”, amely a stratégiai menedzsment kulcsszerepét hangsúlyozza abban a vonatkozásban, hogy megfelelő módon tudjon adaptálni, integrálni és újrakonfigurálni belső és külső szervezeti készségeket, forrásokat, valamint a funkcionális kompetenciákat.

A DSZK keretrendszerét Pavlou és El Sawy fejlesztették tovább, akik meghatározták a négy alapvető komponenst: az érzékelési, tanulási, az integrálási és a koordinálási képességeket. Az érzékelés képessége az a képesség, amely segíti észrevenni, interpretálni és figyelembe venni a felmerülő kedvező lehetőséget. A tanulási képesség megkönnyíti az újraszervezést, az innovációt és a kreatív gondolkodást, ezért alapvető szerepet játszik a szervezet működési képességének fejlesztésében. Az újjáalakítás az új források és vagyonok integrációjától függ. Mivel a tudás az egyének tanulásából fakad, ezért kollektívvá kell tenni a megszerzett ismereteket. A koordinációs képesség három területen is segíti a működési képességek újjászervezését. Egyrészt segíti a szervezetet, hogy felismerje, összeállítsa, áthelyezze a forrásokat a piaci információk terjesztése alapján. Másrészt nagyobb eséllyel kerül megfelelő személy a megfelelő feladatra. Harmadrészt a koordinációs képesség segíti a szervezetet, hogy a feladatokat és a tevékenységeket szinkronizálni tudják.⁴ A DSZK fejlesztése a for-profit, a non-profit és a költségvetési szervezetek számára egyaránt fontos, de az utóbbiak kezét szigorúbban kötik a jogi szabályozások és a pénzügyi korlátozások.⁵

Coaching

A DSZK fejlesztésére különféle eljárások, módszerek alkalmasak. Vannak, amelyek a termelési vagy szolgáltatási folyamatra, illetve a teljesítmény mérésére fókuszálnak, mint például a BPR (Business Process Re-engineering) vagy a TQM (Total Quality Management).

Az egyéni és csoportos készségek, valamint a szakmai tudás fejlesztésére szolgálnak a tréningek és a mentorprogramok. A coaching „*az egyénben lakozó lehetőségek kiaknázására helyezi a hangsúlyt a teljesítmény növelése érdekében*”⁶, továbbá „*egy segítő folyamat is, amelynek során fejlődnek a kliens kompetenciái, és felszínre hozza a saját magában rejlő válaszokat.*”⁷ A coaching tehát segíthet abban, hogy az irányítatlanul változó környezethez rugalmasabban, innovatívabban tudjunk alkalmazkodni. A dinamikus képességeket fejleszteni kell: a munkahelyeken a coaching segíti az munkatársakat a megfelelő motiváció kialakításában és fenntartásában, amely jobb teljesítményhez vezet.⁸

Hasonlóságok a business coach és a referenz könyvtáros munkájában

Fontos közös vonás, hogy a coach és a könyvtáros szolgáltatásának igénybevétele önkéntes. Az ügyfél vagy az olvasó felől érkezik az igény, a szándék, a hajlandóság. A coach és a könyvtáros természetesen felhívhatja az ügyfelek figyelmét a szolgáltatásra, de a döntést nem ő hozza meg. A coaching alapja a kérdezés. A kérdések nem rávezetőek, mint a tanáré, és ritkák az eldöntendő típusúak is. Az ügyfelek 80%-a nem azt a kérdést teszi fel, amely valójában érdekli. A jó kérdezőtechnika azonban segíti őket, hogy felismerjék valódi szükségleteiket. Hasonló folyamat játszódik le a referenz interjúk során a könyvtárban is.

Számos megközelítés létezik arra, hogy az ügyfelekből felszínre hozzuk a bennük rejlő lehetőségeket. Ezeknek egyike a 7C keretrendszer. A hét lépés nem következik szigorúan egymás után, sőt, néhány el is hagyható.

A business coach és a referenz könyvtáros munkája közötti hasonlóságot a 7C keretrendszer bemutatásával ismerhetjük meg.

Ügyfél (Client)

Adél 45 éves közgazdász, középvezetőként dolgozott egy nemzetközi cégnél, és szeretne volna, hogy az osztályán csökkenjen a fluktuáció, ehhez business coach segítségét kérte. Zoltán 24 éves művészhallgató, aki gyémánthátú ékszertervezősről keresett jó felbontású képet, ezért megkereste az egyetemi könyvtár olvasótermében a referenz könyvtárost. Mindkét személy testbeszéde, verbális kommunikációja nyitottságra és elkötelezettségre utalt. Szóhasználatuk mindkét esetben vizuális személyi típust sejtetett. Adél esetében különösen hasznos információ volt, hiszen a coaching szekciók további részében fotók, festmények és egyéb vizuális segédeszközök is felhasználhatóvá váltak.

Tisztázás (Clarify)

A kölcsönös bizalom kialakulása után a coach, illetve a könyvtáros feladata volt, hogy felfedje a valódi motivációt. Valójában miért kellett a segítség?

Adélt a felső vezetés kérte, hogy oldja meg a fluktuáció problémáját, mert számos, kiválóan képzett, tapasztalt szakember távozott, és a konkurens cégnél helyezkedett el, amely hosszú távon gondot jelent a munkáltató számára. Adél motivációja az volt, hogy jó eredményt mutasson a főnökeinek. Két kérdés merült fel. „*Hogyan látja magát mint*

menedzser?” „Hogyan látják önt a beosztottak?” Két kép került elő: az egyiken rabszolgahajcsár, a másikon pedig egy terhet húzó csoport, és elől egy vezető. Kritikus pont, hiszen gyakran itt dől el, hogy az ülések folytatódnak-e tovább. Adél – bár láthatóan feldúlt volt és érzékenyen érintették a kérdések – megértette, hogy a beosztottak autoriternek érezték a stílusát, aki magának akart minden dicsőséget, és a munkához szükséges alapvető információkat tartott vissza. A következő kérdés így hangzott: *„Mi készíteti arra, hogy visszatartsa ezeket az információkat?”* A „tisztázás” szakaszban végre megfogalmazódott a valódi kérdés: *„Milyen módon változtassak a vezetői stílusomon, hogy gyümölcsöző kapcsolatom legyen a beosztottaimmal?”*

A referenzs pultnál Zoltán a következő kérdést kapta: *„Milyen célból kell a gyémántbátú ékszerteknős képe?”* Az ilyen kérdésre érkező tipikus válaszok: *„Prezentációhoz, szakdolgozathoz, diplomamunkához, kutatáshoz stb.”* Azonban Zoltán válasza ez volt: *„Teljesen mindegy, csak rajzolni akarok, hogy kikapcsoljak egy kicsit. Jövő hétre le kell adnom egy esszét, de mindenki a kötelező könyvön ül, és az olvasótermet is lefoglalták.”* További kérdésekből kiderült, hogy nemcsak *„abból a könyvből”* gyűjthet információt, hanem léteznek más források is. A további kérdések között szerepelt ez is: *„Mely adatbázisokkal próbálkozt eddig?”* A válasz nem volt meglepő *„Hát az internettel.”* A kérdéssorozat végén kiderült a valódi igény: releváns információk kinyerése tudományos adatbázisokból.

Létrehozás (Create)

A valódi igények tisztázása után mindkét esetben az optimális megoldás kidolgozására került sor. Minden szakasznál, de különösen itt fontos, hogy az ügyfelek aktívan működjenek együtt a szolgáltatóval, mert csak így érzik magukénak a megoldást. Itt dől el, hogy a későbbiekben mennyi energiát tudnak mozgósítani a megvalósítás során, és mennyire lesznek motiváltak.

Adél számára az ideális eredmény az volt, hogy senki se mondjon fel az elkövetkező hat hónapban, de ha csupán egy személy távozik, már az is jó eredmény. Adél feladata a munka delegálásának átalakítása volt. Az addigi gyakorlat szerint elmondta, megmutatta a beosztottaknak, mit hogyan kell csinálni, és a munkatársak háta mögött állva folyamatosan ellenőrizte, hogy minden rendben folyik-e. Az új gyakorlat során közösen, a munkatársak tapasztalatait és ötleteit figyelembe véve kellett kidolgozni egy projektet, amelyhez biztosítani kellett a megfelelő információt. Ezenkívül a munkatársak hatáskörét is növelnie kellett, valamint engednie, hogy önállóan dolgozzanak.

Zoltán azt tűzte ki célul, hogy az esszéje határidőre készüljön el. Mivel nyomtatott forrás nem állt rendelkezésre és az általa használni kívánt internetes forrást az oktatója nem tartotta hitelesnek, Zoltán saját maga jött rá a megoldásra: meg kell tanulni a tudományosan lektorált, releváns források használatát. Erre biztosítottak lehetőséget a könyvtár és az egyetem egész területén elérhető, tematikus adatbázisok. Adél és Zoltán tehát számukra új módszerhez folyamodtak, hogy elérjék céljaikat, és ebben lényeges szerepet játszott a business coach és a könyvtáros.

Változtatás (Change)

Ebben a szakaszban jött el a cselekvés ideje. Adélnak és Zoltánnak el kellett hagynia a „komfortzónát”, és az előzőleg kidolgozott terv szerint neki kellett állnia a megvalósításnak. Adél részletes terv helyett alapötlettel indult az értekezletre, amelyen koordinátorként vett részt, és hagyta, hogy a munkatársak dolgozzák ki a teljes projektet. Zoltánnak meg kellett tanulnia a Boole operátorok, a kulcsszavak, tárgyszavak és szűrők használatát, hogy a legrelevánsabb információt tartalmazó cikkhez jusson, amelyet még le is kell töltenie. Ebben a szakaszban még mindig nagy szükség volt a coach és a könyvtáros támogatására.

Megerősítés (Confirm)

A megerősítés egyik eszköze az önmegfigyelés. A 3H (heart – szív, head – fej, hand – kéz) típusú kérdések, mint például a „*Mit érzel?*”, „*Mit gondolkodok?*”, „*Mit teszel?*” lefedik a személyiség érzelmi, kognitív és viselkedési aspektusait.

Adél feszültséget érzett, miközben az értekezletre készült. Arra gondolt, hogy az új módszer időpocsékolás, amely sehova sem vezet. Ezen a ponton szó szerint is az ő kezében volt a döntés, hogy feladja vagy sem. Végül megtanulta, hogy úgy tekintsen a fluktuációra, mint egy kihívásra, egy jó alkalomra, hogy kiderüljön, mi módon tarthat meg értékes munkaerőt. Folyamatosan emlékeztetnie kellett magát a valódi célra: megváltoztatni a vezetői stílusát. Mivel ez a cél erősebben motiválta, mint a félelem, hogy elveszti a kontrollt a beosztottjai felett, volt elég bátorsága ahhoz, hogy tovább folytassa a megkezdett munkát. Észrevette, hogy a munkatársak együttműködőbbé és kezdeményezőbbé váltak. Megértette, hogy kritikájuk nem a személyének szól, hanem építő jellegű. Megnyugodott, hogy továbbra is ő irányít, de sokkal hatékonyabb módon.

Zoltán dühös volt, gyanakvó és láthatóan frusztrált. Úgy vélte, hogy az „*adatházis-igylet*” csupa időpocsékolás. Be kellett fejeznie a tanulmányt, de semmi motivációja nem maradt. „*Minek ez az esszé?*”, „*Ki fogja olvasni?*”, „*Inkább festek kétszáz...nem...háromszáz gyémánthátú teknőst, annak több értelme van*” – hangoztatta. Ugyanakkor tudatában volt annak is, hogy a külföldi ösztöndíjhoz jó jeggyel kell zárnia a szemesztert, melynek része volt az a bizonyos esszé. Zoltán motivációja is nőtt, és azt is megértette, hogy az esszéhez szükséges információgyűjtés technikája sokkal kevesebb energiát fogyaszt, mint a dühöngés, tehát megéri az előbbivel foglalkozni.

A megerősítés szakaszában mérés is végezhető, amelynek sorrendje a mérés tárgyának és eredményének meghatározása, maga a mérés, majd az eredmények értékelése. Ha szükséges, akkor javítani kell a folyamaton, és az utolsó pontban újra megvizsgálni a kimenetet.

Folytatás (Continue)

Az új tanulási módszerek elsajátítása ellenére a személy természetes ellenállása nyomán hajlamos arra, hogy saját kívánt eredményeit szabotálja, vagy akár a folyamatot is félbeszakítsa. Ez az a pont, amikor a coach és a könyvtáros ellenlépéseket tesz a negatív erők hatásának lefékezésére. A folytatás szakaszában két imázs használatos: az egyik a „vödrök”,

amelyek súlyként nehezednek a folyamatra és folyamatosan aláássák, illetve a „léggömbök”, amelyek segítik, fenntartják azt.

Adél „vödrei” a következők voltak: „*Csak most az egyszer én írom egyedül ezt a pályázatot*”... „*Csak most az egyszer én dolgozom ki a projektet.*” „*A beosztottak nem elég tapasztaltak, hogy határidőre végezzenek.*” Ekkor kellett a léggömböket vizualizálni, és felidézni az célt: meg akarta változtatni a vezetési stílusát, és visszatartani a képzett, tapasztalt kollégákat. Végül erőt vett magán, és a legközelebbi tenderírást a csoporttal közösen végezte el.

Zoltán pedig a „*nincs időm alapos kutatásra*”, „*elég lesz egy bevezetés, néhány szám és adat*” „vödrökkel” hadakozott. Ekkor emlékeztetni kellett magát a „léggömbre”, az ösztöndíjra, amely a későbbiekben lehetővé teszi, hogy egy neves galériában dolgozzon.

A felsoroltak mindkét esetben erős motivációnak bizonyultak ahhoz, hogy Adél és Zoltán eljussanak a célig.

Lezárás (Close)

Mike Cope szerint a „*coaching, amely nem tartós, nem coaching*”. A 7C keretrendszer utolsó részében az ügyfelet fel kell készíteni arra, hogy egyedül tudja folytatni a megkezdett munkát. De mielőtt ez megtörténik, vissza kell tekinteni, hogy összegezzék, mit tanultak a folyamat során. Milyen értéket kerestek? Milyen értéket kaptak? Mi segítette őket? Mi volt az akadály? Adél megtanulta, hogyan engedje beosztottjait önállóan dolgozni. Biztosította számukra a szükséges információt, döntéseket, és felelősséggel járó feladatokat bízott rájuk. Ennek köszönhetően a munkatársak kreatívabbak lettek, érezték a megbecsülést, tehát motiváltabbakká váltak a maradásra. Adél számára a segítség a beosztottak pozitív reakciója, valamint a coach segítése volt, míg az akadályt a saját régi szokásai jelentették. Zoltán megtanulta, hogyan kereshet hatékonyan az adatbázisokban. Az esszéjére jó jegyet kapott, és jelentkezett az ösztöndíjra is. Zoltán segítségére a könyvtáros sietett, hogy közösen győzzék le az akadályt, amelyet a helytelen keresési módszerek gördítettek elé.

Coaching a könyvtárban

Az előzőekben bemutatott hasonlóságok tehát akkor is megfigyelhetők a coach és a könyvtáros munkájában, ha a könyvtáros nem coach. Ám vannak esetek, ahol a referensz könyvtárosok képzett coach-ok is. Mississippi államban, Jacksonban, a Union University Library könyvtárosa egyénre szabott időpontokban várja a hallgatókat, hogy tanulmányaikban segítse őket. „Research coach” a megszólításuk, mert ez szimpatikusabb a diákok számára, akik szerint: „*a könyvtárosok íjesztőek tudnak lenni, de a research coach-ok csodálatosak.*”⁹ A 7C keretrendszer a személyes fejlődés eszközeként is alkalmazható a könyvtárban. Az ügyfelek lehetnek a könyvtár munkatársai, vagy az igazgató, aki hasonló kihívással küzd, mint a példában bemutatott középvezető. A lényeg az „*ügyfél segítése abból a célból, hogy segíteni tudjon saját magán.*”¹⁰ Ennek egyik példája a finnországi University Library of Kupio gyakorlata. Az 1990-es években kezdődött a finn felsőoktatás, köz-igazgatás és közszolgáltatások radikális szerkezetátalakítása, ennek keretében a for-profit szféra gyakorlatainak alkalmazása. Ezek a körülmények, valamint a technikai fejlődés

felgyorsulása vezetett oda, hogy az intézmény 2010-ben úgy döntött: a coaching az új, szisztematikus humánerőforrás menedzsment része lesz.¹¹ A másik példát a marylandi Library Associate Training Institute (LATI) 12 hetes programja szolgáltatja, amelynek keretében coaching segítségével fejlesztik a szakmai kompetenciákat, támogatják a kollégákat, és erősítik a közösséget is.¹²

Összegzés

Az elektronikus források egyre növekvő száma, az információs technológia és a felhasználói szokások radikális változása, valamint a gazdasági nehézségek olyan körülményeket teremtenek, amelyben egy könyvtárnak szüksége van sokoldalú, jól képzett, rugalmas gondolkodású munkatársakra. A coaching hozzájárulhat a könyvtárak dinamikus szervezeti képességének fejlődéséhez, hogy a felsorolt kihívásokkal szembe tudjanak nézni. Továbbá segíthet abban is, hogy a könyvtárosok felismerjék, értékeljék saját szakmaiságukat, széles körben hívják fel a figyelmet arra az értékre, amely nem elsősorban a könyvtári mérlegben jelenik meg, hanem a szakképzett munkaerőben, amely hozzájárul az ország gazdasági fejlődéséhez. Ezek a tényezők felerősítik azokat a hangokat, amelyek szerint „*könyvtárakat bezárni recesszió alatt olyan, mintha kórházakat zárnának be pestisjárvány idején.*”¹³, illetve „*A globális információ-cunami idején a könyvtárosok adnak nekünk úszógumit, és megtanítanak minket úszni.*”¹⁴

Irodalom és jegyzet

- ¹ SARASWATHI, P. – NAMBRATHA, G. R. – GIDDAIAH, D.: Changing Roles of the Librarians in the Virtual / digital Era. = SRELS Journal of Information Management, Vol. 49. No. 5. 2012. 495–500. p. Forrás: <http://eprints.uni-mysore.ac.in/13598/1/10.pdf> [2015. október 31.]
- ² DARVAS László: Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt. Forrás: [http://www.c3.hu/\[-\]othercontent/linkbudapest/site9901/latest/darvasi_magyar.htm](http://www.c3.hu/[-]othercontent/linkbudapest/site9901/latest/darvasi_magyar.htm) [2015. december 2.]
- ³ TEECE, David J. – PISANO, Gary – SUHEN, Amy: Dynamic capabilities and strategic management. = Strategic Management Journal. Vol. 18. No. 7. 1997. 509–533. p. Forrás: [http://\[-\]links.jstor.org/sici?sici=0143-2095%28199708%2918%3A7%3C509%3ADCASM%3E\[-\]2.0.CO%3B2-%23](http://[-]links.jstor.org/sici?sici=0143-2095%28199708%2918%3A7%3C509%3ADCASM%3E[-]2.0.CO%3B2-%23) [2015. július 8.]
- ⁴ PAVLOU, Paul. A. – EL SAWY, Omar. A.: Understanding the Elusive Black Box of Dynamic Capabilities. = Decision Sciences, Vol. 42. No. 1. 2011. 239–273. p. Forrás: [http://eds.\[-\]b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=e510acae-2d4f-4374-b8cc-\[-\]7ce1c7b37ff5%40sessionmgr120&hid=112](http://eds.[-]b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=e510acae-2d4f-4374-b8cc-[-]7ce1c7b37ff5%40sessionmgr120&hid=112) [2015. szeptember 7.]
- ⁵ CZINKÓCZI Sándor – RÉVAI Tamás: Menedzsment módszerek alkalmazhatósága és dinamikus képességek az egészségügyben. = Interdiszciplináris Magyar Egészségügy, 13. évf. 8. sz. 2014. 26–31. p. Forrás: http://www.imeonline.hu/article/2180/26_30.pdf [2015. május 21.]
- ⁶ WHITMORE, John: Coaching for performance. London, Nicholas Brealey Publishing, 2009. 232 p.
- ⁷ S. TÓTH Márta senior life & business coach and coach supervisor közlése alapján.
- ⁸ METZ, Ruth: Coaching in the Library. Chicago, American Library Association, 2011. 1–13. p.

- ⁹ MOORE, Melissa: What's in a name?: becoming a coach in a university library. = *College & Research Libraries News*, Vol. 74. No. 3. 2013. 152–153. p. Forrás: [http://crln.acrl.org/\[-\]content/74/3/152.full.pdf+html](http://crln.acrl.org/[-]content/74/3/152.full.pdf+html) [2015. július 8.]
- ¹⁰ COPE, Mick: *The Seven Cs of Coaching*. Harlow, Pearson, 2004. 240 p.
- ¹¹ SAARTI, Jarmo – JUNTUNEN, Arja: „Bringing out the best of everyone”. = *Library Management*, Vol. 32. No. 8–9. 2011. 579–588. p. Forrás: [http://dx.doi.org/\[-\]10.1108/01435121111187932](http://dx.doi.org/[-]10.1108/01435121111187932) [2015. július 8.]
- ¹² MacMILLAN, Margaret: A „Coach Approach” to Staff Engagement. = *Partnership: the Canadian Journal of Library and Information Practice and Research*, Vol. 6. No. 2. 2011. 1–9. p.
- ¹³ CRUMBLEHOME, Eleanor. Forrás: [http://www.goodreads.com/quotes/555488-cutting-li\[-\]braries-during-a-recession-is-like-cutting-hospitals-during](http://www.goodreads.com/quotes/555488-cutting-li[-]braries-during-a-recession-is-like-cutting-hospitals-during) [2015. december 22.]
- ¹⁴ WEEKS, Linton. Forrás: [http://www.goodreads.com/quotes/35927-in-the-nonstop-tsu\[-\]nami-of-global-information-librarians-provide-us](http://www.goodreads.com/quotes/35927-in-the-nonstop-tsu[-]nami-of-global-information-librarians-provide-us) [2015. december 22.]

Juhász Éva könyvtáros a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár Levéltár és Művészeti Gyűjteményben. Kutatási területe a modern menedzsment eljárások alkalmazhatóságának vizsgálata könyvtári szervezetekben. Munkájának célja, hogy felhívja a figyelmet a körültekintően bevezetett menedzsment újdonságokban rejlő lehetséges előnyökre. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudomány Doktori Programjának hallgatója.

RESOURCE DESCRIPTION AND ACCESS (RDA): ESZKÖZ A KÖNYVTÁRAK JÖVŐBELI INFORMÁCIÓ- KÖZVETÍTŐ FELADATAINAK ELLÁTÁSÁHOZ

VASS JOHANNA

Magyar Művészeti Akadémia Szakkönyvtár, osztályvezető

ABSZTRAKT

A Resource Description and Access (RDA) új könyvtári katalogizálási szabványt 2010 júniusában tette közzé a nemzetközi fejlesztő bizottság, és az azóta eltelt időszakban is folyamatosak a tesztelesek, véleményezések, amelyek eredményei a már több ízben javított szövegváltozatok megjelenéseiben követhetők. Az RDA az 1998-ban publikált FRBR-modell – Functional Requirements for Bibliographic Records – alkalmazási szabványának tekinthető. A mű – kifejezési forma – megjelenési forma – példány szintjeit azonosító FRBR-modell nem tartalmazott konkrét, a mindennapi gyakorlatban alkalmazható leírási utasításokat; valamint hiányzott az újfajta katalogizálási elvek informatikai modellje is. Az RDA kidolgozása és közzététele ezen célok megvalósulása felé tett előrelépés. A könyvtári leírási szabványok újragondolását részben az a szándék is motiválta, hogy a könyvtári katalógusokban tárolt információk könnyebben integrálódhassanak a web világába; illetve a felhasználók könnyebben hozzáférhessenek az információkhoz. A szemantikus web technológiáinak, illetve formai szabványainak könyvtári alkalmazásaival alapjaiban változhatnak meg egyrészt az eddigi, hagyományos könyvtári feldolgozó tevékenységek, másrészt a közgyűjteményekben őrzött tudásvagyon felhasználásának lehetőségei is. Ugyanakkor a fejlesztésért felelős testületek mindvégig szem előtt tartják, hogy a megelőző évtizedek adatsere-formátumaiban – így például a MARC21-ben – rögzített és tárolt könyvtári adatállományok utógondozásáról folyamatosan gondoskodni kell.

Az RDA közzététele

A digitális könyvtári technológiák iránti erős érdeklődés, és a digitális könyvtári téma megjelenése az IFLA-programokban a 90-es évek óta egyre jobban nyomon követhető. Legfőképpen a nem hagyományos dokumentumok leírásának problémái, valamint az információ közzétételében, szervezésében jelentkező új kihívások voltak azok az okok, melyek végül a meglévő katalogizálási szabványok felülvizsgálatához, módosításához vezettek. A kisebb változtatások azonban nem bizonyultak elegendőnek, és az eredetileg az *Anglo-American Cataloguing Rules* (AACR) harmadik, revideált kiadásának szánt munkálatok egy új szabvány, az *RDA: Resource Description and Access* programjának kezdetét jelentették.¹

Az RDA: Resource Description and Access közzétételéért az „egyesült fejlesztőbizottság” – *Joint Steering Committee (JSC)*, mely korábban az AACR fejlesztését koordinálta – a felelős. Az RDA egy, a strukturált adatokra vonatkozó átfogó szabály- és útmutatás-gyűjtemény, mely a források megosztását támogatja valamennyi dokumentumtípus vonatkozásában.

Az RDA kiadói az *American Library Association (ALA)*, a *Canadian Library Association* és a *Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP)*.

Az első változatot 2005-ben bocsátották véleményezésre, majd több találkozón történt megvitatás és többszöri átdolgozás után 2010 júniusában tették közzé az elfogadott dokumentumot.²

Az internet terében

Ahhoz, hogy megérthessük az RDA filozófiáját és jelentőségét, illetve viszonyát az eddigi katalogizálási tevékenységhez, a könyvtárak mai szerepét kell megvizsgálnunk az információfeldolgozásban és a -közzétételben. A korábbi célok helyett egészen más szempontú megközelítés jellemző az RDA-ra. Ma már a cél nem a pusztá regisztrálás a bibliográfiai teljesség elérése érdekében, hanem az információ közzététele és megosztása a digitális világban: egy olyan közegben, ahol verseny folyik a közzététel és a megosztás területén a piaci szereplők, amatőr felhasználók és a közgyűjtemények között. Márpedig az információ legfőbb hordozói, vagyis a legtagabb értelemben vett dokumentumvagyon természetes birtokosai a közgyűjtemények, amelyek nem engedhetik meg maguknak saját területükön a lemaradást.

Érdemes az RDA filozófiáját a korábbi szabványok lényegi vonásaival összevetni. Az *ISBD*-szabványok például nagyon érzékenyek voltak az olyan kérdésekre, mint az egyértelmű azonosítás, vagy a katalogizálók által betoldott adatok világos elkülönítése, az adatbetoldások egyértelmű jelölése és azok írásmódjának aprólékos szabályozása – mindez a nyilvántartások kompatibilitásának megteremtése érdekében történt (vö. UBC, az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel törekvés). Nagyon is figyelemreméltó *Michael Gorman* kritikája,³ aki interneten közzétett cikkében „közlegő katalogizálási katasztrófára” figyelmeztet. Legfőbb kifogása, hogy az RDA-dokumentumban nincsenek világosan elkülönítve az elvek és az abból levezett szabályok.

Ahogy a Magda El-Sherbini – Megan Curran szerzőpáros rámutat,⁴ a korábbi leírási szabványok a katalóguscédula korában keletkeztek, és többek között kis helyen való információközlés szükségszerűsége alakította ki fogalom- és jelrendszerüket. Az *ISBD*-t és az ezen alapuló *AACR2*-t megjelenítési szabványnak nevezik, szemben az RDA-val, amely tartalomszabvány. (Szembetűnő például a rövidítések kiküszöbölése a leírásból.) Ezen túlmenően az új szabványt a könyvtárak saját felhasználói igényeire alapozva használhatják a mindennapi gyakorlatban – az RDA nemzetközibb és kevésbé könyvtárcentrikus.

Sokkal szorosabb az RDA kapcsolata az 1998-ban publikált *Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)* elnevezésű ajánlásokkal,⁵ ahogy El-Sherbini fogalmaz: „az egész RDA az FRBR-gondolaton alapul”.⁶ Az FRBR filozófiája az entitások gondolatára és a köztük lévő kapcsolatrendszerre épül. Korábban a katalogizálók csak a megjelenési formákat írták le, figyelmen kívül hagyva a mű és a kifejezési forma szintjét, valamint a köztük lévő összefüggéseket. Az RDA legnagyobb fejlesztése, hogy világosabbá teszi a rekordok, valamint az alkotók és a művek közötti összefüggéseket. A katalóguscédulák korából származó adattakarékossági kényszerszert a digitális térben figyelmen kívül

hagyva az RDA nem támaszt korlátokat, hogy hány alkotót kapcsolunk a leírt műhöz. Bár a könyvtárak dönthetnek akár az egy alkotó felvétele mellett is, az RDA támogatja az összes szerző – beleértve a fordítók, szerkesztők, előadók stb. – regisztrálását.

Az RDA legizgalmasabb fejlesztése a kifejezési és a megjelenési forma közötti kapcsolatok felmutatása. Ha a könyvtári katalógusok kihasználják az RDA lehetőségeit, a könyvtári keresések egyre több Amazon- vagy Google-típusú találati listát fognak tartalmazni. A használó felfedezheti, hogy az általa keresett mű megtalálható a könyvtár állományában régi, ritka kiadásban, mikrofilmen, esetleg online stb. „A katalogizáló tevékenységnek nem az a célja, hogy a könyvet levegyük a polcról, azt meg is kell találnia valakinek.”⁷ Ha a katalogizálás legnagyobb eredménye a használók és a könyvtári források közti kapcsolat megteremtése, akkor ezek a változtatások a kapcsolatot könnyebbé, szorosabbá és erősebbé teszik.

A fejlesztések három fő iránya

Az RDA az FRBR-modell alkalmazási szabványának tekinthető. A *mű – kifejezési forma – megjelenési forma – példány* szintjeit azonosító FRBR-modell még nem tartalmazott konkrét, a mindennapi gyakorlatban alkalmazható leírási utasításokat; valamint hiányzott az újfajta katalogizálási elvek informatikai modellje is. Az RDA kidolgozása és közzététele ezeknek a céloknak a megvalósulása felé tett előrelépésként is értelmezhető.

A szemantikus web technológiáinak – *Linked Open Data (LOD)* –, illetve formai szabványainak – *Resource Description Framework (RDF)* – könyvtári alkalmazásaival alapjaiban változhatnak meg egyrészt az eddigi, hagyományos könyvtári feldolgozó tevékenységek, másrészt a közgyűjteményekben őrzött tudásvagyron felhasználásának lehetőségei is.

Ugyanakkor a fejlesztésért felelős testületek mindvégig szem előtt tartják, hogy a megelőző évtizedek adatcsere formátumaiban – így például a *MARC21*-ben – rögzített és tárolt könyvtári adatállományok utógondozásáról folyamatosan gondoskodni kell.

Az alábbiakban a három fejlesztési irányt mutatjuk be részletesebben.

Az FRBR-modell

Az elsődleges cél a korai könyvtári katalógusok vagy a modern bibliográfiai eszköz-tárak építéskor mindig is az volt, hogy a felhasználókat hozzásegítsük a gyűjtemény hozzáférésehez, illetve a kapcsolódó anyagokhoz (related materials). Az angol-amerikai katalogizálási gyakorlat az első funkciót hagyományosan a fő- és melléktételekkel, a második funkciót a tárgyszórendszerekkel támogatja. A tudás gyarapodása, szélesedése, a kiadványok számának és fajtáinak burjánzása magával hozta a bibliográfiai rendszerek fejlődésének szükségét is. Már a korai elméletek az 50-es években, illetve az 1961-es párizsi alapelvek is számolnak a mű szellemi szintjének és a materiális kifejeződésnek a kettősségével, noha a szabályozásban végül is jó ideig nem oldották meg a kérdést. A 80-as években több tanulmány foglalkozott a bibliográfiai kapcsolatok feltérképezésével,⁸ természetével (mű és kifejeződése; különböző kiadások; különböző hordozókon való kiadások; előbb-utóbb, rész-egész; több alkotó; alkotói minőségek stb.). Nem a bib-

liográfiai rekord természetében keresendők ezek a jellemzők, inkább a fogalmi rendszerben, illetve a struktúrában. A több éves folyamat végén megszületett a *Functional Requirements of Bibliographical Records (FRBR)*,⁹ amely azonosította azokat a szinteket és entitásokat, amelyek a könyvtárhasználókat érdeklik, azokat a kapcsolattípusokat, amelyek az entitások között létrejönnek, illetve a különböző használói szokásokat, amelyek a bibliográfiai rekordok közötti keresésre jellemzőek.

Mint ismeretes, az FRBR az entitások négy szintjét különbözteti meg: a „mű” egy önálló szellemi vagy művészeti alkotás; a „kifejezési forma” a mű egy intellektuális vagy művészi kifejeződési formája, ideértve az eltérő kiadásokat, fordításokat, előadásokat, adaptációkat, stb.; a „megjelenési forma” egy bizonyos fizikai megtestesülése az adott mű adott kifejezési formájának; a „példány” pedig a megjelenési forma konkrét megtestesülése.

Az FRBR nyomán létrejövő szabályrendszer szövegének tartalmi beosztása is jelzi, hogy a korábbi példányalapú megközelítéstől mennyire eltávolodik az újfajta katalogizálási szemlélet:

1. fejezet – A megjelenési forma és a példány jellemzőinek rögzítése
2. fejezet – A mű és a kifejezési forma jellemzőinek rögzítése
3. fejezet – A személy, család és testület jellemzőinek rögzítése
4. fejezet – A fogalmak, tárgyak, események és földrajzi helyek jellemzőinek rögzítése
5. fejezet – Az elsődleges kapcsolatok rögzítése
6. fejezet – A személyeknek, családoknak és testületeknek [a leírt] forrással való kapcsolatának rögzítése
7. fejezet – A mű témájának rögzítése
8. fejezet – A mű, kifejezési forma, megjelenési forma és példány közötti kapcsolatok rögzítése
9. fejezet – A személyek, családok, testületek közötti kapcsolatok rögzítése
10. fejezet – A fogalmak, tárgyak, események, földrajzi helyek közötti kapcsolatok rögzítése¹⁰

Ahogy az FRBR 1998-as megjelenését hosszú ideig nem követték az elvi modellhez kapcsolódó részletes leírási szabályok, éppúgy hiányzott az elvi modell strukturális szintjének kidolgozása. Mindez azt idézte elő, hogy a meglévő (nemzetközi) könyvtári szolgáltató rendszerek, mint például az *OLIB*, a *Millennium 2005*, az *Ex Libris' Primo Discovery Tool* vagy a *Virtua*, önállóan kerestek megoldásokat az FRBR modellnek – a könyvtári katalógusok meglévő szerkezetére és adattartalmára alapozva – a keresési találatokban való megjelenítésére.¹¹ A katalogizálási folyamatok fejlődésével foglalkozó angolszász szakirodalom nem véletlenül hozza a legtöbb példát a zenei művek köréből. A zenei anyag messze nagyobb arányban hordoz kapcsolatokat az egyes lehetséges entitások között, mint bármely másik könyvtári dokumentumtípus. Gondoljunk egy zenei műre, amely eredendően kotta formájában létezik, majd ennek a műnek különböző előadásai és átiratai lehetnek, mindezek különböző hordozókon megjelentetve – és akkor a lehetséges kapcsolatoknak még csak a legegyszerűbb kombinációit vázoltuk. Nem ismertetjük ehe-

lyűtt az egyes könyvtári rendszerek egymástól eltérő megoldásait, mindenesetre megállapítható, hogy a kísérletezéssel töltött mintegy tíz év – nagyjából a 2000-es évek első évtizedének közepére – azt a felismerést hozta, hogy a meglévő MARC-szerkezet nem elégséges azoknak a kapcsolati lehetőségeknek a bibliográfiai leírásban való kifejezésére, illetve az informatikai műveletekkel történő megjelenítésére, amelyek az egyes dokumentumtípusok esetében adottak lennének.¹² Ennek a hiányosságnak a felismerése fontos szerepet játszott a leírási szabályok és katalogizáló rendszerek további fejlődésében.

A MARC21 fejlesztései

A Library of Congress honlapján olvasható manifesztum¹³ szerint a jövő technológiáit megvizsgálva kitűnik, hogy a széles értelemben vett könyvtári közösség adatait hordozó MARC-szerkezet mára elavult, negyvenéves technológián alapul, és már kívül esik a programozhatóság mai technikáin. Mindezzel együtt a MARC jól szolgálta a könyvtárakat a webet megelőző környezetben. A MARC születésekor, a késő hatvanas – korai hetvenes években az adatcsereformátum fejlesztése nagy lépés volt a könyvtárak egymás közti adatmegosztásának irányába, mely által a könyvtárak egy nagyobb hálózat résztvevőivé váltak. Ugyanakkor, noha „egységes, nemzetközi” szabványként emlegetjük, valójában a MARC-nak számtalan változata létezik: MARC21, UNIMARC, UKMARC, sőt nemzeti „marc-ok” is, mint amilyen például a HUNMARC. Ez a körülmény valójában megnehezíti az egységes adatkezelést, illetve a nemzetközi mértékű adatcserét.

Nem feledkezhetünk meg továbbá a MARC szerkezetének rugalmatlanságáról sem. A formátumot alapvetően a nyomtatott könyvtári dokumentumok leírására fejlesztették ki, és az újabb információhordozók sokoldalú leírására – mint például a digitális, vizuális, multimédia dokumentumok – szembevethetően alkalmatlan. Szintúgy nehézségekbe ütközik a különböző hierarchikus kapcsolatrendszerek ábrázolása, végezetül pedig a leírt adatoknak a nem könyvtári szoftveres környezetbe való integrálása.¹⁴

Az új bibliográfiai keretrendszer könnyebbé teszi majd a könyvtárosok számára, hogy adataikat hozzákapszólják a művekhez és adatforrásokhoz, a kisebb könyvtárakból csakúgy, mint a nagyobbakból. Ugyanakkor a MARC21 világszerte rekordok millióinak adatait hordozza, így utógondozása elengedhetetlen az átállás időszakában.

A MARC21 szabvány 2008 óta előterjesztett és elfogadott 75 módosítása közül mintegy 25% az RDA-hoz köthető; ezek közül most a teljesség igénye nélkül emelünk ki néhányat. Az RDA azon törekvése, hogy minél hatékonyabban jelenhessenek meg a hagyományos bibliográfiai rekordokban is – többek közt – az egyes művek különböző kifejeződési és megjelenési formái, vezettek az olyan módosításokhoz, mint amilyenek például a 006, 007, 008 mezőkben a „tartalom típus”, „média típus”, „hordozó típus” kifejezésére használt kódkészlet bővítése,¹⁵ illetve új adatmezők – 336, 337, 338 – definiálása ugyanezen tartalmak megnevezésére.¹⁶ A MARC-mezőszerkezet differenciálódása ebben az esetben az RDA elemkészletének különböző szótárakban való megtestesülését képezi le: ha a *média*, *hordozó*, *tartalom* kifejezésére használt elemek ugyanabból a szótárból valók, akkor egyazon mezőben rögzíthetők, amennyiben azonban különböző szótárakból valók a kifejezések, más-más mezőt kell alkalmazni.

A mű és a kifejezési forma egyéb sajátosságainak leírására definiált mezők azt a törekvést tükrözik, hogy a bibliográfiai leírásban részben eddig is tükrözött információkat géppel olvashatóvá, illetve különböző alkalmazások számára elkülönítetten megragadhatóvá tegyék. Az új tartalmú 046, 380, 381 mezőkben olyan „kiegészítő információk” kapnak helyet, amelyeket részben eddig a besorolási címek vagy egyéb besorolási adatok részeként írtunk le.¹⁷ A kódolási lehetőségek differenciálása és többszörözhetősége azonban lehetővé teszi a komplexebb variációs lehetőségek kifejezését is, és nem kell a leírás során kényszerű kompromisszumokat kötni.

Végezetül érdemes megemlíteni a közreadás különböző funkcióit és szereplőit egymástól megkülönböztetetten kifejezhetővé tévő 264 MARC-mező bevezetését.¹⁸ Ezáltal a későbbiekben a bibliográfiai leírásban lehetővé válik a *kiadó*, *nyomda* feltüntetésén túl a *terjesztő*, illetve a *producer* nevének, valamint a kiadás és nyomtatás helyén és évén túl a terjesztő és producer székhelyének, továbbá e tevékenységek évszámának leírása is.

A rövid szemléből is kitűnhet, hogy az RDA-ban megjelenő fogalmi differenciálódás és annak a MARC21 elemkészletére gyakorolt hatása elsősorban a nem hagyományos hordozón megjelenő művek leírási lehetőségeiben hoz változást. Végső soron azonban minden, a bibliográfiai leírásokban megjelenő újabb pontosítás a katalógusokra és bibliográfiákra épülő további felhasználás során fogja megmutatni hasznosságát.

Könyvtárak a szemantikus weben

A MARC keretei között maradv a könyvtárakat az a veszély fenyegeti, hogy nem tudnak eleget tenni valamennyi felhasználói igénynek. Miután az internet az a közeg, ahová a felhasználók mai generációi elsősorban fordulnak információért, a könyvtáraknak egyfelől ugyanúgy jelen kell lenniük ebben a térben adataikkal, gyűjteményeikkel, másfelől megközelítve pedig: a mai felhasználót vissza kell „terelni” a könyvtárba, ahol minőségi információt találhat.

Napjaink egyik fontos kulcsszava az interoperabilitás,¹⁹ amely részben a nyílt hozzáférést, részben az újrafelhasználhatóságot jelenti. A nyílt szabványok és a Linked Data technika teszik majd lehetővé a könyvtári és az egyéb forrásokból származó – kormányzati, kereskedelmi, tudományos kutatási – adatok integrálhatóságát, illetve közös kezelését.

A Linked Data technológia haszonnal jár a könyvtárak számára, noha kétségtelen, hogy az alkalmazása számos kihívással jár. A szemantikus webet alkotó adatok olyan webspecifikus szabványok szabályai szerint épülnek fel, mint az XML vagy a Resource Description Framework (RDF), a tartalmi, logikai kapcsolatok pedig az adatok, nem pedig az azokat hordozó dokumentumok között valósulnak meg. Az RDF alapján *alany* – *állítmány* – *tárgy* struktúrájú állítások épülnek fel az adatokból, és ezek a kapcsolódási szabályok lehetővé teszik az adatokat „olvasó” alkalmazások számára, hogy újabb összefüggésekre „következtessenek” az elsőként megtalált elemek minősítő információi alapján. A szemantikus weben az adatokat önálló URI-k (Universal Resource Identifier) azonosítják, melyek egyúttal a linkek alapján kereshetők is. Ennek jegyében az adatokat ellenőrzött szótárakba rendezve „regisztrálni” kell, mint azt az RDA teljes elemkészletével²⁰ is tették 2008-ban (1. ábra).²¹ Az *RDA Vocabularies* többek között a következő elemkészleteket tartalmazza:²²

Vocabulary: Show detail for RDA Base Material

Detail	Concepts	History	Versions	Maintainers	Export	Import
Preferred Label	URI	Status	Updated	Actions		
acetate	.../termList/RDABaseMaterial/1033	Published	2016-01-04 18:38			
aluminium	.../termList/RDABaseMaterial/1032	Published	2016-01-04 18:38			
Bristol board	.../termList/RDABaseMaterial/1001	Published	2016-01-04 18:38			
canvas	.../termList/RDABaseMaterial/1002	Published	2016-01-04 18:38			
cardboard	.../termList/RDABaseMaterial/1003	Published	2016-01-04 18:38			
ceramic	.../termList/RDABaseMaterial/1004	Published	2016-01-04 18:38			
diacetate	.../termList/RDABaseMaterial/1031	Published	2016-01-04 18:38			
glass	.../termList/RDABaseMaterial/1005	Published	2016-01-04 18:38			
hardboard	.../termList/RDABaseMaterial/1006	Published	2016-01-04 18:38			
illustration board	.../termList/RDABaseMaterial/1007	Published	2016-01-04 18:38			
ivory	.../termList/RDABaseMaterial/1008	Published	2016-01-04 18:38			
leather	.../termList/RDABaseMaterial/1009	Published	2016-01-04 18:38			
metal	.../termList/RDABaseMaterial/1010	Published	2016-01-04 18:38			
nitrate	.../termList/RDABaseMaterial/1030	Published	2016-01-04 18:38			
paper	.../termList/RDABaseMaterial/1011	Published	2016-01-04 18:38			
parchment	.../termList/RDABaseMaterial/1012	Published	2016-01-04 18:38			
plaster	.../termList/RDABaseMaterial/1013	Published	2016-01-04 18:38			
plastic	.../termList/RDABaseMaterial/1014	Published	2016-01-04 18:38			
polyester	.../termList/RDABaseMaterial/1029	Published	2016-01-04 18:38			
porcelain	.../termList/RDABaseMaterial/1016	Published	2016-01-04 18:38			

1. ábra: Az RDA-t alkotó „regisztrált” elemkészlet egy részlete: Base Material

- kifejezéseket, melyek a mű, a manifesztáció, megjelenés, példány sajátosságait írják le (*RDA Work Properties*, *RDA Manifestation Properties*, *RDA Expression properties*);
- közreműködői szerepek a fotográfustól a térképrajzolón át a szerkesztőig valamennyi felsorolható alkotói minőség (*RDA Roles*);
- dokumentumok hordozóinak, anyagainak fogalomkészlete (*RDA Carrier Type*);
- a dokumentumok közötti kapcsolódások fogalmi leírása (*Elements for RDA Relationships for Works, Expressions, Manifestations, Items; Elements for RDA Relationships for Concepts, Events, Objects, Places*).

Az ellenőrzöttség kulcsfontosságú az elemkészletek karbantartása és hitelessége szempontjából, mivel a jövőben ezek az elemkészletek fogják az információkat hordozni. A szükséges kontrollt pedig megfelelő szakmai testületek – mint például az RDA fejlesztőbizottsága vagy az erre a célra életre hívott Metadata Management Associates²³ – tudják biztosítani.

A fejlesztések haszna

Összességében, mint Terence K. Huwe Building Digital Libraries című esszéjében megjegyzi,²⁴ a folyamatban lévő fejlesztések haszna abban foglalható össze, hogy élővé teszi a könyvtári katalógusokat; a könyvtáros közösséget megajándékozza a változással szembeni aktivitás érzésével (felráz); valamint a felhasználói közösség szemében a szakemberek részéről megmutatkozó „nyertes” magatartást jelez. Ezek azok az okok, amelyek révén elmondható, hogy „az RDA forradalmasította a katalogizálásról vallott nézeteket, és annak gyakorlatát.”²⁵

Irodalom és jegyzet

- ¹ Összefoglalóan lásd: OLIVER, Chris: Changing to RDA. = Feliciter, Vol. 53. No. 7. 2007. 250–253. p.
- ² V.ö.: Joint Steering Committee for Development of RDA. Forrás: [http://www.rda-jsc.org/\[-\]rda.html](http://www.rda-jsc.org/[-]rda.html) [2012. április 2.]
- ³ GORMAN, Michael: RDA: the Coming Cataloguing Debacle. Forrás: [http://www.slbc.ca/\[-\]rda1007.pdf](http://www.slbc.ca/[-]rda1007.pdf) [2012. április 20.]
- ⁴ EL-SHERBINI, Magda – CURRAN, Megan: Resource Description and Access „RDA”: new code for cataloging. = Serials Librarian, Vol. 60. No. 1–4. 2011. 7–15. p.
- ⁵ Functional requirements for bibliographic records. Final Report. Ed. by IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München, Saur, 1998. (UBCIM publications N.s. 19.) VIII, 136 p.
- ⁶ EL-SHERBINI – CURRAN: i. m. 9. p.
- ⁷ EL-SHERBINI – CURRAN: i. m. 10. p.
- ⁸ Többek között: Tillet, Barbara Ann: Bibliographic Relationships: Toward a Conceptual Structure of Bibliographic Information Used in Cataloging. Ph.D. diss. Los Angeles, University of California, 1987. 330 p.; O’NEILL, Edward T. – VIZINE-GOETZ, Diane: Bibliographic Relationships: Implications for the Function of the Catalog. In: The Conceptual Foundations of Descriptive Cataloging. Ed. Elaine Svenordus, San Diego, Academic Publ., 1989.

RESOURCE DESCRIPTION AND ACCESS (RDA): ESZKÖZ A KÖNYVTÁRAK
JÖVŐBELI INFORMÁCIÓKÖZVETÍTŐ FELADATAINAK ELLÁTÁSÁHOZ

- 167–179. p.; WILSON, Patrick: The Second Objective. In: The Conceptual Foundations of Descriptive Cataloging. Ed. Elaine Svenordus, San Diego, Academic Publ., 1989. 5–16. p.
- ⁹ Functional requirements for bibliographic records. i. m.
- ¹⁰ Az RDA szövegének hivatalos magyar fordítása még nem létezik; az itt magyar nyelven közölt fejezetcímek a szerző magyarításai.
- ¹¹ DICKEY, Timothy J.: FRBRization of a Library Catalog: Better Collocation of Records, Leading to Enhanced Search, Retrieval, and Display. = Information Technologies and Libraries, Vol. 27. No. 1. March 2008. 23–32. p.
- ¹² DICKEY: i. m. 25. p.
- ¹³ A Bibliographic Framework for the Digital Age. Forrás: [http://www.loc.gov/bibframe/\[-\]news/framework-103111.html](http://www.loc.gov/bibframe/[-]news/framework-103111.html) [2016. január 14.]
- ¹⁴ GONZALES, Brigid M.: Linking Libraries to the Web: Linked Data and the Future of the Bibliographic Record. = Information Technology And Libraries, Vol. 33. No. 4. December 2014. 10–22. p.
- ¹⁵ MARC PROPOSAL NO. 2009-01/2: New content designation for RDA elements: Content type, Media Type, Carrier Type. Forrás: <http://www.loc.gov/marc/marbi/2009/2009-01-2.html> [2016. január 14.]
- ¹⁶ MARC PROPOSAL NO. 2008-05/3: New content designation for RDA elements: Content type, Media Type, Carrier Type. Forrás: [http://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-\[-\]3.html](http://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-[-]3.html) [2016. január 14.]
- ¹⁷ MARC PROPOSAL NO. 2010-04: New data elements in the MARC 21 Authority and Bibliographic Format for works and expressions. Forrás: [http://www.loc.gov/marc/\[-\]marbi/2010/2010-04.html](http://www.loc.gov/marc/[-]marbi/2010/2010-04.html) [2016. január 14.]
- ¹⁸ MARC PROPOSAL NO. 2011-02: RDA Production, Publication, Distribution and Manufacture Statements in the MARC 21 Bibliographic Format. Forrás: [http://www.loc.gov/\[-\]marc/marbi/2011/2011-02.html](http://www.loc.gov/[-]marc/marbi/2011/2011-02.html) [2016. január 14.]
- ¹⁹ Lásd többek között az IFLA erre vonatkozó ajánlását: Sharing of Bibliographic Information and Resources. IFLA Bibliographic Standards and Interoperability. (2005. márc./nov.) Forrás: <http://archive.ifla.org/VII/d4/pub/InteroperabilityStandards.pdf> [2016. február 14.]
- ²⁰ Open Metadata Registry. Forrás: <http://metadataregistry.org/schema/list/page/4.html> [2016. február 14.]
- ²¹ HILLMANN, Diane: Facing Forward: The Challenges Facing Cataloging and Catalogers [ppt]. [2008. október] Forrás: <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/11536> [2016. január 8.]
- ²² Hivatalos magyar fordítás híján egyelőre a körülírásokat alkalmazzuk.
- ²³ Metadata Management Associates. Forrás: <http://managemetadata.com> [2016. január 8.]
- ²⁴ HUWE, Terence K.: Building Digital Libraries: Creating the Conditions for Innovation. = Computers and Libraries, Vol. 34. No. 6. July/August 2014. 16–23. p.
- ²⁵ HUWE: i. m.

Vass Johanna 1994 és 2012 között az Országos Széchényi Könyvtár különböző nemzeti bibliográfiai osztályain (kurrens, illetve retrospektív sajtóbibliográfia) dolgozott. A tanulmány írásakor a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet osztályvezetője, majd 2016-tól a Magyar Művészeti Akadémia Szakkönyvtárának vezetője. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtartudomány Doktori Programjának hallgatója. PhD-témája: Resource Description and Access. Érdeklődési területei: a könyvtári szabványosítás története, szabványalkalmazás a gyakorlatban.

A KÉPEK MINT „JELENTÉSTELI FELÜLETEK”: KÉPI DOKUMENTUMOK OSZTÁLYOZÁSELMÉLETI KÉRDÉSEI

DÁVID ADRIENNE

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény,
helyismereti tájékoztató könyvtáros

ABSZTRAKT

A képek a vizualizáció által jelentést közvetítenek, jelentőségük korunkban megnőtt. A tudományban is fontos szerepet tölt be a képi információ: illusztrálásra, szavakkal nehezen kifejezhető jelenségek bemutatására, modellezésre, diagnosztizálásra, és a valóság tükröztetésére, hiteles forrásként egyaránt használják. A képi dokumentumok speciális könyvtári dokumentumoknak tekinthetők, tartalmuk tükrözése az értelmezési lehetőségek sokfélesége miatt problematikus. A bennük hordozott információ reprezentálására a könyvtárak különféle tudásreprezentációs eszközöket – elsősorban kontrollált szótárakat, tárgyszavas, teauruszokra épülő rendszereket – használnak. A szakértők a képek feldolgozásának jövőjét szinte mindannyian az ontológiák, a magas szintű szemantikával ellátott, különböző tudásforrásokat integrálni képes visszakereső rendszerek használatában látják. A felhasználói igények és szokások figyelembe vétele alapvető egy könnyen használható, releváns információt nyújtó szolgáltatás kialakításához. A használók tartalomalkításba való bevonása által a rendszerben a felhasználói szemlélet és logika is érvényesülni tud. Tanulmányomban ugyanazon fénykép különböző könyvtári tudásreprezentációs eszközökkel való feldolgozásának bemutatásán keresztül szeretném bemutatni a képi tartalom tükrözésének hatékonyságát és kihívásait.

A „képi fordulat”

A képek jelentősége korunkban vitathatatlan és megkerülhetetlen, jelenlétük életünk minden területén jellemző. A képek „ősi kommunikációs médiumok”¹, melyek minden kultúrtörténeti korban jelen voltak. A barlangrajzoktól kezdve az első írásjeleken át a templomi ábrázolásokig, később pedig az írásbeliség mellett, az írásos információ tartalmának kiegészítéseként, illusztrálásaként mindig is fontos szerepet töltött be a képi információ. A nyomtatás elterjedésével lehetővé vált a képek sokszorosítása, mely azok nagyobb terjedését vonta maga után, majd a nyomdatechnika és a fényképezés technológiai fejlődésének köszönhetően a múlt századtól egy új korszak köszöntött be, amely a jó minőségben többszörözött képek exponenciális terjedését hozta el. Az ezredforduló óta már kifejezetten „képi fordulatról”² beszélnek a szakemberek, hiszen a digitális fényképezés és a világháló adta lehetőségek a képi információ minden eddiginél szélesebb körű és nagyobb mennyiségű megjelenését vonta maga után. Ugyanakkor a digitalizáció bizonyos tulajdonságai miatt a képi információ valamelyest veszített hitelességéből, hi-

szen a képek manipulálhatóvá váltak, s ezáltal a kép objektivitása és dokumentum volta megkérdőjeleződött.

Az emberi gondolkodásban központi szerepet tölt be a vizualizáció, a megértés szempontjából könnyebben kezelhető a képi megjelenítés. A kép sajátossága, hogy az azon rögzített információ közvetítő (pl. nyelv) nélkül, érzékszervvel (szem) közvetlenül felfogható. A „képek lényege az a képességük, hogy jelentést tudnak közvetíteni érzéki tapasztalat útján. A jelek és a nyelv rögzített fogalmi meghatározások, és ezek csak a tulajdonképpeni jelentés külső héjai. [...] Forma nélkül egy kép a tudat számára semmilyen vizuális ismeretet nem közvetíthet. Ez azt jelenti, hogy a rendezett formák hordozzák a vizuális fogalmakat, amelyek olvashatóvá tesznek egy képet, és nem a konvencionálisan meghatározott jelek”³. A kép „közvetít” a világ és az ember között, ily módon a megismerés eszköze lehet, ugyanakkor minden befogadó számára egyéni utakat kínál fel az értelmezés területén. A képek „jelentésteli felületek”⁴, melyek értelmezése kulturális tapasztalatok alapján jön létre. A képet pásztázó tekintet végigjárja az egyes képelemeket, a világról alkotott saját addigi ismeretei alapján értelmezi a látványt és az egyes látványelemek közötti kapcsolatokat, majd mindezek alapján vonja le következtetéseit.

A tudomány és a képek viszonya

A tudás reprezentálásának alanyaként vizsgálunk és folyamatosan követnünk kell a modern tudományt, illetve annak változásait, aktuális jelenségeit, hiszen ezeket tükröznünk kell tudásbázisainkban. A fejlődés gyorsasága mellett három fontos jellemzőt szeretnénk kiemelni: a *specializációt* – mivel az egyes tudományágak szinte a végletekig specializálódnak, újabb és újabb, egyre szűkebb területeket lefedő rész tudományágak jönnek létre saját kutatási területtel és speciális terminológiával –, a *multi- illetve interdiszciplinaritás* domináns jelenlétét, továbbá a *technológia és tudomány összefonódását*, melyek szintén speciális, új részterületeket hoznak létre, sajátos tudásanyaggal.

A tudomány és a képek viszonya már a legkorábbi időktől szoros összefüggésben van. A képi információ, a vizualizáció segítheti a befogadást, a megértést, sőt, a szöveg által nehezen reprezentálható tudásanyagot is szolgáltat, így túlmutathat a pusztá illusztráláson. Kép alatt e helyütt természetesen nem csupán fényképeket értünk: a különféle rajzok, ábrák, diagramok, a diagnosztikai eszközök által készített speciális képi információk stb. is ide sorolódnak. Tudományterületektől függően más-más szerepet tölthetnek be a képek a szöveges információk mellett. E tanulmány témája szempontjából elsősorban a *szöveg és a kép viszonyát* vizsgáljuk.

Az *illusztrálásra szánt képek* nem önállóak, a szöveg könnyebb megértésére, az abban közölt információk kiegészítésére szolgálnak, és pontos szöveghelyhez kapcsolódnak, így „a szöveg egyfajta kiterjesztését nyújtják”⁵. Az olyan tudományok esetében, mint például az orvostudomány vagy a botanika, az illusztrációk szavak által nem, vagy nehezen közvetíthető ismereteket, jelenségeket reprezentálnak, például különböző orvosi esetek vagy egyedi példányok bemutatásával. A matematika, fizika, nyelvészet területén statisztikákkal, diagramokkal, sematikus ábrázolásokkal találkozunk, ezek szintén

a szövegek kontextusában értelmezhetők, azok illusztrálására használatosak; itt a képek összefüggésbe hozhatók a tudományos tevékenységek egyes központi mozzanataival. Más területeken a képek a *modellépítéssel* hozhatók összefüggésbe, ilyen például a kémia, ahol a szavakkal nehezen leírható, de közvetlenül esetleg nem vizualizálható jelenségeket igyekeznek reprezentálni.

A technikai eszközök fejlődésével nő, és egyúttal egyszerűsödik a vizualizálás lehetősége például a különféle tervezéssel foglalkozó területeken (pl. építészet, autoCAD-program), vagy az orvosi diagnosztikában. A *diagnosztikai eszközök* (pl. ultrahangkészülék) által létrehozott képek értelmezéséhez viszont előzetes, speciális tudás szükséges.

Más esetekben a tudományok a képeknek azt a tulajdonságát használják ki, hogy *képesek tükrözni a valóságot*, sokszor a nyelvi kifejezésmódnál személetesebben, ezért bizonyos területeken forrásértékűnek, teljes értékű reprezentációs eszköznek tekinthetők. Ahogy Lehmann Miklós fogalmaz: „A valóság strukturáltsága esetenként jobban érvényesül a képeken, mint a szövegben, mivel a képek szemléletessé teszik a valóság elemeinek kapcsolódásait. E tekintetben a képek éppen a rendet, s nem a rendetlenséget tükrözik. [...] Szemben a szöveg lineáris rendjével, a képek szimultán, egyazon időben megjelenő rendet mutatnak: az a rendetlenség, melyet a nyelv elsődlegességét hangsúlyozó teoretikusok a képek hátrányos tulajdonságának tartanak, ebben az értelemben nem más, mint a rendetlenség rendje.”⁶ Ilyen jellegű képekkel például a történettudomány, a helyismeret/helytörténet területein is találkozhatunk.

Képi dokumentumok tartalmi feltárásának kérdései

A képi dokumentumok speciális könyvtári dokumentumoknak tekinthetők. Tartalmuk hatékony reprezentálására és visszakeresésének biztosítására a különböző tartalomszolgáltató rendszerekben többféle módszer áll rendelkezésünkre. Megtalálni a képet, amely megfelel az igényeinknek egy nagy és összetett gyűjteményben esetenként igen bonyolult és időigényes feladat lehet. A képek feltárásának egyik fontos, elméleti kiinduló kérdése, hogy melyek azok az attribútumok, amelyek alapján *keresni fogják* ezeket a dokumentumokat. Ez nem triviális kérdés, hiszen „a vizuális forrás jelentése nagy részben függ annak a személynek az interpretációjától, aki nézi azt. Ugyanazon vizuális forrás különböző emberek által különböző módokon meghatározható, a személy céljától, hátterétől és tapasztalataitól függően”⁷. Célravezető lehet megtalálni a megfelelő módszert a tartalmi feltáráshoz annak érdekében, hogy ezt a többféle értelmezhetőséget a lehető legnagyobb mértékben tükrözni tudjuk.

Képek tartalmi feltárására a hagyományos osztályozási rendszerek közül elsősorban a *kontrollált szótárak*, *tárgyszavas*, *tesauruszokra* épülő rendszerek használatosak. Ilyen például a *Getty Vocabularies* (a Getty Images Institute megosztott szótárai: <http://www.getty.edu/research/tools/vocabularies>), amely strukturált és sztenderdizált terminológiát biztosít a legkülönbözőbb vizuális anyagok feldolgozásához. Az újabb kutatások és fejlesztések a trendekkel párhuzamosan a *szemantikus web* irányába mutatnak. A tartalom feltárásának eszközeként a legoptimálisabb megoldást a képi dokumentumok számítógépes feltárása esetében a szakemberek elsősorban az *ontológiák* alkalmazásában látják.

Hagyományos feltáró rendszerek vs. ontológiák?

Az *ontológia* kifejezés definiálására többféle meghatározás létezik. Az ismeret- és tudásmegosztás területén a fogalomalkotásnak, illetve a fogalom feltérképezésének a specifikációját, vagyis konkrét körülírását, megkülönböztetését jelenti. Azoknak a fogalmaknak és a fogalmak közötti viszonyoknak, kapcsolatoknak a feltérképezését fejezi ki, amelyek egy vagy több területre jellemzők, azon a szakterületen belül léteznek, tehát az adott téma ismereteinek, rendszerének, a létrehozott közös szókincsnek, közös tudásnak a reprezentációja. Az ontológia gyakorlatilag azt a szótárt adja meg, amellyel az adott ágensek egymás között kérdéseket és válaszokat tudnak megfogalmazni. Ezek a szótárak egymással összekapcsolódva egy szemantikus hálót formázhatnak. A magasabb szintű szemantikák gazdagabb tudásreprezentációt képesek nyújtani.

Az ontológiai alapú reprezentációs technológia egy számítógépes környezet, amelyben a gondolkodás szimulációja történik. A kifejezés a *mesterséges intelligencia* területéről származik, eszközei azok az intelligens szoftver-robotok, amelyek ezen ontológiákra támaszkodva tudnak a tudás reprezentálásában egy közvetítő, kommunikációs szerepet betölteni. Ezek az intelligens rendszerek képesek olyan hatásfokú információfeldolgozásra, amely hatékonyan tudja szimulálni az emberi gondolkodást.

Az ontológiák a tradicionális adatstruktúrák alternatívái, de nem váltják le azokat. A megosztott ontológiák a szemantikus web alapjai lehetnek, hiszen képesek a szabványos kifejezések és magyarázatok reprezentálására, így osztott tudásbázisként több(féle) rendszert is kiszolgálhatnak.

A. C. Benson szerint⁸ azok az *ontológiai alapú tudásreprezentációs rendszerek*, amelyek a mesterséges intelligencia technikáit alkalmazzák a könyvtári katalogizálás területén, magasabb szintű hatékonyságot érhetnek el a képi dokumentumok tartalmi feltárásánál. Ezek a rendszerek képesek további következtetések levonására a fogalmak és azok kapcsolatai alapján, így gazdagabb, relevánsabb találatokat tudnak prezentálni, mint a hagyományos, szóegyeztetésen alapuló keresővel ellátott rendszerek. Egy egyszerű példával illusztrálva: ha rögzítve van az ontológiában, hogy „XY egy fényképész”, illetve hogy „a fényképészek fényképezőgépet használnak”, akkor ezekből az információkból a rendszer maga vonja le a következtetést, hogy „XY fényképezőgépet használ”.

Benson tanulmányában⁹ az *OntoPhoto* nevű, kifejezetten képi dokumentumokra épülő ontológiai tudásbázis-kísérletről számol be. Meghatározása alapján az ontológia abban különbözik a hagyományos feltáró eszközöktől, hogy míg a katalóguscédula vagy a MARC rekord egyes dokumentumok szurrogátumai egy adott gyűjteményen belül, és a bennük rögzített szavak nem szimbolikus reprezentációi a nyelvtől független tartalmaknak, addig az ontológián belül különbség van a tárolt szavak és azok jelentései között. Máshol így fogalmaz: amíg a MARC21 egy sablont szolgáltat tények meghatározására bibliográfiai objektumokról egy könyvtári integrált rendszeren belül, az ontológia „egy tájat fest le elénk” az adott témáról, egy szemantikai környezetet tár fel, amelyben az adott látvány értelmezhető.

Az ontológiának több szintje van, a felsőbb szintek az általánosabb fogalmakat fedik le, míg az alsóbb szintek specifikusabbak (1. ábra).

A KÉPEK MINT „JELENTÉSTELI FELÜLETEK”: KÉPI DOKUMENTUMOK OSZTÁLYOZÁSELMÉLETI KÉRDÉSEI

1. ábra: A fénykép fizikai jellemzőit reprezentáló ontológiai szintek

Visszatérve a jelentés és a szóalapú keresés problematikájára, ez különösen jelentős a fényképek esetében. A kép *fizikai* valójában és *tartalmilag* is kapcsolatban van sok mindennel: fizikailag a környezetével (például hogy keretben van, a plafontól fél méterre, egy kiállítás kezdőképe stb.), tartalmilag is számos aspektus értelmezhető (például a képen szereplő konkrét személyek nevei, a szereplők közötti esetleges rokon kapcsolat foka, a földrajzi helyszín, de akár a kamera és a fotó tárgyának kapcsolata is fontos lehet). Így fontos tényezők a feltárás során a *szerepek*, vagyis azok az attribútumok, amelyek a dolgok jellemzőit határozzák meg, illetve a *kapcsolatok*. Ontológiáknál a szerepek hivatalosan kifejezhetők az ismeretszervező rendszerekben, s azok a szemantikus adatstruktúrában való elhelyezkedésüktől függenek, míg pl. a MARC-ban a szerepek jelentéstől független index-szavak.

```
(new-type {photographic print} {photograph})
(new-indv {LC-USF34-T01-009058} {photographic print})
(new-indv {Dorothea Lange} {person})
(new-indv-role {image name} {photograph} {string})
(new-indv-role {photographer} {photograph} {person})
(x-is-the-y-of-z {"Migrant Mother"} {image name} {LC-USF34-T01-009058})
(x-is-the-y-of-z {Dorothea Lange} {photographer} {LC-USF34-T01-009058})
```

2. ábra: A „Migrant Mother” című képre vonatkozó szerepek és kapcsolatok az OntoPhoto rendszerében

A 2. ábrán láthatók a szerepek és az egyes adatelemek közötti kapcsolatok, melyek nem determináltak. Az „{x az y-ja a z-nek}”-típusú kapcsolat pedig többszörös kapcsolódás kifejezésére is módot ad. Látható, hogy szinte minden mindennel tetszés szerint összeköthető. Ez a tulajdonsága a rendszernek lehetővé teszi a képek esetében oly gyakori többszörös kontextus tükrözését.

digital file from original neg.
http://hdl.loc.gov/loc.pnp/fsa.8b29516

Destitute pea pickers in California. Mother of seven children. Age thirty-two. Nipomo, California

About This Item Obtaining Copies Access to Original

Title: Destitute pea pickers in California. Mother of seven children. Age thirty-two. Nipomo, California

Other Title: Migrant mother.

Creator(s): Lange, Dorothea, photographer

Date Created/Published: 1936 Feb. or Mar.

Medium: 1 negative : nitrate ; 4 x 5 in.

Summary: Photograph shows Florence Thompson with three of her children in a photograph known as "Migrant Mother." For background information, see "Dorothea Lange's Migrant Mother" photographs ... http://www.loc.gov/m/print/list/128_migm.html

Reproduction Number: LC-DIG-fsa-8b29516 (digital file from original neg.) LC-DIG-ppmsca-12883 (digital file from print, pre-conservation) LC-DIG-ppmsca-23845 (digital file from print, post-conservation) LC-USF34-T01-009058-C (b&w film dup. neg.) LC-USZ62-95653 (b&w film copy neg. of an unretouched file, showing thumb)

Rights Advisory: No known restrictions. For information, see U.S. Farm Security Administration/Office of War Information Black & White Photographs http://www.loc.gov/m/print/res/071_fsa.html

Call Number: LC-USF34- 009058-C [P&P] LC-USF346-009058-C b&w film transparency LC-USF347-009058-C b&w film safety neg.

Other Number: J 339168

Repository: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, DC 20540 <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/pp.print>

Notes:

- A copy transparency (LC-USF346-009058-C) and a copy safety negative (LC-USF347-009058-C) are also in the collection.
- Digital file was made from the original nitrate negative for "Migrant Mother" (LC-USF34-009058-C). The negative was retouched in the 1930s to erase the thumb

3. ábra: A „Migrant mother” a Library of Congress digitális gyűjteményében.

050	0	0	a	LC-USF34-
	0	0	b	009058-C
051			a	LC-USF346-009058-C
			c	b&w film transparency
051			a	LC-USF347-009058-C
			c	b&w film safety neg.
084			a	J
			b	339168
			z	z
100	1		a	Lange, Dorothea,
	1		e	photographer.
245	1	0	a	Destitute pea pickers in California. Mother of seven children. Age thirty-two. Nipomo, California
	1	0	h	[graphic].
246	1	3	a	Migrant mother.
260			c	1936 Feb. or Mar.
300			a	1 negative :
			b	nitrate ;
			c	4 x 5 in.
500			a	A copy transparency (LC-USF346-009058-C) and a copy safety negative (LC-USF347-009058-C) are also in the collection.
500			a	Digital file was made from the original nitrate negative for "Migrant Mother" (LC-USF34-009058-C). The negative was retouched in the 1930s to erase the thumb holding a tent pole in lower right hand corner. The file print made before the thumb was retouched can be seen http://hdl.loc.gov/loc.pnp/ppmsca.12883 .
500			a	Title from caption card for negative. Title on print: "Destitute pea pickers in California. A 32 year old mother of seven children."
520	0		a	Photograph shows Florence Thompson with three of her children in a photograph known as "Migrant Mother." For background information, see "Dorothea Lange's Migrant Mother" photographs ...
	0		6	http://www.loc.gov/rr/print/list/128_migm.html

4. ábra: A „Migrant mother” MARC-rekordjának részlete a Library of Congress digitális gyűjteményében.

Ugyanazon kép leírása (3. ábra) és MARC-rekordjának részlete (4. ábra) a Library of Congress rendszerében. A MARC-rekordban az adatelemek közötti kapcsolatokat az előre definiált sémában való elhelyezkedésük határozza meg (pl. a 100-as hívójelű mező „a” almezőjében a szerző neve szerepel, az „e” almezőben van rögzítve a szerep). Ez mindenképpen egy kötöttebb struktúra, mint az ontológia esetében.

Benson a digitális kép fényképként való értelmezését esetlegesnek tekinti, szerinte a digitális kép fotóként való értelmezésének összhangban kell lennie az aktuális nézetekkel az archiválás és az információtudomány területén. Amíg nincs megfelelő elméleti struktúra a digitális képek osztályozására, amely másnak határozza meg ezeket a dokumentumokat, mint fényképnek, addig csak a jelenlegi modellben lehet gondolkodni.

Képek visszakereshetősége a felhasználó szempontjából

A képek leírásának gyakorlata egy adott gyűjteményben egyrészt függ a gyűjtemény sajátosságaitól, másrészt a tárgyi feltárást végző személy saját tapasztalataitól. E tevékenységben sok a szubjektív elem, vagyis ugyanazt a képi dokumentumot különböző emberek más-más módon fogják feltárni – ha nem is teljesen különbözően –, ezért a leírásokban lesznek eltérések. A feltáró elsősorban azt fogja rögzíteni, ami szerinte fontos a visszakereséshez – például a nevek, a témakörök rögzítése szinte mindenki számára egyértelmű, de az érzelmek, az atmoszféra már kevésbé. Nehéz kérdés annak megítélése, hogy milyen információkat hasznos rögzíteni a felhasználó szempontjából.

Keresési stratégiák képek esetében

A felhasználókra jellemző keresési stratégiák vizsgálata és figyelembevétele a tartalmi feltárásnál hasznos lehet, ha a visszakeresés hatékonyságát növelni szeretnénk. Többféle vizsgálat zajlott e témában (pl. Markkula és Sormunen¹⁰; Chung és Yoon¹¹; Youngok és Hsieh-Yee¹²), és a használók keresési stratégiáira vonatkozóan a levont következtetések nagyjából azonosak. Bár archivumtípustól és témától is függ, de elsősorban *konkrét személyekre, objektumokra és eseményekre* (hely, idő is) keresnek az emberek. A *témára való keresés* is gyakori, de ez általában nem egy konkrét témára irányul, inkább a kontextusra vagy a háttérre vonatkozó információkra van igény. A keresési technikákat az egyszerűség jellemzi: előnyben részesítik az *egyszerű keresést*, általában egyetlen szót írnak be a keresőmezőbe, az *összetett keresést* annak nagyobb hatékonysága ellenére is kevesen alkalmazzák. A *böngészés* nagyon fontos szerepet kap, a felhasználók általában a keresésnél egyszerűbbnek találják ezt a módszert, mert segítségével kevesebb időt igényel a kívánt kép megtalálása.

Markkula és Sormunen¹³ vizsgálatukban finn újságírók keresési stratégiáit elemezték egy újság fotóarchívumában. A képek feltárási gyakorlata és a felhasználói igények összevetése során arra jutottak, hogy legnagyobb igény a konkrétan megnevezett objektumokra (emberek, szervezetek, események) van, ezt követik a híresemények fotói. Gondok akadtak a visszakereséssel az objektumtípusokra (állatok, növények, anonim személyek) való keresés során, illetve az adott téma tágabb kontextusára, szélesebb összefüggésekre való kereséskor (pl. „valami a maffiáról”, „valami a gazdasági válságról”),

továbbá a földrajzi formákra, portrékra is nehezen találtak rá a rendszerben. Az összetett keresésnél a beépített teaurusz használatát túl bonyolultnak találták. A szerzők végkövetkeztetésként olyan témaspecifikus teauruszok használatát javasolják az archivátoroknak, amelyek szemantikus térképként funkcionálhatnak (a vizsgálat lefolytatásakor még nem álltak rendelkezésre ilyen eszközök az újságírás területén). Az érzések, szimbolikus jelentések indexelését is fontosnak tartották, ám elismerték, hogy nehéz eldönteni, ezek közül mi lesz fontos a felhasználóknak.

Bannour és Hudelot¹⁴ tanulmányukban kifejtették, hogy az ontológiák alkalmazása a feltárásban hatékonyabbnak bizonyul az olyan típusú visszakereséseknél, ahol nem konkrétan megnevezett objektumra, hanem valamilyen általánosabb, kontextuális tartalomra kíváncsi a felhasználó, például „egy olyan képet keresek, amin autó van”, „egy éppen a vízből kiugró gyilkos bálnáról keresek fotót”, „egy olyan képet keresek, amin a globális felmelegedést ábrázolják”. Mind a feltárásnál, mind pedig a visszakeresésnél fontos a kontextuális tudás, ennek legjobb segédeszköze pedig a magas szintű szemantikával ellátott, különböző tudásforrásokat integrálni képes képviszakereső rendszer.

Crowdsourcing¹⁵

A felhasználói címkézés lehetőségének biztosítása módot ad arra, hogy a szabványos könyvtári tartalomfeltárás mellett a felhasználói szemmel fontosnak vélt adatok is rögzítésre kerülhessenek. Ha „fizikailag” el is különül a könyvtári tárgyszavaktól a felhasználói címkefelhő, ha keresni mindkettőben lehet, az nagy mértékben segíti a képek visszakeresését, a felhasználói szempontok és logika érvényesülését.

A korábban már példaként bemutatott „Migrant mother” című fénykép a Library of Congress gyűjteményének része. A szabványos könyvtári leírást és a kép digitalizált változatait megtaláljuk a könyvtár weboldalán. A leírásban megemlítik, hogy a képről esetleg további információk találhatóak a könyvtár által a fotónak a Flickr közösségi képmegosztó oldalra feltöltött rekordjánál, a képhez link is elvezet.

5. ábra: A „Migrant mother” adatlapja a Library of Congress Flickr-felületén

A Flickr-re feltöltött képet a felhasználók kommentelhetik, címkézhetik (5. ábra). A címkefelhőt megvizsgálva látható, hogy azok meglehetősen következetlenek, például a *B&W* és a *blackandwhite* ugyanazt jelentik; egy-egy kifejezés több nyelven is megjelenhet (itt: *mother* és *madre*), és érdekes az is, hogy a hagyományos, könyvtárosi feltáró szemlélettől idegen, hangulatokat, érzéseket kifejező címkék is megjelennek (pl. *nostalgic*, *iconic*, *love*). Ez a sokféleség egyáltalán nem zavaró, és segítséget jelent abban, hogy az adott tartalmat a felhasználók a lehető legtöbb irányból megtalálhassák. Chung és Yoon¹⁶ a tagek (címkék) használatára vonatkozó vizsgálatukban nagyjából ugyanarra jutottak, mint amit az előző fejezetben láttunk, vagyis hogy a felhasználók a közösségi képmegosztó felületeken is az egyszerűsége törekedve keresnek, generikus, általános szintű fogalmakra, egy-egy szóra, kifejezésre. A felhasználói címkézés így a keresési szempontokat is képes tükrözni, hiszen nyilvánvalóan olyan címkékkel látják el a képeket, amelyekre maguk is keresnének az adott képre vonatkozóan.

A Library of Congress megoldása jó példa arra, hogyan oldható meg a szabványos könyvtári leírás biztosítása mellett, hogy a felhasználók is „beleszólhassanak” a tartalmi feltárásba. A kétféle adatolás fizikailag elkülönül, ám kiegészítik egymást, és növelik a visszakeresés hatékonyságát azáltal, hogy a szabványos leírás és tárgyszavak mellett a felhasználói szemlélet és logika is érvényesülni tud.

Irodalom és jegyzetek

- ¹ TASNÁDI Róbert: Miről szólnak a képek?: sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából. Forrás: [http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/\[-\]08_mirol_szolnak_a_kepek](http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/[-]08_mirol_szolnak_a_kepek) [2016. január 8.]
- ² MITCHELL, William J. T.: *Picture Theory: essays on verbal and visual representation*. London, University of Chicago Press, 1994. 445 p.
- ³ ARNHEIM, Rudolf: *Visual Thinking*. Berkeley, University of California Press, 1969. 345 p.
- ⁴ FLUSSER, Vilém: *A fotográfia filozófiája*. Budapest, Tartóshullám, Belvedere, ELTE BTK, 1990. Forrás: <http://www.artpool.hu/Flusser/Fotografia/01.html> [2016. január 8.]
- ⁵ LEHMANN Miklós: *A képek szerepe a tudományban*. Forrás: [http://old.tok.elte.hu/tarstud/\[-\]filmuvtort_2001/lehmann.htm](http://old.tok.elte.hu/tarstud/[-]filmuvtort_2001/lehmann.htm) [2016. január 8.]
- ⁶ LEHMANN Miklós: i. m.
- ⁷ HOLLINK, L.: *Semantic annotation for retrieval of visual resources* (Doctoral dissertation, Dutch Research School for Information and Knowledge Systems, 2006). Forrás: [http://\[-\]www.cs.vu.nl/~laurah/1/papers/ProefschriftLauraHollink.pdf](http://[-]www.cs.vu.nl/~laurah/1/papers/ProefschriftLauraHollink.pdf) [2016. január 8.]
- ⁸ BENSON, Allen C.: *OntoPhoto and the Role of Ontology in Organizing Knowledge*. = *Knowledge Organization*, Vol. 38. No. 2. 2011. 79–95. p.
- ⁹ BENSON, Allen C.: i. m.
- ¹⁰ MARKKULA, Marjo – SORMUNEN, Eero: *End-User Searching Challenges Indexing Practices in the Digital Newspaper Photo Archive*. Forrás: [http://www.sis.uta.fi/infim/julkaisut/\[-\]fire/End_user.pdf](http://www.sis.uta.fi/infim/julkaisut/[-]fire/End_user.pdf) [2016. január 8.]

- ¹¹ CHUNG, E. – YOON, J.: Categorical and specificity differences between user-supplied tags and search query terms for images. = Information Research, Vol. 14. No. 3. paper 408. Forrás: <http://informationr.net/ir/14-3/paper408.html> [2016. január 8.]
- ¹² YOUNGOK, Choi — HSIEH-YEE, Ingrid: Finding Images in an Online Public Access Catalogue: Analysis of User Queries, Subject Headings, and Description Notes. = Canadian Journal Of Information & Library Sciences, Vol. 34. No. 3. 2010. 271–295. p.
- ¹³ MARKKULA, Marjo – SORMUNEN, Eero: i. m.
- ¹⁴ BANNOUR, Hichem – HUDELOT, Céline: Towards ontologies for image interpretation and annotation. Forrás: [http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.403.6702\[-\]&rep=rep1&type=pdf](http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.403.6702[-]&rep=rep1&type=pdf) [2016. január 8.]
- ¹⁵ A crowdsourcing egy sajátos, általában online felületen keresztül végzett, önkéntes tevékenység, melynek során civil résztvevők különféle feladatokat végeznek el egy adott gyűjtemény számára. Ez lehet például adatgyűjtés és -feldolgozás, illetve már meglévő állományrészek feldolgozásában, adatolásában, a nyilvánossághoz történő közvetítésében való együttműködés.
- ¹⁶ CHUNG, E. – YOON, J.: i. m.

A képek forrása

- A „Migrant mother” adatlapja a Library of Congress Flickr-felületén. Forrás: <https://www.flickr.com> [2016. január 10.]
- A „Migrant mother” MARC-rekordjának részlete a Library of Congress digitális gyűjteményében. Forrás: <http://www.loc.gov/pictures/item/fsa1998021539/PP/marc> [2016. január 10.]
- A „Migrant Mother” című kép a Library of Congress katalógusában. Forrás: <http://www.loc.gov/pictures/item/fsa1998021539> [2016. január 10.]

Dávid Adrienne 2008–2013 között az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként a Magyar Elektronikus Könyvtár könyvtárosa. Közreműködött a Magyar Digitális Képkönyvtár létrehozásában és a Digitális Képtár építésében. 2014 januárja óta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének helyismereti tájékoztató könyvtárosa. Fő szakterülete a könyvtárak képi dokumentumainak digitalizálása, feldolgozása és hálózati megjelenítése. Az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudományi Doktori Programjának hallgatója.

ABSTRACTS

AMBERG, ESZTER: IS E-LENDING TRULY A KIND OF LENDING? ABOUT THE LEGAL NATURE OF E-LENDING

The core mission of libraries around the world is to provide free access to information, content and culture, and although there are regional differences in technological capacity and in the development of the e-book market, this mission should be universal and primary. However, the current legal framework in the digital environment hinders libraries from fulfilling these basic services, especially regarding e-books. The current copyright framework should allow – as in the case of printed books – that libraries ceaselessly be able to provide their services for all European citizens. Both the international and the European library associations realized quickly the e-lending problem and responded to it well. The lecture is intended to define the concept of renting and lending with respect both to rental right and lending right and to certain other rights related to copyright in pursuance of the intellectual property Directive 2006/115 / EC and to the Hungarian Copyright Act LXXVI of 1999. There is a special focus to be made on the distinction of the legal nature of the public lending right and the electronic lending. Furthermore, the lecture presents the latest development of the consultation launched in autumn 2014 by the European Court of Justice about the e-lending provided by public libraries.

BARÁTNÉ HAJDU, ÁGNES: LIBRARIAN CAREER PATH, CONSCIOUS CAREER DEVELOPMENT

In the field of culture and public collections the Association of Hungarian Librarians was the first, who undertook the formation of a possible career model. This study presents the major steps of the process in chronological order from the announcement in July 2014, through the establishment of a joint Librarian career model committee by the Association of Hungarian Librarians and the Alliance of Libraries and Information Institutes, and through the beginning of the work of the cultural career model working group organized by the Ministry of Human Capacities, to the present. In order to determine the elements of a career path, it is essential to clarify the dominant factors of career, the subjective and objective elements of success and their connection to self-understanding. A successful career path depends largely on our social and economic environment and the opportunities offered by them. These opportunities can be motivating, but also obstructive. The aim is to outline a predictable, transparent, fair, objective and motivating career model, which allows the conscious career development for the concerned librarians. In the most cases performance can be well-reflected, characterized, and objectively measured in the library, however there are activities that can only be judged in the long run e. g. talent management. The performance of work has three criteria: job-related activities, job-related attributes and job-related outcomes. It gives the presentation a special actuality, that the Librarian career model committee holds its meetings at the Institute of Library and Information Science, ELTE.

BELLA, KATALIN: ‘PLEASE, DO NOT BE SO SENSITIVE.’ LITERARY POLICY AND PUBLISHING DURING JÓZSEF RÉVAI’S TERM OF OFFICE

Despite the vast amount of research on the regulation enforced by the Hungarian Communist Party on Hungary’s cultural life from 1948 until 1953, little is known about how its chief commissar’s, József Révai’s “manual control” worked. After the communist seizure of power József Révai, member of the Political Committee and the Minister of Culture in Hungary, pursued

ABSTRACTS

hard-line Stalinist policies impoverishing the cultural and intellectual life of the country. Révai's three methods in ruling culture were 1. his public declarations on national forums, 2. his statements in individual cases, in imperious debates, such as the Lukács-debate, the tradition debate in architecture, or the Felelet-debate, and 3. his informal micro-management, literally 'manual control', the daily practices of personal manipulation. My paper focuses on this latter process in literary policy. New sources add nuances to our understanding of the impact of 'administrative means' by revealing the variable relationships between Révai and the different groups of authors (Communists, fellow travellers, non-approved writers) in the strictly compartmentalized literary life.

BIBOR, MÁTÉ JÁNOS: TWO IN ONE: THE FIRST EDITIONS OF THE ONE HUNDRED POEMS

The even today popular anthology, *One Hundred Poems* was compiled and introduced by the Hungarian writer and literary historian Antal Szerb (1901–1945). The volume was published for the first time in 1944 according to both bio-bibliographies of the author. The second edition was issued in 1957 according to both. This data is repeated by lexicons and the majority of literary historical works dealing with Szerb. Szerb's letters referring to the anthology reveal that he compiled the material between August and October 1943. Being of Jewish origin, he had already been called to forced-labour service at this time, but he was still allowed to stay in Budapest. Even so he could not do research work in libraries; he was helped with such tasks by others, for example by the young Ágnes Nemes Nagy, the future poet and essayist. The printing and binding was done in November, therefore the *One Hundred Poems* could be published at the beginning of the next month. The first book review appeared on December 10th, 1943. The second edition was published in the first third of 1944. This differs from the first edition not only in its typeface, paper, and binding, but – besides a few corrections and a couple of new mistakes in the texts – also because the first edition does not contain the few lines long poets' biographies that figure in the 1944 edition. In fact there are one hundred and one poems in the anthology, however it does not bring the Hungarian translation of the Emily Dickinson poem, I reckon – when I count at all..., which served as its motto, since György Somlyó, commissioned to translate it was not ready with the translation in time. Nevertheless, he translated it much later, therefore it should figure in the editions of the *One Hundred Poems* since 1999.

BILICSI, ERIKA: THE HISTORY OF SCHOLARLY COMMUNICATION FROM THE JOURNAL DES SÇAVANS TO OPEN ACCESS

Although the beginnings of the scholarly communication can be traced back to ancient times, the modern practice of scholarly publishing was created in the 17th century. This was the publishing method of the scholarly journals. Two centuries later the publication in peer-reviewed journals determined the effectiveness and recognition of researchers and research institutes. In the second half of the 20th century a new problem emerged: the journal crisis. It became clear that the traditional publishing model was not able to publish the huge amount of research results quickly enough anymore. The solution to this situation has become a new publishing model: the open access. This movement began to spread in the early 2000s. In this new model the role of libraries is changing. The scientific community needs repositories, the subscription fees should be rearranged to cover APCs, and the biggest task is to inform researchers about open access trends and to provide them continuous support.

BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS, NELLI: QUALITY MANAGEMENT IN LIBRARIES – THE APPLICATION OF QUALITY MANAGEMENT IN DOCUMENT DESCRIPTION

One of the central, topical issues of Hungarian and international library sciences concerns the full, high quality implementation of the bibliographic description of traditional and electronic documentary assets and retrospective catalogue conversion based on international and national standards and policies. Experience shows that Hungarian libraries are competent and prepared to fulfil professional rules and general requirements relating to description at a high standard with varying degrees of success. Fluctuating quality and inconsistencies can be detected in several forms at the same time. The most common problems include partial compliance with formal rules relating to data elements recorded on the described unit and their indication, uncertainties observed in the course of transcription, abbreviation and omission, spelling and typographical errors caused by negligence; inconsistencies occurring in the uniformisation of authority data and access points may result in similarly serious consequences. Changes to the rules of bibliographic description and their practical introduction, and participation in Hungarian and international bibliographical cooperation render conscious planning, operation and control of the related processes essential; and the same holds true for using all functions of process management, adjusted to the strategy of the institution. Without forward looking planning, management and supervision, the system of processes running the activity and their connections do not enable the fulfilment of the quality policy and quality targets defined by the library. When evaluating the quality of description, our solutions drawn up for bibliographical rules and technical issues essentially determine the assessment of the library's services and of the library itself.

DÁVID, ADRIENNE: THE PICTURES AS 'MEANINGFUL SURFACES' - REPRESENTING IMAGES IN THE CONTEXT OF KNOWLEDGE ORGANIZATION

Images can mediate meaning via visualisation, the importance of their existence is essential nowadays. Science uses images as illustrations representing phenomena words can hardly describe, for statistics and diagrams in some domains, modelling things, and they are useful also in diagnostics. Image can reflect reality; this attribute makes it competent to serve as an authentic source in some domains, representing the truth. Photograph is a particularly problematic document type, because its content can be viewed and described from an unlimited number of perspectives. To capture the meaning of information, libraries use various types of Knowledge Organization tools, such as controlled vocabularies and thesauri. Many studies claim that ontology-based KO systems that are capable of reasoning over concepts and relationships can provide richer, more relevant search results than traditional models used for representing photographs. Analysing user needs is also essential to build up an image collection that is easy to use and presents relevant information. Involving users to add collateral information to our images, like tagging, can improve the effectiveness of our collection. Through some examples I would like to demonstrate how different types of KO tools can reflect the meaning of the same image.

DÉRI, BALÁZS: DID I MAKE AN ADVANCE THANKS TO LIBRARIES?

Yes, for sure, and I cannot decide which one was the most important. Maybe it was the library of the community center in the village where I spent my childhood. I read it through almost completely. (It was not a huge task.) Or was it the National Széchényi Library in the building of the National Museum, or the University Library and the Library of Hungarian Linguistics at the Faculty, or above all the Oriental Library of the Hungarian Academy of Sciences during my col-

ABSTRACTS

lege years? (I wish to mention the Library of the Latin Department, but it never existed, more precisely the inaccessible books were stored in the teachers' rooms and in the classroom.) Or for a young researcher was it the open-shelved periodicals reading room in the National Library of Catalonia in Barcelona? (There I became a medievalist.) Or was it the Bodleian Library in Oxford with annual visits in the last 15 years? (At last, a real library.) Yes, but more than any other it is our library in the Department of Classical Philology (János Harmatta Library), whose books got stored in the semi-basement of the building 'F' in the Trefort Garden 10 years ago. It is what it is: a little bit musty and incomplete, but it is the best Greek and Latin library and it is ours. The middle-aged patristic cabinet with a view to the quadrangle is my office. My many hundreds of forever donated books are all here around me. I go elsewhere only with a definite purpose. I have two wishes: after I retired I would like to stay here as an unpaid assistant librarian; and I would like to see that all manuscripts of every library in the world and every book became digitally available. Why would it be an impossible thought here in the library?

FODOR, JÁNOS: DIGITAL HERITAGE IN THE LIGHT OF REAL DEMANDS

The thread of this lecture finds connection between digitalization and the insufficient presence of libraries on the Facebook and other social media surfaces. As the items of digitalized content find their ways in professional databases and archives, the connection between librarians and their processed content became remote and loose. Therefore it is highly important to find new context and optimized procedures for the creativity of librarians in sharing and guiding readers from the web, mirroring a new workshop-like contemporary library. The lecture shows historical and contemporary examples of the open possibilities from the history of Hungarian libraries and also from our experimental education projects. Pál Lipták, the legendary polyhistor library leader – among other activities – published a bibliophile book series, which is a good example of a close relationship between librarians, poets, readers and furthermore, the needs for niche products on the cultural market, very similar to the present needs for print-on-demand books in the age of e-books. Our Institute at ELTE recently designed a memorial webpage with the database of Lipták's Poesis Hungarica series. Our web content research projects aimed also to find activities and special interests of the future librarians and the lecture presents some of the collaborations with libraries toward similar aims.

FODOR, JÁNOS: EXAMPLES OF SCIENTIFIC DIGITALIZATION IN THE LIGHT OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE TRAINING AT THE UNIVERSITY

The lecture is an attempt to overview the digitalization section of the conference with revealing the strong contextual connection between the Hungarian and international trends of digitalization and the presented projects and lectures of ELTE University Library, Hungarian National Library, MOME, Hungaricana and Qulto. Although the live presentations of the section had no real chance for a full coverage of the efforts nation-wide, the Institute of Library and Information Science (ELTE) as organizer of the conference has multiple projects examining digitizing projects and publication trends with the students. The lecture faces the highlights of presentations with the results of these education projects, enumerating and classifying library initiations and commercial databases of digital archives, giving a wider background as context. Furthermore, the lecture examines different viewpoints and results of the section presentations as reflections and layers of digital communication at the field of science, from the historical knowledge to the successful new innovations, as the items of digitalized content find their ways

in professional databases and archives. The lecture highlights the essential role of librarians and – with the correspondent examples of the studies held by ELTE LIS – the importance of education in every aspects.

FODOR, PÉTER: LIBRARY IN CHANGE. PROBLEM – ANALYSIS – DELIBERATION – ACTION

The modern library is a knowledge and information centre, which helps to raise the quality of life as well as to reduce inequality. With its services, the library increases the competitiveness of the citizens, as well as fulfils the national and international requirements of public library. The library is capable to organize collective and cultural recreational events; it is accessible, and provides 24 hour-services. It operates on the basis of a programme and is able to set priorities. What is user-requirement? How does the communicational and IT appear in the library? What does the use of multi-platform technology mean, and what kinds of challenges arise from the requirements of multilingualism and remote access? Is social standing an influencing factor? Is there any connection between social usefulness and funding? Does the library have marketable services? Who could and should finance 'free use' set in the legislation? How could public library expend the available operating sources? What kinds of alternative resources, financing means, and possibilities could be involved in the operation costs of the library? What do task-orientated organization-development and the effective human resource management mean? How does strategy of the library relate to librarians' career? What could be the directions, possibilities and the practises of the librarian-education? This presentation try to briefly answer the questions mentioned above.

FRANK, TIBOR: FROM LIBRARIES TO THE INTERNET?

In the course of university education I more often bump into the obstacle that my students – even the most diligent ones – abstain from using libraries, and they more exclusively hope that the Internet, databases, and only virtually existent sources and data will help to solve their tasks. In each semester I am taken aback that the students of our prestigious university how little know even the largest libraries in Budapest, and how successful my classes are that – at least half the time – include library visits. On such occasions almost everyone is surprised that the National Széchényi Library, the University Library and the library network at Eötvös Loránd University, the central collection of the Metropolitan Ervin Szabó Library, the Library of the Hungarian Academy of Sciences and the collections of the research institutes, the Library of Parliament, and the National Library of Foreign Literature with their almost 20 million documents in Budapest – nearly equaling the collection of the Library of Congress in Washington – provide a richness of primary and secondary sources, literature, and special collections. Still, the majority of students seldom undertake the journey which in many cases can be done on foot. They prefer to stay at their computers, from which they hope solution to their problems – often in vain. What is the precise reason of this avoid and affection? Is it the love for comfort or the lack of knowledge? Is it the wrong PR of libraries, incomplete or missing training about using libraries (and books), or the relatively sudden availability of databases in Hungary? Is it the computers' attractive variability, data connectivity, or maybe – the easy 'cut and paste' – data management techniques in contrast with the old-fashioned library using facilities? Is it ignorance, laziness or the love for the revolutionary new ways of communication and information transmission? Is it the rapid 'Americanization' (in most cases, but not exclusively in a good sense) of knowledge acquisition? What can the library and the library science do to restore the balance, to at least partly recover the role of conventional collections? What do the American (and in many cases

ABSTRACTS

the Americanized Western European) libraries do to facilitate the use of the library, to endear real books and libraries, in order to exploit their full potential in a more modern way?

GURKA-BALLA, ILONA: THE TRANSYLVANIAN HUNGARIAN LIBRARIAN TRAINING IN THE LAST TWO DECADES

In the last two decades the Transylvanian librarian training followed the changes of higher education, and library and information science. The library and information science training in Hungarian language has become a strategic element and even a key issue in academic studies at the university of Cluj, and the relationship considerably increased between the students' future employers and the Department of Library and Information Science. The press and media beneficially contributed to its development. According to the governmental decree in force the undergraduate degree program called „IT Librarian” and „information manager” is set to the previously called “Librarian” as professional qualification, demonstrating alignment with international trends. From the very beginning librarian training has a real tradition at the Babes-Bolyai University from Cluj. Farkas Gyalui, the first Hungarian private library science teacher and many from his teacher and librarian colleagues put a great emphasis on this university-level training. After the 2nd World War, unfortunately, the professional qualification was available only in Romanian and in Bucharest. In the nineties, after the revolution, however, it was possible again to carry out the study of library and information science in Hungarian language. First, students studied librarianship and history at college level (3-year training) and after that at university level (in 4-year training). Since the Bologna-system has been introduced only the 3-year librarian training remained, but we hope that one of the major achievements of the former national librarian training, the double-specialization can be introduced in the Bologna-process as well, which would be for the benefit of the (future) employers, the libraries, the information providers and the schools, too. The academic training has always greatly supported the training courses of the professional organizations at local level, in the major cultural centers. Our common goal is to keep pace with the challenges of the professional changes and the constantly renewable Information Society.

HAJNAL, JENŐ: CREATING THE DÉLVIDÉK HUNGARIAN KNOWLEDGEBASE

As part of the national cultural heritage, the digitalisation of the intellectual heritage of the Délvidék/Vojvodina Hungarians is of a fundamental common interest. The public libraries of Hungarian interest are unavoidable actors of this process. This requires a turn towards cultural values – mostly intellectual heritage: the virtual discovery of the Hungarian stories of the homeland, of the Hungarian landscape, and the shedding of light on the cultural events of the many past centuries. We are at a phase of our lives, and of our intellectual development, where we are in need of completeness, which can neither be achieved without the prolific absorption of the heritage accumulated by almost a century of our existence as a minority, nor without the awareness of the thousand-year history of our lands. The coordination and publication of the process of digitalisation is a necessity in favour of providing cost-efficiency, effectiveness, quality results and public awareness of the end user. Our overall goal is to achieve the readiness of our public collections, primarily libraries, for the challenges that the information society and the digital age puts forward, and make them correspond to the requirements of this new era. Making the Vojvodina Hungarian cultural heritage available in digital form via their broadcasting, which can in this freely available way contribute to research, teaching, self-education, corresponds to the goals set out all out the Carpathian Basin aiming to preserve our national culture. The goal is the

foundation of a multi-actor, variable, but still solid standing knowledge base, whose supporting pillars can be the knowledge bases of Vojvodina Hungarian public collections by integrating, constantly developing and making them available internationally.

JUHÁSZ, ÉVA: LIBRARIANS AS COACHES – COACHING IN THE LIBRARIES

This article discusses the analogies between the 7Cs coaching framework and the reference service process at the reference desk in different types of libraries. It also outlines the challenges librarians and libraries face at the beginning of the 21st century. Librarians need to become even more multi-skilled and at the same time to learn how to promote themselves and their services to the public. With for-profit organizations it has been already agreed that high quality products and services are not enough in today's market. It is also important for them to be flexible, responsive to demands and trends and able to assign resources in order to be successful and to maintain competitive advantage. These abilities are the elements of the dynamic organizational capabilities and there are different ways to improve them. Courses and trainings concentrate on enhancing skills and professional knowledge. Business process re-engineering is based on the business process itself and total quality management is based on the performance measurement. Coaching focuses on the potentials of individuals. The aim of this article is to draw attention to coaching as one possible management tool to improve dynamic organizational capabilities in libraries in order to become more flexible and innovative at an organizational level.

KEREKES, PÁL: E-BOOKS OF LIBRARIES: LENDING AND/OR FREE DISTRIBUTION? SOME FEATURES OF TEXT-BASED ELECTRONIC CONTENT SERVICES PROVIDED BY HUNGARIAN LIBRARIES

Lending of electronic books became part of public library services within English and German speaking countries. In Hungary the lending of e-books has not yet come into practice. In contrast, a collection of free e-books has emerged. The free e-book database, containing works no longer protected by copyright law, contains more than 12 000 books in Hungarian language. The works of contemporary authors – perhaps uniquely – are also provided in a special form of free digital library. Currently the collection contains the works of 80 authors. Large university and county libraries provide further e-books free of charge. Substantial collections of free e-books in Hungarian language are available in the central libraries of countries with a considerable Hungarian minority. The question raised by the existence of such a big open-access digital collections is whether it is useful and necessary for the Hungarian libraries to create a system of renting electronic books? Or would it be more beneficial to further develop the databases of free electronic books? The study illustrates the Hungarian-language free digital book databases and the ways of access to these collections.

KISZL, PÉTER: LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE IN THE NEW STRUCTURE OF HIGHER EDUCATION DEGREE PROGRAMS

In December 2014, the Government adopted the 'Higher Education Concept', which defines the strategic goals of higher education by 2030. Its first step – changing the structure of degree programs – has been completed by June 2015. According to the government decree No 139/2015 (VI. 9.) on the list of qualifications that can be obtained in higher education and on the inclusion of new qualifications, librarian qualifications in the social sciences field of education can be: Library and Information Scientist BA qualification (Library and Information Sci-

ABSTRACTS

ence BA program) and Library and Information Scientist MA qualification (Library Science MA program). The decree confirms the undivided teacher-librarian degree program as well, however due to its special position now it is not discussed in detail. The persistence of the MA degree program can be thanked in a great part to the efforts of the Library and Information Science 'Trainings' Council formed at the Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University (ELTE) in March 2015. It has been aimed at the continuous modernization of the training, the development of professional positions at national level, and the unification of institutional opinions. There was an urgent need for this exemplary cooperation among Hungarian training institutions and the representative professional organizations of employers and employees, because as a result of the introduction of the Hungarian Qualifications Framework the review process of the training and outcome requirements started in July 2015 with the assistance of the Hungarian Rectors' Conference. The Head of the LIS Trainings' Council received a request from the Hungarian Rectors' Conference for setting up and leading a working committee to develop the new training and outcome requirements of the BA and MA librarian degree programs. He involved the members of the Council in the preparation of the content modernization of the bachelor's and master's degree program. This study is about the results of the professional consultations, so the main features of the training and outcome requirements which define the future framework of the training, and about further tasks ahead of us.

KOVÁCSNÉ KORENY, ÁGNES: THE EUROPEAN LIBRARY AND EUROPEANA IN SERVING SCIENTIFIC RESEARCH

The European Library (TEL) and the Europeana are the two of the most known European digital library services, with lots of similarities and differences. There are more than 200 million resources to be discovered on TEL portal: 24 million pages of full text, 18 million digital objects, and 119 million bibliographic records from national and main research libraries of 48 European countries. New searching features of the recently developed portal platform provides access to records, documents and digital objects on a way that makes the analysis of the records easier more than ever. TEL has brought a particular focus on the knowledge organisation systems, focusing on the least language-dependent vocabularies. It bases its subject access functionality on CERIF, supporting subject- and time-oriented research. Results can be easily exported into the most commonly used reference management software. There are more than 39 million digital objects available on the multilanguage portal of Europeana, a service that provides access to digital resources of the main libraries, museums and archives of the continent. The paper presents the two EU-supported services, their history, recent developments, and those special features that aim to provide the means and tools for researchers to easily use scientific resources, with the exploitation of semantic relations and translations offered by knowledge organisations systems, and the use of Linked Open vocabularies for enabling multilingual search and retrieval services.

MÁTYÁS, MELINDA: DIGITALIZED MANUSCRIPTS OF JESUIT SCHOLARS IN THE ELTE UNIVERSITY LIBRARY AND SOME POSSIBLE RESEARCH AREAS OF THE COLLECTION

The Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-Manuscript Collection is one of the most valuable treasures of the ELTE University Library. The name of the collection refers to the three Jesuit scholars, who were the three main collectors of the corpus. It contains original documents and copies from as far back as the 17th–18th century. Lots of these materials are unique sources of the Hungarian history and cultural history. The collection is now fully digitalized to facilitate the access and to

avoid the papers from being damaged. I shall present the main properties of the manuscript collection and methods of accessing it in the EDIT Digital Institutional Repository and in the electronic catalogue of the University Library. At the end of the paper I present some examples for the research of the collection e. g. sources about a famous Hungarian noble woman Dorottya Kanizsai and about the battle of Mohács.

NEMES, LÁSZLÓ: UNIVERSITIES, PRIVATE SECTOR AND THE LIBRARIES

Universities not only provide teaching and education, they provide – or should provide, at least – other services for their citizens, as well. Academic libraries are interested and can have tasks in two of these services, as the information service providers of the institutions. Namely, they can be assigned to services directly related to teaching and the monitoring of the competition and the media (external information collecting and systematization), which is one of the other services indicated in point number 8. It is typical for higher education that it not only transfers existing knowledge and prior research results but also helps the production of new knowledge through mandatory research activity. Beyond the personal development of the participants its aim is the social utilization. So, knowledge has to be transported outside the institutions. I investigate this process especially from the aspect of the private sector. It should be noted that this is a two-way process. The role of the libraries is especially important, because they are able to secure the information so that anybody can reach it. While they are able to store the knowledge produced in the given institution they are also able to store the information produced outside these institutions. Beyond defining the literature, the interviews and talks that I had in the autumn of 2013 and in the summer of 2014 at the Knowledge Management courses of the Tallinn summer University were important sources of my paper, as were all the notes that I took during my trip in Estonia and Latvia between the 18th and the 24th October 2015, at the discussions with the lecturers of the Universities of Tallinn, Tartu and State University of Latvia.

NÉMETH, KATALIN: CONCEPTUAL AND DISPLAY PROBLEMS RELATED TO SUBJECT HEADINGS IN THE CATALOGUES OF CHURCH COLLECTIONS: CASE STUDY ON THE CONTENT ANALYSIS OF THE DOMINICAN LIBRARY COLLECTION

The conceptual system of theological and religious studies secondary literature is exceptionally complex, and heterogeneous in accordance with denominations and churches. Specialized terminology and colloquial expressions are often mixed; their nuances of meanings are not always consistent, for example in the case of cloister and monastery. The several integrated library systems used in Hungary offer different possibilities for the description, transfer, and search of subject headings. The catalogue of subject headings prepared for the Hungarian Lutheran Bibliography could be partially adapted to catholic libraries as well. Nevertheless, in the case of an actual monastic collection it is only slightly applicable, although it contains expressions that are typical for the Catholic Church as well. The particular use of concepts and terminology as well as the specific search habits, which differ from laypersons' search practice, make searching the holdings of church libraries more difficult. The MARC format specifies and narrows the semantic content of descriptors by means of the subfield codes, thus several explicating expressions can be associated with a subject heading; but the display of subject headings – one tag with several subfields, or the tag repeated – differs in each library. The question arises whether it is possible and necessary to use free subject headings, since it can carry the danger of subjectivity and inconsistency.

ABSTRACTS

SEBESTYÉN, GYÖRGY: NEW ACHIEVEMENTS OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE IN THE 2010S

The study offers insight into the current research at the Institute of Library and Information Science, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, particularly with regard to issues of e-books, on-line representation of cultural heritage, and opportunities and challenges offered by the social media.

SENKEI-KIS, ZOLTÁN: STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT THE PROFESSION AND TRAINING OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE

Exploring the perceptions of the future librarians is essential for the future of the profession of library and information science. The professional socialization during the university training forms the students' attitudes, beliefs and values, promotes the acquirement of the professional role, and so it can establish the future professional success. Students actively take part in the process of professional socialization; that is why the research on students' self-perceptions and beliefs is regarded as very important. BA and MA students of library and information science participated in the research. Four focus group interviews were recorded and analysed. This method is suitable to explore the structure of representations. The data was analysed by the method of content analysis and social representation theory. The main categories were the following: carrier motivation, inner and outer representations of the profession, social usefulness, the added value of the training, the value of the degree, professional identity formation, and future prospects.

SÖRÉNY, EDINA: THE POSSIBILITIES OF THE CLASSIFICATION OF LIBRARY STRATEGIES

The strategy and the strategic way of thinking has formed and developed through several thousands of years and they only spread to other fields during the 20th century thanks to the world of business. Since 2012, in public administration Government decree regulates the making of strategic plan documents in Hungary. The aim of strategic leading of the Government is to help the organisations' planning skills develop and to make strategic thinking fundamental in their working. The strategic planning does not only mean the steps made in order to reach the goals but it also means a whole new strategic way of thinking through which the determined aims can be accomplished. Only under these circumstances there is a chance that institutions like libraries can develop into dynamic institutions so that they serve as organic formers of the changes and they do not act as victims of the alterations. In the field of library science up to this point there is a possibility to examine 3 completed strategic periods.

STASSELOVA, SILVIA: THE MODERN ARCHITECTURE OF UNIVERSITY LIBRARY BUILDINGS = AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

The modern architecture of university library buildings doesn't represent an important high-quality background for education and research only, but also a very effective marketing tool. Many successful universities influence their potential students by modern and progressive university library buildings located at their university campuses. Numerous universities in the world became well-known thanks to an exceptional architecture of their university library buildings, which in some cases is more valuable than the initial investment in the construction of a new library building. The presentation documents a unique architecture of various modern library buildings located at the heart of university campuses in the Netherlands (University Library of the Delft University of Technology), Czech Republic (National Library of Technology at the campus of the Czech University of Technology in Prague), Slovak Republic (University Library

of the Catholic University in Ružomberok) and Austria (University Library of the Vienna University of Economics and Business). The 21st Century is well-known as the Information Age, but it also brings the renaissance of a library space to all library users. The library space starts to be extremely valuable for the library users to balance the combination of all outside stress factors and create a progressive learning hub.

SZÉKELYNÉ TÖRÖK, TÜNDE: CHANGES AND TRENDS IN HUNGARIAN UNIVERSITY LIBRARIES

Parallel to the transformation of external conditions, our expectations of libraries significantly changed over the past few decades. Traditional workflows are altering, emphases are shifting among library activities, and new services are born. In a situation where universities are competing with each other, an important issue is the extent to which libraries are flexible in fulfilling their tasks determined by laws and meeting every requirement, whereas they also fully support the strategic goals of the university and research. Workflows that are affected by changes include the locations of the communication between library users and librarians, the methods of paper-based and electronic acquisition, the type of collected and stored documents, moreover the practice of their cataloguing. Meanwhile traditional attitudes alter as well: the document-oriented focus is more and more replaced by an emphasis on data and information service that often also have a strategic significance.

TAKÁCS, DÁNIEL: USER IDENTIFICATION FOR DIGITAL LIBRARY SERVICES

The digital identification is one of the weakest points of library services. There is a need to clarify the legal circumstances to create a proper authentication system, because there are laws for the privacy policies in the economy and the administration, or for the libraries, but there is no correspondence between the two areas. There are many options for the development of the authentication system – the commercial services, the certificate providers and the government (so called ‘client portal system’). We have to choose the easiest solution in the terms of accessibility and usability. It seems that the best choice is the governmental authentication system, mostly on the basis of technical, legal and social aspects, moreover, it is easier and cheaper to develop and operate. Of course this authentication procedure has also some disadvantages, but these handicaps come forward in the case of the other solutions as well. The standard client portal system broadens the range of creatable and accessible services; and the infrastructure also becomes more flexible. A new library system may evolve, which can offer the same user experience in every library, and personalised services that can resolve the present technical and legal problems of the remote use of libraries.

TÓSZEGI, ZSUZSANNA: CLOUD COMPUTING – SERVICE LEVELS, PRIVACY, COPYRIGHT ISSUES

Handling ‘big data’ – the huge-volume data sets generated in the world – (storage, processing, providing access etc.) pushes the limits of technology solutions available today. It is estimated that the amount of data stored doubles roughly every two years. Big data is a huge challenge not only in quantitative terms – at least as problematic is the diversity of the data and the tremendous speed at which data is generated and needs to be supplied. The data explosion necessarily brought new technologies to life such as data mining and cloud technology. Today’s network activity could

ABSTRACTS

not be handled using “old” client-server architectures: cloud-based technologies have become indispensable services that represent huge technical, financial, privacy, copyright etc. challenges.

VASS, JOHANNA: RESOURCE DESCRIPTION AND ACCESS (RDA). A TOOL FOR FUTURE INFORMATION TRANSMITTING TASKS OF LIBRARIES

The new librarial cataloguing standard RDA was published by the international development commission in 2010. Testing has continued since then and results can be followed in amended text versions. RDA can be considered as an application standard of the FRBR model published in 1998. This model that identifies the levels of work – expression – manifestation – item did not include direct description instructions that can be applied in practice. The informatics model of modern cataloguing principles was also missing. Developing and publishing RDA is a leap towards these aims. Rethinking the librarial description standards was also motivated by the will to ease the integration of the information pieces stored in catalogues into the world of web and to facilitate information access for users. With the librarial applications of the semantic web technologies (LOD) and the formal standards (RDF) both the traditional processing activities and the use of knowledge heritage guarded in public collections can change fundamentally. The establishments responsible for development have to provide for the aftercare of librarial data-stocks recorded and stored in former data-exchange formats (ex. MARC21).

AUTHOR INFORMATION

AMBERG, ESZTER

Between 01/2004 and 10/2013 librarian then principal librarian at the Research and Development Department of the Hungarian Library Institute of the Hungarian National Library. In 2012 copyright expert at the Digitized Parliamentary Database (DTT) project. Between 11/2012 and 10/2014 member and then leader of the Legal Working Group of the National Electronic Document Delivery System, Database and Repository (ELDORADO) project. Between 11/2013 and 09/2015 lawyer at the Project Office Department of the Hungarian National Library. Since 05/2015 chairman of the Audit/Control Committee of the Association of Hungarian Librarians. Since 10/2015 Deputy Director General at the Csorba Győző Library in Pecs. She is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

BARÁTNÉ HAJDU, ÁGNES

Ágnes Hajdu Barát is head of the Library Science Department at Eötvös Loránd University. She is president of the Association of Hungarian Librarians, member of the UDC editorial team, the ISKO Scientific Advisory Council and of the IFLA's Governing Board. Her research interests are the epistemological issues of knowledge organization and the visualization of information.

BELLA, KATALIN

Katalin Bella is an assistant lecturer in the Institute of Library and Information Science at the Eötvös Loránd University, Budapest. Her research interest circles include history of printing, book publishing and literary policy in Hungary after 1945. Recently she is engaged in the history of the main publishing houses of the 1950s. In addition to her core teaching activities, she is the ERASMUS+ coordinator of the Institute.

BIBOR, MÁTÉ JÁNOS

Máté Bibor is a librarian, literary historian, teacher. He graduated from László Lovassy High School in Veszprém in 1992. He obtained his MA in library and information science at the Eötvös Loránd University (ELTE) in 2001. He received his PhD in literary history at the same university in 2011. Between 2003 and 2014 he worked at the ELTE University Library as a specialist in old books. Since 2004 he has been teaching courses at the Faculty of Humanities of ELTE, where he became a full-time teaching assistant in 2014 (Institute of Library and Information Science, Department of Library Science).

BILICSI, ERIKA

At the time of the study Erika Bilicsi was a librarian, than from 2016 the Head of the Department of Library Systems & Technology at the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences. She deals with the REAL repository since 2012. Her responsibilities include the DOI registration service since 2014. She works in the PASTEUR4OA project which aims to support the development and the reinforcement of open access policies in the European Union. She participates in the work of EURODOC's open access working group since 2015. She is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

AUTHOR INFORMATION

BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS, NELLI

Since 2006 she is working as a senior lecturer at the Eötvös Loránd University, Institute of Library and Information Science. Her research interest focuses on the relationship between quality management and bibliographic description. Since 2008 she takes an active part in K21 Quality Improvement Project of the ELTE University Library Service, she is the leader of the Process Management Workgroup. Her additional research interests include library automation, institutional repositories and online information sources. She is a member of the Hungarian Society for Quality and the Bibliography Section of the Association of Hungarian Librarians.

DÁVID, ADRIENNE

Between 2008 and 2013 she was a librarian of the National Széchényi Library's Hungarian Electronic Library. She participated in the Hungarian Digital Image Library project, and in the building of the Digital Archive of Pictures. Since 2014 she is a local studies and reference librarian at the Municipal Ervin Szabó Library's Budapest Collection. Her specialty is the digital representation of libraries' image collections. She is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

DÉRI, BALÁZS

Head of the Latin Department of Institute of Ancient and Classical Studies at ELTE Faculty of Humanities, Chairman of the Professors' Council at ELTE Faculty of Humanities, Head of the Centre for the Study of Religion at ELTE Faculty of Humanities.

FODOR, JÁNOS

János Fodor PhD is a senior lecturer in the Institute of Library and Information Science at ELTE. His researches are focused on the presence of libraries in the social media. He is an expert and teacher of web publishing and digitization. As a litterateur he compiled posthumous books and web collection of poet András Fodor.

FODOR, PÉTER

Gained university diploma in the fields of adult-education and LIS in 1969, graduated as historian in 1973. In 1984, he gained his PhD in history at Eötvös Loránd University. Since 1968 he has been working in cultural centres, museums, and libraries, and has taken several positions in cultural administration and management. Since 1998 he is the general director of the Szabó Ervin Metropolitan Library. 2003-2015: President of the Alliance of Libraries and Information Institutes. 2005-2010: member of the National Librarian Board of Trustees. 1998-2000: Curator of the National Cultural Fund of Hungary. Librarian expert since 2003. He has decades of educational experience. Since 2005 he is an honorary professor of the University of Pécs.

FRANK, TIBOR

Tibor Frank is Professor of History at the Department of American Studies and was Director of the School of English and American Studies at the Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest, Hungary (1994-2001, 2006-2014). Since 2000 he is the Head of the PhD program in American Studies. He is a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences and a Corresponding Fellow of the Royal Historical Society, London. He is the editor of the Hungarian historical journal called 'Századok' (*Centuries*).

GURKA-BALLA, ILONA

Ilona Gurka-Balla (1955-), librarian at the Lucian Blaga Central University Library from Cluj since 1990. After receiving her PHD degree (1996), since 1999 she is an assistant lecturer at the University of Babes-Bolyai at Cluj and a scientific coordinator of the students from library and information science specialization at the History and Philosophy Faculty.

HAJNAL, JENŐ

Jenő Hajnal is a Hungarian language teacher, librarian, cultural mediator, magister of linguistics, scientific researcher, President of the Hungarian National Council of Vojvodina. He was born in 1954, in Telečka. He worked as a secondary school teacher, reporter, journalist, translator, director of the Senta Cultural Centre (1988–2006) and of the Institute of Hungarian Culture of Vojvodina (2006–2014). He is an external Member of the Hungarian Academy of Sciences (since 2004).

JUHÁSZ, ÉVA

Éva Juhász is a librarian at the Hungarian University of Fine Arts Library, Archive and Art Collection. The scope of her research is the modern management techniques and their adaptability in library organisations. The purpose of this work is to draw attention to the possible benefits that might come from the accurately implemented management novelties. She is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

KEREKES, PÁL

Pál Kerekes PhD is an honorary associate professor working in the Institute of Library & Information Science at Eötvös Loránd University. His research area is the electronic book publishing.

KISZL, PÉTER

Librarian and Economist, PhD, habil., Associate Professor, Director of the Institute of Library and Information Science, Head of the Department of Information Science, Director of the Library and Information Science PhD Program, Head of the Library and Information Science BA and MA programs. Research interests: information and knowledge management, business information, entrepreneurship development of training in Library and Information Science.

KOVÁCSNÉ KORENY, ÁGNES

Gained MA in LIS and in literature and grammar at ELTE (Budapest), she started her carrier in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. 1996-2004, she worked for the Delegation of the European Commission to Hungary, then she moved to the Hungarian Parliament where she worked for the next 10 years, first in the Library, later as the Head of the PR Department of the Office of Parliament. Since May 2014, she has been the Deputy Director-General of the 'Ervin Szabó' Metropolitan Library, Budapest. She is Member of the Editorial Advisory Board and Peer Reviewer of *New Library World*, too. She is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

MÁTYÁS, MELINDA

She graduated at Eötvös Loránd University; her majors were Library and Information Science, and Latin Language and Literature. She is working at the ELTE University Library since 2014.

AUTHOR INFORMATION

Her main task is to administrate the records of the Hungarian Scientific Bibliography database. Besides she processes old manuscripts of the library.

NEMES, LÁSZLÓ

László Nemes graduated as a Library and Information Science master, and also as a Higher Education and Research expert at Eötvös Loránd University in 2010 and 2013. He achieved his Archivist curriculum, as well, in 2016. He is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University. Since 2008 he is the chief organizer of the Library Day at ELTE and he was also the main organizer of the first and second Masters of Library and Information Science conference. Furthermore, he is the Head of the Hungarian Information Science Foundation since 2009. His current project is the professional coordination of the designing of a virtual library, containing e-learning teaching materials, for National University of Public Service.

NÉMETH, KATALIN

She is a senior lecturer and responsible for education in the Institute of Library and Information Science at the Eötvös Loránd University, member of Association of Hungarian Librarians. She is currently researching Dominican libraries, library management, and customer relationship management.

SEBESTYÉN, GYÖRGY

György Sebestyén is the professor emeritus of the Institute of Library and Information Science at the Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University. Between 1998 and 2012 he was the head of the Department of Library Science, between 2000 and 2013 the head of the Library Science PhD Program, between 2007 and 2011 head of the Institute of Informatics and Library Science.

SENKEI-KIS, ZOLTÁN

He is a teacher of the Institute of Library and Information Science at Eötvös Loránd University, and he is responsible for the professional practice. He is the head of the Equal Opportunity Committee in the Faculty of Humanities. His research areas are literature therapy, and students' competences.

SÖRÉNY, EDINA

At the time of the study Edina Sörényi was the Head Counselor of the Cultural Relations Unit at the Secretariat of State for Culture, Ministry of Human Resources. From 2016 she is the Head of the Central Library and Archive of the National University of Public Service. She is also a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University.

STASSELOVA, SILVIA

Silvia Stasselova is the General Director of the University Library in Bratislava and the President of the Slovak Association of Libraries and Librarians.

SZÉKELYNÉ TÖRÖK, TÜNDE

Leader of the Collection Management Department of ELTE University Library, member of the Library Council, leader of the Cataloguing Workgroup of Integrated Library System Coordinating Committee of the University Library Service.

TAKÁCS, DÁNIEL

Daniel Takacs is a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University, and Head of Services at the Budapest Bar Association.

TÓSZEGI, ZSUZSANNA

Teaching activities: since the 1990s, lecturer at the Institute of Library and Information Science, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, and in the PhD programme as well. Between 2006 and 2015, college associate professor, later associate professor at the Faculty of Education of the University of Kaposvár. Since 2015 she is an honorary associate professor at the Institute of Library and Information Science, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University.

VASS, JOHANNA

She worked for bibliographic departments (serials librarian) of National Széchényi Library between 1994 and 2012. At the time of the study she was the Head of Department at Hungarian National Digital Archive and Film Institute. Presently: Head of the Library of the Hungarian Academy of Arts. She is also a student at the Library Science Program of the Doctoral School of Literary Studies, Eötvös Loránd University. Topic: Resource Description and Access. Interests: standardization history, standard-applications in practice..

FÉNYKÉPEK A KONFERENCIÁRÓL

A konferencia megnyitója

A konferencia megnyitója

FÉNYKÉPEK A KONFERENCIÁRÓL

A konferencia közönsége

Pillanatképek a konferenciáról

FÉNYKÉPEK A KONFERENCIÁRÓL

A vendéglátó szervezők a konferencia külföldi előadóival (Silvia Stasselova, Gurka-Balla Ilona, Hajnal Jenő), valamint Sinikka Sipilä leköszönő IFLA elnökkel

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatói a konferencián

Konferenciaprogram az előadások tartalmi összefoglalóival
Letöltés: <http://hdl.handle.net/10831/22415>

A TUDOMÁNY EVOLÚCIÓJA:
A VALÓS ÉS A VIRTUÁLIS VILÁGOK

VALÓSÁGOS KÖNYVTÁR – KÖNYVTÁRI VALÓSÁG II.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Könyvtár- és Információtudományi Intézet és Könyvtártudományi Doktori Program

KSHKÖNYVTÁR

MITA

A konferencia szakmai együttműködő partnerei

A felvételeket Selmeczi Tamás (ELTE BTK) készítette.

A kézirat lezárva: 2016 őszén.